

A
NEMZETI KISEBBSÉGEK
POLITIKÁJA

POLITIKAI TANULMÁNY

ÍRTA:

Dr. CSEPREGHY LÁSZLÓ

EGRI ÉRSEKI JOGAKADÉMIAI NY. RK. TANÁR
OKL. ÜGYVÉD

I. RÉSZ.

EGER.
NYOMTATTA A SZENT JÁNOS-NYOMDA
1934.

I. FEJEZET.

Az egyén és az egyéni jogok.

A természetben, a külvilágban az egyén, a fizikai személy egyedül érzékelhető fenoménja az emberinek s az emberi gondolatnak.¹ Úgyszintén magának a makrokozmosznak, érzékelése és tudomása pusztán az egyén, az én érzékszervein keresztül történik,² — ennek következtében világ-

¹ *Hans Kelsen*: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre. Zweite Auflage. Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen, 1923. — „Während es sich die Naturwissenschaften zur Aufgabe machen, das tatsächliche Verhalten der Dinge aufzuzeigen und zu erklären, das Sein zu erfassen, stellen andere Disziplinen Regeln auf, die ein Verhalten vorschreiben, ein Sein oder Nichtsein fordern, das heißt ein Sollen statuieren“ (5. old., 1. bek., 4. sor).

E tekintetben teljesen téves H. Kelsen felfogása, midőn a következőket állítja: „Die Norm dagegen, die als Befehl an das zu normierende Objekt herantritt, kann nur solchen Tatsachen gegenüber geltend gemacht werden, die ihrer Natur nach fähig sind, Befehle zu empfangen und zu befolgen: nur ein vernunft- und willensbegabtes Subjekt, nur der Mensch — so behauptet man — kann unter der Herrschaft der Norm stehen, nur menschliches Verhalten, menschliche Handlungen und Unterlassungen können den Inhalt der Norm bilden. Allein es kann immerhin fraglich sein, ob sich die Norm nur an Menschen richten könne. Das fägliche Leben zeigt uns, dass Befehle auch an Tiere gerichtet und von Tieren befolgt werden. Die oft erstaunlichen Resultate der Tierdressur zwingen zur Annahme, dass dem Tiere gegenüber nicht nur der individuelle Befehl seinen Zweck erfüllt, dass auch eine generelle Norm im Bewusstsein oder Seelenleben des Tieres wirksam werden kann.“ Az állathoz jutó parancs mindég csak embertől indulhat ki és az állat végrehajtó tevékenysége csakis eszköz jellegével bír (12. old., 4. sor).

² *Hans Kelsen*.- Allgemeine Staatslehre. Enzyklopadie der Rechts- und Staatswissenschaft. Herausgeber E. Kohlrausch und W. Kaskel. Verlag von Julius Springer Berlin, 1925. — „Dabei ist zu beachten, dass der Zwang sich in beiden Fällen stets gegen einen Menschen, nie etwa gegen

szemléletünk alapján az „én“ az egész makrokozmosz centrumában áll s minden tudomásunk a világmindenségről tulajdonképpen egyoldalúan homocentrikus.¹ Ennek a ténynek a sajátossága magán viseli az ember minden kiválóságát, de egyúttal összes hibáit, hiányait, de főképpen kiegészítetlenségét.²

Ilyképen az egyénben tökéletlenül bennfoglaltatik teljes egészében az embernek minden kritériuma.³ Benne keresztmetszetben azonban komprimált állapotban adva van fizikailag és fiziológiailag összes szellemi jelenségeivel egyúttal a család, a társadalom, az állampolgár és a világpolgár.⁴ Ha

eine Sache richtet, und dass der Zwang Eventualcharakter hat, d. h. Ím Fali des Widerstands gegen die Entziehung des Gutes seitens des Betroffenen eintritt“ (48. old., 2. bek., 1. sor).

¹ *Hans Kelsen* (id. m.): Treff end bemerkt Eucken a. a. O. S. 154: „Der Begriff des Gesetzes ist vom Bereiche des Menschen zur Natur gewandert, hat hier eine neue Gestalt gewonnen und kehrt mit ihr zum Menschen zurück, um auch sein Leben und Handeln in ein neues Licht zu rücken. Es ist ein sinnfalliges Beispiel der Erscheinung, dass der Mensch sein eigenes Bild in das Ali hineinsieht und es, erweitert wie umgewandelt, aus ihm zurückempfängt. Dem einen dünkt das ein blosser Zirkel und Anthropomorphismus, der andere erhofft von solchem Ausgehen und Zurückkehren eine innere Erweiterung des Menschen“ (Hauptprobleme der Staatsrechtslehre 4, old., 5. jegyzet).

² *Hans Kelsen* (id. m.): „In diesem Sinne kann die Rechtsordnung nur Menschen, nicht aber Gemeinschaften Persönlichkeit „verleihen“. Denn nur konkreter Menschen Verhalten kann Inhalt von Rechtsnormen sein“ (68. lap., 11. sor).

³ *Ofhmar Spann*: Gesellschaftslehre, Leipzig, Verlag Quelle & Mayer, 1930. — „In seine eigene Tiefe hinabzusteigen, ist das letzte Heil des Menschen. Der Mensch ist nicht nur das kleine Ali (Mikrokosmos), er ist auch die kleine Gesellschaft (Mikrokoionia). Jedes Glied spiegelt sein Ganzes wider, es ist ebenbildlich. Darum, wer in seine eigene Tiefe hinabsteigt, steigt in die tiefe der Gesellschaft hinab. Eine uralte Weisheit sagt, dass der Mensch, der sich selbst verstünde, auch die Welt verstünde“ (271. old., 3. bek.).

⁴ *Szepesváraljai dr Haendel Vilmos*: A Nemzetiségek. Politikai tanulmány. Debrecen. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat Rt., 1928. — „Úgy látszik, hogy nehezen bár, de bele kell nyugodnunk abba, miképpen tudományos vizsgálódásaink legfőbb és legizgatóbb tárgya — az ember — a homo sapiens — minden látszólagos egyszerűsége mellett még igen hosszú ideig arcanum lesz természetvizsgálók és politikusok részére egyaránt“.

tehát az egyént mikéntjében, adottságában és életjelenségeiben, valamint törekvéseiben vizsgáljuk, megtaláljuk az általános emberinek állagát,¹ adottságát, életjelenségeit és céljait, melyeknek megvalósítására törekszik.²

Ezen okból vizsgálunk kell *a)* az ember keletkezését, *b)* helyzetét a földi létben,³ *c)* életjelenségeit fizikai oldaláról, *d)* metafizikai jelenségeit, továbbá *e)* törekvéseit és végül *f)* törekvéseinek eredményeit.

a) Ha az egyén származását vizsgáljuk, őt egy hosszú matematikai sor utolsó tényezőjének kell tekinteni, mert fizikai származása az elődöknek egy hosszú s a múlt ismeretlenségének homályába visszavezető embercsoportnak okozati összefüggéseként jelentkezik.⁴

¹ *Concha Gyöző*, Politika. I. kötet. 1905. Grill Károly könyvkiadó-vállalata. — „Az egyén az egész emberiséggel, valamint a nemzetekkel egy lényegű, de tökéletlen formája az embernek“ (98. oldal, 1. bekezdés, 1. sor).

² *Th. Ruyssen*: „Les Minorités Nationales d' Europe et la Guerre Mondiale. Paris, Le Presses Universitaires De Francé 49, Boulevard Saint-Michel, 49. — „L* homme a une tendance naturelle, pour constituer le savoir, á expliquer le mobile par l' immuable, l' accident variable par les caractères essentiels et permanents“ (103. old., 1. bek., 5. sor).

³ *Gustav Ratzenhofer*: Soziologie. Positive Lehre von den menschlichen Wechselbeziehungen. 1907. Leipzig, Brockhaus. — „Der Soziologe rauss die kosmologische Natúr der Erde zum Ausgangspunkt seiner Erwagungen machen und über die geologischen Erscheinungen hinweg das Entstehen der Organismen als den Anfang des sozialen Lebens machen“ 27. old., 2. bek.).

⁴ *Othmar Spann* (id. m.): „Denkt man den Begriff der Gattung in der Form der fernen Ahnenreihe zu Ende, so ergibt sich, da die Ahnenreihe unabsehbar weit zurückgeht, eine so weite Verzweigung, dass jeder Mensch mit dem ganzen Volke, ja mit vielen Völkern im weiteren Sinne verwandt ist. Ob mit allen, lasst sich wegen des Dunkels, in das die Entstehung der Urrassen gehüllt ist, schwer analytisch beantworten.

Daraus folgt aber nichts Geringeres, als dass der Begriff der reinen Rasse, die von keiner andern abstamme und ungemischt sein soll, ein Unbegriff ist. Was die Rasse kennzeichnet, ist nicht die erbstoffliche Rassenreinheit sondern etwas anderes, das, was wir die Stilreinheit des Erscheinungsbildes nennen. „Stilreinheit“ ist aber schon ein geistiger Begriff, ist Einheit geistigen Ausdruckes, ist durchgangige Ebenbildlichkeit“ (363. old., 2., 3., bek).

Homályos eme származási csoportnak ciklikus rendje időbelileg és térbelileg.

Időbelileg az emberi nem keletkezésének az időpontját a tudomány mai állása szerint megállapítani szinte lehetetlen. A geológia és antropológia lehet mondani kezdeti stádiumától próbálja a történelemmel egyetemben ezt a kérdést eredményesen megoldani, azonban a ténymegállapításoknak variabilitása, határozatlansága a tudomány exaktságának a kritériumát nélkülözi. Az evangélium az ember életét a földön hét-nyolc ezer évre teszi vissza, míg ezzel szemben a geológusok és antropológusok évmilliókig vezetnek vissza az ember a homo sapiens-nek keletkezését a földön. Az ösztudomány mai álláspontja azonban ezekben az időbeli eltérésekben is szűkebbre fogta a számhatárokat és erősen megközelítette a Szentírásnak időmegállapítását, amennyiben évmilliók helyett jóval szűkebb időhatár közé vonta az emberi nem történelmének korát. Eltekintve természetesen az embernek az állati színvonalat alig meghaladó korától.¹

Tanulmányunk szempontjából ugyanis csak a tulajdonképpen emberi, nem pedig pusztán animális jelenségek bírnak fontossággal. Már csak azon okból is, mert inkább mentesek a hipotézisek tévedéseitől, továbbá mert az adatok is jobban ellenőrizhetők és ennek következtében a ténymegállapítások tudományos szempontból határozottabbak.

¹ *Lambrecht Kálmán*: Az őseMBER. Dante kiadás, 1931. — „A neolitikor embere lassacskán felcserélte tisztán kőből és fából készült fegyvereit, szerszámaikat, használati tárgyait a mindkettőnél ellenállóbbnak bizonyult rézszerszámokkal. A rezet Egyiptomban és Chaldea-ban már Kr. e. 5000, Trójában, Görögországban, Szicília-ban, Magyarországon és Spanyolországban Kr. e. 3000, Észak- és Középeurópában és Franciaországban Kr. e. 2500 évvel használták, a bronzot pedig Egyiptom őslakói és a chaldaeusok is Kr. e. 3000, Trójában, Görögország és Szicília földjén 2500, Középeurópában és Francia-, meg Spanyolországban 2000. év körül kezdték igénybevenni. Louis Siret szerint a fémes neolitikor, amelyben a rézszerszámok felléptek, Spanyolország földjén csak Kr. e. 1200 körül lépett fel. Oscar Montelius, Európa archeológiájának klasszikus ismerője viszont a messze északon elterülő Skandinávia neolitikorát Kr. e. 3500—1700 közé, a bronzkort 1800—700, a vaskor kezdetét pedig 700—550 közé helyezi Kr. e. Eszerint a bronzkultúra Skandináviában 600 évvel előbb lépett volna fel, mint a Siret-féle kronológia szerint Spanyolországban“ (328. o., 3. b., 1. s.).

Bármilyen fontos az időbeli mellett a térbeli problémának, helyesebben az ember származási helyének kérdése, mégsem volt képes mai napig a tudomány ezt a második kérdést sem megoldani. A térbeli keletkezésnek három lehetőségét vehetjük fel és pedig

1. az emberi nem a földnek egy pontján keletkezett és onnan népesítette be a földnek minden kontinensét (monogenetikus származás),²

² *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „A mindig tévesen, mert felületesen ítélő köztudat Darwin nevéhez kapcsolja az ember állati, pontosabban szőlva majomi eredetének tanát. Pedig az elmélet apja a skót James Burnett, Monbodo lordja, aki 1773-ban adta ki nagy könyvét a nyelv eredetéről és fejlődéséről (On the origin of language), amelyben az embert a majmokból, még pedig az emberszabású majmokban vezette le, mert — úgy mond — „úgy látszik természeti törvény, hogy semmi sem alakul ki egyszerre, hanem lépcsőről-lépcsőre emelkedő fokozat útján“.

Minden úttörő közös sorsa Monbodo lordot is utólrte: neve évtizedekre feledésbe merült, csak Huxley mentette meg az evolucionalizmus és a származástan első hirdetői egyikének emlékezetét. Kortársai: Herder, Blumenbach, Camper, Lavater, Forster ellene foglaltak állást, csak J. E. Doornik holland orvos tört mellette lándzsát 1808-ban megjelent könyvében. Ő is, mint Monbodo, egyetlen közös ősből vezette le ember-ősrünket. Kettejük felvilágosult monofiletikus (egyágú) leszármaztatásával szemben J. G. J. Ballenstedt pabsdorfi lelkész *vetette* fel a többágú eredet ábrándját, a polifiletikus származás lehetőségét, amely szerint — eredeti fogalmazásában — minden földtörténeti kornak megvolt a maga önnállóan fejlődött állat- és embervilága.

A többágú eredet, tisztultabb formában, napjainkig is kísért. Ezt hirdették a könyvünk elején idézett lipcei vitában Wasmann páter és Thesing, ezt képviselte Klaatsch is, amikor a ma élő és kihalt embereket két törzsből, a gorilla és orang őseiből vezeti le. Láttuk már, hogy halála előtt Klaatsch is visszarettent ettől a — saját szavai szerint — „képtelenségtől“, amelyet azonban Sergi még ki is bővített. Szerinte a mai ember három főfaja, az európai, afrikai és ázsiai ember (homo europaeus, afrus és asiaticus) az élő és kihalt emberszabású majmokkal együtt három, tisztára hipotetikus ősemberszabású alakból alakult ki“ (310. old., 1. bek., 1. sor).

² *Dr Ludwig Gumplowicz*: *Phylosophisches Staatsrecht. Systematische Darstellung für Studierende und Gebildete.* Manz' sche k. k. Hof- Verlags- und Universitäts- Buchhandlung.

„Aus dieser „Thatsache“ nun, die er durch „Nachdenken“ (gewiss aber nicht ohne Einfluss der Bibeltradition) gefunden hat, folgert Walter, dass „Kraft der Abstammung aller Menschen von einem einzigen Paare

2. Az emberi nem két vagy több helyen de egy időben keletkezett a földön (polygenetikus származás),

3. az emberi nem a földnek két vagy több pontján, de nem egy időben keletkezett,¹ hanem a földnek különböző pontjain, különböző időszakokban tűnt fel (polygenetikus származás II.).

Nagyfontosságú politikai szempontból is az emberi nem keletkezésének az időpontja,² de ezt a kérdést tanulmányunknál mellőzni kívánjuk, ellenben sokkal súlyosabban esik latba a térbeli származás problémája. Ugyanis, ha a tudomány már ezt a kérdést megoldotta volna, számtalan kérdésre kapnánk feleletet és vizsgálódásunk útjából ugyancsak számtalan nehézséget elgördíthetett volna.

Vegyük először vizsgálat alá a felvett első esetet, vagyis, hogy az emberi nem a földnek egy pontján lépett fel. A tudományos felfogás legtöbb érvet ezen álláspont mellett soroztatja fel, de indokolja is a tények egész sorozatával.

das ganze Menschengeschlecht seiner leiblichen, wie seiner geistigen Natur nach nichts Anderes ist, als die in die Vielheit auseinandergegangene Einheit des ersten Menschen und der erste Mensch nichts Anderes, als die noch in der Einheit beschlossene Vielheit aller derjenigen, die aus ihm hervorgehen. Allé Menschen zusammen, der vergangenen wie der künftigen Jahrtausende, müssen darin angesehen werden, als ein und derselbe Mensch(!) der fortwährend in der Entwicklung begriffen ist, gleichsam als ein einiger, universeller Mensch. Die ganze Menschheit bildet demnach, als aus Einem hervorgegangen, einen einzigen grossen Organismus, ein einziges Gesamtwesen“ (38. old., 3. bek., 9. sor).

¹ *Dr Ludwig Gumpłowicz* (id. m.): — „Wir sehen aber, dass die Gründe für die „Einheit“ des Menschengeschlechtes unstichhaltig sind und dass auch die natürlichste und einfachste Betrachtung der Dinge zur Annahme drangt: die Menschheit stamme von einer grossen Anzahl ersten Menschenpaare ab, die auf verschiedenen Orten, und verschiedenen Gegenden der Erde, wahrscheinlich auch nicht in ein und demselben Momente, sondern in verschiedenen Zeitpunkten einer grossen Entstehungsperiode das Licht der Welt erblickten“ (35. old., 1. bek., 1. sor).

² *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „Időszámításunk előtt tartalma. Cromagnoni ember, magdaléni ipar 67—21.000 év, 46.000 év solutréi ipar 72—67.000 év, 5.000 év aurignaci ipar 110—72.000 év, 38.000 év monstrei ipar 183 (ill. 140)—110.000 év, 23 illetve 30.000 év. Neandervölgyi ember, acheuli ipar 236 (ill. 183)—140.000 év, 53 illetve 96.000 év. Heidelbergi ember chellesi ipar 428—236.000 év 193.000 év.“ (322 lap. 3. fejt. 6. sor.).

Habár ez a kiindulási álláspont a leegyszerűbbnek tűnik fel s ennek következtében az a veszély foroghat fenn, hogy a problémát túlságosan leegyszerűsíti, miért is azt a veszélyt rejti magában, hogy elveszíti tudományos létjogosultságát, — mégis a leginkább törvényszerűnek kell felvennünk. A szerves világ fejlődésében is azt látjuk, hogy a fauna genusai mindig határozott földterületekhez kötöten jelentkeznek. Az egész földön történő elterjedésük lehetőségének pusztán csak fizikai akadályai vannak, — mozgási lehetőség szárazföldön, a vízen, a levegőben, — az életfenntartás lehetőségének adottsága a természet nyújtotta külső körülményekben, — a keletkezési földterületnek földrajzi helyzete és topográfiai viszonyai, — végül az állati lény speciális faji tulajdonságai.

Ebből a szempontból a különböző földrészeknek őssálatvilága lényeges eltérést mutatnak a részletekben, de a főfajok szempontjából mégis megegyeznek. Ha tehát a főfajok szempontjából a föld összes részeinek őssálatvilága is kétséget kizáróan mutatja a főfajok egyetemességét, el kell fogadnunk azt a tételt, hogy az állatvilág gerinceseinek ez a törvényszerűsége állandó.

Ha már az állati életben is nagyjában a fentebb említett ténykörülmények képezik a földön való elterjedés lehetőségének alapfeltételeit, vizsgáljuk közelebbről, hogy mennyiben alkalmazhatók azok az emberre. Fizikailag vizsgálva az ember tipikusan szárazföldi lény, tehát mozgási lehetőségei elsősorban a szárazföldhöz kötöttek. A szárazföldön azonban teljes mozgási lehetősége lévén, vándorlásainak itt akadályai nincsenek, mert a területrészt vízrajza és topográfiai viszonyai csak megnehezítik, de nem teszik lehetetlenné vándorlását, életének még legalacsonyabb színvonalán sem.¹

A kifejtettek alapján a földön való elterjedésnek csak nehézségei vannak, míg elvben az nem zárható ki.

¹ *Th. Ruysen* (id. m.): „Aussi bien, mérne aux áges de l'humanité la plus primitive, montagnes et cours d' eau n' ont jamais, en fait, arrêté de facon durable les déplacements ethniques. Les Aryens durent franchir l'Himalaya et l'Indus pour peupler l'Inde“ (102. old., 2. bek., 1 sor).

Mindenevő (omnivora) létére létfenntartásának körülményei a legbiztosabban megalapozottak, mert ahol csak az állati életnek fenntartási lehetőségei megvannak, élete biztosítva van, — élelmét éppúgy vehetvén a növényi, mint az állatvilágból.¹

A keletkezési hely földrajzi helyzetét illetőleg a négy földrész közül Eurázia és Afrika összefüggő egységet képez, Ausztráliát pedig Ázsiával nagyobb és kisebb szigeteknek láncolata fűzi közelebbre a megközelíthetőség szempontjából, úgy, hogy ezen három földrésznek az egy központból való benépesítése, illetve betelepítése legyőzhetetlen fizikai akadályokba nem ütközött.² Ebben a kérdésben a tudósok táborában vita úgyszólván nincs is. Egyedüli megoldhatatlan kérdés az amerikai két kontinensrésznek a benépesítése képez az első felvett esetben. Egyrészt a két nagy Óceán közötti fekvése, másrészt a terület ismeretének hiánya egészen a felfedezéséig képeznek legalább is látszólagos rendkívüli nehézségeket. A megközelítése az amerikai kontinensnek — tekintettel arra a körülményre, hogy az északi sarkkörtől

¹ *Madison Granf*: Der Untergang der grossen Rasse (német ford.). Rud. Polland 1925. München, Veri. Lehmann. — „Der Mensch ist unter allen Tieren der grösste Kosmopolit und gedeiht in der einen oder anderer Gestalt in den Tropen und in den Polarländern, am Meeresspiegel und auf Hochflachen, in der Wüste und in den dampfenden Waldern des Aequators“ (37. old., 7. bek.).

² *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „Darwin Afrika földjén kereste az emberiség őshazáját. Ez a roppant földség a maga rejtelmével csakugyan sok ősélettudományi rejtélyt oldott már meg, ősemberi maradványokban azonban nagyon szegény. Eltekintve a bizonytalan korú boskopi leletektől, amelyeket Transvaal földjéből 1921-ben hoztak napvilágra (a rendkívül hosszú koponyát Haughion cro-magnoni típusúnak nézi), a fokvárosi, 1925-ben föltárt, de bővebben még le nem írt, állítólag ugyancsak a „boskopi rasszhoz“ tartozó koponyától és a Massai vidékről eredő Oldoway negroid típusú csontvázról (1914), az Afrika északi tájairól, az Ali-Bacha-barlangból Delisle leírta cro-magnoni típusú koponyától és a Marokkó határán nyíló La Monillah sziklafülkéiből Pollary föltárta negroid-koponyáktól, csak Rhodézia ősember gazdagította az ősembertudományt valóban ősi szabású embermaradványokkal. Ez a primitív neandervölgyi típusú emberös azonban Európa földjéről kerülhetett az Egenlító alatt eső vidékre; az összes többi afrikai embernyomok sokkal fiatalabb típusokat képviselnek“ (323. old., 2. bek., 1. sor).

egészen a déli sarkkörig terjed, — sok változatot mutathat. De a legközelebbi és legtermészetesebb utat vesszük a Behring szoroson keresztül fel, ha a sokat vitatott Atlantis problémát figyelmen kívül hagyjuk is. Mindazonáltal a hypothézis valódiságát szinte kétségen kívül valószínűsítik a yucatanai, oaxacai felfedezések, melyek az egyiptomi és azték kultúrák hasonlóságát, helyesebben a kettő valószínű kapcsolatát igazolni látszanak. Ez utóbbi tény nem annyira a Behring szoroson, mint inkább az Egyenlítő közelében fekvő úton történt megközelítés mellett bizonyítana.

A másik nagy problémát a fajok különbözősége veti fel, az egy származási telep hypothézise ellen. Ennek a kérdésnek a megoldása azonban sokkal egyszerűbb már, mert hiszen az amerikai tudósok által a világháború után végzett régészeti ásatások a kínai belföldön, úgyszintén a történelmi emlékek is amellet bizonyítanak, hogy az árja, mongol és maláj fajok telephelyei közvetlenül egymás mellett fekszenek, még pedig területileg Ázsia középrésze, a Pamir plató körül, — a néger faj telephelyei az előbbivel, illetve az árja faj területeivel szomszédosak.¹

A monogenetikus származás hipotézisét valószínűsítik a történelmi kultúrák területi elhelyezkedései. A történelmileg ismert legrégebb kultúrák, úgymint a szumér-akkád, kínai és indiai közvetlenül Eurázia centruma körül fekszenek. Az Osborn, valamint Ray Chapman Andrews Góbi sivatagbeli

¹ *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „Az őserdők homályából a steppék nyílt mezejére kilépő kétlábú azután, részben egyenes testtartásának egyre táguló horizontjából fakadó vándorlási ösztönével, részben Belső-Ázsia zordra forduló klímájának hatása alatt kirajzott Nyugat, Kelet, Dél és Észak felé. Eljutott arra a területre, amely a jégkorszak küszöbén a legoptimálisabb miliót biztosította számára: Közép-Európába és különösen Franciaország centrális platójára, de eljutott talán Gibraltáron, talán Indián át Afrika földjére és eljutott később a többi, izoláltabb földségre is.

Keletről Nyugatnak és Északról Délnek terjedő nagy vándorlásai során más-más milióbe kerülve más és más módon alkalmazkodott új környezetéhez. Évezredekbe, talán évszázadezrekbe telt, míg a közös ősi törzsből kialakult emberös levetkőzve primitív bélyegeit és lassan, fokozatosan beolvadt a földkerekség széles tájainak egymástól annyira elütő miliójébe“ (326. old., 1. bek., 1. sor).

és Mongóliában megejtett tudományos kutatásai kétséget kizárólag bizonyították Kína belföldjének paleolit és neolit kultúráinak összefüggéseit a területen későbbi időben keletkezett magasabb kultúrájával, de egyúttal a középfrancia kőkorszakbeli kultúrával való meglepő hasonlóságát.¹

Az antropológia ha nem is hagyja figyelmen kívül, mégis kisebb súlyt helyez kutatásai közben az embernek szociális jelenségeire és ennek az emberiség fejlődésére gyakorolt hatására.

A faji alaptulajdonságokat illetőleg fontos szerepet játszik ugyanis az ember társas jellege. A praehistorikus kor minden emléke és bizonyítéka döntőleg esik ezen tétel mellett latba. A történelmi idők folyamán is minden kétséget kizáróan észlelhetjük, hogy vándorlásai az embernek nem érték véget és hogy ezen vándorlásokat nem is csoportosan, hanem akkor már nagy tömegekben végezte.²

A sorrendben felvett második eshetőség mellett, — vagyis, hogy az ember két vagy több helyen, de egy időben keletkezett, szól az embernek fajok szerinti megoszlása.

Az embertan a fajok tekintetében sem nyújt — még a szakférfiaknak sem — úgy a felosztás alapja, mint számának kérdésében megnyugtató választ és az egyes tudósoknak rendszerei nagy eltérést mutatnak mind a két vonatko-

¹ *Madison Granf* (id. m.): „Der Ursprungsort der Menschen war unzweifelhaft Asien. Európa ist nur eine Halbinsel des eurasischen Kontinentes, und obgleich die Ausdehnung seines Landgebietes im Pleistocän viel grösser war als heute, geht aus der Verteilung der verschiedenen Menschenarten mit Sicherheit hervor, dass sich die Hauptrassen in Asien entwickelten, wahrscheinlich nördlich der grossen Himalajakette, läng bevor die Mitte dieses Kontinents durch die fortschreitende Austrocknung in eine Reihe von Wüsten verwandelt wurde“ (71. old., 2. bek.).

² *Gustav Rafzenhofer* (id. m.): „Je mehr es einzelnen Stämmen gelang, sich in günstigen Wohnräumen festzusetzen und sozial zu gliedern, um so weniger konnten die auf unergiebigem Landstrecken angewiesenen Stämme zur Sesshaftigkeit gelangen. In ihnen wurde der Wandertrieb entwickelt, begleitet von Viehzucht und Jagd. So entstanden unter günstigeren oder harteren Lebensbedingungen in diesen ungemessenen Zeitalter weiche arbeitsame Rassen einerseits, gewalttätige, harte andererseits, endlich solche, welche eine kluge Vermittlung zwischen Bauer und Jäger durch Tausch suchten“ (14. old., 2. bek.).

zásban. Minthogy ez a kérdés problémáinknál döntő fontossággal nem bír, a legáltalánosabban ismert és elfogadott bőrszín szerinti ötös felosztást vesszük alapul, megkülönböztetve a fehérszínű (árja), a sárga (mongol-kínai), a barna (maláj), a fekete (néger) és végül a vörösbőrű (indián) fajt. Az elsőnek felvetett kérdésnél már reá mutattunk arra a körülményre, hogy három főfajnak (árja, kínai és maláj) őstelephelyei földrajzilag egymás közvetlen közelében fekszenek, míg a másik két faj telephelye (néger, indián) közül a néger fajnak területei az előbbiektől távol, de részben szárazföldön, (Afrika) megközelítően fekszenek. Az indián faj lakta ősi területek nemcsak távol fekszenek, de még az Atlanti Óceán, illetve a Csendes Óceán választja el az első háromtól. Ez a tény teljesen a másodiknak felvett eshetőség ellen szól és az első mellett bizonyít.¹ Ugyancsak ezt igazolja az a tapasztalati tény, hogy az ősi kultúrák nagy része különböző fajok mellett egybefolyóan, egymáshoz közel eső területen, illetve egymáshoz közel eső időkben keletkeztek. (Szumér-akkád, méd perzsa, kínai, indiai, egyiptomi, végül az azték kultúra.). De még inkább kimutatható az egyes ismert kultúrák kölcsönhatása, mely körülmény az egy töből való származás tényét igazolják, jóllehet, ha be lehetne bizonyítani az egy időben, de több töből való emberi származást, meg volna oldva a különböző emberfajok, helyesebben az ember több fajra való oszlásának kérdése.

A harmadik általunk felvett eset, illetve lehetőség mellett szól azon tapasztalati tény, hogy különböző fajok, különböző földterületeken, egymástól még nagy földrajzi távolságban viszonylagosan még fejlett technikai eszközök és kultúra mellett is egyáltalán megközelíthetetlen, vagy nehezen megközelíthető területeken is jelentkeztek, — de főként különböző időben értek bizonyos specifikus kulturális fejlettséget.² A polygenetikus származásra a különböző kultúrák

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Virchow. Die Vielfarbigkeit der Bewohner Afrikas, sowie die Gleichmassigkeit der amerikanischen Rasse über alle Zonen hinweg sind durch Wanderung und Vermischung erklärt“ (29. old. Jegyzet).

² *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „Klaatsch szerint nem egyszerre s

centrumainak kialakulása érvül nem szolgálhat, mert a kultúra kialakulásának időpontja rendkívül bizonytalan, ép annyira homályos a kultúra fejlődési folyamata. Ugyanis elsősorban a különböző kultúrák epicentrumai ismeretesek a tudomány előtt, míg annak ható rádiusai teljesen bizonytalanok, határozatlanok. De ép oly határozatlan a kultúrák egymásra hatása, helyesebben mondva egymásból való fejlődése.¹

Összevetve az általunk felvett három eshetőséget, következő tételt állíthatjuk fel, az ember származására vonatkozóan:

Az ember a föld egy pontján, de meghatározatlan nagy-

nem is egy központban ment végbe, hanem egymástól függetlenül, különböző gócpontokban, legalább is kettőben: egy afrikai és egy ázsiaiában. Klaatsch ily módon az emberi nem polygenetikus (többágú) elméletéhez jut. A gorilloid nyugati ág főképviseelője a neandervölgyi ember, az arangoid ágé a Klaatsch által külön fajként elhatárolt „aurignaci rassz”; alkalmasint e kettőnek kereszteződéséből jött létre a Cro-magnoni fajta s ennek utóda, a mai fehérbőrű ember“ (193. lap, 7. sor.).

Klaatsch egyéniségének impulzív voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy az emberi nem többágú eredetének fantomját még életében elhagyta. Hans Weinert írja a Tagliche Rundschau 1921 április 20. számában: Félix Luschan titkos tanácsostól (a nagy német etnográfustól) tudom — aki megengedte, hogy ezt fel is használjam, — hogy Klaatsch röviddel 1916-ban bekövetkezett halála előtt azzal kereste fel: hogyan engedhették meg, hogy éveken át hirdesse a többágú majomi eredet képtelen tanát (Unsinn). (K. Olbricht nyomán idézve: Klima und Entwicklung. Versuch einer Bioklimatik des Menschen und der Laugetiere. Jena, G. Fischer 1923. 29. oldal.)

¹ *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „A spanyol föld réz-, bronz és vaskorát a Pyrenei félszigeten három népfaj képviselte: a mediterrán fajtához tartozó ibérek, az alpesi rasszból délnek szakadt kelták és a kettő keverékéből kialakult keltibérek. A kelta népvándorlás volt az ötödik hullám, amely a spanyolok mai földjét észak felől érte.

A hatodik vándorút már a történeti időkbe esik. Tyre-ből nyilván szemitifajtájú phoeníciai hajósok jelentek meg Osborn szerint, mint kereskedők és nem mint telepések és megalapították Gadget (Cadiz) „Európa legősibb városát, amelynek területén nem szakadt meg az élet és amely nevét eredete óta viseli“. Utánuk a karthágóiak jelentek meg Spanyolország földjén, telepesekül és uralkodtak a Kr. e. harmadik század második feléig, ők vetették meg Novo Carthago erődjét, a mai Carfagena alapjait, délkeleti Spanyolország legjobb kikötőjével egyetemben.

A hetedik invázió Itália felől hatolt be Spanyolországba. A rómaiak

ságú területen keletkezett¹ és innen népesítette be a földnek minden részét, kirajzások útján.²

Kr. e. 191—133 között üzték ki a karthágókat az ibériai félszigetről. Róma uralma Kr. e. 201-től Kr. u. 406-ig tartott, amikor is a nyolcadik hullám jelent meg Spanyolország földjén: az északról lenyomuló vandálok, suevek és alánok északi rasszában. Ugyancsak Észak-Európából zúdult Spanyolországra a kilencedik invázió, amikor 415—419 között a vizigótok, Wallia vezetése alatt elűzték az alánokat, a vandálokat és a sueveket pedig a félsziget északnyugati zugába szorították. 428-ban Gaiseric, a vandálok királya elhagyta Spanyolországot, hogy Afrikában, Karthágó helyén alapítsa meg a vandál királyságot, elvonulása közben végigfosztogatva és pusztítva Dél-Spanyolországot. 531—711 között a vizigótok uralkodtak Hispánia fölött, 718—914 között pedig a gótok királya uralkodott Spanyolországnak akkor már keresztény északnyugati tájain. A tizedik inváziót Afrikának köszönhette a spanyolok mai hazája. 711-ben szíriai, arab és berber elemekből keveredett szaracén bevándorlók léptek Gibraltnál Európa földjére, magukkal hozva mohamedán vallásukat és arab kultúrájukat. Ez a mór uralom 1492-ig tartott, a mai Spanyolország déli tájain“ (329. old. 2. bek.).

¹ *Madison Granf* (id. m.): „Kurz, eine kaukasische oder eine indo-europäische Rasse gibt es nicht und hat es nie gegében, aber es gab einmal vor vielen tausend Jahren eine ursprüngliche arische Rasse, die seither schon lange in grauer Vorzeit verschwunden ist“ (54. old., 2. bek.).

² *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „Etnológiai érvek bizonyos tekintetben ugyan Schoetensack nézete mellett szólnak, az ősembertudomány azonban egyetlen lelettel sem támogathatja. így vagyunk az amerikai eredet ábrándjával is, amelyet Ameghino *vetett* fel. Hogy mennyire alaptalanul, azt eléggé igazolja az a tény, hogy Amerika földjéről a legújabb időkig egyetlen kétségtelen ősemberi maradványt sem ismerünk. Csak 1916-ban tárták föl a floridai Veroban azt az első lelőhelyet, amely a negyedkor emberének jégkorszaki állatokkal való egykorúságát kétségtelenül bizonyítja Amerika földjén.

Wendrin német archeológusnak egy ízben már megemlített könyve, amely az ősember bölcsőjét Pomeránia földjén ringattatja — nyilván egy germán dajkával — a tréfa határát is túllépi már és semmivel sem különb Georg Biedenköpp kalandos elméleténél, aki a népek hazáját az északi sarkvidéken keresi. Ezekkel az inkább eredetieskedő, mint komoly és az említett szakemberi kézből eredő magyarázatokkal szemben egyre nagyobb teret hódít az a nézet, hogy az emberiség őshazáját a mai földségek legősibb kolosszusán, Ázsiában keressük. Obermaier is gondolt már erre a magyarázatra, az amerikai Matthew, Lull és Osborn is emellett foglaltak állást, a legalaposabban azonban Ábel, a modern őselettudomány megalapozója fejtette ki.

Ábel, a mai főemlősök földrajzi elterjedéséből indul ki, ami arra

Ezen tétel mellett bizonyít fizikai szempontból az embernek biogenetikai, morfológiai, szövettant általános küllembeli azonossága, életjelenségeinek, valamint életmódjának rendkívüli hasonlósága.² Öntudatra ébredésének azonos jelentkezési tormája, a társas együttélés keletkezési tormáival, — kultúrjelenségeinek kezdeti stádiumában való meglepő hasonlósága, de főképpen a szellemi élet terén jelentkező legrégebb emlékeknek egybevagódása.

Ugyancsak állításunk mellett bizonyít a történelemnek az a tanúsága, hogy az ember történelmileg már ismert vándorlásainak kiinduló pontja az ázsiai³ kontinens valamelyik centrális tekvésű területe volt⁴ és ezen vándorlás útvonalain keletkeztek

enged következtetni, hogy mai lakóhelyük egykori otthonuknak széleire esik. Ugyanezt bizonyítja az Ó- és Újvilág harmadkori főemléseinek elterjedése is. A mai és a földtörténeti múltban kihalt főemlősök földrajzi elterjedéséből következik, hogy az az ősi törzs Belső-Ázsia szívében született meg és onnan rajzott szerte“ (324. old., 1. bek., 1. sor).

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Ja es gibt keine Rasse, die sich durch ein besonderes, ihr *ausschliesslich* angehöriges Merkmal vollständig von anderen Rassen abheben 1. Die Abstammungs-, alsó die Rassenunterschiede zwischen den Menschen sind nahlmlich im Verhältniss zum Abstand des Menschen von den Tieren sehr unbedeutend“ (35. old., 3. bek., 2. mondat).

² *D. Johannes Ranke* *Der Mensch*. Leipzig u. Wien, 1912. — „Wir finden auffallende Differenzen und extrémé Entwicklungen, wohl geeignet die Aufmerksamkeit des Forschers zu fesseln, und gross genug, um die Vertreter solcher verschiedener Körperbildungen als wesentlich von einander differenziert zu unterscheiden. Aber soweit wir diese Verschiedenheiten bis jetzt verfolgen können, sehen wir sie allé durch aufs feinste abgestufte Zwischenformen so vollkommen miteinander verbunden, dass um die Gesamtheit der körperlichen Differenzen als eine in sich geschlossene Reihe erscheint, in der wir Trennungen der einzelnen Formen voneinander nur durch mehr oder weniger willkürlich gezogenen Scheidungslinien veranstalten können“ (II. köt., 216. old., 4. bek.).

³ *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „Ábel, Lull, Matthew, Osborn, Oudemans meggyőző okfejtései és az ázsiai ősemberi iparletek, valamint a ho-nani neandervölgyi embermaradvány alapján azonban máris kétségtelennek látjuk, hogy az emberiség bölcsője valóban ott ringott Eurázia földségének nagy centrális platóján“ 325. old., 5. bek., 1. sor).

⁴ *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „Osborn a Góbi sivatagban végzett ásások helyszíni tanulmányozása alapján jutott arra a meggyőződésre, hogy az emberi nem bölcsőjének Középpázsia e magas fensikján kellett ringania. Kemény harcot vívhatott emberösünk ezen a területen a létért

különböző kulturális centrumok, mégpedig először az anyaterület körül (szumér, méd, perzsa, kínai és indiai). Majd ezekből sarjadt ki vagy velük egyidőben keletkezett, de kölcsönhatás alatt az egyiptomi. Az utóbbinak folytatása volt meghatározott és ismert időben a görög, majd latin és valószínűleg, de pontosan meg nem határozható időben a középamerikai kultúrák.

Ezen bizonyítékok alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le: az egy töből eredt ember élet alapjelenségeinek azonossága megállapítható. Ennek alapján azonosak lesznek 1. életének fizikai, 2. és gazdasági feltételei, 3. úgyszintén alapvonásokban azonos lelki és szellemi élete.

A homocentrikus világnézet a fizikai embert¹ helyezvén a makrokosmos tengelyébe, az ember képezi az észlelhető világ sarkpontját.² Az emberi színvonalnak ez a legjellemzőbb, de egyúttal legfontosabb tünete is.³ Eppen ezért nem le-

és éppen e harcok során vált emberré. A kökör hajnalán ott uralkodó térszíni viszonyok hosszas gyaloglásra kényszerítették legősibb ember-elődünket, akinek ehhez alkalmazkodtak hátulsó végtagjai, ennek folytán nőtt meg tüdejének kapacitása és élesedett meg látószerve is. Ez a lény azonban már annyira magasrendű volt, annyira felülmúlta kortársainak színvonalát, hogy Osborn nem tud a majomember szóval megbarátkozni és helyette a Hajnal emberének nevezi legősibb emberi előfutárainkat, (325. old., 2. bek., 1. sor).

¹ *Hans Kelsen.*- (id. m.) „Und in diesem Sinne kann man sagen, dass die physische Person ein Komplex von Rechtsnormen isi, und zwar der Inbegriff aller jener Rechtsnormen, die das Verhalten eines Menschen — sei es als Pflicht, sei es als Berechtigung — zum Inhalt habén“ (Hauptprobleme der Staatsrechtslehre 63. old., 3. bek., 11. sor).

² *Gustav Ratzenhofer.* Soziologie. Positive Lehre von den menschlichen Wechselbeziehungen. 1907 Leipzig. Brockhaus. — „Es ist das Eigentümliche jedes einzelnen zum Bewusstsein gelegten Organismus, dass er sich selbständig für sich fühlt, dass sein Bestehen und Wohlbefinden nur eine objektive Angelegenheit zu sein scheint.

Diese aus den differenzierenden Streben der Urkraft hervorgegangene Anschauung, dass das Ich der Mittelpunkt der Welt sei, hat in der Praxis die absolute Feindseligkeit, in der Wissenschaft den Subjektivismus erzeugt“ (12. old., 2. bek.).

³ *Hermann Heller.* Die Souveranitat. Ein Beitrag zur Theorie des Staats- und Völkerrechts. Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht. Herausgegeben vom Institut für ausländisches, öffent-

het eléggé hangsúlyozni és kiemelni ezen ténynek fontosságát.¹ Az egyén fizikai, gazdasági és szellemi szükségletei azonban nem determinálhatók, mert az egyénben lekicsinyített és leegyszerűsített formában benne van az általános emberi, ennek következtében az egyén egyúttal a homocentrikus világnézet egyedüli letéteményese is.² Az egyénben jut képhez érzékszerveinek a közvetítése útján a külvilág, mint szűrőn keresztül.³ Csakhogy éppen az érzékszerveknek a tökélye vagy tökéletlensége fogja befolyásolni a külvilágról kapott összbenyomást, összképet, tehát világszemléletét is.⁴

liches Recht und Volkerrecht in Berlin. Heft 4. Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter & Co. 1927. — „Alles Recht, einschliesslich des Gewohnheitsrechtes wird also nur durch irgendwie kundgegebene Willensentschlösungen individueller Subjekte erzeugt, die damit einen geistig objektivierten Sachverhalt als Norm für sich bejahen“ (49. old., 2. bek., 1. sor).

¹ *Concha Győző*: (id. m.) „Mert az egyén nemzetéhez fűzött léte ellenére önnálló alanyiség“ (97. old., 5. bek., 1. sor).

² *Gustav Ratzenhofer*: (id. m.) „Obwohl sich das Schicksal der Einzelnen ganz im Strome der sozialen Entwicklung vollzieht und nur in diesem verstehen lässt, ist doch umgekehrt die soziale Entwicklung Resultante der sich gegenseitig beeinflussenden Bestrebungen der einzelnen Menschen, so wie sich die Summe der Einzelwillen im sozialen Zusammenwirken zum Sozialwillen modifiziert. Die Bestrebungen der Einzelnen, die in ihren inhärentem Interessé wurzeln, sind entweder rein subjektiv oder subjektiv im sozialen Wege.

a) Rein subjektiv sind die Bestrebungen oder Inferessen, wenn das Individuum bei derén Verfolgung nur an sich denkt, dabei aber doch sozial wirksam sind. Hierher gehören die Betätigung animalischer Triebe, das Interessé an gesunder und schöner Körperentwicklung, die Bestrebungen nach Entfaltung einer intellektuellen und sittlichen Persönlichkeit. Darum ist der gesunde und schöne Mensch die sicherste Grundlage für die Wohlfahrt der Gesellschaft“ (17. old., 3. bek.).

³ *Nicolas Poti tis* (id. m.): „Les règles du droit international s' adressent d'abord a l'homme lui-même, pris individuellement, pour lui permettre au lui défendre certaines actions“ (79. old., 1. bek., 1. sor).

⁴ *Othmar Spann* (id. m.): „Die Einheit des Geistigen im Volkstum wird empirisch nicht vollkommen erreicht. Nicht jeder Inder war von philosophischen Gedanken, nicht jeder Grieche von der gestaltenden Kraft des Künstlers beseelt. Zwar ist das deutsche Wesen auf Idealismus gerichtet, aber nicht jeder Deutsche ist von solcher Gesinnung durchdrungen. Nicht jedes Glied der völkischen Kulturen, nur die grossen Linien zeigen die volle Eigenart“ (468. old., 2. bek.).

Ez a jelenség pusztán mechanikusnak látszik, de mégis nagy súllyal és nyomatékkel jelentkezik lelki szellemi és kedélyvilágának kialakulásánál, befolyásolva, korlátozva vagy serkentve, egyéni adottságának ösztönössége vagy pedig tudatossága által.¹ Az ily módon keletkezett összehatás indítja meg szellemi életét, mely először a benyomások, képek feltárolásából, elraktározásából áll. De ugyancsak érzékszervei útján észleli fizikai szükségleteit. Hogy ez utóbb jelzett kellemetlen érzésktől szabaduljon, részint ösztönösen, részint pedig a tapasztalát, emlékezés alapján cselekszik, amidőn a hiányérzet megszüntetésére külső cselekmények útján törekszik.² Emberi élete az egyénnek akkor kezdődik, amikor szükségleteinek a kielégítésénél nem elégszik meg pusztán a természet által önként nyújtott javakkal, hanem a külső természet eshetőségeitől — a vak véletlentől — magát függetleníteni törekszik.³ Természetesen ez a jelenség a fizikai vagy ösztönszerű szükségleteknél lép fel elsősorban, de vele párhuzamosan szellemi szükségleteinél is jelentkezni fog. Ennél a pontnál jut önön lényének a megismerésére, — az öntudatra.⁵

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): Die Erfahrungen der Entwicklungsreihe im Bewusstseinsorganismus morphologisch hinterlegt, bilden den Intellekt des Individuums, so dass dasselbe mit ererbten Anlagen und Interessen auch ererbte Gedanken, Gefühle, und Willensrichtungen in befehl seiner sozialen Beziehungen hat“ (23. old., 2. bek.).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): Die eigene Keimkraft schafft den Baum die eigene geistige Schöpfungskraft ist es, die den Menschen sich, selbst gibt“ (89. old., 2. bek.).

² *Jászi Oszkár*: A Szerves Társadalom-elmélet. Bpest, 1901. Különlenyomat a Bp. Szemle 1901 dec. havi számából. „Amit társadalmi öntudatnak nevezhetünk, az semmi egyéb, mint azon emberek öntudatainak összessége, kik több-kevesebb határozottsággal egyéni céljaik és törekvéseik mellett közösségi célokat és törekvéseket is felismernek. Mentül több a szellemileg kiművelt ember, annál erősebb és előbb van a társadalmi öntudat“ (12. old., 1. bek.).

³ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Wir sehen bei den Naturvölkern mit Hungerperioden und plötzlichen Völlereien Hangebauche, Abmagerung der Muskulatur und eine geringe Intelligenz. Mühelos erworbene reiche Ernährung wirkt entnervend, während absolute Unergiebigkeit die arktische Zone dauernd von der Kultur ausschließt. Höchst wichtig ist die Anregung, welche die Völker durch Nahrungssorgen erhalten“ (29. o., 2. bek.).

⁴ *Teleki Pál gróf*: Az elsődleges államkeletkezés kérdéséhez. Buda-

Az öntudatra ébredt, emberi színvonalra emelkedett ember fejlődési folyamata nem determinált, nem határozható meg ugyanis fejlődésének felső határa. Nem természetes, öröklött, azaz külsőleg adott, hanem belső szellemi tulajdonságaitól és azoknak minőségétől és mennyiségétől függ, ezek alapján emberi számítás szerint végtelen fejlődhetőségű.¹

Ezen tulajdonságából kifolyólag nem állítható a fejlődésnek ütemére, de fokozatára sem semmiféle szabályszerűség. Megmaradhat esetleg nemcsak generációkon, hanem évezredekben keresztül is az emberi szint küszöbén, annak elsődleges fokán, mely az állati létet alig haladja felül, — viszont aránylagosan rövid idő alatt hatalmas lépésekkel közeledhetik a kultúra eddig ismert maximuma felé, hogy fejlődésében újra stagnáció álljon elő, mely rendszerint a dekadenciának kiinduló pontja.² *Mindezen jelenségeknek egyedüli indító motívuma az egyénben rejlő alkotó erő vagy annak hiánya, annak növekvése, csökkenése/ az önérdektől indíttatva és vezérelve.*⁴

pest, 1903. — „A közületi társas élet is egyike az ön- és fajfenntartás számos eszközeinek, melyek az élőlények fejlődése során a létért való küzdelem hoz létre“ (9. old., 2. bek.).

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Bei dem Menschen zumal, wo die Entwicklung vorzugsweise in einer Differenzierung der Intellektuelle besteht, ist die Möglichkeit einer unbegrenzten Individualisierung gégében. So strebt der Mensch anlagengemass nach Befriedigung seiner Bedürfnisse und modifiziert seine Anlagen unversättlich im Sinne einer möglichsten Ausnutzung der Lebensbedingungen“ (233. old., 3. bek.).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Der Mensch ist geistig ohnehin niemals „isoliert“, sondern stets in Verbindung mit einem andern Geiste, d. h. stets Glied der objektiven Geistesinhalte der Gesellschaft“ (37. old., 4. bek.).

³ *Concha Győző* (id. m.): „A végesség közé helyezett, lényegének egy részével maga is véges ember szellemisége, azaz végtelensége után sóvárogva, ahhoz úgy egyénileg, mint közületileg különböző utakon közeledik.

Vallásában közvetlenül bizonyos a végtelenről, lélekben, kedélyben a véges fölé emelkedett a hívő.

Művészetében képzelme segítségével rontja le a végesnek hiányosságát a kép, melyet létrehoz, a végtelennek gyönyörével tölti el.

Tudományával behatolva a véges világ erőinek összefüggésébe, észbelileg lesz független a véges világtól“ (41. old., 8. fejj., 1. sor).

⁴ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die geschichtlichen Persönlichkeiten

Az egyénben konkretizálódik egy fix időpontban a múlt, jelen és jövő fajtenntartás szempontjából melynek egyedüli eszköze. Közvetítője továbbá az emberi kultúrának¹ anyagi és szellemi téren egyaránt.²

Hogy ezen feladatainak eleget tehesen, minden korlátozó tényezőt el kell távolítania útjából, amelyek fizikai, lelki és szellemi életét és azok fejlődését gátolhatják.³ Minthogy erőinek a korlátozottsága, tehetségeinek a kötöttsége miatt az egyén magára hagyva erre a munkára rendszerint képtelen, más tényezőknek válik ez a munka kötelességévé.⁴

sind meist Individualitäten der selbststüchtigen Richtung. Gleichwohl haben sie die Entwicklung, wenn auch nur unter einem Meer von Jammer gefördert. Selten sind sie Helden einer von Anbeginn dem Gemeinnutz zugewendeten Bewegung“ (224. old., 4. bek.).

¹ *Hermann Heller* (id. m.): „Tatsächlich isi aber der Staatswille nur als eine durch die Gesamtheit der natürlichen und gesellschaftlichen Ordnungen und zuletzt durch staatliche Organe individualisierte, wirksame Entscheidungseinheit zu verstehen. Die wichtigste natürliche Tatsache, die gewisse Regelmäßigkeiten des Verhaltens bedingt, ist die Nachbarschaft, die Schicksalsgemeinschaft des Bodens“ (83. old. 9. sor).

² *Concha Győző* (id. m.): „Az egyén az ön- és fajfenntartásnak, az előre törekvésnek, a bensőségeknek, a nemzet, a szellemi, az erkölcsi irányzásnak orgánuma az emberi életben.

Az egyénben, mint csirában, a nemzetben kifejlődve él az emberi, ha egy adott percben nézzük az emberi életet. Míg genetice szemlélve, egyik épp úgy alap, mint eredmény“ (67. old., 7. bek., 1. sor).

³ *Nicolas Politis* (id. m.): Ce qu' on appelle le volenté collective, c'est en réalité la volenté personnelle de certaines personnes qui ont réussi a la fairé partager par d'autres personnes. Quant á la personnalité juridique, elle est tout aussi inconciliable avec les faits que la personnalité organique. Elle repose en effet sur un véritable cercle vicieux. Car pour en réaliser l'élément constitutif, c'est-á-dire la loi, il faudrait fairé intervenir l'Etat agissant comme personne; or l'Etat n'existerait comme personne que si cet élément de sa personnalité était déjà eréé par lui. La réalité montre que ce qu'on appelle volenté de l'Etat, c'est la volenté des hommes qui gouvernement. La personnalité de l' Etat n' est que, une métaphore pour fairé comprendre que les actes des gouvernants se distinguent de leur actes privés. Mais la métaphore elle-même est inutile. Car ce qui permet de distinguer les actes publics ou privés des gouvernants, ce n' est pas la qualité qu' ils invoquent en agissant, c' est la règle de droit a laquelle ils obéissent“ (44. old., 6. sor).

⁴ *Concha Győző* (id. m.): „Az egyént gyengesége kényszeríti ere-

És pedig az ember magasabb szerveztségének, a köznek.¹ A köz ugyanis leginkább képes erre magasabb erkölcsi és ethikai erejénél, fokozott szellemi kiegészítettségénél s végül hatványozott külső fizikai erejénél fogva.² Ez okból a köz hatalmi körébe kerül az egyén ezzel az utóbbinak kötetlensége, természetes állapotbeli szabadsága s vele kapcsolatban különcélúsága látszólag meg is szűnik.³ Minthogy azonban a köz céljában bennfoglaltatik⁴ az egyéni cél is, ez utóbbi

jének embertársával közös kifejtésére, különböző tehetségei pedig arra, hogy az egyeseknek egymástól elütő, egymást kiegészítő teendő jut. Ily tehetségi különbségek a nemnek, a kornak, a testi és lelki erőknek alapján nyugszanak.

Önként, különös megbeszélés nélkül, imént jelzett természetükből tolyólag az egyének között bizonyos kapcsolat áll fenn, melyben az egyeseknek különböző érték tulajdonítatik s azok tevékenységükben bizonyos egymásutánt követnek, amely kapcsolatot és egymásutánt legáltalánosabban közületnek nevezheti“ (100 old., 4. bek., 1. sor).

¹ Dr Ludwig Gumplowicz (id. m.): „Das nun aber die Wissenschaft die Existenz dieser Gesellschaftskreise ersf so spat gewahrte, daran tragt sie selbst Schuld, denn die Anfange der „Gesellschaft“ und ihrer Kreise reichen in ein hohes Althertum hinauf. Ein Umsfand war es jedoch, der durch so viele Jahrhunderte die Existenz der Gesellschaft und ihrer Kreise dem Auge der Wissenschaft entzog: sie wurde namlich von dem „Volke“ und dessen reicher Gliederung in den Hintergrund gedrängt und ganz verdeckt“ (51. old., 4. bek., 1. sor).

² Dr Ludwig Gumplowicz (id. m.): „Der Staat entsteht um des blossen Lebens willen, er besteht aber um des vollendeten Lebens willen.“ (Arisoteles.) (44. old., 23. §.).

³ Dr Balogh Artúr (id. m.): „Az egyéni szabadság alapja az emberi lényeg. De az egyéni szabadságnál is, ha az egyén és az összesség viszonya helyesen fogatik fel, nem merő individualizmus érvényesül — mert az annyit jelentene, hogy az állam egyszerűen az egyén eszköze —, hanem az egyén mint az összesség része tekintetik. Az egyéni szabadság felett is a köz eszméje áll, mert ez egyáltalán előbbrevaló az egyénnél. Tehát csak a köz eszméje által megengedett határok közt érvényesülhet“ (67. old., 3. bek., 1. sor).

⁴ Concha Győző (id. m.): „Az erő pedig, amely az egyéneket külső hatalom nélkül is érdekeik mérséklésére készíti, a nemzeti személyiségnek nem egyéni ösztetétel útján létrejött közületi ereje, amely akár ösztönszerű, akár öntudatos állapotában mint az egyének fölött álló működik s őket más nemzetek irányában eggyé, maguk közt pedig megfőbbé teszi, mint az egyéni jólfelfogott érdek, vagy a felebaráti szeretet“ (197. old., 2. bek., 1. sor).

csak korlátoztatik a magasabbrendű cél által, de nem lesz kizárva,¹ legfeljebb azoknál a törekvéseknél, amelyek a közcélal nem egyeznek.² Ha azonban az állam korlátozó tevékenysége ezen túl terjedne s az egyén szabadságát túlzott mértékben korlátozná, nemcsak az egyén, de sajátmaga fejlődését is veszélyezteti, de végső esetben saját pusztulását is előidézheti.³

Fogalmilag nehéz különválasztani és teljesen elkülöníteni a politikailag szervezett köz, az állam beavatkozási köréből kivenni az egyén öncélúságával egyéni szabadságát.⁴ Áll ez a tétel különösen az egyén fizikai állagára és annak alapjelenségeire, mert végeredményben az egyén és köz szo-

¹ *Hermann Heller* (id. m.): „Allé geltenden juristischen Begriffe sind Schattenrisse realer gesellschaftlicher Vorgänge. Ohne standige Bezugnahme auf soziologisch-empirische Tatsachen verliert sich die Jurisprudenz im weiten Begriffshimmel“ (97. old., 3. bek.).

² *Wolzenorff* (id. m.): „Wie sorgfältig man auch durch rechtliche Institutionen den Mechanismus der rechtlichen und politischen Repräsentation ausbauen möge, der den Willen des Einzelnen als Kraft in die Staatsmaschine einschaltet, das Ganzé wird immer ein Mechanismus bleiben und so von den Menschen empfunden werden. Als ein Mechanismus, über den nicht der Mensch verfügt, sondern in den er eingefügt ist“ (18. old., 2. sor).

³ *Nicolas Politis* (id. m.): „L'autre tendance est beaucoup plus radicale. Tenant l'individu pour la vraie fin de tout droit, elle proclame la nécessité de démocratiser le droit international, en mettant les individus au premier rang de ses sujets. Elle gagne, de proche en proche, du terrain et de la force dans tous les pays“ (69. old., 1. sor).

Dr Balogh Ártúr (id. m.): „A szabadság tehát az emberi lényeknek akadálytalan kifejthetése, az önmeghatározó életkifejtés“ (66. old., 4. bek.).

* *Nicolas Politis*; (id. m.) „Il va même plus loin: il montre que dans la complexité de la vie internationale, á côté de l'activité des États et de leurs associations, il y a les multiples activités non étatiques des individus et des associations internationales privées, qui toutes donnent naissance á des règles dont l'ensemble forme le droit international moderne“ (61. old., 1. sor).

Concha Győző (id. m.): „A közben az emberinek egyetemessége, végtelensége, az egyénben sajátossága, végessége működik kiválóképpen.“

Dr Robert Redslob. Das Problem des Völkerrechts. Verlag Veit et Comp. 1917. Leipzig. — „Der Staat ist berufen eigen- und gemeinnütziges Streben harmonisch zu verbinden. Das ist seine Aufgabe. Er bringt die kunstvolle Synthese von Individualismus und Altruismus“ (50. old., 3. bek.).

ros konnexitására való tekintettel még az egyén legközvetlenebb fiziológiai jelenségei is a közre kihatással lehetnek.¹ Az államnak az egyént korlátozó hatalmi tevékenysége és beavatkozási köre konkrét állam fejlődésének periódusaival van szoros kapcsolatban. Az államkeletkezés korszakában annak beavatkozási köre úgy a köz- mint a magánjogok területén minimális² s a közhatalom kezdetleges szervezésén alig halad túl.³ Magánjogi szabályozást alig találunk, azok is többnyire vallási szankciókkal vannak biztosítva az állam külső, a kikényszeríthetőséget biztosító erejének fogyatékosága⁴ és

¹ *Búza László*: Kisebbségek jogi helyzete. Kiadja a Magy. Tud. Akad. 1930. — „Mit jelent az élet és szabadság teljes és tökéletes védelme (pleine et entière protection de leur vie et de leur liberté)? Az élet védelme mindenesetre többet jelent a legszorosabb értelemben vett élet védelménél; ez a rendelkezés általában a jogrend nyújtotta személy- és vagyonbiztonságot jelenti; azt, amit a konszolidált állam természetszerűleg nyújt minden lakosa és általában minden ember részére, aki területén tartózkodik“ (66. old., 2. bek.).

² *Woodrow Wilson*: Der Staat. Elemente historischer und Praktischer Politik. Autorisierte Übersetzung von Günther Thomas. Hermann Hilger Verlag. Berlin-Leipzig 1913. — „Die früheste Quelle des Rechts ist das Herkommen, und wie dieses entsteht, kann niemand bestimmt sagen, sondern nur, dass es seine Form erhält durch das Zusammenwirken der ganzen Gemeinschaft und nicht durch den Befehl eines Königs oder einer gesetzgebenden Körperschaft. Es wird nicht immer in derselben Weise gebildet, aber es ruht immer auf derselben Grundlage, auf der allgemeinen Aneignung eines bestimmten als zweckmässig anerkannten Verhaltens“ (441. old., 3. bek.).

„Natürlich wurden Präzedenzfälle bald zu Brauchen zusammengefasst. Brauchen — wie wir sie uns heute kaum vorzustellen vermögen — zu einer souveränen einheitlichen unüberwindlichen Lebensregelung, die mit unerbittlicher Strenge jede Einzelheit des Tagwerks bestimmte“ (17. old., 3. bek.).

³ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Selbst die absolutesten Monarchen mussten die Stimmung ihrer Untertanen kennen lernen, Überlieferungen beachten und Vorurteile respektieren; die eifrigsten Reformer haben lernen müssen, dass sie sich selbst jeglicher Macht beraubten, wenn sie den schwerfälligen Massen zu weit voraneilten. Auf eine Revolution ist stets eine Reaktion gefolgt, eine Rückkehr zu einer noch etwas langsameren politischen Entwicklung“ (412. old., 2. bek.).

⁴ *Hans Kelsen* (id. m.): „Der Staat mit dem Herrscher an der Spitze, der durch Gesetze, d. i. von den Untertanen zu befolgende Befehle, die

akadózó működése miatt. A következő periódus az állam szerveinek kiépítése, valamint hatáskörük megállapításának kora. Ez már a nagyobb kiterjedésű társadalom felett uralkodó állam.¹ Jellemzője az alkotmányjog tökéletesedése és kikristályosodása, a külső hatalom megerősödése, az írott jognak a szokásjog helyébe való lépése. Hiányzik, vagy kezdetleges s akkor is többnyire a köz elleni bűncselekményeket megállapító és szankcionáló — büntetőjog a vele szemben viszonylagosan fejlett magánjog mellett.² A harmadik periódus már a modern állam, mely a közigazgatási jog megizmosodását hozza meg, a büntetőjognak az állam kizárólagos hatáskörébe való utalásával.

Az állam fejlődési tendenciájában tehát kétségkívül megállapítható az állami beavatkozás nemcsak számbeli de tárgyi-beli térhódítása az egyén szabadságának a rovására.³ Szár-

Verhältnisse der Gemeinschaft regeit, das gab der altesten menschlichen Erkenntnis das Analógon für die Ordnung der Natur, deren Elemente man einem obersten, göttlichen Willen ebenso unterworfen dachte, wie man die Bürger den Vorschriften des Gesetzgebers gehorchen sah“ (4. old., 2. bek., 9. sor).

¹ *Szepesváraljai Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Ennél is jelentősebb volt azonban, hogy még a középkorban sem találunk igazi teljes szabadságot; annak hűbéries, lépcsőzetes, fokozatos társadalmi rendszerében — mely jórészt gazdasági alapokon fejlett ki — az ember pozícióját az határozta meg, vajjon milyen társadalmi rendhez, milyen foglalkozású csoportokhoz tartozik“ (51. old., 4. bek.).

² *Dr Krisztics Sándor*: Nemzet és állam. A keletkezés, fejlődés, viszony szempontjaiból. Grill Károly Budapest, 1914. — „Az állami élet keretében létesülhetnek csak ily korlátok, s szabható meg az a rendszer érvényesnek, szilárdan, a társadalom tagjaira egyaránt kötelezően, mely a hatalomra törekvő önkényt mérsékelni, az indulatot fékmentartani, az egyest józan cselekvésre utasítani képes, miáltal az emberiség általános követelményeinek, az egyetemes célok megvalósíthatásának körülményei szilárd biztosítékot nyernek“ (10. old., 1. bek.).

³ *Dr Ludwig Gumplowicz*: (id. m.) „Der Staat hat aus dem Conglomerat der Stamme zuerst ein Volk, und in immer weiterer Entwicklung aus demselben die Nation gebildet. Er hat die natürliche Vielheit der Stamme zuerst zur politischen Volkseinheit und schliesslich zur moralischen Einheit der Nation erzogen. Damit hat der Staat seine grosse Aufgabe gelöst; damit ist er am Schlusse seines grossen Werkes angelangt“ (42. old., 1. bek., 7. sor).

mazik pedig ez a tendencia a köz külsőleges hatalmának a természetéből, de egyúttal abból a jelenségből is, hogy az egyén mindjobban elveszíti a köz hatása alatt az egyéniségének sajátos vonásait s a közhöz megfelelően idomul. Vissza-vezethető ez a tünet természetes okra, u. m. a népességnek hatványozott szaporodásából¹ eredő számára s ezzel kapcsolatban a kultúrának a nagy tömegekben való széleskörű terjedésére, de leginkább a legújabb kor gazdasági termelésének eddig ismeretlen mértékű elgépiesedésére. A szellemi fejlődés szempontjából ez utóbbi mindenesetre retrográd tünet.²

¹ *Hans Kelsen* (id. m.): „Und diese Konkordanz zwischen dem Willen des Einzelnen und dem herrschenden Staatswillen ist um so schwieriger, diese Garantie für die individuelle Freiheit ist um so geringer, je qualifizierter die Majorität, die zur Erzeugung des abändernden Staatswillens erforderlich ist“ (323. old., 1. bek., 7. sor).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Dies ist dennoch kein Individualismus: weil der Einzelne als Potenz der Gesellschaft entrückt ist, „Potenz“ war schon vor der Gesellschaft (die durch Aktualisierung der Potenz ist). Die Wirklichkeit zwar ist ganz und gar gesellschaftlicher Art, ist nur gezweite Wirklichkeit: aber eine vorgesellschaftliche Tatsache ist die Anlage des Einzelnen (Ähnlich die Rasse als Grundlage der Anlage)“ (124. old., 2. bek.).

II. FEJEZET.

Az elsődleges emberi társadalmak.

Az emberi első csoportok — társadalmak — keletkezésének kérdése még véglegesen eldöntve nincsen. Errevonatkozó elméletek két főcsoportra oszthatók. Az egyik a társadalom keletkezésének alapokául a családot tekinti és az utóbbinak természetes szaporodásából keletkezett csoportra vezeti vissza a primitív társadalmat. A másik felfogás az elsődleges társadalom alapjául a hordát fogadja el.

Az őslénytani és embertani kutatások kétségtelenül bizonyítják, hogy a kimutatható legősibb leletek tanúsága szerint az ember a földön sohasem élt elkülönülten, hanem a szárazföldeken elszórt kisebb társadalmi tömbökben volt rövidebb, hosszabb ideig letelepedve.¹ Továbbá, hogy az ősi telephelyek kultúrrétegei igen gyakran egymás fölé helyezkednek. Végül kétségtelenül megállapítható az a tény, hogy az ezen egymásfölé helyezkedő egyes rétegek embere faj tekintetében legtöbbször semmiféle faji kapcsolatokat nem mutat a fölötte vagy alatta fekvő réteg emberével és hogy fejlődéstanilag gyakran nagy korszakok választják el őket antropológiai és kulturális tekintetben egymástól. Ellenben minél magasabb fekvésű és fejlettségű a kultúrréteg, annál nagyobb a leleteknek száma, hogy végül a legfelsőkben már magas

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Was wir über die wichtigsten Völker der Weltgeschichte wissen, enthüllt klar die Tatsache, dass die soziale Organisation und daher die Regierungsgewalt (die die sichtbare Form sozialer Organisation ist) in der Blutsverwandtschaft ihren Ursprung hat. Das erste Bänd was Menschen vereinigte, und die erste Einsetzung obrigkeitlicher Autorität waren ein und dasselbe, nämlich wirkliche oder eingebildete Blutsverwandtschaft. Mit anderen Worten: die Familie war der erste Staat, der erste Staat war die Familie“ (31. old., 2. bek.).

társadalmi és technikai, valamint művészi fejlettség fanújelei jeleníkezzenek a kőkorszak ugyanazon lelőhelyein.

A paleolith korszakból semmiféle bizonyíték nem maradt fenn arranézve, hogy milyen volt a korszak emberének külleme, mert a lágyrészek teljesen elpusztultak. Ezen a téren csak a fantázia termékeinek tekinthetők az ősemberről készült szobrok és egyéb rekonstrukciók. Egyedül néhány ép, vagy kevésbé ép csontmaradványra és őskori szoborműre, valamint primitív rajzra támaszkodhatik pusztán a tudomány. Előre bocsájtjuk, hogy ezek a leletek az ember egységes származásának hipotézise mellett bizonyítanak és ennek alapján azonos vagy hasonló családi és társadalmi alakulat elfogadására kényszerítenek. Leszögezni kívánjuk azt, hogy az azonosság alatt nem a teljes egybevágódást értjük, mert éppen ellenkezőleg a részletekben és árnyalatokban a legnagyobb variabilitást találjuk. Ezek az árnyalati különbségek úgy az egyes korszakok, mint a különböző telephelyeken egyaránt megvannak. A hasonlóságot és azonosságot csupán az alapvonásokra értjük.

Az állatvilágban az emlősöknél egyaránt előfordul az egy fajhoz tartozó egyedeknek, úgy a családi csoportos, mint a hordaszerű együttélési formája. Az állatok állandó csoportos együttélésének lehetősége függ elsősorban a táplálékuk természetétől és ennek a természetben feltalálható mennyiségétől, életkörülményeiktől u. m. lakóhelyük topográfiai és egyéb természetétől, életmódjuktól és közös ellenségeik számától és fajtától. Ezen szempontokból kiindulva, a horda szinte tipikusan a növényevő állatok csoportos együttélésének formája, mert életkörülményeik erre egyenesen predestinálják, mivel a közös táplálék megszerzése ennek akadályokat nem gördít útjába, viszont az ellenségek ugyanazok s így a táplálék megszerzése, valamint a védekezés, közösen könnyebben oldható meg. Az ilyen horda létszáma igen változó lehet, mert a horda nagysága rendkívül sok körülménytől lehet függővé téve. Fűves, sík vidéken vagy ritkás fákkal és bokrokkal fedett terepen a szám igen magasra felszökhet, míg erdős terepen a horda rendszerint kisebb taglétszámot ölel fel. A nagylétszámú, esetleg több ezer példányt is magába

foglaló horda keletkezése akkor gyakori, ha a táplálék megszerzése miatt az állatoknak nagyobb vándorutakat kell megtenni, hogy jó legegélőhöz jutva, ezután megint kisebb csoportokra oszoljanak.

A húsevők fajánál általában csak a családot, tehát a hímeket és a nőstényt találjuk, a még magatehetetlen fiatal ivadékkal együtt. Húsevőknek hordába való csoportosulása csak kivételesen és ideiglenesen található, de akkor is csak az esetben, ha erre a természet mostohasága, u. m. a szigorú tél vagy szárazság, tehát külső körülmények kényszerítik.¹

Az állatoknak nagyobb létszámú hordában való állandó együttélése különösképpen alkalmas arra, hogy a nemi úton történő vérkereszteződés a fajon belül a legkevertebb legyen. Előfordul az is, hogy a különböző fajok elegyesen élnek egy hordában, sőt az egymáshoz közellevő fajok kivételesen kereszteződnek. Mennél nagyobb tömegben történik a hordának együttélése, annál inkább fog az ivadék egymáshoz hasonlítani és annál kevésbé lesz a fajon belül a különböző varietas keletkezhetése lehetséges. A horda tehát a legalkalmasabb a promiscuitas és az egyforma faji tulajdonságokkal bíró egyedek keletkeztetésére.

Ezzel szemben egész kis csoportokban együttélő állatoknál a promiscuitas kisebb körre, a csoportok kis létszámú egyedeire van korlátozva. Ennek alapján egy fajon belül a különböző varietas valószínűbb és nagyobb lesz. Legsúlyosabb körre szorul a vérkereszteződés a páros életet élő állatfajoknál. Valóságos promiscuitas a gerinceseknél csakis a pisces és aveseknél található. Ellenben minél magasabb fejlődési fokot mutat a gerinceseknél a faj, annál inkább megtalálható a különböző neműek páros együttélése és nemi érintkezése. Ez a tétel vonatkozik az állatvilágnak még a csoportosan, de páros életet élő fajaira is. Növekszik úgyszintén a páros együtt-

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Das soziale Leben beginnt mit der Geschlechtsordnung. Eine gewisse Regelung der Beziehungen der Geschlechter dürfte bereits aus den Vorstufen der Menschwerdung herrüberragen, wo dieselben wie im Tierreich instinktiv und physiologisch geordnet waren. Erst die individualisierende Entwicklung gab den Menschen jene Unabhängigkeit im Geschlechtsverkehr, welche wir heute kennen“ (21. old., 5. bek.).

élés esetén a család felmenők és ivadékok huzamosabb együttélésének ideje. Az állatcsaládnak ekként előálló hozs-zab ideig tartó együttélése az egyedek szorosabb és huzamosabb kapcsolatait, valamint az ebből származó varietásbeli hasonlóságot erősíti, — a többi családokkal szembeni különbségeket pedig fokozza.¹

Az ősembertani kutatások eredményei szerint a föld mindegyik kontinensén egyformán előfordult az ősember. Kétségtelen az előfordulási helyeiken való csoportos, tehát társadalmi élete.² Továbbá a kőkorszakbeli emberi társadalmak sohasem voltak nagy létszámúak, legfeljebb a neolith korszak végén volt számosabb családból álló telep feltalálható, de ezeknek a lélekszáma sem érte el egy mai kisközség nagyságát. A nagyobb csoportok előfordulási helyein nem egy tömbben, községben, hanem a telepedésre alkalmas területen elszórtan lakott még a solutréi ipart művelő ember is. Sűrűbben lakott területeket más telephelyektől, mint gócocktól rendszerint nagy távolságok választottak el. De ez természetes is volt, mert a kő- és bronzkorszak emberiségének megélhetési forrása, főfoglalkozása a vadászat, halászat, tehát a legprimitívebb őstermelés volt. A kezdetleges gazdálkodás ezen formái nagy területeket és alkalmas vágysis zsákmányban bő vidéket igényeltek, mely megadta a

¹ / *Kosters*: Les Fondaments du Droit Des Gens Lugduni Batavorum. Edita Tomus Quartus IX. Bibliotheca Visseriana Dissertationum ins Internationale Illiustrantium. Cura Facultatis Juridicae Lugduno-Batauae. Apud E. y. Brill, 1920. — „Plus tard encore nous voyons d' autres, comme Cannanus, admettre qu'aux tetnps préhistoriques l'homme errait solitaire avec sa femme et ses enfants par les contrées, á la facon des animaux. C'était le temps ou l'homme, ne différaní pas beaucoup de l'animál, était soumis au droit bien plus „qua animál“ que „qua homo“ 21. old., 5. sor).

² *Hans Kelsen* (id. m.): „Es ist vielmehr so, dass diese Gemeinschaften allerst durch die Rechtsordnung, in und mit der Rechtsordnung konstituiert sind, dass sie eine Existenz ausserhalb der Rechtsordnung gar nicht habén, bzw. dass eine ausserhalb der Rechtsordnung stehende Realitat — sofern man eine Beziehung der Gemeinschaften zu solcher Realitat Im Auge hat — von einer auf die Rechtsordnung und sohin von einer auf die Rechtsgemeinschaften gerichteten Erkenntnis gar nicht erfasst, d. h. rechtlich nicht als existent begriffen werden kann.“

csoportnak a táplálkozás biztos bázisát, — jó ivóvízzel rendelkezett, megtalálható volt az ipari eszközök elkészítéséhez szükséges nyersanyag és végül legalább is viszonylagosan kellő védelmet nyújtott a természet mostohasága, valamint úgy a ragadozó vadállatok, mint ellenséges törzsek támadásával szemben. Mihelyt ezen létfeltételek valamelyike hiányzott, vagy később megszűnt, illetve kifogyott, a csoportot lakhelyének a megváltoztatására kényszerítette. Véleményem szerint a vándorlás, vagyis telephelyének elhagyására a legnagyobb valószínűség szerint az elejthető vadnak kifogyása, vagy egy ellenséges érzületű és túlerős törzsnek terjeszkedése idézte elő.¹ A vadászszakmány ritkulása összefüggött a növényevő, kérődző, általában patás állatok időszakos vonulásaival is. A vadcsordákat, azaz mindennapi kenyerét és szerszámainak, ipartermékeinek a nyersanyagát követve, széd el az ember kisebb csoportokban a szárazföldeken szerteszéjjel. Ezzel magyarázható legvalószínűbben az ember gyors elterjedésének kérdése a földön, azaz, hogy egy — úgymint a neanderthaloid — rassz egy időben, vagy esetleg egymáshoz közel eső időben egymástól oly távol fekvő területeken, mint Nyugateurópában (Neandervölgy, La Naulette, Spy, La Chapelle aux Sainte, La Ferrassie, La Quina), Középeurópában (Predmost [Morvaország], Krapina [Horvátország], Szeleta-barlang [Magyarország], Galileában (Tabgha), Gibraltárban Afrika centrális fekvésű részén, (Brokenhill Rhodessia) és végül Ázsia legkeletibb részén (Mandzsúria és Közép-Kína) egyaránt megtalálható volt. Az amerikai kontinensen a kőkorszakbeli ősembernek nyomait teljes hitelességgel még nem találták meg. Szerintem nem is annyira a neanderthaloid rassz telephelyeinek óriási területe a meglepő, mint inkább az a körülmény, hogy az emberrassz eszközeinek formája, minősége, használati célja és iparának fejlődési foka

¹ Dr. Krisztics Sándor (id. m.): „A mai primitív törzsek helyzetével egyenlőnek tekintve az őskor fejlődő embercsoportjainak állapotát, államról mindjárt kezdetben szó alig lehet, csupán együttélésről, melyben az egyesek együtt maradnak közös leszármazásuk képzeténél fogva, s mert a törzsi tag előtt nincs más, saját törzsén kívüli élet, ismeretes“ (59. old., 2. bek., 1. sor).

szinte egybevágó úgy az anyag (agyag, kovakő, csont, szaru és fa), mint kikészítés! technika tekintetében. Ezen perdöntő bizonyíték kétségtelenné teszi a neanderthali rassz típusának azonos foglalkozását, életkörülményeit, de különösen társadalmi életformáját. Kis társadalmak egy, vagy néhány család társas együttélése, ha nem is bizonyítja, valószínűsíti az ember páros családi életét.¹ Ugyanis, ha a természetben a tartósan páros családi élet a norma már az emlősök magasabb rendű fokozatainál, különösen feltűnő és indokolatlan visszaütése volna a fejlődésnek, ha a promiscuitas éppen a csúcsponton, a homo sapiensnél lépne fel visszautasaként akkor, amidőn annak külső természeti föltételei szinte teljesen hiányoznak. El kell fogadnunk az ősembernél a különböző nemek tartós páros együttélését, a családot. Erre a meggyőződésre kényszerít az ember fiziológiája és az egyén élettani fejlődése, valamint a nemek páratlanul szimmetrikus arányszáma.² Elképzelhetetlen ugyanis, hogy a magatehetetlen anya és újszülött csecsemője — előbbi hetekig, utóbbi éveken keresztül — védelem és ápolás nélkül maradjon és huzamosabb ideig teljesen önmagára utalva az anya saját és gyermekének életfeltételeit még a legkedvezőbb külső körülmények között is megteremteni képes lett volna. Ezt a feltétlen szükséges védelmet és segítséget a horda tagjai nem adhatják meg. A horda csupán egymás mellett való csoportos élést jelent több azonos fajú egyén között, benne pusztán az egyének laza kapcsolata, egyszerű halmazállapota

¹ *Dr Krisztics Sándor* (id. m.): „Éppen a család létrejötté az a csira, melyből minden további fejlődés megindulhatott. Amint a társadalom ezen első feltétele adva volt, egy új erő előtérbe: a hasonlók vonzalma, az idegenek eltaszítása“ (9. old., 2. sor).

² *Othmar Spann* (id. m.): Keine der Urkulturen zeigt Kommunismus und Promiskuitat, wie sie frühere Forscher für die älteste Zeit annahmen. Im Gegensatze zur Morganischen und Marxischen Lehre von dem Urkommunismus und der Urpromiskuitat stellt es sich heraus, „dass gerade bei den ältesten Völkern sich keine Spur von Promiskuitat oder Gruppenehe, keine Polygamie und kein Mutterrecht findet, dass dagegen allé Volker, bei welchen man solche Spuren finden wollte, oder bei denen Polygamie und Mutterrecht tatsächlich herrscht, sich schon auf späteren Entwicklungsstufen befinden ... (a. a. O. Schmidt S. 144.)“ (26. old., 3. bek.).

van meg minden benső connexitás, gazdasági és szellemi harmónia nélkül. A véletlen vagy legjobb esetben külső kényszer, a szükség hozza létre a hordát s ennek alapján az nem lesz sohasem alkalmas állandóan összeműködő, tehát szellemi kontaktusban és benső konnexitásban álló emberi társadalom megteremtésére.¹ A véletlen, vagy külső kényszer hatása alatt létrejött horda t. i. csak addig áll fenn, míg veszedelem, külső támadás nem éri. A veszély pillanatában — az addig látszólag egységet képező csoport — részeire omlik szét s a védelemben csupán az egyének állati önfenntartási ösztöne nyilvánul meg. Látszólag ugyan gyakran csoportosan veszi fel a horda a repentin, valóságos vagy vélt támadással szemben a küzdelmet, de ez is csak egyéenkénti védekezés lesz — ellenben még az állatvilágban is a páros életet élő állatoknál a támadóval szemben felveszi a harcot és támad a hím és nőstényállat egyaránt még akkor is, ha a közvetlen támadás nem is őt éri, hanem a másikat, vagy a még velük élő kölykeket egyikét.

Az állati hordában hiányzik tehát a köznél megkövetelt áldozatkészség. Altruizmus az állatvilágban ismeretlen fogalom, — az egyedül emberi stigma. Az emberileg legtökéletesebb altruizmus azonban, bármennyire is emberi legyen az, csak szorosan összefűzött és kis csoportban, tehát a családban, illetve a család tagjai közt található meg teljes intenzitással, mert az egyén korlátolt képességei miatt altruizmusának alanyai kicsiny számot ölelhetnek fel.²

¹ *Nicolas Politis* (id. m.): *L' étude sociologique de la vie montre que le milieu social ou l'homme vit et agit ne cesse de grandir. Au début, c'est la famille. Ce groupement originaire, se réunissant á des groupements similaires, forme le clan* (71. old., 1. bek., 1. sor).

² *Krisztics Sándor* (id. m.): „A patriarchális teóriában tényleg van valami, ami az állam keletkezésénél közvetlenül közrehatott. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az ember a családban él először egy magasabb életet, a két nem egymást kiegészítve, mindegyik magasabb színvonalra jut. De csak egy lépcső a család ahhoz, hogy az emberek valóban egyesüljenek egymással, eltekintve a közvetlen vénségtől, úgy összeolvadjanak, hogy egy személyt alkothassanak. Mert a család csak keveseket tud összekapcsolni, s tulajdonképpen csak befelé változtat az emberek viszonyán, viszont kifelé épp oly különálló elem, mint az egyes, sőt a milliók egye-

Az állati hordában, mint fentebb reámutattunk a két nem promiscuitas-ban élhet A promiscuitás következtében a talán egyetlen egy esetre szóló nemi érintkezésen kívül más kapcsolat a különböző nemű egyedek között nem áll fenn a pusztá egymás mellett való élésen felül. A hordái promiscuitást ha tényként elfogadnánk, bizonyos altruizmus legfeljebb az anyaállat és ivadéka között keletkezhet. Ezek között viszonylag rövid időre szóló kapcsolat állhatna fel és pedig addig, míg az ivadék táplálékát maga meg nem keresheti és a hordában el nem keveredik, illetve az anyaállat újra vemhes nem lesz. Az elsődleges emberi társadalom hordaszerű jellegének ellentmond az a tény, hogy a neanderthal korabeli ember annak ellenére, hogy a föld majdnem minden pontján előfordult már, a leletek tanúsága szerint mégis egész kis csoportokban élt. Nem haladhatta eredetileg túl egy-két népesebb család létszámát. Kis létszám mellett teljes gazdasági, kulturális és politikai egységet képezett minden emberi társadalmi csoport¹ s nemcsak sajátos ipara volt, hanem valószínűleg megvolt vallási kultusza is, melyet az elhalt tagok szinte szigorúan és kivétel nélkül rituálisan zsugorított eltemetési módja bizonyít. Meglepő az a tény, hogy a felfedezett kőkorszakbeli temetőhelyeken túlnyomó a gyermekcsontváz, illetve a szabályosan eltemetett gyermek. Ez más, mint a rendkívül kifejlett családi érzéssel, nem magyarázható. A családi együttélésnek ennek alapján meg kellett lennie a kőkorszakban,² kérdéses csupán az, hogy milyen

nesen a családi szeretet által választatnak el egymástól, ez szüli a számtalan visszavonást“ (204. old., 3. bek.).

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Die Familie war der Ursprung, der Status die feste Grundlage der primitiven Gesellschaft: das Individuum galt nichts, die Genossenschaft — die Familie, der Stamm — galt alles. Die Regierung entstand sozusagen früher als das Individuum, (vérbosszú egyént családdal vagy törzsszel teszi egyenlővé. Szerző megjegyzése). ... die einzige vorhandene Individualität war diejenige der Genossenschaft in ihrer Gesamtheit. . . Der Mensch ging in der Genossenschaft auf...“ (13. old., 1. bek.).

² *Hans Kelsen* (id. m.): „Die Sozialordnung der Primitiven bezieht sich auf Manner wie Frauen in gleicher Weise, denn sie ist in erster Linie eine Ordnung des Gesellschaftsverkehrs und weist — soweit sie aus

volt a házassági forma és annak tartalma. A történelmi idő küszöbén a házasságkötés két ősi formája ismeretes, mely a primitív színvonalon, tehát szinte kőkorszakbeli életmódon élő törzseknél még ma is előfordul, és pedig a nővásárlás és a nőrablás.¹

A családnak már az emberiség hajnalkorában való keletkezése mellett bizonyít továbbá a rasszok kialakulása. A hordánál előforduló promiscuitás ugyanis szinte kizárja a kifejtettek alapján az új rassznak keletkezését, mert ily nemi életnél a vérkereszteződés még egy anyánál is oly nagymértékű, hogy egy fajon belül az egyedek típusossá vá-

historisch zugänglich — drakonische Zwangsmassnahmen auf gegen die normwidrige Betätigung des Geschlechtstriebes (unter Todesstrafe stehende Incestverbote)“ (24. old., 1. bek., 9. sor).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Nach dem Amerikaner Lewis H. Morgan pflegt man zu unterscheiden: 1. Promiskuitat (Familienlosigkeit im Urstaate, s. darüber oben S. 28. f.). 2. Konsanguine Familie (nur Ehe zwischen Eltern und Kindern verboten). 3. Punalua — Familie oder Gruppen-ehe — Verbot der Ehe zwischen Eltern und Kindern und zwischen Geschwistern, aber freie Verbindung aller Frauen und aller Männer des Stammes. 4. Mutterrechtliche Familie (Unsicherheit des Vaters, Poliandrie). 5. Patriarchat (polygame Familie, z. B. der Mohamedaner). 6. Monogame Individualehe (vaterrechtlich). — Diese Lehre, die das Mutterrecht als allgemeinen Durchgangspunkt annahm, wird jetzt abgelehnt, wie sich früher zeigte (s. S. 28. ff.). Eine allgemein anerkannte andere Lehre gibt es heute noch nicht. Wir sehen davon ab, das schwankende Schrifttum hierüber mitzuteilen und führen nur die Kulturkreislehre an. Sie unterscheidet: 1. Die Familie in den Urkulturen: monogám. 2. Die Familien in den Primarkulturkreisen: a) vaterrechtlich gerichtete Formen, Raubehe der totemistischen höheren Jäger, Clanexogamie. Geringer Einfluss der Frau. Altersklassen, die den ganzen Stamm durchziehen, schwachen die Familie; b) mutterrechtlich gerichtete Formen (niedere Ackerbauer, Hackfrucht). Pflanzenzucht durch die Frau; persönliches Eigentum an diesem Boden durch die Frau. Geheime Männerbünde — Entartung: Polygamie. c) Vaterrechtliche Grossfamilie der viehzüchtenden Nomáden. Namentlich bei den vaterrechtlich organisierten Völkern mit Grossfamilie, wo die väterliche Gewalt über die Kinder gross ist, kommt die Brautgabe vor. Die Bezeichnung dieser Ehe als „Kaufehe“ ist aber deswegen nicht richtig, weil auch die Brauf eine Mitgift erhält, also beidé Teile zahlen. Wenn die Brautgabe unerschwinglich ist, wird zur sog. Raubehe als Notbehelf geschritten, die aber meistens im Einverständnisse mit dem Mädchen vollzogen wird“ (444. old., 1. bek.).

lása nem lehetséges. Rasz tehát nem keletkezhet a hordai élet mellett *azért*, mert maga az apa és anya már eredetileg nélkülözi a fajának többi egyedétől elütő egyéni vonásokat és sajátságokat. Azokat tehát ivadékaira át sem származtathatja.¹

Ellenben a család különösen alkalmas arra, hogy az általános típustól ilyen eltéréseket, *családi* vonásokat megteremtse és fokozzon.² Ellentmondani látszik ezen tételnek — a családi élet őseredeti formájának — a most meglévő primitív népeknek nemi élete.³ Vitathatatlan azonban először, hogy az embernél ma tényleg a család és családias társadalmi élet az általános, mert, ha előfordul ugyan a promiscuitásra való hajlam az ausztráliai szigetvilágban, az északi és déli sarkvidéken és Afrika néger törzseinél, — de épp úgy megtalálható a házassági forma és a család.⁴ Sőt ez utóbbi eset kétségtelenül túlnyomó. De az esetben, ha mégis a nemi élet teljes rendezetlensége fordulna elő kivétel

¹ *Dr. Krisztics Sándor* (id. m.): „Mindamellét a hordát az individuumok bizonyos egyenlősége jellemzi, léte éppen azon egyenlőségtől függő, mely szerint benne sem fizikai, sem szellemi különbség nem volt az egyesek között, sem nem voltak egymással szemben különböző jogosultságok“ (38. old., 2. bek., 8. sor).

² *Dr. Krisztics Sándor* (id. m.): „A kvalitatív differenciálódás révén beálló külön jellegük következtében a népek megkülönböztethetőké válnak egymástól, mindegyik kidomborodó karakterrel bír, mely nyelvben, erkölcsben, vallásban, képzettségben, jellembeli tulajdonságokban lép napfényre“ (64. old., 1. bek., 1. sor).

³ *Hans Kelsen* (id. m.): „Auf ähnlicher Voraussetzung, nämlich auf einer bestimmten sexualphilosophischen Wertdifferenzierung zwischen Mann und Weib, beruht die Theorie, die den Staat wie überhaupt allé „höheren“ socialen Verbande nicht auf die Familie als die Verbindung des Vaters mit der Mutter und ihren Kindern, sondern auf gewisse, durch den vom Sexualtrieb verschiedenen Geselligkeitstrieb erzeugte Männerbünde zurückzuführen versucht (Schurtz). Alléin schon die „niedereren“ Verbande, innerhalb derén sich bei primitiven Völkern solche Männerbünde in Form von Männerhäusern, Aliersklassen, Gcheimbünden usw. finden, erwiesen sich bei näherer Betrachtung als Zwangsordnungen, weisen somit den Keim der Staatlichkeit auf“ (24. old., 1. bek., 1. sor).

⁴ *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „Napjaink primitív népei kivétel nélkül monogámiában élnek, semmi okunk tehát feltenni, hogy emberösünk poligám életet élt volna“ (306. old., 5. bek., 8. sor).

nélkül ezen utóbb említett törzseknel, akaratlanul felvetődik az a gondolat, hogy éppen erre a tényre vezessük vissza alacsony erkölcsi, szellemi és kulturális színvonalukat, valamint teljes társadalmi stagnációjukat.¹ Hosszú évezredek keresztül semmi fejlődés nem tapasztalható ezeknél a népeknel. Eszközeik meglepően hasonlítanak anyaguk, formájuk, rendeltetési céljuk tekintetében a kőkorszakbeli ember eszközeihez. Ha tehát a többi fejlett népfajokkal hasonlítjuk össze őket, világossá lesz a szellemi fejlődés terén jelentkező nagy különbség. A tényleges különbségek t. i. fizikai és fiziológiai vonatkozásban egyáltalán hiányoznak, mert ami különbség e tekintetben mutatkozik, elenyészően csekély és azok lényegesen kisebbek a vadember átlagos típusa és egy ú. n. kultúrember között, mint amilyenek egy kultúr-nemzet tagjai, annak különböző társadalmi rétegének egyedei között jelentkeznek. Ellenben úgyszólván teljesen hiányznak egy ugyanazon vad nép egyedei között a lényeges különbségek fizikai és szellemi téren egyaránt, ha a házasság intézményét még kezdetleges formájában sem ismerik.²

A kőkorszakbeli ember csontszerkezetének említett általános küllembeli (morphológiai) hasonlósága az emberiség szaporodásának arányában a réz- és bronzkorszakban erős mértékben csökken. Fokozódik tehát az elkülönülés, — a rasszok kifejlődése — hogy a vaskorszakban a különböző rasszok egész sora álljon elő. A történelem színpadán fel-

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Die Volker mit ungerelgten verwandschaftlichen Verhältnissen gehören jedoch nicht zu denjenigen, die auf dem europäischen Schauplatz aufgetreten sind. Bei fast jedem europäischen Volk lässt sich eine deutliche, ununterbrochene Tradition, die bis auf den patriarchalischen Zustand zurückreicht, nachweisen. Das römische Recht, diese fruchtbare Mutter moderner Rechtsbegriffe und Rechtsübung, trägt auf jedem Gebiet deutliche Spuren, dass der Vater in seiner Familie als König und Oberpriester regieret“ (4. old., 4. bek.).

² *Woodrow Wilson* (id. m.): „Für einige wilde Stämme, unter denen jetzt Polygamie oder selbst Monogamie in Verbindung mit patriarchalischer Zucht herrscht, scheint es möglich zu sein, deutliche Anzeichen einer Aufwärtsentwicklung zu diesen zivilisierten Familienformen von dem früheren Gebrauch loser Massenehen oder noch früher Regellosigkeit in den gesellschaftlichen Beziehungen nachzuweisen“ (4. old., 3. bek.).

lépő népek már mind egymástól jellegzetesen eltérő faji- és kulturális sajátosságokkal jelentkeznek.¹ Egyúttal speciálisan kialakult házassági intézményük és családi életük van. Mindezek alapján, még ha bizonyíték híján tagadnánk is az ősembernél — a paleolit és neolit korszakban — a két nem szoros és állandó, tehát családi együttélését és vele együtt a házasság intézményének valamilyen formában való létezését, — a történelmi kor kezdetén már létezőnek kell azt elfogadnunk.² A család egy fajon belül a többitől elütő sajátosságok és tulajdonságok kifejlesztésére és kiélesítésére, szinte mondhatnám kitenyésztesére predestinált. A család eme secretios hatása a dolog természeténél fogva csak szűk körben, a vérrokonok között hat. De ha az állammá alakulásnak³ kezdeti stádiumát vizsgáljuk, általános tünetként kell leszögeznünk, hogy keletkezőben levő, vagy már keletkezett új állam népességének a lélekszáma a letelepedés után rendszerint nem terjed túl egy község népességén és annak területén.⁴ Az esetben, ha a későbbi fejlődés folyamatán

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Wenn wir so die erworbenen Qualitäten den ererbten Anlagen gegenüberstellen, müssen wir sofort erklären, dass im höheren Sinne zwischen beiden kein Unterschied besteht, denn die ererbten Anlagen sind jené, welche die Art während der ganzen Entwicklungsreihe erworben hat, und die erworbenen Eigenschaften des Individuums können zur Vererbung führen“ (50. old., 3. bek.).

² *Teleki Pál gróf* (id. m.): „Abból, hogy az időszakokra szorítókozó párház az állatoknál általános s az embernél még ma is számos nyomára akadunk, joggal következtethetjük, hogy a legelső közületek keletkezésének korában az embernél sokkal elterjedtebb volt, mint a jelenben. Ebből azonban világosan következik, hogy a nemi ösztön állandósága nem játszott semmiféle szerepet és mint az eddigiekből már amúgy is kitűnt, a házasság a faj fenntartására a természetes kiválogatódás útján jön létre és olyan alakban, amint a körülmények meghatározzák“ (32. lap., 2. b.).

³ *Hans Kelsen* (id. m.): „Ist aber die Tendenz zum Zwang schon der die primitivste Gruppé konstituierenden sozialen Ordnung immanent, dann ist schon diese Ordnung im Keimé ein Sfaat, und es bleibt vergebliche Mühe, den Zeitpunkt zu bestimmen, wann oder unter welchen ausseren Bedingungen die „Horde“, das ist die noch nicht staatliche Gruppé, Staat wird, das heisst: die sociale Ordnung das áussere Zwangsmoment in sich aufnimmt. Auch der Wandel der sozialen Ideologie ist nur als Kontinuum einer innaltlichen Entwicklung begreiflich“ (33. old., 1. bek., 29. sor).

⁴ *Teleki Pál gróf* (id. m.): „A közös tulajdon fejlődött ki előbb s

más jelleget is vesz fel az állam alkotmánya és formája, kezdetben uralkodik vagy *átüt* azon a patriarchális szerkezet jellege.¹

Mindezen hatásai a családnak egyedül alkalmasak a rassz kitenyésztesére, — valamint újabb alcsoportok keletkezésére, ha esetleg az alaptársadalomból egy raj kiválik és eredeti telephelyét elhagyja.

A két elsődleges társadalmi forma közül mint kiinduló pontot, a családon felépülő társadalmat kell elfogadnunk, mert a kifejtetteken kívül a későbbi társadalmi és állami jelenségek nehezen magyarázhatók és indokolhatók² a hordái alaptermészetű társadalom jelenségeivel.³ Úgyszintén azonos

az egyéni ingatlan tulajdont csak a földművelés fejleszti ki, de azt oly állapot előzi meg, midőn a közös földből az egyeseknek használatra átadattak egyes darabok, amely állapot néha generációkon keresztül tartott, míg aztán a földek új felosztás alá kerültek“ (23. old., 2. bek.).

¹ *Hans Kelsen* (id. m.): Nicht so sehr in historischer Erfahrung als in rekonstruierender Selbstbeobachtung findet diese Theorie ihre Grundlage. Tatsächlich ist erstes die Person des grossen Vaters, die im Bewusstsein des kleinen Kindes als erste Autorität, als erster Gesetzgeber und sohin schlechthin als Träger des „Soll“ der sozialen Ordnung auftritt. Und so wie späterhin jede Autorität als Vater erlebt wird, weil nur als Vatersatz der angebetete Gott, der bewundernde Held, der geliebte Fürst auftritt — wie ja diese Autoritäten nur als Repräsentanten des Vaters all jene seelischen Affekte für sich auslösen können, die die Menschen zu Kinder ohne eigenen Willen machen (Freud) — so wird nach rückwärts schauend, der Vater zum Gründer der Gesellschaft, die *Familie* „Zelle“ des Staates gemacht. Und insotern hat diese Anschauung auch ihre Richtigkeit“ (24. old., 1. sor).

² *Hans Kelsen* (id. m.): „Denn auch der die sogenannte Blutrache vollziehende Sohn des widerrechtlich getöteten Vaters tritt als Organ der Rechtsordnung, d. h. aber der durch diese Rechtsordnung und nur durch sie konstituierten Gemeinschaft auf. Zwischen ihm und dem die „Srafe“ verhängenden Richter liegt lediglich eine graduelle Differenz: dieser ist zum Unterschied von jenem ein arbeitsteilig funktionierendes Organ“ (24. old., 1. bek., 34. sor).

³ *Woodrow Wilson* (id. m.): Wo sie (die Polygamie) vorhanden ist, ist sie immer auf eine kleine Minderheit wohlhabender und mächtiger Männer beschränkt, die Mehrheit ist stets freiwillig oder unfreiwillig monogám. Vor allen Dingen hat der starke monogamische Instinkt, den die Menschen mit allen höheren Tieren teilt, dazu beigetragen, Regellosigkeit in den geschlechtlichen Beziehungen oder Massenehen auszuschlies-

felfogást és nézetet osztja a természettudósok és anthropológusok legnagyobb része.

Nézetem szerint a két felfogás között alapvető különbség nincs is, mert a fejlődés legalacsonyabb fokán álló társadalmak jelenségei még kifejezesebben nincsenek s így azok mindkét irányban cumuláltan jelentkeznek. A differenciát csak az okozza, hogy milyen szemszögből vizsgálja valaki a még összefolyó, de mindkétirányú összetett jelenséget.¹ Viszont a magasabb kulturális fejlődési fokot kiépítő társadalomnál a többivel szemben való idegenkedés és azoktól való elkülönülés határozottan kimutatható. Ez mással mint a rasszbeli különbségekkel nem is indokolható, mert a foglalkozásból eredő társadalmi elkülönülés a történelmi kor előtt és annak küszöbén még nem volt meg, vagy ha megvolt is, még csekély jelentőségű volt és többnyire egy társadalmon belül hatott elválasztólag, nem pedig a többivel szemben.

sen und die monogame Ehe zum Kern eines ausgeprägten Familienlebens zu machen.

In den Überlieferungen aller kraftigeren Völker, die sich in Europa durchzusetzen gewusst haben, tritt nichts bestimmter hervor, als der Glaube an eine direkte gemeinsame Abstammung in a Mannesstamm von einem gemeinsamen menschlichen oder göttlichen Vorfahren, und am zahlreichsten und bestimmtesten sind gerade im Kern ihrer politischen Einrichtungen die Spuren, die auf eine patriarchalische Familienorganisation als die Urform ihrer politischen Ordnung hinweisen“ (5. old., 2. bek.).

¹ *Teleki Pál gróf* (id. m.): „Minden magasabbrendű közület, a clan, a törzs és végre az állam, ha mindenütt más úton is, ezen legprimitívebb vérrokon közületekből fejlődött tehát és pedig csak lassanként ébredve a fejlődés tudatára. Ez a vérrokon közület nem felel meg a mi „család“ fogalmunknak, de még kevésbé a teljesen tagozatlan promiscuitásban élő horda fogalmának, hanem mindazokból állott, akiket egy erős férfi akarata és hatalma együttartani, vezetni és védeni bírt. Ez a közület az, melyben a beszéd, a vallás és a jog csirái fejlődnek, a technikai kultúra első lépéseit teszi. Ez a közület az, melyben az ember azon percben, midőn joggal nevezhető „embernek“ már társas lény volt“ (83. old., 2. bek.).

III. FEJEZET.

Az egyén jogai a társadalomban és az államban.

Az egyén és élete a természeti külvilágnak nem különálló elszigetelt jelensége, hanem mint az emberinek részjelensége lép fel a közben.¹ Már genetikailag is elődöket feltételez.² Születése után egyáltalában képtelen létfenntartásáról gondoskodni és huzamosabb ideig reászorul másoknak a támogatására.³ Valamilyen korlátozott formában, még a a legkezdetlegesebb fejlődési fokon is megvan tehát a köz. Egyén és köz az emberinek részei, tehát csak együttesen alkothatják meg az emberinek fogalmát.⁴ Egyén köz nélkül,

¹ *Olof Hoijer*: La Solution Pacifique des Litiges Internationaux avant et depuis la Société des Nations. „Editions Spes“ 1926. „l'homme n'est point d'abord un individu, et puis ensuite et secondairement un être social; il est un être social par cela même qu'il est; il vient à la vie dans la société, appelé et protégé par l'effort associé d'innombrables groupements qui présideront et collaboreront à sa croissance et à son développement“ (312. old., 2. bek., 1. sor).

² *Dr. Krisztics Sándor* (id. m.): „Izolált egyes soha sem létezett“ (208. old., 2. bek., 5. sor).

³ *Madison Grant* (id. m.): „Die Natur kümmert sich nicht um das Individuum noch darum, wie es durch die Umwelt abgeändert werden kann. Sie beschäftigt sich lediglich mit der Erhaltung der Art oder des Typus, und die Vererbung ist das einzige Mittel, durch welches sie wirkt.

Am Maasstabe der Jahrhunderte gemessen sind diese Merkmale festgelegt und starr, und der einzige Vorteil, der aus dem Wechsel der Umwelt oder aus besseren Ernährungsbedingungen gezogen werden kann, ist die Gelegenheit, die sich einer bisher unter ungünstigen Bedingungen lebenden Rasse bietet, den Höhepunkt ihrer Entwicklung zu erreichen, aber die Grenzen sind ihr durch die Vererbung gesetzt und nicht durch die Umwelt“ (27. old., 4. bek.).

⁴ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die Zivilisation hat demnach die

a köz pedig egyén nélkül el sem képzelhető, — valamelyikének a hiánya, a másikat fogalmilag kizárja.¹

A köz legtermészetesebb és legegyszerűbb formája a család, mely egyúttal kiinduló pontja, helyesebben első foka a köznek.² A családban, mint csirában adva van a társadalom és az állam, mert mindazok a jelenségek, melyek a köznek utóbb megnevezett formáiban megvannak, feltalálhatók a családban is. Megvan elsősorban a gazdasági jelenségek komplexuma, a gazdálkodás első jelenségeitől kezdve, a munkamegosztásig, tehát az egyéni érdek,³

De adva morális, hatalmi és etnikai tartalma, a köz-érdek. Azonban maga a család, a szülőket kivéve, egyvérűek s ennek következtében a leszármazók fizikai és szellemi tulajdonságai ha nem is azonosak, de nagyon hasonlóak lesznek, hajlamaik, tehetségeik folytán.⁴ Továbbá bármilyen

Tendenz, die Menschheit zu vergesellschaften, in dem intransigenten Beharren auf Sonderinteresse liegt die Barbárei“ (152. old., 3. bek.).

¹ *Teleki Pál gróf* (id. m.): „Az ember a fejlődés azon a fokán, melyen joggal nevezhetjük embernek, már társas lény kellett hogy legyen. Ezen időpont meghatározása ugyan lehetetlen, mert az embernek minden tulajdonsága, értelme, nyelve, vallása fejlődött s az egyenes járást — ezt a sokaktól ajánlott megkülönböztetési jelt — sem egyszerre sajátította el, mégis a társas élet korábbi keletű, mert nélküle a nyelv és a vallás leg-
elemibb kezdetei sem jöhettek volna létre“ (19. old., 2. bek.).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Das wichtigste dieser Interessen (Subjektiv im socialen Wege) ist das Gattungsinteresse. Es bestimmt das subjektive Verhalten zum anderen Geschlecht, zu den Verwandten, Vorfahren, und Nachkommen. Es ist die Quelle des etischen Empfindens für die Nebenmenschen und bestimmt die Beziehungen zu den wichtigsten Socialgebilden, zur Familie und zum Stamme“ (18. old., 3. bek.).

³ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Dieser Verkehr von Menschen, welche nicht nur in den allernächsten Blutbeziehungen standén, war der erste Anlass zu Socialgebilden, die nicht blos Instinkten, wie dem primifiven Gattungsinteresse, sondern Nützlichkeitsüberlegungen zuzuschreiben sind“ (14. old., 1. bek.).

⁴ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Wenn auch die Umwelt der Eltem bei der Zeugung und die Umwelt der Mutter während der Entwicklung des Embryo auf die Anlage des künftigen Menschen vielfachen Einfluss nimmt, so müssen wir doch diese der Vorzeit des Individiums zurechnen. Allé Qualitäten, welche dasselbe mit dem Erwachsenen des Bewusstseins hat, sind als ererbte Anlagen anzunehmen“ (53. old., 3. bek.).

nagyszámú legyen is a természetes család, csak korlátozott számú egyént tud összekapcsolni, együttvalóvá tenni.¹

Ezen hiányok alkalmatlanná teszik a családot arra, hogy az emberi kultúra megteremtője és egyedüli hordozója legyen. Ha szerves és természetes egységet képez, annak tagjait, az egyéneket túlságos kötöttségben tartja. Ez utóbbi vonatkozik elsősorban az ivadékokra, tehát a családnak számbelileg nagyobb csoportjára. Ezért nem nyújthatna módot, újabb önálló természetes egységek, családok létesítésére, vagy azok létesülését korlátozná. Ha pedig mégis lehetővé teszi, azokat saját érdekkörébe szorítaná be.

Hiánya egyúttal a családnak, mint jogintézménynek azon tulajdonsága, hogy időleges. A családnak időbeli tartama rendszerint a családfő életének tartamától függ. A családfő halála maga után vonja az eddig oly szoros és benső kapcsolatoknak a megszűnését. A családi kapcsolatnak hibái akkor válnak a közben erősen érezhetővé, ha az időközben kifejlődött jogrend a családi kapcsolatot szabályai útján megrögzíti, szinte megkövesíti. E kóros jelenségeket a patriarchális jelleggel bíró állami szervezetek rendszerint meg is sínylik. Elsősorban azért, mert a már kifejlődött jogrendben a családi kapcsolatok és érdekek túlságos mértékben érvényesülnek a közérdek rovására. Másodsorban, mivel a család képére megalkotott állami szervezet erős mértékben korlátozná újabb családok részesedését a hatalomban, ha azt kizárni nem is képes. Végül, harmadsorban olyan kötelezettségek vállalására kényszerítené az egyént, helyesebben családokat, melyek csak a vérségi és pedig szorosabb családi kapcsolattal indokolhatók, amidőn már a távolabbi ízü rokonság alapján ezek nem is követelhetők, — úgy mint a családfő tekintélyének a tiszteletéből eredő hatalom gyakorlása, valamint az iránta való engedelmesség megkövetelése.

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Das Feudalsystem bestand aus Abstufungen der persönlichen Treue. Der einzige unter einem solchen System mögliche Staat war ein in seine einzelne Teile zerfallender, nicht ein einziges, sondern in seine individuellen Atome zerlegtes Volk. . . . Es war überhaupt kein Ganzes, es waren von einander getrennte, auseinander strebende, gegen einander kämpfende Volksteile“ (439. old., 1. bek.).

A társadalommal szemben a család kisebb létszámot magába foglaló egysége következtében az egyén érvényesülésének a lehetősége fokozottabb. Jelentkezik az érvényesülés már gazdasági téren, a munkakörök tagozódásában és pedig szerepe jut ezen a téren már a nemeknek is. A családtag rendszerint abban a munkakörben van foglalkoztatva, mely fizikai és szellemi tehetségeinek legjobban megfelel. Ennek lehetősége a család rendszerint sokoldalú és változatos irányú gazdálkodásában adva is van. De nem kevésbé jelentősek az egyénre nézve a munkakör és végzett munka alapján keletkezett pszihikai hatások. A viszonyokhoz képest az egyén ugyanis nemcsak leggazdaságosabban van tehetségeinek megfelelő munkakörben kihasználva, de tehetségeinek gyakorlati érvényesítése útján azokat az optimumra fokozhatja és fokozza, mert munkája eredményét közvetlenül látja s így a megelégedés érzése tölti el, jól végzett munkája után. Növekszik ennek kapcsán önbizalma és tettereje, mert munkásságának eredményességétől nemcsak a saját, de hozzátartozóinak a jóléte is függ. Hamarosan kifejlődik a családtagok iránti altruizmusa. Természetesen munkája eredményességéhez képest növekszik a családban a tekintélye is, melynek megtartása és növelése munkakészségét még inkább fokozza. Mindezen hatások kifejlesztik szorgalmát, kitartását,— erőinek céltudatosabb, gazdaságosabb beosztására, takarékosagra tanítják, ezzel kapcsolatban pedig az értelmét fejlesztik.

Mindezen tényezők a családot az egyén legkiválóbb nevelésére teszik alkalmassá.¹ A család eme természete miatt az individuum acélkohójának tekinthető.²

A család különböző nemű, korú és tehetségű tagjainak

¹ *Lambrecht Kálmán* (id. m.): „A csoporton belül — folytatja Wundt — mindenik család megtartja teljes függetlenségét. Gyermekéről mindenki maga gondoskodik, családi ügyeiben a többitől függetlenül intézkedik és csak akkor választanak főnököt maguknak, ha valami veszély fenyegeti őket, például vadállatok. Az embereknek csoportokba verődése volt egyik oka a nyelv kifejlődésének“ (307. old., 1. bek., 3. sor).

² *Madison Grant* (id. m.): „... aber es ist Rasse, stets nur Rasse, die Genies hervorbringt“ (70. old., 2. bek.).

kvalitásai a családot nemcsak tökéletes egységgé olvasztják össze, hanem egyúttal ez utóbbiak ellenállóképességét kifejlesztik s növelik. Ilyképpen a család az emberi kultúra közvetlen munkálója és letéteményese lesz.

Bár a család és a család útján keletkezett vérségi kapcsolat a társadalom fejlődésének bármelyik fokán kétségkívül kimutatható és hatását érezteti, mégis a családok elszaporodása a vérségi családon kívüli elemeknek nagyobb száma más megoldást, a köznek újabb berendezkedését követeli meg.¹ A köznek ez az újabb szervezkedése az államméval, tehát a politikaival párhuzamosan, az egyéni érdek által vezetett és motivált társadalom útján történik meg.² A társadalomban az egyén a maga erőire, tehetségeire hagyatva kísérli meg érdekeit, céljait valóra váltani. Az egyéni érdekek sokfélesége annyira motivált, hogy annak szabály alá vonása nem is lehetséges³ és ha azok a köz érdekeit

¹ *Nicolas Politis* (id. m.): „L' homme continue á vivre dans eux foute en étendant son activité dans le nouveau groupement. Mais la forme dans laquelle il exerce cette activité se modifie á mesure que le nouveau groupement prend plus de consistance et de solidité. Dans le passage de la famille á l' État, les relations humaines restent quelque temps interfamiliales avant de devenir proprement étatiques ou nationales. De famille á famille, de clan á clan, de cité á cité, elles commencent par s'établir gr&ce á l' entremise du groupement auquel on appartient et ce n' est que lorsque le cadre du groupement supérieur est définitivement fixé qu' elles finissent par s' échanger directement entre les hommes“ (72. old., 1. bek., 10. sor).

² *Otto Junghann*: Die nationale Minderheit. Welt-Politische Bücherei. Bänd. 22. Herausgegeben von Dr Adolt Grabowszky. Zentralverlag. G. M. B. H. Berlin. W. 35. — „In der Gestaltung der Beziehungen von Mensch zu Mensch streiten zwei Prinzipien miteinander: einmal der Grundsatz der Unferordnung der ungehemmten Sfrebungen des Individuums unter einen höheren Gemeinschaftszweck, zum andern der des primitiven Egoismus, welcher jede Unterordnung ablehnt. Es ist der Gegensatz zwischen Gerechtigkeit und Willkür. Alles, was wir in dem vieltausendjährigen Werdegang der Menschheit erlebt haben, ist die Geschichte dieses Kampfes“ (7. old., 1. bek., 1. sor.)

² *Nicolas Politis* (id. m.): Il n' y a que des règles objectives qui s' imposent aux individus et á eux seuls, et qui permettent d' apprécier la légalité de leurs actes“ (45. old., 1. bek., 3. sor).

³ *Dr Krisztics Sándor*: (id. m.): „A nemzet is egyesekből áll, kik

nem sértik, vagy nem keresztezik, az egyén szubjektív és individuális hatáskörében levőnek kell tekinteni.¹ Ez okból az emberi cselekvéseket szabályozó szervnek az előbb megnevezett feltételek fennforgása mellett oly atmoszférát kell teremtenie,² hogy azokat az egyén kielégíthesse.³

A saját véges és korlátozott erőivel rendelkező ember céljainak megvalósításánál szembe találkozik a vele együtt-

mint ilyenek is akarnak élni, kiegészülni, vagyona, becsülete, hirme szert tenni, de a nemzetben egyé kell lenniök abban az egyetlen irányzatban, melyet a nemzet, mint az emberiségre nézve értékest, képvisel“ (275. old., 1. bek., 17. sor).

¹ *Dr Krisztics Sándor:* (id. m.): „Tehát az individualizmus minden iránya nemzetfejlesztőleg hatott: az individuumok nagyobb aktivitásának megfelelt a nemzet épp oly nagy aktivitása és a modern nemzeti gondolat legtevékenyebb formája, a modern nemzetállam gondolata“ (33. old., 1. bek., 1. sor).

¹ *Jászi Oszkár:* „A társadalom, ha organizmusokhoz hasonló is, nem olyan organizmus, mint egy növény vagy állat. Ha organizmus is, akkor egy sui generis organismus, melynek törvényeit analógia *csinálással* megállapítani nem lehet“ (14. old., 5. bek.).

² Les conclusions du rapport de sir Austen Chamberlain ef la souverainité territoriale de la Roumanie. I. Les transformations de la propriété foncière roumaine et le régime des liquidations par *Etienne Bartin* Professeur de droit international privé á la Faculté de droit de Paris.

„Avant la guerre plus qu' européenne de 1914—1918, la définition juridique, unanimement acceptée, de la guerre, était que la guerre constitue essentiellement une relation d' Etat á Etat, sans répercussion sur le droit de propriété des particuliers, les biens des ressortissants de chacun des Etats belligérants situés sur le territoire de l' autre n' étant frappés ni de confiscation, ni méme de séquestre. La pratique internationale, de 1870 á 1914, était nettement en ce sens. La répercussion de l' Etat de guerre sur les relations privées des individus se ramenait exclusivement á l' interdiction, dans chaque Etat belligérant, du commerce, de ses nationaux avec les ressortissants ennemis: C était la une prohibition traditionnelle, tout á fait différente des mesures de nature á frapper la propriété ennemie comme telle“ (891. old., 4. bek., 1. sor).

³ *Nicolas Pouëtis* (id. m.): „Quel que soit le milieu social ou il s' applique, le droit a le méme fondement, parce qu' il a toujours la méme fin: il vise partout l' homme, et rien que l' homme. Cela est tellement évident, qu' il serait inutile d' y insister si les brumes de la souveraineté n' avaient pas obscurci les vérités les plus élémentaires“ (77. old., 2. bek., 1. sor).

elő egyének külön érdekeivel. Ez okból hamar felismeri azt a tényt, hogy magárahagyatva egyáltalában nem, vagy csak nagyon nehezen képes érdekét megvalósítani,¹ de felismeri egyúttal intellektusánál fogva azt is, hogy a vele együttélő többi egyének nem mindig fognak különérdekeikkel vele szembehelyezkedni, hanem azok közül többekkel azonos érdeke van.² Ezen ténynek felismerése után megszűnik elszigeteltsége, és a vele azonos érdekűekkel bár szervezetlenül fog érdekeiért síkra szállni. Keletkezik a társadalmi osztály és vele kapcsolatban az egyéni érdek átalakul társadalmi érdeké.³

Az egyéni érdeknek ténylegesülése az osztályérdek közvetítése alkalmával nem történik változás, módosulás nélkül, mert az azonos jellegű egyéni érdekek különböző energiával és irányzatossággal jelentkeznek, ennek következtében módosulást, változást szenvednek/ Akár a foglalkozás, akár a birtok idézze elő az érdekazonosságot, az osztályok nem mindig a kongruens tényezők tömörülését jelentik, hanem ellentétes erőknek küzdelmét is magukba zárják. Ennek

¹ *Gustav Ratzenhofer*: (id. m.): „Wir können auch sagen: des Menschen Handeln wird durch Erfahrungen besfimmt, und zwar durch seine eigenen und durch die seiner Ahnen, die morphologisch festgelegt seine Anlagen biiden“ (35. old., ? bek.).

² *Hertmann Heller* (id. m.): „Nur ein Wille im Sinne von gesellschaftlich bezogenem, d. h., durch Zeichen kundgegebenem Verhalten und nur ein sinnhafter Wille, d. h. ein Verhalten, das „etwas“ bedeutet, kommt für jede Wissenschaft von der menschlichen Gesellschaft in Betracht“ (78. old., 2 bek., 13. sor).

³ *Hertmann Heller* (id. m.): „Denn der Verband ist ebenso gesellschaftliche Wirkungseinheit, physisch und sinnhaft zugleich, wie das menschliche Individuum“ (82. old., 1. bek., 3. sor).

⁴ *Dr Robert Redslob* (id. m.): „Der einzelne hat endlich ein drittes und letztes Interessé. Es geht dahin, dass sich die gesammte Arbeitsseilung harmonisch zusammenfüge das eine möglichst vollkommene Arbeitsvereinigung entstehe. Denn Erfolg und Wert seiner eigenen Tätigkeit sind unzerfrennbar verwoben mit dem Schicksal des Ganzén. Seine Leistung hat ihren Wert als Beitrag für die Gemeinschaft und zerfällt in sich selbst, wenn sie nicht ihren Platz in einem wohl functionierenden System finden kann Das macht ihn wieder abhängig von dem Gedeihen des Ganzén“ (29. old., 2. bek.).

a jelenségnek oka az egyén individualizmusára vezethető vissza. Az érdekazonosság mellett nem pusztán gazdasági céljaiért mutat a tömörülésre, szervezkedésre hajlandóságot, hanem személyi tulajdonságainak az összes jelenségei feltalálhatók a csoportosulás utáni vágyban.¹ Azonban a gazdasági törekvések közvetlenebbül is éreztetik hatásukat és így a leghatékonyabban jelentkeznek, mert legközelebb állnak természetüknél fogva az ösztönös és vegetatív törekvésekhez s ily módon a szükségletkielégítési törvény ezeknél legexaktabban igazolt.

Az ösztönös jelenségek megnyilvánulásaihoz legközelebb állanak az egyénben a kedélybeli jelenségek.² Ez utóbbiaknál sajátzerű formában érvényesülnek a kedély hatásai. Sohasem képes az altruizmus — bármennyire egyetemes legyen az — annyira összekapcsolni és törekvésekben egy embercsoportot egygyólasztani, mint a harag és gyűlölet, már pedig ez utóbbi indulatok sohasem fognak az egyetemes emberi célokra kedvező hatást előidézni.³

Az ösztönös kedélyi jelenségek közül ki kell emelni fontosságánál fogva a csupán csoportos együttélésben fejlődő és jelentkező emberi hiúságot, a kitűnnivágyást. Az egyéni hiúság mindkét irányban, építésben és rombolásban egyformán közrehat, de főképpen a harag és gyűlöletnek lehet szülőoka megsértése esetére.⁴

¹ *Hermann Heller* (id. m.): „Da menschliches Leben nur möglich ist als geordnetes Gemeinschaftsleben, dient der Staat sowohl der physischen wie metaphysischen Selbsterhaltung“ (102. old., 10. sor).

² *Dr. Haendel Vilmos* (id. m.): „Az értelem fensőbbiségén kívül itt sokszoros értéke van az érzésnek és akaratnak, mint szellemi erőknél“ (121. old., 7. bek., 1. sor).

³ *Dr. Haendel Vilmos* (id. m.): „A kedélyre ható természeténél fogva művelt és műveletlen emberre egyaránt kiterjedő hatású s mivel nem észokokkal kapacitál — a tömegek suggesziójára — mindent elsöprő erejű megmozdítására kiválóan alkalmas.“

Három eszmével uszithatok a tömegek leginkább egymás ellen: a) ha azt mondjuk a szegénynek — vedd el a gazdagét (szociális motívum); b) ha a túlvilági üdvösség látszik kockán forogni (vallási motívum); c) ha nemzeti jellegétől akarják megfosztani akár az egyedet — akár a népet (nacionális motívum)“ (37. old., 1. bek., 1. sor).

⁴ *Hans Kelsen*: Allgemeine Staatslehre. (Id. m.): „Zweifello sind aber

Mennél jobban megközelíti valamely emberi jelenség szellemvilágát, annál egyetemesebb és átfogóbb lesz, még az esetben is, ha az az ember kedélyvilágából származik.¹ A vallásos léleknek hitében, Istenben való elmélyedése erősen individualisztikus jellegű és éppen azért igen gyakran elválasztja, kiszakítja társadalmi köréből és arra készíti, hogy elszigetelten, anachoréta életet éljen;² de az ilyen remeteéletet élő egyének sem tudnak szabadulni, bármennyire képesek is vallásosságukból származó erős akarattal ösztönös és fiziológiai vágyaikat legyőzni, az emberi társas szükségleteiktől szabadulni.³ Ez a tényező fűzi össze, ösztönzi a különben elkülönülő életre törekvő vallásos lelkeket, remetéket, hogy szerzetesi szervezeteket létesítsenek, amelyekben azután vallásos lelkületük igényeit megvalósítva, mégis társas életet élhetnek.⁴ Amíg remetei elszigeteltségben pusztán csak

unter der Kategorie der Wechselwirkung auch solche Beziehungen zu erfassen, die sich soziologisch nicht als Verbindung, sondern als „Trennung“ darstellen, wie Hass, Konkurrenz, Kampf usw.“ (8. old., 1. bek., 5. sor).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Der Abgeschiedene sucht und spürt nur eines, nur göttliche Wesenheit, die hinter der Welt steht. Gemeinschaft mit diesem erfüllten Weltgeiste, Gemeinschaft ohne Vermittlung durch Natur oder Seele, unmittelbare Gemeinschaft mit dem Göttlichen selbst — das ist das Wesen der Abgeschiedenheit. Weltflucht und Menschenflucht sind nicht ihr eigenstes Wesen, sondern nur Begleiterscheinungen, Askese dagegen kommt nur dann noch hinzu, wenn die ersehnte Gemeinschaft an die Abtötung des Fleisches gebunden erscheint. Dies ist keineswegs notwendig der Fall“ (185. old., 4. bek.).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Abgeschiedenheit ist jener Zustand, welchen der fromme Einsiedler oder der vom Getriebe der Welt innerlich zurückgezogene Mensch verwirklicht, indem er nur in Hingabe an das göttliche Prinzip zu leben trachtet, Gemeinsamkeit mit Menschen und den Aufgaben ihres Lebens aber sein lassig oder auf ausserliches beschränkt“ (187. old., 1. bek.).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Eine wesenhafte Anknüpfung an die andern Menschen, an die gesellschaftliche Ganzheit muss vielmehr gefunden werden, weil sie allein der Wirklichkeit entspricht. Vollkommene Vereinzelung ist geistiger Tod — diese Erkenntnis allein vernichtet jeden folgerechten Individualismus“ (s. S. 101. ff.) (90. old., 4. bek.).

⁴ *Concha Győző* (id. m.): „Az egyes hitét, tudását, akarata, cselekvése téveszti meg, s az megőrzésök végett kivonul a véges élet küzdel-

vallási törekvéseiket váltják valóra, addig szerzetesházakban, zárdákban meg van adva az a lehetőség, hogy az egyén hit-élete — a buzgó szerzetestársak példáján okulva — mélysegebb, tehát fokozható legyen, továbbá éppen a társulás következtében azok a szellemi törekvések, melyek eddig az egyének disperzáltságánál fogva eredményeket elérni nem tudtak, az emberi teljesítés határáig emelkedhetnek a társulás folytán.¹ A vallásos élet elmélyítése mellett a tudománynak, művészetnek egyaránt fókuszaiává válnak az ókori és középkori szerzetesrendek és zárdák; de egyúttal a felebaráti szeretetnek kivirágzásait is ezekben találjuk meg a szeretet-házak, hospitiumok és kórházak formájában.

De amennyire képes fokozni a társulás az ember² eszményi törekvéseit, épp olyan mértékben veszélyeztetheti azokat.³ A társulásból eredő kiegészítettség nemcsak előreviszi az emberi kultúrát, de hátráltathatja, sőt el is pusztíthatja. Éppen azért az államnak, mint a nemzeti formájában jelentkező emberi kultúra őrének és fenntartójának kötelessége

meiből, míg a cselekvő, gyakorlati embernek, ha külső sikert akar elérni, nem szabad az istenes, a kutató életbe elmerülni“ (259. oldal, 1. bekezdés, 1. sor).

¹ *Concha Győző* (id. m.): „A végtelennel való egyesülésnek az a bizos, közvetlen tudata, melyből a vallás áll, magasabbra emeli, szabadabbá teszi ugyan az embert, mint az állam, ahol végtelenségét, szabadságát nem érheti el ily egyenesen, hanem csak a külső élet alkotta lépcsők megjárása után; de minthogy a vallásos ember sem menekülhet a véges lét követelményeitől s azokhoz a pusztába vonuló remetének is alkalmazkodnia kell, vagyis mivel az ember a végességben keresi a végtelent, ezért áll a külvilágban az állam magasabban, mint a vallás“ (209. old., 6. bek., 1. sor).

² *Nicolas Politis* (id. m.): „Il lui faut accorder á l' individu le moyen de défendre lui-même ses intérêts légitimes et aux gouvernants et, éventuellement, aux organes internationaux, les pouvoirs nécessaires á la sauvegarde de l' intérêt général de la communauté des peuples contre les entreprises illégales de l' individu“ (82. old., 1. bek., 12. sor).

³ *Dr. Krisztics Sándor* (Nemzet és Állam): „Társadalomhoz tartozni, mindig csak valami külső kapcsolódást jelent, mely időleges és felbontható; egy néphez való tartozás azonban benső, tartós és ki nem irtható kapocs“ (3. old. 1. bek., 1. sor).

a társulásból eredő ezen ellentétes irányú jelenségeit a leg-szorosabb figyelemmel kíséreni.¹ Mindazon jelenségeket és törekvéseket, amelyek az ember egyetemes érdekeit szolgálják, elősegíteni és fokozni, míg a vele ellenkezőket lehetőleg preventíve megakadályozni, vagy visszafejleszteni, megszüntetni kell.² Nehézséget okoz azonban annak megá-lapítása, hogy valamely társadalmi jelenség kezdeti stádiumában az egyetemes érdekre előnyös, esetleg közönyös vagy veszélyes. Az a tény, hogy valamely jelenség a társadalmat, annak fennálló rendjét megváltoztatni törekszik, még nem jelenti egyúttal ugyanis a társadalom és vele kapcsolatban a kultúrának veszedelmét.³ Maga a fennálló társadalom, annak rendje és kultúrája nem egyéb mint egy huzamos fej-lődésnek eredménye, tehát a változásoknak sorozata.⁴ Ter-mészetszerű, hogy ezen fejlődés különböző fázisaiban leg-

¹ *Nicolas Politis* (id. m.): „C'est ce que le droit positif reconnait dans une série d'hypothèses dont le nombre va en augmentant à mesure que, dans la vie internationale, l'activité de l'homme se distingue de celle de l'État. Il éfabilite à l'intention de l'individu des règles objectives et des règles constructives. Les unes ont pur but de protéger ou de prohiber certaines de ses activités. Les autres visent à lui accorder la possibilité de défendre lui — même ses intérêts légitimes au moyen d'un recours direct à l'organisation internationale, sans avoir à passer par l'entremise de son État“ (63. old. 1 bek., 6 sor).

² *Nicolas Politis* (id. m.): „L' État n'est plus tenu que pour une pure abstraction. Comme tout groupement, il n'est pas une fin en soi, mais un simple procédé de relations entre les hommes dont il est composé. La réalité montre que parmi ces derniers, il en est qui gouvernent et d' autres qui sont gouvernés“ (76. old. 1 bek., 1. sor).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Der Sfaat kommt von sich selber her; er beruht weder auf einem berufsständischen „Wirtschaftsparlament“, noch auf einem „Parlament“, das „alles Volk“ umfasst; er beruht, wie jeder Stand, auf einem eigenen Kreise von Menschen, die sich seiner art-eigenen Aufgabe widmen und ihn tragen“ (507. old., 2 bek.).

⁴ *Nicolas Politis* (id. m.): „Le droit, en effet, n' est que l' image de la vie. Il ne subit les incessants changements. Il est, comme elle, en voie de perpétuelle transformation. La formule ne représente qu' un état social passager. Elle vieillit très vite. Quand elle est trop en désaccord avec la réalité des faits, elle est remplacée par une formule nouvelle“ (13. old., 2. sor).

töbnyire áldozatokat is követel. Mennél inkább képes valamely eszme a közben hódítani, annál inkább képes nagyobb csoportokat, esetleg a társadalom többségét, kivételesen az összességét az eszme szolgálatába állítani.¹ Továbbá mennél nagyobb csoportokat bír az eszme meghódítani, annál inkább meglesz az eszme *átütő* ereje, megvalósulásának feltétele és lehetősége.² Ha a megvalósítandó eszme olyan természetű, hogy az a társadalom egyik részétől kíván csak áldozatokat, míg a másiknak csak előnyt nyújt, akkor az áldozatot hozó csoport nem hajlandó küzdelem nélkül annak megvalósulását elősegíteni, sőt ellenkezőleg azt megakadályozni törekszik.³

¹ *Redslob Róbert* (id. m.): „Gemeinschaft, das ist der Zauberreif, der den Nationen Ihre Starke gibt“ (68. old., 7. sor).

² *Krisztics Sándor*: (Nemzet és Állam): „De az állam tulajdonképen csak akkor jön létre, ha az emberek képesekké lesznek egyéni érdekeik és céljaiktól az általánosakat megkülönböztetni, miáltal előáll egy személyiség, melynek az egyes emberek, a választók, törvényhozók, király, közhivatalnokok csak eszközei, orgánumai, de nem tulajdonosai“ (225. old.> 7. sor.)

² *Nicolas Politis* (id. m.): „Mais il a été montré précédemment que les individus peuvent avoir, dans les rapports internationaux, des droits et des devoirs. Rien par conséquent ne s'oppose a se que, par des festes précis, il soit décidé que les actes privés contraires aux lois de la guerre seront tenus pour des crimes internationaux et jugés par une juridiction internationale“ (123. old., 6. sor).

² *Nicolas Politis* (id. m.): „En constatant les résistances d'une partie de la doctrine à reconnaître à l'individu la qualité de sujet du droit international et celles de la pratique à lui accorder la faculté d'agir en justice, on en arrive à la conclusion qu' à l'heure actuelle le droit international est dans une période de transition: s'il n'est plus exclusivement le droit des États, il n'est pas encore complètement celui des hommes“ (9. old. l. bek., 1 sor).

³ *Othmar Spann* (id. m.): Gabe es irgendwo einen Staat, der wirklich volle innere Einheit seines Geisteslebens aufwiese — eine communio sanctorum, ein Kloster Frommer Brüder — dann müsste ihm jegliche Regelung und organisatorische Einwirkung auf die geistige Wechselbeziehung seiner Glieder als Aufgabe zugeschrieben werden. Einen solchen Staat gibt es aber nicht, weil es eine solche Gemeinschaft nicht gibt. (172. old., 3. bekezd.).

IV. FEJEZET.

Az egyén joga anyanyelvéhez.

Az egyénnek keletkezése, a fizikai embernek születése genetikailag rajta kívül eső okok eredménye lévén, keletkezésének számos alapjelensége rajta kívül álló okokra vezethető vissza. Ezen statikus tényezők közül először vegyük vizsgálat alá az emberi gondolatnak kifejezési és közlési módját, a nyelvet.¹

Az egyén nyelvére vonatkozólag elsősorban felmenőitől átszármazott, tehát öröklött faji tulajdonságok fognak jelentkezni az egyén esetleges különszerűségével.² Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nyelv kifejlődésére, helyesebben az egyének beszédmódjára a faji tulajdonságok egymagukban még döntő jelentőséggel nem bírnak.³ Inkább kiemelhetők talán az egyénnek specifikus tulajdonságai, — pl hangképzéstanai sajátosságai, kiejtési módja, vagy ezeknek akadályai.⁴

Nem is a felsorolt ható tényezők szerepelnek elsődlegesen a megszületett gyermek beszélőképességénél, mint inkább a születési miliónek a hatásai. Ezek közül is a leg-

¹ *Olat Hoijer*: (id. m.): „La langue joue toujours un rôle important, C est indéniabile“ (196. old., 2. bek., 3. sor).

² *Haendel Vilmos* (id. m.): „A nyelvképződésben bizonyosan jóval több a természetes elem és a tudatalatti tényezők hatása; azért oly nehéz általánosítani s sokak előtt oly ellenszenves, mert mesterkéltnek látszó volapüköt vagy eszperantót“ (53. old., 4. bek., 1. sor).

³ *Johanes Ranke* (id. m.): „Darüber, dass die Sprache für sich alléin kein Kriterium der körperlichen Rasse abgibt, herrscht bei niemand, avch bei F. Müller selbst nicht, ein Zweifel“ (226. lap., 1. bek.).

⁴ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „De jelenti ez a szó — hogy „nemzetiség“ valamely egyes embernek különleges karakterét is“ (7. old., 3. bek., 1. sor).

pregnásabbán maga a terminus technikus nyújtja az első és legbiztosabb támpontot az anyanyelv elnevezésben.¹ A kialakuló gyermeki értelemre legnagyobb befolyása természeti adottsága miatt az anyának van.² Tőle kapja a kised nemcsak a táplálékot, hanem gondolatvilágának kifejezési módját,³ a reflex és ösztönös jelenségek kivételével. Ezek a pszichikai behatások az anya részéről szinte eltörölhetetlen bélyeget nyomnak a gyermeklélekre⁴ s mivel a kifejlődésben levő tudat kiinduló pontjánál kezdődik már a hatásuk, észrevétlenül, szinte gépiesen teszi magáévá az anyanyelvet.⁵ A szó

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Ob Müfferlichkeit seelenwissenschaftlich als „Instinkt“, „Trieb“, „versteckter Egoismus“ oder was immer zu erklären sei — das geben wir alles preis, es geht uns als Gesellschaftsforscher gar nichts an. Wesentlich für uns ist lediglich, dass diese seelischen Inhalte, wie überhaupt alles, was in uns an Geistigkeit beschlossen liegt, nur möglich sind durch das Verhältnis, das wir geistige „Gemeinschaft“ oder „Gezweigung“ nennen, durch das Anstrahlen, das von aussen, von einem andern Geist her in den eigenen Geist hineinkommt. Dann zeigt sich, dass es das Kind ist, das die Mutter schafft“ (108. old., 1. bek.).

² *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Tényleg — az „anyanyelv tanító-mestere a nő s mint ilyen — azaz, mint családanya hivatott pionier-ja a nemzetiségi harcnak“ (122. old., 9. bek., 1. sor).

³ *R. Rühlmann*: Das Schulrecht der deutschen Minderheiten in Europa. Förd. Hint, in Breslau. 1926. — „Es gibt noch andere Gründe, weshalb bei Anfangern nicht mit dem Deutschen begonnen werden darf. Die Sprache drückt der Denkweise ihren Stempel auf; die Denkweise und die Sprache sind unzertrennlich wenn sie nicht ein und dasselbe sind. Die ersten Begriffe eines Kindes sind der Rahmen für seine späteren Kenntnisse. Wenn man diesem Rahmen deutsche Prägung gibt, schädigt man Zukunft und verurteilt den Geist des Kindes sich in der deutschen Gedankenwelt und der deutschen Sprache zu entwickeln“ (14. old.).

⁴ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die wichtigsten Charaktereigenschaften: Wahrheitsinn, Ehr- und Pflichtgefühl, Muf, Gehorsam, Treue gegen sich und andere werden im Kinde entwickelt oder bleiben dem Menschen zeitlebens fremd“ (34. lap., 1. bek.).

⁵ *Othmar Spann* (id. m.): „Von Bedeutung ist, dass die Ganzheit der Sprache wie der Sprechgebilde jedem einzelnen überlegen ist, denn ihren Schatz als Ganzes vermag niemand auszuschöpfen. Nur in Teilgebieten vermag der Dichter und Weise über die bisherige Sprache ein Stückchen hinauszugehen und sie damit „weiterzubilden (Umgliederung)“ (416. old., 3. bek.).

legteljesebb értelmében az anyatejjel szívja magába.¹ Ha később, talán még a gyermekkorban tanul meg is egy másik nyelvet, azt fáradtsággal, mindenesetre nagyobb munkával szerzi meg, nehezebben tudja magáévá tenni.² Minthogy pedig a legkönnyebben alkalmazható módot választja az egyén gondolatának a kifejezésére, mindvégig az anyától könnyen megtanult anyanyelvet fogja alkalomadtán használni.³ Ily módon — tekintettel arra, hogy a nyelvhasználat legegényibb jelensége lesz az embernek — az tulajdonképpen külsőleg nem is korlátozható és ahhoz való jogát még a legabszolutisztikusabb eszközökkel sem lehetne befolyásolni, mert hiszen ez a jelenség elsősorban az egyén lelkivilágában fog lefolyni, kiesik tehát az állam működési területéről. Csak akkor jelentkezhet az állam hatása, ha az az egyén lelkivilágából kilép, mikor másokkal gondolatát közli. De ezen a téren is rendkívül nagy nehézségekkel találkozik az állam, ha szabályozni vagy korlátozni akarná az egyént, az anyanyelvének használatában.⁴

¹ *R. Rühlmann* (id. m.): „Die Erfahrung hat gelehrt, dass das Stúdium des Französischen um so leichter ist, je jünger die Kinder sind. Das Gedachtniss is besser und eignet sich leichter den Wortschatz an zugunsten des Französischen muss man das wunderbare Gedachtniss des Kindes ausnützen“ (14. old., 1. bek.).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Mit zunehmendem Lebensalter schwindet die Aussicht die ererbten Anlagen modifizieren zu können, im Gegenteil, diese kräftigen sich und treien in einen Kampf mit der Umwelt. Nicht blos eine Umwelt, welche dem Empортаuchen ererbter Anlagen günstig ist, wird den erworbenen gefährlich, sondern jede grundsätzliche Änderung der Lebensverhältnisse. Denn wenn neue Impulse den Charakter erschüftern, dann treten die ererbten Instinkte mit Macht hervor, besiegen die erworbenen Qualitäten und kehren sich gegen die neue Umwelt“ (55. old. 3. bek.).

³ *R. Rühlmann*: (id. m.): „Haben die Mädchen es nicht nötiger als die Knaben? Werden nicht in den Mädchenschulen die zukünftigen Familienmütter, die später ihren Kindern die Muttersprache beibringen sollen erzogen und man muss daher hier nicht unbedingt alles vermeiden, was den Unterricht in der französischen Sprache schaden und die Reinheit unserer Sprache blossstellen könnte“ (24. old., 2. bek.).

⁴ *Madison Grant* (id. m.): „Die Menschen wachen eifersüchtig über ihre Nationalität und sind sehr empfindlich hinsichtlich ihrer Sprache“ (48. old., 4. bek.).

Ugyanis a nyelv használata elsősorban a közvetlen környezetben, a családban nyer alkalmazást és ezen tulajdonságánál fogva nehezen ellenőrizhető még egy rendőrállam részéről is. Az állam túlságos beavatkozása a család körébe magát a családot, közvetve tehát a társadalmat is és ennek kapcsán a nemzetet alapjában támadná meg. De legtöbbször céljának épp az ellenkezőjét érné el és ily irányú törekvéseivel a családot legfeljebb zártabbá tenné.¹

Másodsorban az egyén szellemi tulajdonságai rendszerint nem is alkalmasak arra, hogy egy új nyelvet megtanuljon, így tehát a fizikai lehetősége hiányzik az államnak arra, hogy egy másik nyelvet oktrojáljon az egyénre. Minél alacsonyabb valamely egyén szellemi színvonala, annál kevésbé képes erre. Sőt ez irányban az ellenkező eredményről tanúskodik a tapasztalat, mert nem a kisebb kultúrájú csoporthoz tartozó egyén fogja a kulturáltabb nyelvet megtanulni, hanem a magasabb kultúrájú egyének fokozottabb apercipiáló képességüknél fogva fogják az alacsonyabb kultúrájú nyelvet elsajátítani.

Harmadsorban az államnak az utóbbi irányban kifejtett nyomása vagy erőszakos intézkedései nemcsak ellen-szenvet keltenek az egyénben, hanem határozott és hatékony ellenállásra is készítetik.² Sőt valószínű, hogy az ily módon kifejtett ellenszenv következtében az egyén nem hogy megtanulná és használná a reáknyszerített nyelvet,³ hanem

¹ Kurt Tvampler: Staaten und nationale Gemeinschaften. Eine Lösung der Minderheitenfrage. 40,000.000 Menschen fordern ihr Recht! Verlag von R. Oldenburg, München und Berlin. „Jeder einzelne Volksangehörige ist nationaler Werte teilhaftig. Aber sein Wille, Leistungen für die Volksgemeinschaft zu erbringen und bewusstes Glied der Gemeinschaft zu sein, beginnt meist erst dann, wenn die Werte des Volkstums einer Gefährdung ausgesetzt werden, deren Besitze ihm bewusst ist“ (22. o., 5. b., 1. s.).

² Kurt Trampfer (id. m.): „Weitaus wahrscheinlicher ist es, dass das Werk der Entnationalisierung nicht gelingt. In diesem Fall muss das Ergebnis von Unterdrückung Hass sein. Der Staat wird also durch die Unterdrückung innerhalb seines Staatsgebietes eine Minderheit von Staatsfeinden schaffen“ (13. old., 2. bek., 1. sor).

³ T. H. Ruyssen (id. m.): „Mais il faut ajouter qu' une langue a par elle même une valeur émotive propre; dõnt un peuple n' a guère cons-

mindenütt anyanyelvének használatát és érvényesülését követeli.³

ciencia d'ordinaire, mais á laquelle il devient plus sensible s' il est contrarié dans l'usage de son idiome et ámené á le confronter avec un langage étranger“ (123. old., 2. bek., 1. sor).

³ *Nicolas Poütis* (id. m.): „Avec les progrès de l' interdépendance et de la coopération des États, ce contrôle est ouvert de plus en plus largement. D' abord des règles complémentaires sont nées, qui ont précisé le devoir de l' État vis-á-vis des hommes, non seulement lorsqu' il s' agit d' étrangers ou d' indigènes, mais encore lorsqu' il s' agit de nationaux, formánt une minorité de race, de langue ou de religion“ (81. old., 13. sor).

V. FEJEZET.

Az egyén joga a valláshoz.

Éppúgy, mint a lelkiismereti szabadság, a hit belső vallás kérdése is az egyénnek lelkivilágában keletkezett és lefolyó jelenség.¹ Mint ilyen, már természeténél fogva kiesik az állam hatásköréből.² Mindaddig, míg a vallás lelki jelenség, hiányzik annak felismerhetősége és vele kapcsolatban az eszköz, mód, melynek útján más arról tudomást szerezhet.

Az egyénnek emberi színvonala, öntudatra ébredésével keletkezik, az öntudatra ébredés biológiai fejlődési folyamatával van szoros kapcsolatban.³ Az újszülött összes életjelenségei kivétel nélkül ösztönösek s még az érzékszervei sem működnek, vagy ha működnek is, egész tökéletlenül. Különösen áll ez a látó-, halló- és szagló szerveire. Csak meg-

¹ *Dr Balogh Artúr* (id. m.): „A vallás, mint egyik legjelentékenyebb szociális és kulturális erő jelentkezik. A vallás egyik legfőbbje a társadalmat szervező erőnek, mely az egyéni elvnek a közületi elv irányában való átalakulását létrehozza“ (124. old., 7. bek., 1. sor).

² *Dr Balogh Artúr* (id. m.): „Nem érinthetné az egyes vallásos meggyőződését az állam még akkor sem, ha felette hatalma lenne, mert ez esetben az embert legsajátabb szellemi körében, szellemi szabadságában támadná meg“ (131. old., 4. bek., 1. sor).

³ *Dr Balogh Artúr* (id. m.): „A vallás az egyéni életnek válhatlan oldala s ennek következtében a vallás a társadalomra figyelmen kívül nem hagyható befolyást gyakorol.

Az emberi élet számtalan terén állam és vallás találkoznak egymással s az államra a kötelességérzet, munka, altruisztikus hajlamok szükségét hirdető erkölcs, mely a vallásokból táplálkozik, közömbös nem lehet. Mindebből következik, hogy teljes elválás állam és vallások közt nem lehetséges“ (134. old., 8. bek., 1. sor).

határozott idejű fejlődés után észlelhetők az érzékszerveknek normális működései. Az érzékszervek kifejlődésével a szerzett érzékelések, benyomások útján jelentkezik a csecsemő egyénisége, először természetesen ösztönszerűen, indulatok formájában, hogy később értelmiségének a kifejlődésével tudatosakká váljanak. Az öntudatnak kifejlődése és kialakulása elsődlegesen belülről, a gyermek lelkivilágában megy végbe, az „én“ fogalmának a tisztázásával, melynek zárt egysége jelenti a természeti külvilágtól való különállását is.¹ Az öntudat kifejlődésével értelmi fokához mérten az egyén a természeti külvilágnak egyes jelenségeit nemcsak érzékeli, de felismeri annak jelenségeiben jelentkező törvényszerűségeket.² Észlelethalmazás, tapasztalatgyűjtés, a jelenségek ok és okozati összefüggéseinek a kutatásai és felismerése által az emberi tudomány kiformalódik, jelentkezik az egyénben.³

¹ Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht. Herausgegeben vom Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht in Berlin. Heft 17. Zur Problematik des Volkswillens, von *Erich Kautmann* Berlin und Leipzig 1931. Walter de Gruyter & Co.

„Der Volksgeist ist eine objektive reale Grösse, die sich in und an den Individuen auswirkt, aber eine ebenso primäre Realität ist wie das individuelle Seelenleben. Schon als eine die Generationen umfassende Realität hat er seine eigene und von dem individuellen Seelenleben verschiedene Gesetzmäßigkeit. Das Individuum wird bei seiner Geburt von ihm empfangen und geprägt; und nachdem es von ihm empfangen und geprägt ist, trägt es ihn zu seinem Teile mit, webt es mit an seinem Gewande“ (8. old., 3. bek., 1. sor).

² *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Nicht in seinem Innern, etwa als inhaltnatürliche Triebe oder angeborenen Willensrichtungen findet der Mensch die Vorschriften der Sitté, des Anstandes etc. vor. Vielmehr ist es das äussere Leben der Gesellschaft, aus dem ihm das System jener Gebote und Verbote entgegentritt, die Stammler als „Konventionalregeln“ bezeichnet. *Der Mensch wird in diese Normen ebenso hineingeboren wie in die Rechtsordnung*“ (38. old., jegyzet 1. sor).

³ *Concha Győző* (id. m.): „Akár az értelem és ész elégtelensége az emberi tudásvágy kielégítésére, akár a történelmi események s azokban egyes személyeknek kimagyarázhatlan, csodás működése legyen a hitnek látható oka, akár Istennek közvetlen munkálását szemléljük benne: hit és tudás az emberi élet örök tényezői maradnak“ (334. old., 5. bek., 1. sor)

A tudomány minden jelenséget a természeti külvilágban azonban nem képes megoldani.¹ Megoldhatatlanok maradnak különösképpen a földöntúli hatalom jelenségei, az Isten fogalma, melynek létezését legbensőbbben átérezni képes.²

A vallásos belső meggyőződés nemcsak legbensőbb, de egyúttal legegényibb tulajdonsága is.³ Függs az az egyének testi és lelki struktúrájától, intellektusától, környezetétől, társadalmi és gazdasági viszonyaitól.⁴

A vallásnak, hitnek belső magva nem más, mint az

¹ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Mit den Rechtsgesetzen, sagt man, stehen die Moralgesetze in nachster Verwandtschaft, nicht mit den Naturgesetzen. — Sicherlich sind sie mit diesen verwandt, ja vielleicht kann man sagen: die ursprünglichen Rechtsgebote sind nur ein Ausschnitt aus dem Sittengesetz, aber das hindert nicht, dass sie auch mit den Naturgesetzen verwandt sind“ (29. old., 2. bek., 8. sor).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Inhaltlicher Ausgangspunkt und Thema des religiösen Geistes sind in allen Kulturen, in aller Geschichte immer das Göttliche und die göttlichen Mächte. Die Götter werden versinnlicht, nicht das sinnliche Ding vergöttlicht. In diesem Gedanken ist die Widerlegung jeder Art von „Anthropomorphismus“ enthalten. Sei die Vorstellung von Goff auch noch so kindlich — nicht Goff ist anthropomorph zu versfehen, sondern der Mensch theomorph. Jede Gottesvorstellung stellt Goff stets trotz der anthropomorphen Bestandteile als Gott vor, niemals durch sie“ (331. old., 1. bek.).

³ *Gustav Ratzenorter* (id. m.): „Die Befriedigung des Transzendentalinteresses ist Sache des einzelnen. Aus der Religion können nicht die sittlichen Normen fließen, wohl aber Impulse, dieselbe zu befolgen. Aus diesen Sätzen aber folgt, dass die Zivilisation erheischt, die Religionen von der Einmischung in die Herstellung der sozialen Ordnung auszuschließen. Die sittliche Ordnung kann nur dadurch entstehen, dass das menschliche Interesse sich zu höheren Stufen entwickelt. (Ez nem egyéb mint államvallás. Szerző megjegyzése). Das entwickelte (Sozial-) Interesse führt von selbst zu den sozialnotwendigen Verzichten zugunsten der Gesamtheit“ (175. old. 3. bek., 5. pont).

³ *Concha Győző* (id. m.): „Az egyén egész lényé olvad ugyanis bele vallásába és nemzeti jellegébe, mert a vallás azoknak az illető egyén által tovább nem elemezhető képzeteknek az egésze, melyek a mindenségnek s benne az embernek végső céljára vonatkoznak, a nemzeti érzet pedig e végső célnak hasonlóképp tovább elemezhetetlen konkrét, külső képe“ (324. old. 5. bek., 1. sor).

⁴ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Das Christentum gab jedem Menschen

egyénnek tudata egy fölötte álló földöntúli végtelen hatalmú lényről, az Istenről és az Isten végtelensége előtti meghajlásból, továbbá ez előbbi folyamányaként egyéni akaratának a felsőbb akarat alá való vetéséből.¹ Mennél inkább átérzi és mennél jobban felismeri az egyén az Isten mindenhatóságát, annál inkább elkülönül a köznek a többi tagjaitól, annál inkább individualizálódik. Az Isten végtelenségében elmerülve, a vallásos lélek öntudatos akaratát teljesen aláveti az isteni akaratnak.² Minden lelki, szellemi és fizikai momentumát alárendelvé a felsőbb akaratnak, minden ereje oda összpontosul, hogy cselekvéseit összhangba hozza az isteni rendelkezésekkel.³ Forrásává lesz a vallásos meggyőződés erkölcsének és erkölcsén keresztül minden öntudatos cselekedetének.⁴

eine Verantwortung für sich selbst, indem es ihm des Gefühl seiner persönlichen individuellen Verantwortlichkeit vor Gott nahte“.

„..... Die germanischen Volkerschaften trugen in die romanisierte und teilweise zum Christentum bekehrte Welt des fünften Jahrhunderts eine Individualität anderer Art ein, den Gedanken der Treue zu anderen“ (438. old., 1 bek.).

¹ *Otto Junghann* (id. m.): „Das allerletzte in der Ewigkeit liegende Entwicklungsstadium, das wir als etwas Transzendentes zu empfinden pflegen, bedeutet dann den vollendeten Ausgleich des Machtstrebens aller Menschen auf allen Lebensgebieten, d. h. die völlige Ausschaltung der Gewaltmaxime und die vollendete sittliche Freiheit. Es ist das Reich, dessen Gesetz Christus in die lapidaren Worte kleidet: „Liebe deinen Nächsten wie dich selbst“ (10. old., 8. sor).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Dem wahren Inhalt des Christentums, nämlich der inneren Religiosität, der transzendentalen Erhebung, die durchaus Sache des Gemüts und nicht der Vernunft ist, hat der Protestantismus allen Kult entzogen. Der nüchterne Verstandsteil, der geblieben ist, hat den einstigen Glaubenswert verloren“ (172. old., 3. bek.).

³ *Concha Győző* (id. m.): „Csak ahol a hit cikkelyei vallásos kötelemként parancsolnak olyast, amit az állam a véges világra nézve büntetnek tart, ott válik a vallás intézményes elismerése lehetővé, ott a nemzet akarata s tagjainak vallása élethalál-harcra kelnek, melynek kimenetele attól függ, vajjon az ember eszméje a szuverén hatalom parancsában vagy a vallás benső hitében él-e igazabban“ (344. old. 7. bek., 1 sor).

⁴ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Az emberek millióit azonban távolról sem igazítja a magas intelligencia: bele kell nyugodnunk — hogy amaz öntudat alatti erőknél még sokáig — igen sokáig döntő hatalmuk lesz — sőt ezek egy része vallási szankció alá is kerül“ (54. old. 4. bek., 1 sor).

⁵ *Dr Robert Redslob* (id. m.): „Die Religion ist die grösste Macht

Ezen a ponton lép ki a hitbéli meggyőződés a természeti külvilágba, válik hitének külső megvallásává. Kilépvén az ember belső világából, mint emberi cselekmény az államnak hatáskörébe kerül.¹

Nem közömbös a fentebb kifejtetteknél fogva az államra az egyénnek hite, vallásos meggyőződése, vagy annak hiánya. Azonban az egyén hite és az erre vonatkozó állami magatartást illetőleg a legnagyobb ingadozások, sőt végletek állapíthatók meg, ha az állami fejlődés különböző fázisaira visszatekintünk.² Az ingadozások az uralkodó filozófiai irányoknak azok változásaira vezethetők vissza. Irányadó, mely filozófiai irány hatása alatt áll pillanatnyilag az állam és társadalom.

Bármilyen is legyen az államban uralkodó bölcséleti irány szelleme, nem nélkülözheti az egyénnél a vallásos hitből fakadó erkölcsi erőt,³ mert egyedül szinte ez a tényező bír minden emberi cselekedetnél⁴ döntő súllyal és hatékony-

welche die Menschen bewegt. Sobald sie einmal die Völker gefangen genommen, beherrscht sie ihre Handlungen souverän. Sie lenkt Waffen und Worte, und das sind im Grunde die einzigen Werkzeuge jeder staatlichen Gewalt. Wer eine Herrschaft aufrichten will, ohne Religion im Bunde zu sein, muss darum nothwendig scheitern. (Campanella Tamás középkori felfogása“ (119. old., 2. bek.).

¹ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Valamely ember élete eredetileg nem más, mint küzdelem az ő legbensőbb egyénisége és a külvilág között“ (35. old. 7 bek., 1. sor).

² *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Ámde ne felejtjük el, hogy a vallási és nemzeti eszme között — bár az jelenti az emberi életben a két legszélesebb és legérzékenyebb frontot — igen jelentékeny különbség van“ (31. old. 7. bek., 1. sor).

³ *Concha Győző* (id. m.): „Az ember lényege a végessel való küzdelemben rejlik erkölcsi, szellemi szempontból is. Az embernek e világban, a végesben kell végtelenségét bebizonyítani. A véges felé forduló oldalával, állami tevékenységével határozhat tehát csak afölött, mely mértékben vihetők át végtelen törekvései a véges valóságba. A vallás az államot, a világi hatalmat nem ismerhetné el szentnek, engedelmességre igényt tarthatónak, ha a végességnek nem volna elsődrendű jelentősége az ember végtelen lényegére“ (360. old. 6. bek, 1. sor).

⁴ *Hans Kelsen*: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Jede Norm ist ursprünglich eine Willensregel, und als solche ist sie zunächst eine

sággal spontánságánál fogva.¹ A laikus állam megkísérli ugyan pótolni a valláserkölcst tudományos vagy filozófiai surrogátumokkal, azonban azt huzamosabban saját létének a veszélyeztetése miatt nem nélkülözheti.

Abban az esetben, ha sikerülne külső erejével az államnak vagy bármilyen más tényezőnek a hitet az egyén lelkéből kiölni,² személyiségét is megszüntetné³ s az öntudatos személyiség — tehát emberi — színvonaláról tisztán vegetatív színvonalra süllyesztené le?

Az állam tevékenysége ezen a téren tehát csak addig terjedhet, hogy az egyén belső vallásos meggyőződésének külső megnyilvánulását szabályozza és irányítsa.⁵

Vorschrift für die bevorstehende, noch der Wahl unterliegende Tat“ (14. old. 2. jegyzet, 8. sor).

¹ Kurt Trampier (id. m.): „In dem Dienst am Volkstum finde ich den seelischen Halt, der sein Streben von den materiellen Zielen ablenkt und es auf den Kampf um geistigseelische Werte richtet. So wird letztlich die Verbundenheit mit dem geistigen Gehalt des Volkstums zum Führer des Menschen zur Suche nach den letzten metaphysischen Begriffen, zu Gott“ (19. old., 4. bek., 7. sor).

² Madison Grant (id. m.): „Sobald der Antriebe, die herrschende Rasse nachzuahmen wegfällt, sinkt der Neger oder der Indianer bald in seinen altén Kulturstand zurück. Mit andern Worten, das Individuum ist es, nicht die Rasse, das durch Religion, Erziehung und Beispiel beeinflusst wird“ (58. old., 6. bek.).

³ Concha Győző (id. m.): „A vallásban és nemzeti jellegében megátadott egész lényének megsemmisülésétől tart, mert nem tulajdonít neki többé becsét, ha egyéniségének e végső főcéljait el nem érheti“ (327. old., 6. bek., 4. sor).

⁴ Gustav Ratzenhofer (id. m.): „Man glaube nicht, dass das religiöse Bedürfniss verstummen wird. Gerade weil die Wissenschaften das Ansehen konfessionellen Formelkrams geschwächt haben, und weil die rohe Hoffnung, bei höheren Mächten parteiisch Hilfe zu finden, seltener wird, regen sich in den Menschen wieder die feineren Interessen für die Transzendenz unserer Wesenheit. Es zeigt sich dies einmal in dem Erwachen eines mystischen Zuges in den Gefühlen der Menschen dann aber in der Betätigung wahrhaft religiösen Sinnes“ (114. old., 3. bek.).

⁵ Dr Haendel Vilmos (id. m.): „Évszázados véres harcok keserű tanulságaiból kelt ki az a tan, mely az egyéni szabadság integráns részét alkotó vallási, nemzetiségi szabadságot minden egyes érinthetetlen legfőbb kincsének — minden felsőbb és legfelsőbb hatalomtól mentesnek akarja tudni“ (99. old., 1. bek., 1. sor).

Különben is az egyénnek külső vallása, azaz vallásgyakorlata teljesen izoláltan ritkán jelentkezik.¹ De ha jelentkezik is, a tény természete szerint izoláltságából folyóan sem közvetlenül, sem közvetve a közre hatással nincsen.

A vallási meggyőződésnek külső gyakorlata a közben szervezeten jelentkezik, az egyház, a felekezet alakjában és mint ilyen jutván kapcsolatba az állammal, szabályoztatik, ez utóbb megnevezett által. Az egyház és állam viszonyával alább foglalkozunk részletesebben.

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die Religion quillt aus dem innern der Persönlichkeit. Erst der Ausdruck des religiösen Empfindens im Kreise von Genossen und Andersglaubigen wird eine sociale Tatsache“ (58. old., 4. bek.).

VI. FEJEZET.

Az egyéni jog érvényesülése a politikai hatalomban.

Az állam természeténél fogva szuverén hatalmának gyakorlása alkotmányának külsőleg érzékelhető szervezetében jut érvényesülésre.¹ Elvileg az állam szuverén hatalmának az egyén teljesen alá van rendelve,² tehát annak akaratával az egyén szembe sem helyezkedhetik, mert az utóbbi esetben az állam tényleges hatalmával akaratát feltétlenül érvényesíteni képes.³ Tehát az állam mintegy abszorbeálja az egyén

¹ *Hans Kelsen*: Allgemeine Staatslehre: „Eine solche — der Personifikation fähige — Teilordnung ist schon der nur das einmalige gegenseitige Verhalten zweier Menschen normierende Vertrag, der Kraft seiner Stellung innerhalb der Gesamtrechtsordnung rechtlich verbindlich ist. Von ihm führt eine kontinuierliche Reihe mannigfaltigster Teilordnungen oder Teilverbände über Gesellschaft, „Korporation“, Verein, Genossenschaft, „Gemeinde“ bis zu der Totalrechtsordnung, dem Gesamtverband: Staat; und sofern man über der einzelstaatlichen Rechtsordnung noch eine alle einzelstaatlichen Rechtsordnungen als Teilordnungen zusammenfassende Völkerrechtsordnung gelten lässt: weiter zur Staatenverbindung und der Völkerrechtsgemeinschaft“ (66. old. 2. bek., 1. sor).

² *Erich Kautmann*: (id. m.): „Repräsentanten des Volkswillens sind die einzelnen Personen, die als Glieder des Volksganzen vermögen, den unformierten Volkswillen in sich zu formieren, und so zu formieren, dass er vom Volke als Ausdruck seines Willens empfunden und getragen wird. Sie stellen in sich die Volksgesamtheit dar, sowohl gegenüber dem Volke selbst wie gegenüber der Aussenwelt: sie werden zu Organen“ (10. old., 1. bek.).

³ *Hans Kelsen*: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Inmitten eines Kulturlbens kann niemand aufwachsen, ohne die Vorstellung der Pflicht und vieler einzelner Verpflichtungen unzerstörbar in sich aufzunehmen. Heinze Über den Einflusses des Rechtsirrtumes 434. old.“ 323. old., 31. sor).

⁴ *Dr. Ludwig Gumplovitz* (id. m.): „Man kann sich nämlich zur besseren Veranschaulichung die menschlichen Verhältnisse als in drei Sphären

személyiségét az akarat szempontjából.¹ Mindazonáltal az állami hatalomnak az érvényesülése és így az egyéni akaratnak abszorbcója² csak addig a mértékig történhetik, amíg azt az állami érdek követeli.³

sich bewegend vorstellen, nämlich: in der Sphäre der Geschichte, des Staates und des Rechtes. Diese drei Sphären sind drei concentrischen Kreisen vergleichbar, deren Mittelpunkt der Mensch ist, deren engster der Rechtskreis, gleichbar, deren Mittelpunkt der Mensch ist, deren engster Rechtskreis, der weitere der Sfaatskreis und der grösste, der Kreis der Geschichte ist. Nur im engsten dieser Kreise nun, im Rechtskreise, waltet das votn Staate verkündete und geschützte Recht mit absoluter Macht über dem Einzelnen“ (143. old. 2. bek., 3. sor).

¹ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Wie irrelevant für das Recht, das von den Gerichten angewendet werden muss, die Motive sind, die zu einem rechtmässigen Verhalten der Subjekte führen, müsste schon die praktische Überlegung zeigen, dass diese Motive im Einzelfalle überhaupt unkontrollierbar sind und das Verhalten der Menschen solange es rechtmässig ist gar nicht in den Interessenbereich der Jurisprudenz fällt, sondern überhaupt erst dann in die Rechtssphäre rückt, wenn es ein rechtmässiges ist“ (220. old., 1. bek., 1. sor).

² *Hans Kelsen* Alig. Staatslehre: „Aus dem Wesen des Staates, spezielle aus seiner Unwiderstehlichkeit folgt in keiner Weise, dass der Erwerb der Staatsbürgerschaft oder ihr Verlust nicht durch einseitige Willenserklärung der Partei begründet werden könne“ (101. old., 22. sor).

³ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Das gesamte Verhalten des Menschen, wie jedes Lebewesens entspricht nun ausschliesslich und ausnahmslos dem Prinzip der Selbsterhaltung oder dem Egoismus im weitesten Sinne; der Mensch will nur sich zuliebe, d. h. Vorteile erreichen, oder Nachteile vermeiden, Lust vermehren, Unlust vermindern. Bei der psychologischen Analyse des Willenaktes hat sich gezeigt, dass der Ausgangspunkt jedes Wollens ein Zustand des Unbefriedigtseins ist, dessen Aufhebung das einzige Endziel jenes mit der Vorstellung des entsprechenden Mittels assoziierten Triebes ist, der ein Spezialfall des Selbsterhaltungstriebes — eben als Wille bezeichnet wird. Alles Verhalten eines Menschen hat daher nur den einen Zweck der Selbstbefriedigung. Soll demnach jemand zu einem bestimmten Verhalten veranlasst, ein Wille zu diesem Verhalten in ihm hervorgerufen werden kann dies nur dadurch geschehen, dass in dem Menschen die Vorstellung geweckt wird, dass das geforderte Verhalten ein Mittel der Bedürfnisbefriedigung, d. h. ein Mittel, Vorteil zu erwerben oder Nachteil zu vermeiden, darstellt“ (202. old., 1. bek.).

³ *Le Droit Des Naionalitàs Sa Valeur Sans Aplication Par Etnile Giraud.* Charge De Cours A la Faculté De Droit De Rennes. Extrait De La Revue Générale De Droit International Public Paris A. Pedone. Editeur.

Az állami hafolomnak az érvényesülése is csak a szervei útján közvetítetik, már pedig a szervek csak egy vagy főbb fizikai személyből állhatnak.² A mindenkori állam alkotmánya fogja ezután megszabni, hogy mily számú egyén mi-

Libraire De La Cour D'Appel Et De l'ordre Des Avocats. 13, Rue Soufflot, 13 1924. — „Il nous semble que la conception individualiste, aussi vieille que la philosophie elle même, mise en honneur par le Christianisme, n'est pas liée au sort des théories de Rousseau et de Kant. Nous avons l'espoir que l'humanité ne la répudiera jamais du resté il y a la une question d* ordre général qu'un débat théorique engagé dans ses colonnes ne pourrait guère faire avancer“ (11. old., 1. bek., 4. sor).

³ *Olat Hojjer* (id. m.): „L'Efat doit se rapeller qu'il n'est pas une fin en soi, mais un moyen permettant á l'homme la réalisation d'une fin supérieure“ (304. old., 3. bek., 1. sor).

³ *Concha Győző* (id. m.): „Ámde épp úgy lehetséges, hogy a legfőbb külső hatalmat bíró öntudat, az állam szintén nem foglalja magában az ember eszméjét, sőt az csak az egyénekben él, a törvényes hatalom elvesztette erkölcsi alapját s azok részén van az igazság, akik törvény szerint tehetetlenek“ (438. old., 6. bek., 1. sor).

¹ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Sfaatsrechtslehre: „Da der Staat Rechtssubjekt ist, und zwar ein von den psychischen Einzelpersonen des Staatsvolkes verschiedenes, muss er einen Willen haben, der — sofern der Staat ein selbständiges Rechtssubjekt sein soll — nicht identisch sein kann mit dem Willen irgend einer physischen Person. Nun kann sich auch die anorganische Sfaatstheorie der Erkenntnis nicht verschliessen, dass Wille im psychologischen Sinne nur menschlicher Wille sein kann; darum wird als Staatswille der psychische Individualwille jener Menschen erkannt, die mit ihren Willensakten die Zwecke des Staates versorgen, das sind die Staatsorgane“ (127. old., 2. bek., 1. sor).

² *Erich Kautmann* (id. m.): „Nur durch einzelne Prrsönlichkeiten und in einzelnen Persönlichkeiten kann der Volkswille sich aktualisieren, können sich die in ihm liegenden mannigfaltigen Möglichkeiten konkretisieren, kann er wirkender Wille werden“ (10 old., 6. sor).

³ *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre (id. m.): „Und so zeigt sich, dass der Sinn der Staatsgewalf oder Sfaafsherrschaft nicht der ist, dass ein Mensch anderen Menschen, sondern dass Menschen Normen unterworfen sind, wenn es auch Menschen sind, die — dabei selbst wieder Normen unterworfen — diese Normen setzen“ (99. old., 42. sor).

⁴ *Nicolas Politis* (id. m.): „Les véritables, les seuls responsables des guerres sönt les Gouvernements qui décident ou tolerent le recours á la force. Bismarck, qui s'y connaissait, l'a proclamé en disant „ce ne sönt jamais les nations qui veulent la guerre; ce ne sönt toujours que de petites minoritás“ (129. old., 1. bek., 1. sor).

lyen mértékben gyakorolja és gyakorolhatja a szuverén hatalmat.¹

A modern államot jellemző parlamentarizmus azt a tendenciát mutatja, hogy az állam a szervek létszámát nemcsak szaporítja, tehát ilyen módon növeli a politikai hatalmát gyakorló egyének számát,² hanem a közjogok fokozatos kiterjesztésével bizonyos általános feltételek mellett minden, a kötelékbe tartozó egyént politikai jogokkal ruház fel.³ Különösképpen megnyilvánul ez a folyamat a törvényhozó szerv létesítése körüli jogokban, azaz az aktív választójognak mind szélesebb körre való kiterjesztése útján.⁴ Ez a tendencia a

¹ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Darum darf man dem Gesamtwillen oder dem Gesamtbewusstsein gewiss nicht das Attribut der „Wirklichkeit“ nehmen. Denn die mit den Begriffen bezeichnete Gemeinsamkeit und gegenseitige Wechselwirkung der individuellen Seelenvorgänge der einzelnen Gemeinschaftsglieder ist ebenso wirklich vorhanden wie die individuellen Seelenvorgänge selbst. Vor den groben Missverständnissen, denen diese Begriffe noch heute begegnen, warnt Wundt auf das entschiedenste: „Start sie einfach als einen Ausdruck für die tatsächliche Übereinstimmung und die tatsächliche Wechselwirkung der Individuen einer Gemeinschaft zu betrachten, meint man hinter ihnen irgendein mythologisches Wesen oder mindestens eine metaphysische Substanz zu wittern. Dass solche Meinungen verkehrt sind, bedarf nach dem oben Gesagten keines weiteren Nachweises“ (163. old., 2. bek., 12. sor).

² *Woodrow Wilson* (id. m.): „Aber nachdem sie einmal entstanden war, ist die Regierungsgewalt durch die überlegte Einwirkung des Menschen beeinflusst, und zwar stark beeinflusst worden, nur macht sich diese Einwirkung nicht bei der Entstehung der Regierungsgewalt geltend, sondern bei ihrer Entwicklung“ (14. old., 1. bek.).

³ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Der Wille des physischen Gesetzgebers — richtiger der Gesetzgeber — ist scharf zu trennen vom Willen des Staates, wenn überhaupt die Person des Staates nicht identisch sein soll mit irgendwelchen Individuen“ (170. old., 30. sor).

⁴ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Nun wäre es vielleicht möglich, um den Staatswillen als psychischen Akt nachzuweisen, ihn wenn schon nicht als Gesamtwillen des Volkes, so doch als den psychischen Willen der mit der Bildung des Staatswillens rechtlich betrauten Personen aufzuzeigen und zwar, falls dies eine Mehrheit ist, als Gesamtwillen dieser Gemeinschaft, falls nur ein einzelner den Staatswillen erzeugt, etwa in der absoluten Monarchie als Individualwillen des Monarchen“ (169. old., 1. bek., 1. sor).

modern nemzetállam fogalmából természetszerűen folyik; de nem csupán a törvényhozói funkcióban ruházza át a modern állam az egyénre politikai hatalmát, megtaláljuk azt a másik két államhatalom, de főként a végrehajtás¹ körénél. Az újabb alkotmányok — a tisztségviselési képesség, az esküdtbírói intézmény — az egyének legszélesebb köreire terjesztik ki a jogokat,² ami ugyancsak azt eredményezi, hogy az egyén politikai érvényesülése fokozatosan hódít tért és ami különösképpen kiemelendő³ olymódon, mintha az az egyén személyiségének természetes folyománya lenne.⁴

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy minél szélesebb körre terjesztetnek ki a politikai hatáskörök,⁵ annál inkább fényre-

¹ *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Da man bei diesem „Willen“ der Gemeinschaft und speciell auch beim Staatswillen an ein realpsychisches Phänomen denkt, ein Wille in diesem Sinne aber nur der Wille von Menschen sein kann, der Verband als solcher keinen Willen hat muss man zu dem Schlusse kommen, dass dem Staate der für ihn notwendige Wille von Menschen gleichsam zur Verfügung gestellt werden muss. Und die Menschen, deren Wille dem Staate sozusagen abgetreten wird, deren Wille daher als Staatswille gilt, sind die Staatsorgane“ (267. old., 1. bek., 3. sor).

² *Kürt Jrampier* (id. m.): „Der Staat selbst ist keine physische Person. Er muss sich daher in jedem Fali physischer Personen zur Erfüllung seiner Aufgaben bedienen, muss also gewissen physischen Personen die Ausübung eines Teiles dieser Souveranität, nicht aber die Souveranität selbst überlassen“ (94. old., 2. bek., 10. sor).

³ *Wotzendorff*: (id. m.): „Der Pole, der Deutsche, der nach Freiheit seiner nationalen Eigenart strebt, tut dies nicht nur, weil ihm das Polentum, Deutschtum, ein Teil seines „Menschenrechtes“, seiner Individualität ist, sondern weil in seiner Individualität das Polentum, die Nation lebt; weil seine nationale Freiheit die Anerkennung der Nation ist“. (27. old., 2. bek., 3. sor).

⁴ *Otto Junghann* (id. m.): Das Gegenspiel ist das noch unregulierte Machtstreben des Individuums, das sich nicht nur bei jedem einzelnen Mitgliede, sondern auch bei der Leitung, dem Zentrum der Gemeinschaft, auswirken kann“. (8. old., 3. bek., 1. sor).

⁵ *Erich Kaufmann* (id. m.): „Ganz abgesehen von den Kindern und Greisen und Kranken und Abwesenden und den etwa von den Aktiv-rechten Ausgeschlossenen, die allé auch Gefässe und Träger des Volkswillens sind, ist es stets nur die Generation des Augenblicks, die sich im Augenblick und für den Augenblick aussert, aber der Idee nach sich aussern soll als Repräsentant des Volkes als übergenerationsmässige

geti az államot az a veszedelem, hogy az átruházott hatalom nemcsak disperzálódik, hanem majdnem atomizálódik. Úgyannyira, hogy az egyének politikai érvényesülése különösen nagyszámú népesség mellett szinte lehet mondani elveszítí az egyénre nézve jelentőségét¹ és vele együtt az egyénre gyakorolt vonzó hatását.²

Milyen mértékben részesüljön az egyén politikai jogokban³ és milyen feltételek fennforgása esetén, az egyének milyen körére terjedjen az ki, arra vonatkozólag egyedül az államnak szuverén akarata az irányadó.⁴ Ha azonban eme

Realität. Sogar für Sie ist der Satz „La volonté ne se représente pas“ eine Unwahrheit“. (12. old., 2. bek., 12. sor).

¹ Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht. Herausgegeben vom Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht in Berlin Heft 2. Volksentscheid und Volksbegehren von Dr. Carl Schmitt v. ö. Professor der Rechte an der Universität Bonn, Berlin und Leipzig. 1927. Walfer de Gruyter & Co.

„Würde ein Volk mit allen seinen Machtbefugnissen und Willensausserungen in einem System von Zuständigkeiten restlos nach den Methoden geheimer Einzelabstimmung formalisiert, so müsste es als Volk verschwinden und zum Magistrat über sich selber werden — ein Widerspruch in sich“. (49. old., 1. bek., 12. sor).

² Hans Kelsen Allgemeine Staatslehre: „In der Regei sind aber auch rechtlich gewisse Kategorien von Menschen ausgeschlossen, wie Frauen, Sklaven, Verbrecher usw. Die Zahl der den Mehrheitswillen bildenden Menschen ist selbst in den extremsten Demokratien kaum ein Drittel oder ein Viertel aller Normunterworfenen. Dazu kommt noch, dass tatsächlich nur die Gesetze, der Staatswille in seiner generellen Form durch Beschluss der Mehrheit der Normunterworfenen erzeugt werden kann, dass bei den viel häufigeren Aktén der Vollziehung sich das Prinzip der Arbeitsteilung durchsetzt, in der Regei ein Repräsentativsystem notwendig wird, das demokratische Prinzip — sofern es überhaupt nach dieser Richtung gefordert wird — sich auf die Art der Berufung der Exekutivorgane — Los oder Wahl — beschränkt. Davon gar nicht zu reden, dass in grösseren Gemeinschaften und bei komplizierterer Kultur die arbeitsteilige Funktion des Repräsentativgedankens auch die Gesetzgebung ergreift“ (328. old., 4. sor).

³ Dr. Balogh Artúr (id. m.): „A politikai szabadság ekként az egyesnek az a tehetsége, hatalma, melynél fogva a köz életére befolyhat“ (72. old. 8. bek., 1 sor).

⁴ Hans Kelsen Allgemeine Staatslehre: „Vom Standpunkt einer auf den Sfaaf als normafive Ordnung gerichteten Betrachtung ist das im

jogok gyakorlása az egyén részére biztosítva van, nem zárható ki az egyén ezekből társadalmi, faji vagy vallási okok miatt. *Az egyénnek politikai hatalommal való telruházása előnyös ez államra nézve, mert csak ezen az úton teremtetik meg az egyén és az állam között az etikai kapcsolat melyet az állam saját biztonságának veszélyeztetése nélkül nem nélkülözhet.*¹ *Bármennyire terjedjen is ki az államnak tényleges tizikai és jogi hatalma, nem képes az akaratát az összes egyénnel szemben kényszereszközökkel érvényesíteni,*² *mert akkor a közigazgatásnak és karhatalomnak olyan túldimenzionált szervezete szükséges, melyet állandóan fenntartani nem képes,*³ *csak leg-*

Begriff des Staatsvolks erfasste Element nicht eigentlich die Einheit einer Vielheit von Menschen, sondern nur die Einheit einer Vielheit von menschlichen Handlungen und Unterlassungen. Denn der Mensch ist nicht in der Totalität seiner seelischen und körperlichen Existenz der staatlichen Herrschaft unterworfen; die staatliche Ordnung erfasst ihn nur nach ganz bestimmten Richtungen seines Verhaltens. Er gehört zum Staatsvolk nur insoweit, als er der staatlichen Herrschaft unterworfen ist als sein Verhalten den Inhalt der Rechtsordnung bildet“ (149. old. 3. bek., 1. sor).
⁴ *Othmar Sporn* (id. m.): „Auf das Verhältnis des Einzelnen zur Gemeinschaft angewandt folgt, dass individualistische Freiheitsorganisation staatlich völlig undurchführbar ist. Individualistische Freiheit geht auf Autarkie, auf geistige Isolierung, zerstört also die Grundlage aller geistigen Kultur. Nie war denn auch in der Geschichte dauernd ein Gemeinwesen auf individualistische Grundlage gestellt“ (161. old., 3. bek.).

¹ *Hermann Heller* (id. m.): „Im Gegensatz zum mittelalterlichen findet der moderné Mensch es würdiger, sich der unbeeinflussbaren Macht des unpersönlichen Gesetzes unterzuordnen, als der Herrschaft einer Persönlichkeit. Das Ideál der Sachlichkeit und der Objektivität erscheint uns als Strukturprinzip des Rechtes; wir glauben uns frei, wenn wir einem Gesetz untergeordnet sind, das jedes Willkürakts und jeder Gegenwirkung von unserer Seite spofet“. (17. old., 2. bek., 12. sor).

² *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Nur der Gedanke, dass wenn schon nicht allé, so doch möglichsi viele Menschen frei sein, das heisst möglichst wenig Menschen mit ihrem Willen in Widerspruch zu dem allgemeinen Willen der sozialen Ordnung geraten sollen, führt auf einem vernünftigen Wege zum Majoritätsprinzip“. (323. old., 2. bek., 14. sor).

³ *Dr Robert Redsiob* (id. m.): „Nicht die Autorität einer Herrschaft soll die Welt verjüngen, sondern die Autorität eines Gedanken. Die seelische Macht nun, welche die universelle Ordnung begründet, erscheint in mancherlei Gestalt. Das eine Mai hat sie religiösen Charakter. So wenn die Christenheit sich zum Kampf gegen den Türcken eint. Das andere

*feljebb kivételes esetekben s akkor is csak rövidebb időre.*¹ Amidőn tehát az egyént politikai hatalomban részesíti, megteremti magának etikai bázisát s biztonságának feltételeit.² Viszont az egyén politikai hatalmának a tudatában nem a külső hatalom nyomása következtében fog mint rajta kívül álló személyektől jövő akaratnak engedelmeskedni, hanem az állami akaratban a saját egyéni akaratát látja tökéletesebb formában, a kikényszeríthetőség kritériumával felruházva megnyilvánulni s így annak indítékától áthatva fog annak saját akarataként engedelmeskedni.

Az államhatalmak körében a kifejtettek alapján azon okból, hogy az etikai kapcsolat az egyén és állam között biztosítható legyen s az állam akaratában az egyén saját akaratát ismerje fel,³ az akaratelhatározó — törvényhozó — hatalom keretén belül juttatandó működési terület az egyén részére.⁴ A parlamentáris rendszer univerzálódása és ennek

Mai hat sie ihren Ursprung in der Vernunft. So bei Castel de Saint-Pierre. Dann wieder entstammt sie der sittlichen Sphäre, wie bei Kant. Oder endlich sie ist Rechtsideal, wie in den Dogmen der französischen Revolution und wie in der Nationalitätstheorie des dritten Napoléon“. (264. old., 1. bek.)

¹ *Concha Győző* (id. m.): „Az államnak összefoglaló, megszorító ereje azonban soha sem oly nagy, hogy az egyén erejét megsemmisíteni bírná“. (250. old., 4. bek., 1. sor).

² *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Sofern es sich in der Antinomie darstellt, dass das Individuum einerseits nur Teil eines Ganzen des Staates, andererseits aber doch selbst Ganzes sei, verliert diese Antinomie den Charakter eines logischen Widerspruchs, wenn man bedenkt, dass die Individuen, richtiger die individuellen Wollungen und Handlungen, nur als Inhalte der die staatliche Ordnung bildenden Normen, des Sollens, integrierende Bestandteile eines System — Ganzen sind, während der zum Ganzen des Staates in Widerspruch geratende Akt des tatsächlichen individuellen Wollens und Handelns in der Seinsebene verläuft“. (15. old., 1. bek., 20. sor).

³ *Concha Győző* (id. m.): „A vallási, az erkölcsi, a jogi szabályok az emberi közületet, annak bizonyos időbeli alakját pusztá tényből oly benső szükségességgé változtathatják, melyet az ember eszméje kíván s melyet az egyén lázadás, szentségtörés nélkül meg nem támadhat“ (132. old., 6. bek., 1. sor).

⁴ *Concha Győző* (id. m.): „A külső legfőbb hatalommal rendelkező öntudatban tükröződik-e helyesen az ember eszméje vagy a gyenge egyé-

fejlődési tendenciája az általános aktív választójogban kulminál. Indokait az egyenlő emberi méltóság, az egyén emberi, tehát személyiségi létéből származtatja,¹ ennek következtében erősen természetjogi és liberális individualista színezete van.

Az aktív választójog a legalkalmasabb s legcélravezetőbb mód az etikai kapcsolat létesítésére.² Az egyén közvetlenül gyakorolván politikai hatalmát, ambíciói, törekvései kielégülhetnek anélkül, hogy ezáltal nagyobb veszély keletkezhetne az államra.³ Ugyanis az egyénben rejlő és az államra vagy céljaira nézve talán még veszélyes jelenségek s törekvések⁴ az egyénre szorítkozva egyedül, azoknak veszélyessége éppen a választók nagyobb száma miatt⁵ nemcsak hogy lecsökken,⁶ hanem lehet mondani el is enyészik.⁷ Továbbá a többi

nében? Mindig csak évszázak után lehet eldönteni“ (438. lap., 2. bek., 1. sor).

¹ *Dr Baloah Artúr* (id. m.): „Az emberi lényegből folyó követelmények elismerése az államhatalom részéről mellőzhetlen“ (69. old., 8. bek., 1. sor).

² *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Die ungeheure gar nicht überschätzbare Bedeutung, die gerade dem Freiheitsgedanken in der politischen Ideologie zukommt, ist nur erklärlich, sofern er aus einer letzten Quelle der menschlichen Seele, aus eben jenem staatsfeindlichen Ur — Instinkt entspringt, der das Individuum gegen die Gesellschaft stellt“ (322. old., 2. bek., 12. sor).

³ *Erich Kautmann* (id. m.): „Die sogenannte unmittelbare Ausserung des Volkswillens, die nur Ja oder Nein lauten kann, reduziert den Einfluss der Vielheit auf ein Minimum“ (15. old., 2. bek., 6. sor).

⁴ *Dr Karl Schmitt* (id. m.): „Wenn der einzelne Bürger nicht nur bestimmte Personen wählt, sondern zu einer sachlichen Frage Stellung nehmen soll, muss die Frage erst autoritativ formuliert sein, damit aus den Tausenden und Millionen geheimer Einzelabstimmungen überhaupt ein Resultat zu ermitteln ist“ (36. old., 1. bek., 14. sor).

⁵ *Hans Kelsen*. Allgemeine Staatslehre: „Dazu kommt, dass dasjenige, was man „Gesamfwillen“ nennt, nur der abbrevierende Ausdruck für die Übereinsfimmung im Inhalte einer Mehrheit von Individualwillen und durchaus nicht ein von diesen Individualwillen verschiedener überindividueller Wille ist?“ (9. old., 23. sor).

⁶ *Erich Kautmann* (id. m.): „Je unmittelbarer und je reiner und zahlenmassig genauer man versucht den Volkswillen zum Ausdruck zu bringen, um so einflussloser, inhaltloser und willenloser macht man ihn.“

⁷ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Der Grad der Bildung, die Erziehung, das Milieu und vor allen auch die natürliche

egyénben jelentkező ellentétes törekvések nemcsak csökkenthetik, hanem el is enyészteszhetik azokat.¹ Ha pedig az utóbbi nem sikerülne, de a megválasztott képviselő gondolkozásmódja tőlük távol áll, az egyén haragja, indulata elsősorban a megválasztott ellen, vagy annak pártja ellen fog fordulni.

Veszedelem az államra nézve csak akkor származhat, ha az egyén törekvéseivel nem áll egyedül, de ekkor már nem egyéni, hanem tömegjelenséggel állunk szemben, melynek hatásaival később foglalkozunk.

Már sokkal nagyobb jelentőségű politikai jog a passzív választói jog.² Nagyobb jelentőségű elsősorban már csak azért is, mert a parlamentáris rendszerrel kapcsolatban az

Veranlagung lassen den einen mehr, den anderen weniger teilhaftig werden“ (370. old., 3. bek., 5. sor).

⁷ *Búza László* (id. m.): „A formai jogegyenlőség követelményének kétségkívül elég tételik, ha a politikai jogok ugyanolyan feltételek mellett biztosítanak a kisebbségekhez, mint a többséghez tartozó állampolgárok számára. Ez azonban még nem biztosítja a politikai jogok tényleges egyenlőségét“ (89. old., 2. sor).

¹ *Dr Kari Schmitt* (id. m.): „Die deutsche Reichsverfassung verlangt in Art. 73. Abs. 3, dass ein Zehntel der Stimmberechtigten unter Vorlage eines ausgearbeiteten Gesetzesentwurfs das Volksbegehren stellt. Es wurde schon gesagt, dass „Volk“ hier scheidende Mehrheit. Der Gesetzesentwurf wird natürlich nicht von dem Zehntel der Stimmberechtigten ausgearbeitet — diese können auch hier nichts mehr daran anderen und nur Ja oder Nein sagen —, er wird irgendwoher vorgelegt; das Zehntel der Stimmberechtigten sagf Ja; das isf dann eine Volksinitiative. Initiafve beziehf sich auch hier nicht auf die Formulierung der Frage und die genaue Bestimmung des Inhalís. Man kann nicht etwa einwenden, dass schliesslich in jeder grösseren Versammlung, auch in jedem Parlament und in jedem Kollégium die letzte Initiafve in der Sache immer von Einzelnen ausgehe, dass ein Einzelner den Vorschlag in Einzelheiten ausarbeitete und doch formell eine Initiafve der beschliessenden Körperschaft oder des beschliessenden Kollegiums vorliege“ (38. oldal, 3. sor).

² *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Menschliches Verhalten kann in dreifacher Beziehung zur Rechtsordnung stehen. Der Mensch ist enfweder der Norm unferworfen oder er erzeugt die Norm, d. h. er ist an der Normsefzung in irgendeiner Weise beteiligt, oder er ist von der Norm frei, d. h. er sfeht in keinerlei Beziehung zur Norm“ (150. old. 2. bek. 1. sor).

egyénnek politikai szerepe a választással, azaz szavazatának leadásával kimerül, a veszélyek pedig csak közvetve jelentkezhetnek és érvényesülhetnek, ezzel szemben a megválasztott képviselő¹ huzamosan, mandátumának hossza, rendszerint tehát több évre terjedő időre közvetlenül vesz részt az állam törvényhozói tevékenységében.² Huzamosabb idő alatt nagyobb a valószínűség, hogy előállhat az az eshetőség a politikai helyzetben, hogy az egyén káros törekvései komoly veszélyt idézhet elő. *De nemcsak a lehetőségek tágabb tere, hanem azoknak a súlya is növekszik, mert a számbeli arány is megváltozik. Amíg a választók száma nagyobb, esetleg több milliót számláló csoportot ölel fel, addig a parlament összetételénél fogva már majdnem csak töredékét képezi a választók tömegének.*³ Ez a tény okozza, hogy veszélyes helyzetekben előállhat az a lehetőség, miszerint az egyénben rejlő,⁴

¹ *Erich Kaufmann* (id. m.): „Das worauf es für die Bildner und Träger des Volkswillens ankommt, ist die Erkenntnis der Lage und Aufgabe, das Wollen des Zieles und die Durchführung des erkannten und gewollten Zieles in der Wirklichkeit, die stets sowohl fähig und bereit sein muss, das Ziel in sich aufzunehmen, wie sie seiner Aufnahme zugleich widerstreben wird. Alles dies können nur einzelne Persönlichkeiten; aber sie können es nur, wenn sie sich als repräsentative Organe des Volkes wissen, von ihm als solche gedwungen werden und es auch substantiell sind“ (10. old. 2. bek.).

² *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Wenn man irgendeinen Akt nicht dem physisch Handelnden selbst, sondern — auf Grund der Ordnung, die er mit diesem Akté in spezifischer Weise realisiert — einer die Einheit der Ordnung symbolisierenden Person, der Person des Staates z. B., zurechnet, so lehnt damit der die Ordnung realisierende Mensch alle Verantwortung für die Härte, Ungerechtigkeit dieser seiner Handlung ab und wälzt sie auf die anonyme Person, d. h. auf die Schulter aller, die durch die personifizierte Ordnung zur Gemeinschaft konstituiert werden; selbst dann, wenn an der inhaltlichen Gestaltung dieser Ordnung nur die sie realisierenden beteiligt, wenn diese Ordnung nur im Interesse des handelnden Organs selbst liegt“ (67. old. 1. bek. 22. sor).

³ *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Hinsichtlich welches Willensinhaltes sollten wohl alle zu ein und demselben Staate gehörigen Menschen übereinstimmen? Solche Übereinstimmungen dürften nur für verhältnismässig kleine Gruppen und nur in sehr schwankendem Umfange konstatierbar sein“ (9. old. 1. bek. 13. sor).

⁴ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Minden nemzetiségi egyén a maga

eddig talán el is titkolt törekvés az államra nézve¹ most már nemcsak veszedelmes, hanem egyenesen pusztító hatású lehet.² Azonkívül a huzamosabb együttműködés az ellentéteket nagymértékben kiélesítheti és a politikai viták, harcok folyamán a helyzet annyira elmérgesedhetik, hogy az egyéni küzdelem a végletekig fokozódik. Ehhez hozzájárul még a veszélyesség növekedése, hogy az azonos törekvésű egyének a parlamenten belül könnyen csoportosulhatnak, alkothatnak pártokat, fractiókat, ezáltal a veszedelem hatványozottan fokozódik.³ Ugyanis a politikai pártokban nagy harcok idején rendszerint a legszélsőségesebb egyén⁴ vagy

törzsi (faji) egészének a harcosa. Mindig nemcsak egyéni — hanem csoportjogokat — testületi jogokat is kíván és kell kívánnia — természet szerint“ (40. old. 13. bek.).

¹ *Erich Kaufmann* (id. m.): „Jeder Abgeordnete wird nur von seinen eigenen Listenanhängern gewählt; nur auf sie braucht er Rücksicht zu nehmen, denn nur auf ihre Approbation ist er angewiesen. So hat der Proporz die Tendenz zur Radikalisierung des politischen und parlamentarischen Lebens. Denn er kann allé im Volke vorhandenen Gégensätze herausholen, und er wird sie vergrössern und vergrößern. Allé weltanschaulichen, politischen, sozialen und wirtschaftlichen Interessengegensätze können Veranlassung zu einer Parteibildung und zur Aufstellung von Listen geben“ (17. old. 3. sor).

² *Concha Győző* (id. m.): „Az egyén része a közakarat létrehozásában semmiképpen sem konstruálható jogként. Az egyén szavazata a közakaratban társai sorsára döntő hatású lévén, azt még az individualizmus álláspontjáról sem lehet pusztán mint érdekei érvényesítésének eszközét, mint merő egyéni jogot felfogni, mert az egyéni érdeket föelvül állítván föl, abból az egyetemes jó nem következhetik, legfeljebb az érdekek kölcsönösége, a közös jó, melynél amaz magasabb“ (439. old., 6. bek., 1. s.).

³ *Dr Karl Schmitt* (id. m.): „Hier kann infolgedessen auch eine zahlenmassige Minderheit als Volk aufreten und die öffentliche Meinung beherrschen, wenn sie nur gegenüber einer politisch willenslosen oder uninteressierten Mehrheit einen echten politischen Willen hat“ (49. old. 1. bek. 26. sor).

⁴ *Erich Kautmann* (id. m.): „Der Satz, dass Aktion immer nur bei Einzelnen liegen kann und dass die Vielheit nur auf Approbation und Reprobation beschränkt ist, gilt nicht nur da, wo rechtssatzmässige Normen und Formen für die Willensbildung besfehen, sondern überall, wo eine Vielheit wirksam werden soll: in jedem Verein, in jeder Gruppé, jeder Handelsgesellschaft, jedem Verbande in jeder Organisation, auch in der Parteiorganisation. Róbert Michels hat dies Gesetz der

egyének kis köre, ragadja magához a vezetést, a mérsékelt-
tebbek háttérbe szorításával vagy az aktivitástól való elriasztás
segítségével,¹ hogy azután a legdrasztikusabb eszközöket
is felhasználja, egyéni törekvéseinek most már pártérdekre
emelésével, azoknak végrehajtására.²

Elite für alles gesellschaftliche Geschehen klar herausgestellt“ (10. old.
2. bek. 5. sor).

⁹ *Erich Kautmann* (id. m.): Mag wiederum in der geschriebenen Verfassung stehen was will oder eine Verfassungsideologie besagen was sie will, auch das Parlament bleibt im letzten Grunde ein Organ der Approbation und Reprobation; es kann nie zu einem Organ der Action werden“ (13. old. 2. bek. 6. sor).

¹⁰ *Búza László* (id. m.): A felekezeti és faji, illetőleg nemzetiségi kisebbségek soha sem válhatnak többséggé s így nem juthatnak a többséget megillető törvényhozás jogához. Ilyen körülmények közt a többségi elv kizárja a törvényhozó hatalomban való részvétel egyenlő lehetőségét“ (91. old. 2. bek. 7. sor).

VII. FEJEZET.

A faj jelentősége és szerepe a közben.

Az egyén, hogy úrrá legyen a külvilágon, hogy a természetet legyőzze, még abban az esetben is, ha faja legkiválóbbja volna és magában összpontosítaná fajának fizikai és szellemi képességeinek a legmagasabb mértékét, tökéletlenségénél fogva, erőinek végessége következtében erre alkalmatlan.¹ Azonban az egyén teljesen zárt egysége mellett is nem önálló jelensége az emberinek,² hanem mindig mint az általános emberinek része,³ a köznek önálló elemeként jelentkezik a már kifejtettek alapján.⁴

¹ *Concha Győző* (id. m.): „Az az erő, mely az egyént a társadalomnak érdekszűlfé hálózatából kivezeti s eszméje megvalósítására segíti, alapjában természeti erő, a leszármazás s a nemi vonzódás hatalma“ (192. old. 2 bek., 1 sor).

² *Olaf Høijer* (id. m.): „Dans l'ordre biologique comme dans l'ordre économique, dans l'ordre moral comme dans l'ordre intellectuel, chaque individu est solidaire de ses frères en humanité; un réseau inextricable de relations rattache son existence á la leur et il n'est aucun de ses gestes, aucune de ses pensées, aucun de ses désirs, si secrets et si intimes soient — ils, qui n'ait un indéfini ressentiment“ (312. old. 2. bek., 5 sor).

³ *Concha Győző* (id. m.): „Egyén és köz az emberinek örök alakzatai, amelyeket nem lehet egymásból származtatni. Köz, valamely formában, mint törzs, mint társadalom, mint család, mint állam örökké épp úgy létezett, mint az egyén“ (36. lap 1. bek., 1 sor).

⁴ *Concha Győző* (id. m.): „Az állam alapjellegét az egyetemesnek és egyéninek vegyi összeolvadása képezi, mit más szóval akként fejeznek ki, hogy az államban a jognak és kötelességnek egysége van jelen, hogy az állam jog és kötelesség rendszere“ (251. old. 7 bek., 1 sor).

⁵ *Concha Győző* (id. m.): „Az államszemélyiség alzatát, a népet azonban lehetetlen a bele tartozó egyének merő összegének tekinteni; a nép,

A köznek a legprimitívebb, de egyúttal legtermészetesebb formája a család,¹ nemzetség, törzs lévén,² a vérségi kapcsolaton kívül örökl³ az egyén, mint ivadék, a felmenők testi és szellemi tulajdonságait.⁴ A közös leszármazáson alapuló

képies kifejezéssel élve, nem egyének halmazállapota, hanem vegyülete, az egyesek mint elemek nem szűnnek meg benne hatni, de kapcsolatuk más jellegű, mint aminő ily vegyülés nélkül, elemi egymásmellettségükben lenne“ (226. old. 8. bek., 1. sor).

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Der Staat entkleidete im wesentlichen das Geschlecht wie den Stamm ihrer Eigenschaften und stützte sich nun nicht auf sie als Grundlage, sondern auf die Familie, die ursprüngliche unterste Schicht der socialen Struktur“ (4 old., 1 bek.).

² *Nicolas Politis* (id. m.): „La réunion des clans donne la cité. A leur tour, les cités fusionnent dans les Etats et ceux-ci tendent à former des groupements plus vastes dont la réunion finira par englober le genre humain tout entier. La civilisation actuelle en est arrivée à la préparation du dernier terme de cette longue évolution“ (71. old. 1 bek., 6. sor).

³ *Othmar Spann* (id. m.): Von grundlegender Wichtigkeit ist die Tatsache, dass die Elemente jeder Gesellschaft, Empfinden und Handeln, nicht in ein für allemal festgelegter und gleicher Weise gegeben sind, sondern stets nur in wechselnder Artung verwirklicht werden. Die Gestaltungsfähigkeit und die daraus folgende wirkliche Gestaltung oder Artung des Geistes oder Empfindens i. w. S. (Sinnlichkeit, Denkweise, Gefühlsweise, Willensfähigkeit, Gedächtnis, Charakteranlage) nennen wir als Inbegriff geistiger Entwicklungsmöglichkeiten: Begabung, die dahinterstehende Gestaltungsfähigkeit des organischen Erbsstoffes nennen wir: Rasse (biologischer Index des Geistigen). Rassen ist Index der Begabung. Begabung bezeichnet den Umkreis möglicher Gezweigungen. Rasse und Begabung sind keine Bestandteile der Gesellschaft selbst und i. e. S. keine gesellschaftswissenschaftlichen Begriffe, sondern lediglich Grenzbegriffe, die nur ein vorgesellschaftliches Sein bezeichnen“ (262. old., 2. bek.).

⁴ *Dr Balogh Artúr* (id. m.) „Az emberiség elsődleges különülése a fajokban áll előttünk, a faj azon egyének összessége lévén, kik közös származási típust mutatnak“ (111. old., 3. bek., 1. sor).

⁵ *Concha Győző* (id. m.) „A népekreválás első tekintetre a közös emberinek csak akadály, azonban, ha népek nem volnának, hanem csak természetes egyforma egyének, az emberiség vajmi laza halmazállapotú lenne, mert a lényegileg egyforma egyének nem szorulnának kiegészülésre; ha pedig az egyénekben megvolna egyenkint is a sajátosság, de összekeverve, csoportosulás nélkül élnének, hatékony együttműködésük lenne lehetetlen“ (69. old., 6. bek., 1. sor).

kapcsolat a faj fizikai és szellemi tulajdonságaiban jelentkezik. A faj meghatározása Platz Bonifác felsorolása alapján:

„Morton, Agassiz s egyáltalán az amerikai iskola szerint, a faj azon egyedek összessége, melyek mióta az ember által ismertetek, ugyanazon sajátságaikat mindig megőrizték.

Schleiden szerint egy fajhoz az tartozik, ami oly ismérvek által van jellemezve, melyek bizonyos ideig változatlanoknak tűnnek fel.

Épp így Lamarck szerint a faj az oly egymáshoz hasonló egyének csoportja, amelyben a nemzedékek mindig ugyanazon minőségűek maradnak, míg létezésük körülményei annyira nem változnak, hogy szokásaikat, jellemeiket és alakjukat is képesek átídomítani.

Burmeister és Giebel szerint egy fajhoz azon egyedek tartoznak, melyek a lényeges ismérvekben megegyeznek.

Häckel szerint faj alatt azon egyedek összessége értendő, melyek minden lényeges jellegekben hasonlóké s csak az alárendelt jellegekben különböznek.

Cuvier szerint ugyanazon fajhoz tartoznak mindazon egyedek, melyek egymástól vagy közös szülőktől származnak s azok, melyek hozzájuk annyira hasonlítanak, mint amazok egymáshoz.

Buffon egy fajba sorozza azokat, melyek szabad állapotban korlátlanul termékeny ivadékot képesek egymással nemzeni.

Decandolle szerint a faj összesítése azon egyednek, melyek egymáshoz jobban hasonlítanak, mint másokhoz, melyeknek nemi egyesüléséből termékeny utódok származnak, melyek nemi úton ismét tovább tenyésznek, úgyhogy egyetlen lénytől való egykori eredésükre lehet következtetni.

Quafrefages szerint a faj azon egyedek összefoglalása, melyek egymásközt többé-kevésbé hasonlóké s melyekről feltehető, hogy szakadatlan sorozatban egyetlen párttól származnak. Ilyen értelemben nyilatkoznak Müller J., Flourens, Prichard és mások.

Még csak Vogl meghatározását említem. Szerinte egy fajt azon egyedek képeznek, melyek hasonló szülőktől szár-

máznak s maguk vagy utódaik a törzsszülőkhöz ismét hasonlókká válnak¹.

A fajnak meghatározásában a lényeg a felsoroltak alapján a közös őstől való leszármazás és az ezzel járó átöröklött tulajdonságaikbeli alapvonások.

Az antropológia, etnika az emberfajoknak felosztásánál csupán fizikai megkülönböztető jeleket vesz fel az emberfajok szerinti felosztás alapjául.

A legközönségesebb felosztási alap a felhám pigment rétegének színe szerinti. Blumenbach² megkülönböztet *a)* a kaukázusi, *b)* mongol, *c)* aethiopiai varietást, *d)* amerikai varietást, *e)* maláj varietást. Cuvier felosztása a bőrszín szerint: van fehér, sárga és fekete rassz.

Huxley az emberiségnek négy főípusáit különbözteti meg: az auszíraloid, negroid, xanthochroid és a mongoloid típust.

A négy emberfaj Linné³ szerint I. az ember (*homo sapiens*), *a)* az amerikai (*Americanus*), *b)* az európai (*Europaeus*), *c)* az ázsiai (*Asiaticus*), *d)* az afrikai (*Afer*).

F. Müller⁴ a bőrszínt elhagyva, pusztán a haját vette a felosztás alapjául, és pedig megkülönböztet I. gyapjas-

¹ *Dr. Platz Bonifác*: Az ember eredése, faji egysége és kora. Bpest. 1905. Szent István-Társulat kiadása (94. old., 5. bek.).

² *Johannes Ranke* (id. m.): „Die fünf Menschenrassen nach Blumenbach: *a)* Kaukasische Varietat. *b)* Mongolische Varietat. *c)* Aethiopische Varietat. *d)* Amerikanische Varietat. *e)* Malaiische Varietat. Cuvier felosztása: fehér, sárga és fekete rassz“ (218. old., 1. bek.)*.

² *Johannes Ranke* (id. m.): „Huxley unterscheidet vier Haupttypen der Menschheit: den australoiden, den negroiden, den xanthochroiden und den mongoliden Typus“ (220. old., 2. bek.).

³ *Johannes Ranke* (id. m.): „Die vier Menschenrassen nach Linné I. Mensch (*Homo sapiens*) *a)* Der Amerikaner (*Amerikanus*), *b)* Der Europaer (*Europaeus*), *c)* Der Asiate. (*Asiaticus*), *d)* Der Afrikaner (*Afer*)“ (217. old., 4. bek.).

⁴ *Johannes Ranke* (id. m.): „(F. Müller felosztása) I. Wollhaarige. *a)* Büschelhaarige.: 1. Hotfentotten, 2. Papuas. *b)* Vlieshaarige: 3. afrikai Neger, 4. Kaffern. II. Schlichthaarige. *a)* Straffhaarige: 5. Ausztraliar, 6. Hyperboreer oder Arktiker, 7. Amerikaner, 8. Malaien, 9. Mongolén, *b)* Lockenhaarige: 10. Drawida, 11. Nuba, 12. Mitteländer“ (226. old., 2. bek.).

hajúakat; a) csomóshajúakat: 1. *hottentottákat*, 2. pápuákat; b) göndörhajúaká: 3. afrikai néger, 4. kafferek. II. Egyenes-hajszálúak; a) merevhajúak: 5. ausztrálieiak, 6. hyperboreusok vagy sarkiak, 7. amerikaiak, 8. malájok, 9. mongolok, b) Hullámshajúak: 10. dravidák, 11. nuba, 12. földközifenger mellékiek.

A. Rekins¹ a koponyaalkatot kísérli meg a fajok felosztásának alapjául venni és 4 cranológiai típust állapít meg: 1. orthognat, 2. prognat dalichokephat, 3. orthognat és 4. prognat brachikephalokái.

G. Friisch,² valamint C. H. Stratz viszont a felosztási alapul a lakhelyet veszik fel s megkülönböztetnek vándor- és letelepedett népeket, végül kevertvérű népeket.

A főfajok számában is a legnagyobb eltérést látjuk. Virey 2, Jaquinot, Cuvier, Waiíz 3, Kant, Retzius 4, Blumenbach, Okén 5, Buffon 6, Hunter, Peschel, Priebard 7, Agassiz (1853-ban) 8, Pichering 11, Agassiz (1850-ben) 11—12, Hackel Müller Fr. 12. Bory St. Vincent 15, Desmoulins 16, Morton 22, Crawford 60, Bürke 63 fajtát vagy fajt különböztetnek meg.³

A felsorolt felosztások közül azonban egyik sem meríti ki még az emberi főfajoknak lényeges fizikai tulajdonságait sem, bár kiegészítésül mindegyik felosztás rendszerint a prononszírozottan kiemelt fizikai tulajdonság mellett egyéb ismertető jeleket is felvesz. Úgymint a bőrszín mellett a fejalkatot, hajzatot, a testalkat magasságát, csont és izomszerkezetet stb.

¹ *Johannes Ranke* (id. m.): „Der Versuch von A. Rekins, das ganze Menschengeschlecht in vier kranologische Typen in 1. orthognathe, 2. prognathe Dolichokephalen, 3. ortognafhe und 4. prognaihe Brachikephalen einzuteilen hatte primar zu einem rein auf Kraniometrie basierenden ethnologischen System geführt“ (233. old., 2. bek.).

² *Johannes Ranke* (id. m.): „Eine neue Uasseneinteilung verdanken wir G. Kifsch und C. H. Stratz.“

G. Friisch ieíli die Menschenheit in Wandervölker und Standvölker und unferscheidei ausserdem die aus der Mischung verschiedener ethnischer Elemente hervorgegangenen metamorphischen Völker. C. H. Stratz schliesst sich in seinen Werken in denen er vor allen das Weib zum Ausgangspunkt seiner inferessanfen anfhropologischen Betrachtungen machte an die Einteilung von G. Fritsch“ (235. old., 4. bek.).

³ *Dr Platz Bonifác*: (id. m.) 81. old., 5. bek.

A bőrszín szerinti felosztás egyúttal a főfajoknak világ-részek szerinti fő- illetve alaptelepelyei szerinti felosztást megközelítően magában foglalja, amint az a felsorolásokból kitűnik. Az emberi főfajoknak a bőrszín szerint való felosztása nemcsak tökéletlen, de egyúttal eredendő hibában is szenved. A bőrnek színeződése bár egyike a legszembe-tűnőbb fizikai jelenségeknek, nem állandó, mert szoros összefüggésben van a lakóhely klimatikus viszonyaival is. Továbbá egy bőrszínen belül a legváltozatosabb skálát mutatja. Így például a feketebőrűeknél megtalálható a fényes sötétfeketétől a barna különböző árnyalatain keresztül egészen a szürkésfehéret. Viszont a fehérbőrű főfajon belül megtaláljuk a földközi tenger melléki zöldes sötétbarna színtől kezdve egészen az albinó árnyalatáig, a fehér színnek különböző változatait. Ezen két főfajtan belül tehát az extrém árnyalatoknál bőrszínbeli különbség nem is jelentkezik s mindazonáltal minden kétséget kizárólag az első pillantásra meg lehet különböztetni és állapítani két egymásmellé helyezett egyének főfajához való tartozandóságát.

Ugyancsak ilyen bizonytalan, helyesebben elmosódó a kranológiai differencia, — mert a főfajokon belül, de még egy rasszon belül is legnagyobb eltéréseket és viceversa pedig a legnagyobb hasonlóságokat látjuk.

A haj alaktani és szín szerinti jellegei szintén alkalmatlan felosztási alap. A haj, illetve szőrözet szerinti felosztásnál a súlypont a szőrözet morfológiai jelenségein van, holott a szín a szőrözetnél még stabilabbnak látszik, mint a szőrözetnek merev, göndör vagy gyapjas volta.

Legkevésbé jellegzetesnek mondható a vándor és letelepedett népek szerinti felosztás. A megtelepedettség vagy vándorlás éppen nem stigmája az emberfajnak. Ez utóbbi sokkal inkább a nép főfoglalkozását, esetleg kultúrfokát jelentheti, de ami a leglényegesebb, minden főfajon belül egyaránt megtalálható.

Tudományos szempontból a nagy eltéréseket és az ebből folyó kilengések következtében a fajnak koeficiensét ki kellene hagyni a politikai vizsgálódások köréből. Az erre nyilvánuló hajlamot a legtöbb politikusnál megtaláljuk. Ugyanis,

ha már a főfajokon belül ilyen nagy bizonytalanság uralkodik, fokozódik ez a főfaj árnyalatain belül a rasszok — népek között. Így példának okáért az árja, indogermán fajban bennefoglaltatik a germán — kelta angoltól az indekig. Európának majdnem minden népe, — a Himalája déli lejtőjétől s az Indiai óceántól egészen Izland szigetéig terjedő földrészen.

Az előadottak, ha már a főfajon belül ilyen határozatlan az antropológia, szinte támpont nélkül marad a különböző főfajok keveredéseinél.

Mindezek ellenére tényként le kell szögeznünk, hogy minden társadalmi jelenség alzata csak a nép, — az egyéneknek társasan együttélő csoportja a maga egészen sajátos faj jellegzetességével, mely megnyilvánul gazdálkodásában, lelkiségében és szellemi életében egyaránt. Ezzel szemben az antropológiának a felsorolt határozatlanságai csak megerősítik az ember egységes származásának tételét, hogy ezen egységes származás ellenére a különböző népeknek az emberiség szinte alig elképzelhető variabilitását nyújtsa.

Általános tapasztalati tény ugyanis, hogy a távoleső fajoknak vérszerinti kereszteződése nemcsak fizikai okokból (földrajzi távolság),¹ nemcsak a fajok közötti ellentétre és különbségekre továbbá kulturális nívódifferenciára vezethető vissza, hanem fajbiológiai és genetikai okokra is.² Ugyanis a különböző fajúak között keletkezett házasság tapasztalati tényként még abban az esetben is, ha nem mutat teljes meddőséget,³

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die primitiven Gruppén lebten in Inzucht, weil sie im Raume noch nicht kollidierten, und wenn sie sich trafen, aus Kampfscheu auswichen“ (64. old., 1. bek.).

² *H. H. Ruyssen* (id. m.) „Cependant méme aux Etats-Unis, le métissage des blancs et des peaux-rouges a certainement été pratiqué sur une large échelle et a contribué a la formation du type yankee; ailleurs, dans l'Amérique Centrale, aux Antilles, le métissage des blancs et des noirs a été particulièrement fécond“ (108. old., 1. bek., 11. sor).

³ *Dr. Platz Bonifác* (id. m.) „Bastardok vagy keverékek alatt ugyanis értjük azon egyedeket, melyek ritka esetben két rokon faj nemi egyesüléséből származnak. Ezen korszakat kettő jellemzi: először a terméketlenség; másodsor ha termékenyek, saját jellegeiknek ivadékaikban való elvesz-

szaporodásukat-illetőleg a legkisebb arányszámát sem érik el az egyfajú házasságok arányszámával összehasonlítva. Mintha a természet maga védekezne a fajok szélsőséges kereszteződésével szemben. De az öröklött tulajdonságokat tekintve a vegyes fajú házasságból származó kevertvérű ivadék szintén a tapasztalat szerint a különböző fajú szülőknek faji előnyös tulajdonságait csak legritkább esetben öröklik,¹ míg ezzel szemben a két különböző faj rossz tulajdonságait majdnem mindig megkapják.²

A fenti jelenségekkel ellentétben az egy fajon belül való vérkeveredés, helyesebben a szükséges vérkeveredésnek és fajfrissítésnek hiánya a fajnak túlságos egyoldalúságára vezet. Bizonyos fokon túl, ha a vérkeveredés nem történik meg, beáll a természetes szaporodásnak aránytalan csökkenése, amelyhez az ivadékoknak fizikai és szellemi elsatnyulása, teljes elkorcsosulása járul.³ Egy bizonyos fokban, valószínűleg

tése és valamely törzsszülő alakjára való visszatérés, tehát a magukhoz hasonlatlanok nemzése" (96. old., 3. bek.).

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.) „Die Sociologie hat mit bestimmfen Rassen von bestimmfen Anlagen zu rechnen, die anlagegemass bestimmte sociale Formationen annehmen und fremden Rassen versändnislos und feindselig gegenüber stehen. Die höhere Rasse (falán uralkodó! Melyik az? Szerző megjegyzése.) zumal verachtet die niedere, nicht umgekehrf . . . Die höhere Rasse fürchfet mit Recht aus der Vermischung eine Verschlechterung der Rassenqualität, umgekehrf wird aber die untergeordnete Rasse durch die Mischung keineswegs verbessert“ (49. old., 3. bek.).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.) „Die Mischung allzu disparater Anlagen hat nur nachteilige Folgen“ (65. old. 2. bek.).

³ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.) „A nagy fajok egymásközi vérkeveredése de stylo — káros és ártalmas az összemérésre nézve, mert nem a jó, hanem a rossz tulajdonságok plántáltaknak erősebben tovább az utódokra. Dekadenciát, degenerációt jelent feháf — nem evolúciót, progressziót. Csattanós bizonyítékul hozzák fel az amerikai mestizzekef, mulattokat, kik mind a fekete szülökre ütnek vissza és hozzájuk is vonzódba — inkább odasorolják magukat. De hivatkoznak arra is, hogy a fehéremler és bizonyos ausztrália bennszülött törzsek között a fajtávoltság oly nagy, hogy semmiféle szekszuális érintkezés nem hoz létre utódokat“ (12. old., 4. bek., 4. sor).

³ *Concha Gyözö* (id. m.) „A faji-, népi tagosultság az emberi szellem eszköze, melyet a vándorlások, egybeházasodások, gazdasági, szellemi

az előbbiek hatása következtében bekövetkezik a házasságok teljes meddősége és ennek kapcsán a faj kihalása.

A két előbbi tapasztalati ténnyel ellentétben az egymáshoz közeli fajok vagy még inkább egy főfaj különböző válfajainak vérségi kapcsolatai a legszerencsésebbeknek nevezhetők.¹ Szaporodásukat illetőleg nemcsak hogy elérik, de rendszerint túl is haladják a külön fajú szülők fajainak szaporodási arányszámát. Tulajdonságaikat illetőleg az ivadékok rendszerint egyesítik a szülőknek jó tulajdonságait a rossz tulajdonságok mértéke nélkül. Ez okból az eugenetika szempontjából az utóbb megnevezett házasságok legszerencsésebbeknek mondhatók.²

A fajoknak vérkeveredési és kereszteződési lehetőségei magától értetődően a főfajok alaptelepelyeinek földrajzi érintkezési vonalain keletkeznek, kivéve, ha a fajnak vándor (nomád) jellege van. Mégis állíthatjuk, hogy a fentebb kifejtettek alapján nagyszámú kevert faj mai nap már ritkán

érintkezés által alakít, változtat, melyet egyes érdemtelené lett népek beolvasztása által részben megsemmisít“ (70. old. 1. bek., 1. sor.).

¹ *Madison Grant* (id. m.): „Bei der übersichtlichen Zusammenstellung, Einteilung verwandter Arfen im Tierreich erhält man Untergattungen und Gattungen und der Ausdruck „Art“ bedeutet dann eine ganz bestimmte Menge von Unterscheidungsmerkmalen gegenüber dem nächstverwandten Typus, während der Begriff „Rasse“ nur geringe Unterschiede vom nächstverwandten Typus in sich schliessl. Beim Menschen, wo bei Kreuzungen alle Gruppen mehr oder weniger fruchtbar sind ergeben sich so viele Zwischen- oder Mischtypen, dass der Begriff Art heute für ihn zu allgemein ist.“ (29. old., 5. bek.).

² *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Géza és Szent István „beolási kísérlete“ teljesen sikerült. Saját magunkon bizonyosodott be, hogy bizonyos körülmények között az alsóbbrendű faj javára válhatik a keresztezés és nem áll feltétlenül az az általános, de szomorú természettudományi tétel, hogy magasabb és alacsonyabb emberfaj kereszteződése mindig csak a felsőbbrendű kárára történhetik.

Az anthropologusok monographikus kutatásai vannak hivatva a kérdést a maga tudományos részleteiben tisztázni. Miért állott elő éppen a mi esetünkben kivételesen előnyösebb emberfajta a fehér és sárga vérkeveredésből, holott mint általános tudományos tételt fennen hirdetik, miképp az illet mag a természet perhorrescálja — és az utódok tökéletlensége — megcsökkent, vagy teljesen megszűnt propagatív képessége útján az ismétlődést megakadályozni törekszik“ (11. old., 9. bek.).

alakulhat ki s viszonyítva a tiszta fajok lélekszámához, jelentőséggel nem is bír.

A tiszta emberfajoknak kifejlődése azonban hosszabb idő, mindenesetre évezredek eredménye.¹ Ezen huzamosabb idő alatt s különösen annak kezdetén joggal tehető fel, hogy a fajnak típusos vonásai még nem éleződtek ki, tehát a vérkeveredés lehetősége fokozottabb volt.² Ebben a stádiumban, valószínűleg a történelmi idő kezdetén a fajok területi határvonalain nagyobb volt a vérkeveredés, a már eltérő jelleget mutató fajtípusok között. Különben is a tiszta fajtípusnak kialakulása minden valószínűség szerint földrajzilag determinált volt s helyzete megfelelt a faj által lakott terület körülbelüli földrajzi centrumának. Ezen ideális centrumtól távolabb fekvő, tehát a faj által lakott területek szélső részein lakó népességnek faji sajátosságai többé-kevésbé el is mosódtak.³ Mindezek a körülmények u. m. lakóhely fekvése, elmosódó, vagy halványan jelentkező faji typusvonások csak a fajok vérségi kereszteződését segítették elő.⁴ Ezáltal a középjakok kialakulását tették lehetővé.⁵

¹ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Ezer esztendő európai ittlakás átalakította a folytonos vérkeveredés folytán a magyart — mint fajt“ (11. old., 4. bek., 1. sor).

² *Madison Grant* (id. m.): „Solange es auf der Welt noch einen sich ungehemmt fortpflanzenden Stamm (Rasse) gibf, dem die Fahigkeit zur Entwicklung nur zum Wachstum innewohnt, wird die Menschheit ihren Aufstieg fortsetzen, bis sie wahrscheinlich durch *Auslese und Regelung* der Fortpflanzung nach denselben vernünftigen Grundsätzen wie bei den Haustieren, ihre Bestimmung selbst in die Hand nehmen und moralische Höhen erreichen wird, von denen wir noch keine Vorstellung habén.

Der Trieb zum Aufstieg wird indessen nur von einer sehr kleinen Zahl von Nationen und von einem sehr kleinen Teil der Bevölkerung solcher Nationen gefördert“ (63. old., 4. bek.).

³ *Emilé Giraud* (id. m.): „¹ L'apport du sang germain a été si considérable dans notre pays que l'on peut se demander s'il n'en est pas plus resté en Francé que de l'autre côté du Rhin ou l'élément racial slave prédomine sans doute“ (15. old., 1. jegyzet, 1. sor).

⁴ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.) „Die Rassenentwicklung d. h. die andernde Anpassung der Menschen an die Lebensbedingungen, dauert fört, erstens weil die Wohnsitze gewechselt werden“ (Hát a vérkeveredés? Vagy éppen azért í) (48. old. 3. bek.).

⁵ *Dr Platz Bonfiác* (id. m.): „Mindenütt, hol idegen népek érintkeztek

A fajkeveredést elősegítette a különböző népfajoknak az azonos foglalkozása, illetve az ebből származó közös életmód.¹ A faji centrum népességének a nomádoktól különböző foglalkozása viszont a vérkereszteződésre hátrányosan hatott.

A fajok keveredése következtében leszármazott ivadékok mindkét faj fizikai típusát feltüntethették anélkül, hogy azok élesen, szembeszökően kiütözköztek volna. Ezen specifikus tulajdonságai a középfajnak hivatottá tették arra, hogy a vérkereszteződést továbbra is közvetítsék, vagy ami valószínűbb, hogy az egyik, vagy másik fajhoz szorosabban kapcsolódjanak² aszerint, hogy a vegyes faji tulajdonságok vonzó, vagy taszító hatással voltak valamely főfaj felé.³

Az emberiség elkülönülése a főfajoknál nem áll meg.

tartósan, keveredések történtek, melyek nemcsak a szaporodási törekvés által tűnnek ki, hanem fizikai és szellemi tekintetben is azon törzsek fölött állanak, melyekből származtak“ (97. old., 2. bek.).

¹ *Dr Ludwig Gumplowicz* (id. m.): „Die Wahrheit aber ist, dass kein Volk und auch keine Nation, in Beziehung auf Charakferanlage — und Bildung je ein einheitliches Ganze bilden kann; dass es in dieser Beziehung immer eine Vielheit ist und bleibt: dass aber im Gegentheil gleiche wirtschaftliche Verhältnisse und daraus folgende gleiche Erziehung ganzen Volksschichten der verschiedensten Lander und Staaten eine gleiche Charakteranlage und Charakferbildung verleihen“ (117. old., 2. bek., 1. sor).

² *Jean Lucien Brun*: Docteur En Droit: Le Problème des Minorités devant le Droit international. — „La race ne peut posséder un droit quelconque qu'à la condition d'avoir une personnalité; il faut dans lui découvrir une unité morale“ (85. old., 2. sor).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Überblickt man die Erscheinung völkischer Einheit bei verschiedener Sprache, und völkischer Trennung bei gleicher Sprache (die dadurch die innere Selbständigkeit der Kultur-inhalte verschiedener Gemeinschaften, welche in anderen Bedingungen als der mehr formalen Bedingung der Sprache ihren Schwerpunkt haben, erklärt ist) so ist auch die Erklarung aller Übergangsformen von selbst gegeben. Die bloss gradhafte Einheit der völkischen Gemeinschaft erklärt jede geschichtlich erkennbare Übergangsform. Insbesondere ist es nicht nötig, zweierlei Volkstum zu unterscheiden: Die Unterscheidung von Kultur und Staatsnationen ist zurückzuweisen. Letztere überdeckt nur im Volkssbewusstsein die erstere als allein wirkliche (Schweiz); oder aber sie stellt nur die vollzogene Abtrennung einer selbständigern Teilvolkheit dar (Holland)“ (447. old., 1. bek.).

A főfajon belül tovább működik a vérségi kapcsolatnak szekréciónak hatása. Ezen szekréciónak jelenségek fókuszában mindig a család áll, mert ez utóbbi közvetíti a vér fajkeveredését, de egyúttal létesítője a faji elkülönülésnek is.¹

A primitív családnak szaporodása megteremtí a nemzetséget, az utóbbinak a közvetítésével a törzset,² melynél azután a közös vérségi leszármazás ereje már hatékonyan nem működik, csak emléke él, az is talán csak valamilyen mitologikus formában.³ A törzstől már csak egy lépés újabb fejlődési mozzanat, a politikai nemzet.⁴

A fajnak szerepe a nemzet kiformalódásánál kétségen kívül elvitathatatlan.⁵ A fajisággal mint adottsággal tehát

¹ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „La race, écrit M. Ferdinand Lot dans les Derniers Carolingiens, forme lentement sous des influences complexes: climat, habifudes, idées, iniiafives communes, etc .. „, la race esf l'effet eí non la cause“ (112. old., 16. sor).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Untrennbar ist von dem einzelnen seine Familie. Das Privatleben fallt überein mit dem Familienleben. Nicht im Individium besitzen wir das Element der socialen Entwicklung, weil jedes Individium in vielen Sfadien seines Lebens hilflos ist und ersf mit der Familie die Möglichkeit der Selbstandigkeit, Fortpflanzung und Vervollkommnung gégeben ist. Die ungeheure Bedeutung der Familie für die Ziwilisation liegt darin, dass in ihr stets jené Mischung von Individual — mit Sozialinteresse vorhanden ist, welche selbst den starksten subjektiven Sfreben eine veredelte Richiung auf den Gemeinnutz eines, wenn auch engen Kreises verleiht“ (116. old., 3. bek.).

³ *Dr Ludwig Gumplowicz* (id. m.): „Das Ganzé aber, das aus diesen Stammelementen sich bildet; den socialen Bau, der sich im Staate abrundet; den socialen Inhalt, der den Sfaat ganz erfüllt: nennen wir Volk“ (40. old., 2. bek., 1. sor).

⁴ *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: Auch Nomadenvölker und wandernde Volker weisen staatliche Organisation auf (vgl. dazu auch S. 147. ff.) und wiederholt zeigt die Geschichte Menschengruppen verschiedenster Abstammung und Sprache dauernd unter einer und derselben staatlichen Ordnung stehend“ (22. old., 3. sor).

⁵ *Dr Haendei Vilmos* (id. m.): „A nehézség csak abban van, hogy nincsen olyan egységes kritérium — mely vörös fonálként végighúzódva az összes nemzetiségi egyedeken — mint egyedül lényeges — a hozzátartozás conditio sine qua non-jaként megjelölhető volna.

A legközelebb áll még ehhez az eredet azonossága, vagyis a vérszövetség.

A nemzetiség fogalma par excellence néprajzi (ethnografikus) fogalom.

nemcsak az etnológusnak, hanem a politikusnak is foglalkoznia kell. A fajiságnak döntő jelentősége abban rejlik, hogy ha a származás következtében nem is kapnak az egyének azonos fizikai és lelki struktúrát, a testi és szellemi képességek, tehát az összes faji tulajdonságok a zárt egységet képező egyéneknek olyan csoportját teremti meg,¹ amelyben a nemzetnél megkívánt morális és etikai összlet egysége megvalósulhat.² A társas együttélés következtében azután az egyénben bennrejlő tulajdonságok módosulnak és hasonulnak akképpen,³ hogy a centrifugális tényezők hatásai csökkennek, majd elenyésznek,⁴ míg ezzel szemben az állam-

lom. Mint ilyennek analizálva tartalmát és abból indulva ki, hogy a potiori fit denominatio — nyugodtan mondhatjuk, hogy a nemzetiség összeforrasztó erejének alapja, legerősebb összetartó szála — igenis — a vérközösség“ (15. old., 4. bek., 1. sor).

¹ *Dr Krisztics Sándor*: Nemzet és Állam. „Az ősi vonások azok, melyek a faji típus jellemzői s melyek adottaként jelentkeznek a népek keletkezésénél. Ezek közé számítandó a nyelv is, mely épp oly döntő faktor és épp oly kevésbé magyarázható eredetére nézve, mint a többi ősi vonások“ (21. old., 1. bek., 1. sor).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die Traditionen der Familie und der Nationalität haben auf die einzelnen starke Einwirkung, weil sie das Gattungsinteresse zurufen, obgleich es erwiesen ist, dass Empfindungen des Gattungstriebes auch ohne wirkliche Blutbeziehungen eintreten können, was eben ihren rein intellektuellen Inhalt zeigt“ (58. old., 2. bek.).

³ *Jean Lucien Brun* (id. m.): „Tantôt conséquence physique de la cohabitation tantôt simple illusion psychologique née de celle-ci, l'unité de la race n' apparait dans ces théories qu' en fonction de l' unité morale; sur la seconde, la première fonde sa personnalité. Or ce processus est démenti par l'histoire: loin de se reconstituer, les races se fondent et perdent de siècle en siècle leurs caractères spécifiques. Dans l' état actuel de l'évolution humaine, la première unité morale révélée par l'expérience est celle de la nation: parmi les nombreux facteurs qui ont formé cet organe de la société internationale, la race, nous le verrons, joue parfois un bien faible rôle“ (85. old., 8. sor).

⁴ *Dr Krisztics Sándor*: Nemzet és Állam. „Azok a megkülönböztető individualizáló vonások, melyek által az egyik csoport a másiktól különbözvé válik, szolgálnak alapul, illetve mozdítják elő annak a népi egésznek kialakulását. Ezen megkülönböztető vonások, ismertető jelek, a fajt meghatározó testi és szellemi tulajdonságokon kívül a társadalmi érintkezésben, az együttélés szükségleteiből eredő intézményekben nyilvánulnak meg s mint közös szokások, és pedig úgy az egymással való érint-

alkotó centripetális tényezők fokozódnak és megerősödnek.¹ Ha az előadottak figyelembevételével vizsgáljuk az emberi főfajokat egyenkint, minden kétséget kizárólag megállapítható, hogy a mai főemberfajok között teljesen tiszta faj egy sincs.² És ha ez a tény már a főfajoknál megállapítható, még fokozottabb mértékben kimutatható ez egy fajon belül. Nincs olyan nemzete egyetlen államnak sem, mely a fajtisztságot állíthatná magáról,³ míg ezzel szemben egyes nemzetek vérkeveredése oly nagymérvű és sokirányú, hogy az tüzetesen meg sem állapítható.⁴ A fajtisztságnak próbáját ta-

kezésben, a gondolkodásban, mint külső ruházkodási, étkezési, lakóhely alkotási módokban stb. jelentkeznek, majd a közös történet által fejlett történeti tudat vagy a közös leszármazásban való hit s egyéb ily az együttélés által létesülő, a közösség eszméjét ápoló fényezőkben testesülnek meg“ (4. old., 1. bek., 12. sor).

¹ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „En somme, le sentiment de la race n' est autre chose, au fond, que la conscience de ce type moyen qui, nous l' avons vu, n' exprime nullement la constance physiologique d' un modèle ancestral, mais le produit commun de l' habitat, du climat, de l' histoire. Mais la conscience populaire, qui oublie vite, assimile bientôt la parenté par adoption des méfèques á la paranté par le sang. Elle voit dans la nation la famille élargie et prolongée á la fois, et le sentiment national n' est pas sans bénéficier très largement de cetté confusion“ (117. old., 1. bek., 1. sor).

¹ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „L' anthropologie ne connaît ni un échantillon de race pure, ni un seul exemple de race totalement incapable de s' assimiler á une autre. En particulier, Celfes et Germaines Saxons et Slaves, se sönt mélés dans d' indéfinissables proportions pour constituer les peuples qui viennent de prodiguer, en mutuelles tueries un sang frátermél“ (107. old., 9. sor).

² *Dr Czirbusz Géza*: Nemzetek átalakulása. Plitz Fer. Pál. Nagybecserek, 1919. — „Oly egységes nemzet, amely zavartalan származását szeplőtlenül más, igen sokszor heterogén, távoleső elemek elegyedése nélkül — hitelesen bírná kimutatni — sehol sincs Európában s a glóbuson sem...“ (5. old., 2. bek.).

³ *Dr Krisztics Sándor*. Nemzet és Állam: „Tény, hogy ha a fajok eredetileg léteztek is, nem maradhattak meg tisztaságukban s ez okozza, hogy abszolút biztos és állandó faji ismertető jegyek nincsenek“ (19. old., 1. bek., 1. sor).

⁴ *Madison Grant* (id. m.): „Dieser Rassenwechsel in Deutschland ist so weit gegangen, dass die Behauptung aufgefellt werden konnte, von den 70 Millionen Bewohnen des deutschen Kaiserreiches seien 9.000.000

lán egyetlen ma létező nemzet sem vindikálhatja magának. A történelem kétségen kívül igazolja, hogy a földnek népessége, tehát minden emberfaj és vele kapcsolatban a fajnak minden kisebb csoportja nem eredeti, azaz keletkezési helyén van, hanem rövidebb vagy hosszabb vándorlás után érte el jelenlegi letelepedésének helyét. Hogy melyik volt az emberiségnek az első ilyen mozgó raja, azt még csak megközelítőleg sem képes a tudomány megállapítani. Ez okból csak a későbbi, a történelmi időt közvetlenül megelőző vándorlásokat kísérhetjük figyelemmel. De ezek és a már ismert történelmi idők mozgalmi a vándorlások oly sorozatát nyújtják így nyugodtan lehet állítani azt a tényt, hogy az emberiségnél mindegyik kisebb nagyobb csoportja ezen mozgalmaktól érintve volt. Ezen vándorlások mozgási irányának tendenciája keletről nyugat és dél felé terjedő volt az ókortól kezdve az újkor derekáig, majd ettől az időtől kezdve teljesen ellenkező irányúvá változott. Magától értetődően a vándorlások még inkább elősegítették, sőt fokozták a fajkeveredés lehetőségét. A vándorló, tehát mozgó tömegek vándorlásai nem voltak akadálymentesek, mert először a kiindulópontot körülvevő és már letelepedett fajok gyűrűjét kellett először keresztültörniök. Az áthatolásnak lehetősége csak harcok útján volt keresztülvihető, miértis a mozgó vándorló fajcsoportnak fejlettebb katonai szervezettel kellett bírnia mint amilyen a szomszédos népeké volt, hogy a vándorútját megkezdhesse és folytathassa. Legalábbis olyannal, amely kiereszkolhatta a szomszédos területeken való áthatolást. Többnyire azonban csak győzelem eredményezte a továbbhatolást, mely esetben a legyőzött a győzőnek teljesen ki lévén szolgáltatva, a fajok vérkereszteződése magától értetődő.¹ Minél hosszabb ideig tartott a vándorlás útja a végleges letelepedésig, annál több idegen törzsszel s ezek kapcsán annál több

rein teutonisch nach Farbe, Gestalt und Schädelmerkmalen“ (116. old., 3. bek.).

¹ *Dr Ludwig Gumplowicz* (id. m.): „So lange aber das Insitut der Sklaverei fehlt, so lange mangelte es an der ersfen Bedingung eines sesshaften, staatlichen Lebens; so lange war die Gründung des ersten Staates unmöglich“ (36. old., 1. bek., 1. sor).

fajjai jött a mozgó tömeg érintkezésbe, annál inkább keveredett vérségileg a vándorló törzs.¹ Ezen vérkeveredésnek úgy látszik, mintha ellentmondana az a jelenség, hogy az ókori népek ösztönszerűen fenntartani igyekeztek vértisztségüket,² amidőn a győzelmes faj saját tagjainak a házasságkötést a legyőzöttekkel nemcsak megtiltja,³ hanem egyenesen nemesi előjogainak elvesztésével sújtja az ezen parancs ellen vétő tagjait⁴ még abban az esetben is, ha a legyőzött faj esetleg a győzővel rokonságban volt.⁵ Megjegyezhetjük azon-

¹ *Madison Grant* (id. m.): „Die Bezeichnung „kaukasische Rasse“ hat aufgehört irgend einen Sinn zu haben, ausser wenn man sie in den Vereinigten Staaten zur Gegenüberstellung der weissen Bevölkerung mit den Negern und Indianern, oder in der alten Welt mit den Mongolen gebraucht. Sie ist indessen ein bequemer Ausdruck, um die drei europäischen Unterrassen zusammen zu fassen, wenn man sie als Teile eines der ursprünglichen Zweige der Arten der Menschheit auffasst“ (53. old., 3. bek.).

² *Madison Grant* (id. m.): „In Hindostan zwangen die blonden nordischen Eindringlinge ihre arische Sprache dem Eingeborenen auf, aber ihr Blut wurde rasch und vollständig von dem dunklen Schlag der ursprünglichen Landbewohnern aufgesogen. Eine Urkunde der verzweifelten Versuche der Erobererklasse in Indien, die Reinheit ihres Blutes zu erhalten, besteht noch bis zum heutigen Tage in ihrem sorgfältig geordneten Kastensystem. In unseren Südstaaten haben die Sonderwagen für Néger und die strengen gesellschaftlichen Schranken genau dieselbe Absicht und Rechtfertigung“ (55. old., 5. bek.).

³ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Wohl sucht allenthalben die politische Organisation der oberen Stände, der Adél, das Kastenwesen die schrankenlose Vermischung hintanzuhalten. Aber gerade die Herrenwesen sind, entsprechend ihrem allgemein expansiven Charakter zur Blutmischung geneigt. Wenn sie aber nicht, wie die Türken und Inder in der konfessionellen Einheit das Mittel besitzen, im sozialen Durcheinander der Inzucht zu leben, werden die herrschenden Minoritäten von dem unterworfenen Stamm überraschend schnell aufgesaugt“ (65. old., 1. bek.).

⁴ *Woodrow Wilson* (id. m.): Begabung ist nicht im Stande einen Menschen über den Stand seiner Eltern hinauszuhoben, die Begabung kann sich nur innerhalb der durch die Geburt vorgezeichneten Sphäre eines jeden Menschen zur Geltung bringen. Niemand kann seine Kaste verlieren, ohne zugleich seine Ehre zu verlieren und des Rechtsschutzes verlustig zu gehen“ (9. old., 2. bek.).

⁵ *Dr. Ludwig Gumplowicz* (id. m.): „So sehen wir z. B. wie der Staat das Rechtsinstitut der Familie schuf, wie es anfangs ein mit ihm

ban mindjárt, hogy ezen tilalom csupán a jogilag elismert házassági intézményre vonatkozott. Nem terjedt ki ez a szigorú korlátozás az ágyassági intézményre, mely utóbbi majdnem minden ókori népnél el volt fogadva.¹

A vándorlás, vagy a vele majdnem az ősz térhódítás nem volt azonban mindig a vándorló törzs részéről teljes katonai győzelemnek az eredménye. A mozgó törzs nem mindig fegyver segítségével kísérelte meg az előrehaladás kierősza-
kolását, de igen gyakran történhetett az kompromisszumok útján is. Különösen akkor, ha a vándorlás útjában álló törzs vagy nemzet vele egyenlő erejű, vagy túlhatalmas volt. Ez utóbbi esetekben csak a szövetség biztosította a vándorlás folytatását. Szerződéssel kieszközölt továbbhaladás esetén a másik, tehát nem mozgó törzs kalandosabb vagy esetleg elnyomottabb helyzetben levő népelemeit a vándorló törzs rendszerint magával ragadta, már csak azon okból is, hogy a hozzájuk csatlakozókkal számban megnövekedve és megerősödve sikeresebben hajthassák végre vándorlásaikat, továbbá, hogy az állandó harcot jelentő vándorlásban szenvedett emberveszteségüket ily módon is pótolják.²

innig verflochtenes und von ihm abhängiges Rechtsinstitut war. Wie steht nur aber heute die Familie zum Staat? Sie bildet ein von ihm vollkommen losgelöstes, für sich selbständiges Rechtsinstitut, über welches der Staat jede, wie immer geartete Macht verloren hat“ (149. old., 5. bek., 1. sor).

¹ *Madison Grant* (id. m.): „Die Macht des Rassenwiderstandes einer dichten und vollkommen ihrer Umwelt angepassten Bevölkerung gegenüber einem eindringenden Heer ist sehr gross. Keine Unterwerfung ist volkisch vollständig, wenn nicht die Eingeborenen vertilgt werden und die Eroberer ihre eigenen Weiber mitbringen. Wenn die Sieger zur Fortpflanzung ihrer Rasse auf die Weiber der Besiegten angewiesen sind, so wird die eingedrungene Blutwelle der Sieger in kurzer Zeit bis zur Unkenntlichkeit verdünnt“ (56. old., 2. bek.).

² *Dr Ludwig Gumplowicz* (id. m.): „Diese Antwort muss nun folgendermassen lauten: Nicht aus Menschenatomen, nicht aus Familienurzellen baut sich der Staat auf, nicht Menschen alsó und nicht Familien sind seine Hauptbestandteile: vielmehr aus Menschenklassen, aus Menschenstammen entsfehet der Staat und nur aus solchen besteht er. Die da Sieger waren und blieben, die aber, die erlegen sind und unferjocht wurden, die sind die arbeitsende und die dienende Klasse. Jede

Az ily módon megszaporodott vándorló törzs még a vándorlás folyamata alatt rendszerint összeolvadt, annál is inkább, mert a vándorlás ideje többnyire huzamosabb ideig tartó volt és az is megszakításokkal, lépcsőszerűen történt.¹ Amikor a vándorlás folyamata alatt homogénné olvadt törzs eljutott vándorlásainak végpontjához, rendszerint egy győzedelmes háború után letelepedett² s akkor vérségi szempontból rendszerint tőle messzeálló fajokat igazván le, mint a társadalom legfelsőbb rétege helyezkedett a legyőzöttek fölé.³ Új területen a győzedelmes törzs vagy egészen csekély

Klasse aber an und für sich betrachtet, ist ein ursprünglicher Stamm, geeinigt durch die Bande der Verwandtschaft. *Denn nur die Verwandtschaft ist es, das Bewusstsein der gemeinsamen Abstammung, welches ursprünglich einer Mehrheit von Menschen eine natürliche Einheit gibt und sie verbindet zu gemeinsamen Handeln, zu gemeinsamen Unternehmungen. Nur die Stammeseinheit der Eroberer gab ihnen Kraft und Energie im Kampfe gegen die schwachere Bevölkerung, leitete sie zum Sieg, war der Genius der Staaten-gründung und die mächtigste Stütze der nun sich ausbreitenden staatlichen Organisation*“ (31. old., 3. bek., 3. sor).

¹ Woodrow Wilson (id. m.): „Die Volkerwanderung war nicht einfach dem Zug einer Schaar zu vergleichen. Sie bestand vielmehr in dem langsamen Vordringen fortschreitender Völker, deren einzelne Entwicklungsstadien sich auf Jahrzehnte erstreckten, und in den Zwischenräumen wurden neue Wohnstätten und neue Besiedlungen erzeugt“ (22. old., 2. bek.).

² Concha Győző (id. m.): „Az emberi élet előbb nem kezdődik, amíg az ember meghatározott földterülettel állandó viszonyba nem lép“ (74. old., 5. bek., 1. sor).

³ Dr Ludwig Gumplowicz (id. m.): „Der Übergang aus der früheren vorstaatlichen Lebensweise des Stammes, aus dem hordenweisen Zusammenleben der Krieger — zu den gesonderten Häusern und Höfen im neuen Staate war vollzogen. Um den gesonderten Hausstand schlang sich nun immer fester das Band der Familie; zu diesem Hausstand aber gehörten auch die im Dienstverhältnis zur Herrschaft stehenden Sklaven“ (133. old., 2. bek., 1. sor).

⁴ Dr Ludwig Gumplowicz Geschichte der Staatstheorien. Innsbruck, Verlag der Wagnerschen Universitäts-Buchhandlung 1905.: „Die Frage nämlich, wann u. auf welche Weise ein Staat untergehe, kann nur so beantwortet werden, dass dieses der Fall ist, wenn die Herrschaft in die Hände einer ganz anderen Menschenklasse übergeht. Weder der Wechsel der Person des Herrschers, noch der Wechsel der Dynastie ändert den Staat dieser bleibt derselbe, wenn auch eine andere Person oder Familie, Dy-

számú idegen népelemet talál, mely esetben a kisszámú legyőzöttek fajilag és vérségileg teljesen eltűnnek, esetleg felszívódnak,¹ ha azonban a legyőzötteknek száma a győzők tömegével egyenlő, sőt esetleg nagyobb számú, akkor a legyőzötteknek a felszívódása vagy egyáltalán nem történik meg, vagy hosszú évszázadokig tartó folyamat eredményeként jelentkezik és pedig azon okból,² mert a kisebbszámú győző népelem fegyveren alapuló tényleges hatalmi állását biztosítani és állandósítani törekedvén,³ a legyőzötteknek minden vagyonát kisajátítja,⁴ a legyőzöttek életben maradt

nastie den Trón erwirbt. Von einem neuen Staate aber müssen wir spechen, wenn die ganze herrschende Klasse ihrer Stellung als solche beraubt u. eine andere Menschenklasse an ihre Stelle tritt“ (116. old., 3. bek., 21. sor).

¹ *Dr Ludwig Gumploticz* (id. m.): „Als Subject gemeinsamer, geistiger Anlagen und Charakterzüge kann doch offenbar nur eine solche Menschenklasse gelfen, die enfweder gleicher Abstammung isi, was bei einem Volke keineswegs der Fali ist, oder eine solche derén Erziehung und gesellschaftliche Stellung durch eine langere Zeit dieselbe war“ (116. old., 3. bek., 21. sor).

² *Madison Grant* (id. m.): „ . . . die in Hindostan lebenden Weissen betragen beilaufig 1 von 1000. Solche Zahlen sind in einer Demokretie verschwindend und bedeutungslos, hingegen genügen sie in einer Monarchie wenn sie sich mackellos erhalten, für eine Herrscherklasse oder einen Milifaradel“ (59. old., 6. bek.).

³ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Die Grundlage dieser Einheit is zunachst eine physische. Der Slaat entfaltet sich auf einem raumlich abgegrenzten Teil der Erdoberfläche, auf diesem abgegrenzten Territorium leben Menschen, die gemeinsame, bleibende, einheitliche, untereinander zusammenhangende, nur durch dauernde Institutionen zu versorgende Zwecke verfolgen. Schon kraft dieser konstanten Zwecke stellt sich unserem pracktsichen Denken der Staat trotz seiner wechselnden Volksbestandteile als eine teleologische Einheit dar“ (173. old., 1. sor).

⁴ *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Die Theorie freilich, die die Entstehung des Staates aus der Anderung der Produktionsverhältnisse innerhalb der ursprünglich homogéneén Gruppé erklärft, stellt sich zwar den sozialen Zustand vor der Entstehung des Staates als einen anarchischen, von jeder Zwangsordnung freien Urkommunismus vor. Alléin diese Vorstellung steht mit den hisforisch bekannfen Tafsachen in Widerspruch und ist nicht so sehr das Ergebnis geschichtlicher Forschung als spekulativer Konstruktion, auf der Voraussetzung fussend: dass eine Zwangsordnung eben nur zur Aufrechthaltung eines unnatürlichen und unsitt-

tagjait pedig rabszolgaságba dönti.¹ így áll elő az a helyzet, hogy a kialakult társadalomban egy vékony felső réteg a nálánál nagyobb számú és igen gyakran magasabb kultúrájú tömegre² súlyosodik.³ Utóbbi esetben az összeolvadásnak

lichen Ausbeutungsverhältnisses möglich, nur mit diesem Ausbeutungsverhältniss entstanden sei und mit ihm wieder verschwinden werde“ (25. old., 2. bek., 17. sor).

¹ *Dr Ludwig Gumplowicz* Geschichte der Staatsatheorien: „Im allgemeinen aber lehrt ihm (Aristoteles) die geschichtliche Erfahrung (und suggeriert ihm sein Efnocentrismus) den Satz, dass wahre Sklaven (von Natur) nur die ungricchischen Volkerstamme (οὐ βαρβάρων) sind. Dieser gelegentliche Auspruch des Aristoteles ist insofern interessant weil aus ihm klar hervorgeht dass die griechische Sklavenklasse offenbar ungricchischer Abstammung war, sonst könnte es ja Aristoteles nicht als Regei hinstellen, dass nur „Barbáren“ von Natur Sklaven sind. (Aristoteles [384—322 K. e.] idején még nem keveredtek görögök az idegenfajú rabszolgákkal). Daraus-ergibt sich auch ferner, dass Aristoteles es als selbstverständlich ansah, dass der Staat aus heterogéne ethnischen Bestandteilen bestehen müsse: denn „Sklaven“ halt er für unentbehrlich, Griechen aber sollen keine Sklaven sein“ (42. old., 1. bek.).

² *Madison Grant* (id. m.): „In diesem wie in anderen Fallen stellt sich der Aufsaugvorgang vom Gesichtspunkt der Welt im grossen als vorteilhaft oder nachteilig dar, ganz im Verhältniss zur früheren Kultur und den Rassenwert der beiden Gruppén. Die Welt würde durch ein unabhängiges Böhmen oder ein vergrössertes Rumanien keine Bereicherung ihrer Kultur erfahren, hingegen würde ein unabhängiges Ungarn stark genug um selbständig sein zu können, ein sich selbst regierendes oder wie das mit Schweden vereinigtés Finnland sehr viel zur Vermehrung der Kräfte beitragen, die gute Regierung und Fortschriff verbürgern“. (48. old., 4. bek.).

³ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „Mais on s'aperçoit blenfö que, dans la race ainsi entendue, le facteur qu'on prétend mettre en premier plán, la parenté physiologique, joue un rôle incertain, mais en tout cas secondaire, et que les facteurs vraiment déferminants sont bien plusöt soit le climat soit l' habitat, soit le genre de vie“ (108. old., 7. sor).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Die innere Idee des Sfaates (als Organisationsgebilde und Höchstsfsand) hat vielmehr solche Notwendigkeit in sich, dass auch jener Staat, welcher zwischen Siegern und Besiegten gestiftet wird, ihr untersteht, indem er alsbald die Harfe des Siegers mildern, indem er ausgleichend wirken muss. Er nimmt sofort jene Form an, welche dem Zusammenleben des Siegers mit dem Schwächeren unter den gegebenen Umständen ein Höchstmass verschafft, d. h. er gewahrt den Unterworfenen wenigstens jenes Mass von Vergemeinschaftung und

lehetősége a minimálisra csökken már csak azért is, mert a társadalomban az előnyösebb helyzetűek, illetve az új államban jogozottak, számuknak növelését jogaik csökkenése miatt nem tűrik, annál is inkább, mert annak csökkenése természetes szaporodásuk¹ következtében ugyanis lassankint bekövetkezik.² Ezen törekvéssel szemben a nagyszámú és jogilag inferioris tömeg a tényleges helyzetbe és elnyomott állapotába megnyugodni nem tudván, minden eszközt megragad, hogy helyzetén javítson. Törekvésükkel nemcsak a felső kisebbszámú társadalmi osztállyal kell azonban most már megküzdeniök, de meg kell dönteniök a már időközben kialakult társadalmi rendet és a kijegecesedett alkotmányos jogrendet is.³ Erre pedig még túlnyomó létszámuk mellett

Vergenossenschaft, welches das Zusammenleben in einer wenigstens für den Sieger günstigen Weise gestaltet. Dieses Zusammenleben würde nutzlos leiden und untergraben werden, wenn der Besiegte über jenes Mass hinaus bedrückt würde.

Nach dem Grade der verschiedenen Fähigkeiten, welche die Völker bei solchen Zusammenstößen mitbringen, gestaltet sich daher das durch Unterwerfung entstandene Staatswesen sehr verschieden. Barbárische Sieger vermögen unterworfenen Kulturtrager nur dann dauernd zu beherrschen, wenn sie sich selbst jener Kultur rasch anzueignen vermögen. Hunnen würden Römer sklavisch unterwerfen und berauben, aber eine Staatsbildung wäre bei solcher Vernichtung nicht möglich. Goten werden gierig nach der sie fördernden Vergemeinschaftung mit den Unterworfenen greifen“ (514. old., 2—3 bek.).

¹ *Madison Grant* (id. m.): „Das Absinken der Geburtenzahl bei den wertvollsten Klassen während die Geburtenzahl der niederen Klassen unberührt bleibt, ist eine häufige Begleiterscheinung des Wohlstandes“ (43. old., 2. bek.).

² *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Az embert elsősorban nem a vallás vagy nemzetiség — hanem az determinálta, hogy szabad volt-e vagy sem. A rabszolgaságnál pedig közömbös volt — bármily vallású vagy nemzeti-ségű is. A szabadok lényegileg más elemeket, mint hozzájuk hasonlókat nem tűrtek meg egymás között. Lassú átalakulás erre nézve csak a kereszténység első századában kezdődött“ (50. old., 4. bek. 1. sor).

³ *Dr Ludwig Gumplowicz* (id. m.): „Die Geschichte weist uns kein Beispiel auf, wo ein Staat anders, als durch einen Akt der Gewalt entstanden ware. Überdies war es immer ein Akt der Gewalt eines Stammes gegen einen anderen, eine Eroberung und Unterjochung, ausgeübt seitens eines mächtigern, meist fremden Stammes, gegenüber einer schwachern,

sem képesek rövid idő alatt, mert minden fegyvertől a győzők által megfosztattak s úgyszólván semmi anyagi erő sem áll rendelkezésükre. Az összeolvadásnak lehetőségét nemcsak a kisebbszámú győzőknek faji öntudata akadályozza, de majdnem kizárja a foglalás alkalmával kialakult és a foglalkozás szerint tagosult társadalmi osztályok elkülönülése.¹ Ha lehet még fokozni, fokozza az ellentéteket a vallási, főként a fajvallási jellegű ellentét, mely az ókorban szükségképpen előállott.²

A két vagy több faj vérbeli elegyedése csak hosszú és kitartó munka eredménye lehetett és az is csak abban az esetben, ha a kisebb-nagyobb számú legyőzöttek polgárjogukat a győzőkkel szemben³ 1. kivívni képesek voltak,

meist autochtonen Bevölkerung, was dem Staate seinen Ursprung gab“ (20. old. 1. bek., 13. sor).

¹ *Dr Ludwig Gumplowicz* (id. m.) „Der Staat nun besteht aus Menschen, wie das Gebäude aus Atomen oder der thierische Körper aus Zellen. Damit ist noch nichts gesagt. Die Menschen sind wohl die Grundbestandtheile aber nicht die Hauptbestandtheile des Staates, auf die es hier vor allererst ankommt. Es müssen daher zuerst die einheitlichen Gemeinschaften, die verschiedenen Hauptbestandteile des Staates erkannt werden, die sein Wesen bestimmend, ihn zu dem machen, was er ist aber nicht ein Haufen von Menschen, sondern ein Gefüge von Stämmen, Ständen und Klassen. Diese Hauptbestandteile des Staates müssen beschrieben werden, wenn wir den sozialen Inhalt des Staates erkennen sollen“ (29. old., 3. bek., 1. sor).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Die unterworfenen Kasten dagegen sind schon infolge der organisatorischen Bedingungen, unter denen ihr Leben steht, unfähig, gleichwertige Glieder im Staate zu bilden. Diese beschränkte Stellung fällt zumeist mit geringeren rassenmassigen Fähigkeiten zusammen, und somit ist eigentlich nur das organisatorisch festgelegt, was in der Natur der geistigen Vergemeinschaftungsvorgänge gelegen war. So löst sich der altindische Brahmanensaat in einen Stufenbau besiegt, dunkelhäutiger und lichter arischer Rassen auf“ (515. old., 3. bek.).

² *Madison Grant* (id. m.) „Diesen Franzosen (in Kanada) wurde von ihren Überwindern Sprach- und Religionsfreiheit gewährleistet und sie benützen jetzt diese Rechte zur Bildung separatistischer Partéien, die zur englischen Bevölkerung im Gegensatz stehen“ (61. old., 2. bek.).

³ *T. H. Ruyssen* (id. m.) „Si, en effet, la race est moins un facteur qu'un produit de la vie nationale, on est en droit d'en conclure qu'une nationalité, pas plus qu'une nation, s'est jamais prisonnière de son

vagy pedig a győzők önként elismerték, végül 3. valamilyen külső erőtlől szorítva azt elismerni, a győzők kényszerítették.¹

A külső kényszernek egyik gyakori jelentkezési formájaként jelentkezett a fejedelem részéről megnyilvánuló támogatás, amidőn a fejedelem az arisztokratikus szervezetű nemességgel szemben a jogok szempontjából viszonylagosan hátrányos helyzetben lévő többi társadalmi elemekkel szövetkezve igyekszik hatalmi túlsúlyát a nemességgel szemben megalapítani. Később a jogokban megerősített polgári elemmel és annak számbeli túlsúlyára támaszkodva a talán hatalmas nemesség erejét megtöri s így centralisztikus fejedelmi hatalmát kiépíti. A kifejlődött fejedelmi hatalom egyúttal véget vet a családok, törzsek, magánurasságok teritoriális hatalmának s ez úton területileg egy hatalom alatt, egy közigazgatási egységbe olvasztja össze az állam területét.² Ezzel természetsszerűen nem-

hérédité; C'est un organisme vivant qui s'adapte aux choses au moins autant qu'il s'adapte les choses" (112. old., 1. bek., 3. sor).

¹ *Dr Ludwig Gumplowicz* (id. m.) „Alie Gemeinschaft unter Menschen, allé Vergesellschaftung beruht auf einem einigendem Bande, das sich um eine Vielheif von Menschen schlingf und dieselbe zusammenhalí. Solcher Bande nun kann man sich überhaupt nur dreierlei natürliche denken und zwar erstens das Bánd der Blutverwandschaft; zweitens das Bánd des localen Zusammenseins; dritiens das Bánd gemeinsamen Interesses. Ein anderes als diese drei, ein viertes derarfiges Bánd kann gar nicht gedacht werden“ (55. old., 6. bek., 1. sor).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Dem inneren Zwiespalt einer Nafion entspricht die Zwiespaltigkeit ihrer Organisation. Im Kleinen macht daher jeder Staat taglich und stündlich innere Umbildungen, kleine Uevolitionen durch. Sofern sich die geistigen Vergemeinschaftsvorgange im Lében ändern, ändern sich auch die ihnen entsprechenden Anstalten. Damit wachsen dem Staate neue (ideell als delegiert zu befrachfende) Teilorganisationen zu. Der Widerspruch, in dem diese neuen Gebilde zu ihm stehen, muss ausgeglichen werden, indem der Staat sich selbst umgestaltet, Neugebilde in sich aufnimmt, Altes abstosst usw. Haufen sich die Widersprüche an, so führt das zu gewaltsamen Ausbrüchen; schlichten sie sich ím Stillen, so erfahrt der Staat jené schrittweise Umbildung, die man „Entwicklung nennt“ (172. old., 2. bek.).

² *Olat Hoijer* (id. m.) „La soumission pendant une durée assez longue á un gouvernement fórt, á une autorité supérieure commune, méme despotique, peut contribuer puissamment á former une nation

csak hogy megindítja a terület egész népességének egy egységes nemzetté való kiformalódását,¹ de rendszerint — ha nem is egyetlen uralkodó illetve dinasztia — be is fejezi azt, még abban az esetben is, ha eredetileg az össznépség fajilag, nyelvében és vallásilag falán még a legheterogénebb is.² Erre a folyamatra számtalan példát lehet felhozni a történelem adataiból, úgymint Spanyolország a Habsburgok, Franciaország a Bourbonok,³ Anglia az orániai ház, Oroszország a Romanovok

consciente et unie. Nous en voyons, surtout dans le passé, des exemples assez fréquents. L'unité nationale en France a sans doute été obtenue pour une grande partie grâce à la monarchie absolue, dont les représentants formerent aux yeux du peuple la personnification vivante du sentiment national. Ce fut également le despotisme de Charles et de Philippe II. qui arriva à fusionner les diverses parties de la monarchie espagnole“ (296. old., 3. bek., 1. sor).

¹ Kurt Trampler (id. m.): „Innerhalb der einzelnen Staaten des europäischen Festlandes hat sich ungefähr zu Ende des Auflösungsprozesses des Kaisertums die Staatsform des unbeschränkten Absolutismus durchgesetzt. Der herrschende Fürst allein repräsentiert den Willen des Staates. In seine Hand ist Unterdrückung oder Wohlergehen seiner Untertanen gegeben. Da bei den meisten Fürsten die französische Auffassung „V'etat c' est moi“ das Übergewicht über die Ansicht Friedrichs des Grossen, der erste Diener des Staates zu sein, hatte, so mussten sich naturgemäss bald starke Widersprüche der Beherrschten gegen die Herrschenden geltend machen“ (10. old., 2. bek., 1. sor).

² Gustav Ratzenhofer (id. m.): „Die Macht der Traditionen ist ungeheuer. Während sich die meisten Nationen durch dieselben, ob sie nun wirklich ruhmvoll sind oder ob der nationale Ruhm auf Geschichtslügen und Einbildungen beruht, zu dem kraftigsten Socialinteresse erhoben fühlen, ist es nur dem Deutschen versagt, sich diesem Interesse voll hinzugeben, jede andere Idee hat über ihn mehr Macht“ (58. old., 3. bek.).

³ *Emilé Giraud* (id. m.): „Les historiens sont loin d'être d'accord pour fixer les origines de la nationalité française. Augustin Thierry et Renan les font remonter à Hugues Capet c'est-à-dire à la fin du Xe siècle (A. Thierry, Récit des temps mérovingiens; Renan, Qu' est-ce qu'une nation, Discours et conférences, p. 280). Pour Longnon, le sentiment national français date de l'alliance du Roi anglo-normand Henri le avec l'Empereur d'Allemagne Henri V contre Louis le Gros (Longnon, Origines et formation de la nationalité française, p. 70 et suiv.). Pour M. Babelon, il faudrait attendre la bataille de Bouvines au siècle suivant pour voir le sentiment national français se révéler de façon certaine (Babelon, Le Rhin dans l'histoire). Duruy et Guizot donnent une date plus rapp-

és végül Poroszország a Hohenzollernok alatt,¹ míg a tizenkilencedik században Japánban folyt le igen rövid idő alatt ez a fejlődési folyamat a sogunok és daimiók hatalmának megtörése után.

Valamely terület népességének nemzeti színvonalra emelkedése, népből nemzetté alakulása megközelítően a következőképpen alakulhat ki:

1. A terület népessége egy fajhoz tartozik, illetve egymáshoz közelálló fajok kapcsolatából keletkezett.

2. A terület népessége két vagy több fajhoz tartozik és ezek közül egyiknek számbeli túlsúlya vagy nagyobbfokú államalkotó képessége a többivel szemben egyedül érvényesül.

3. A terület népessége két vagy több, de kisebb számú fajhoz tartozó s az azt alkotó elemek közül egyik sem jutván politikai túlsúlyra, a nemzet a terület népességét alkotó összes fajok politikai kapcsolatából keletkezett.

4. A terület népessége több s viszonylagosan nagyobb számú fajból származik oly módon, hogy az alkotó fajoktól fajilag is elűtő újabb nemzet keletkezik.

Az elsőnek felvett esetben, vagyis amidőn az állam területének népessége egy fajhoz tartozik, a legegyszerűbb esettel találjuk magunkat szemben, mely azonban a kifejtettek alap-

rochée qui est celle de l'avènement des Valois en 1336. Ce sont eux qui nous paraissent être dans la vérité. Cependant d' autres auteurs, au premier rang desquels se place Lavisse, estiment que le sentiment national français, tel que nous le connaissons maintenant, c'est-à-dire dégagé de toute incertitude, indifférent à la forme du gouvernement, assez fort pour se passer de ce support et de ce symbole d'unité qu'est un monarque héréditaire, date de la Révolution“ (19. old., 1. jegyzet, 1. sor).

¹ T. H. Ruyssen (id. m.): „Si la démarcation des principales races physiologiques est à ce point flottante, combien imprécise est la différenciation physiologique qu'on veut & toute force introduire entre les soi-disant races de l' Europe moderné! Au fond, ce n' est pas la race, c'est l'histoire qui a fait les nations modernes, en y mêlant vainqueurs et vaincus, envahisseurs et possesseurs du sol, et, parmi ces nations, les plus grandes sont précisément celles ou Finvasion et la guerre ont fondu les sangs les plus divers. La Francé, dit Renan, est celtique, ibérique et germanique. L'Allemagne est germanique, celtique et slave“ (109. old., 1. bek., 1. sor).

ján a legritkábban fordul elő.¹ Ugyanis ebben az esetben a népesség természetes úton keletkezett egység lévén, a legkönnyebben alakulhat ki a népi egységből a nemzet. A fajiság útján összekapcsolt azonos vagy hasonló testi és lelki struktúrájú egyéneket összefűzi a közös származás valódi vagy képzelt tudatán² kívül a nyelvnek, vallásnak, erkölcsnek és az ezekből fakadó öntudatnak kapcsa.³ Ily módon a természet alkotja meg az állam természetes személyekből álló külső alzatát, teremti meg a fizikai nemzetet. Az egységes fajú nemzetnek kapcsolata tehát a legegységesebb lévén, a külső bomlasztó hatásokkal szemben a legnagyobb ellentétlást képes kifejteni abban az esetben, ha a terület népessége viszonylagosan elegendő lélekszámot képes felmutatni.⁴ Az egységes faji származásnak ösztönző ereje akkor is hat, ha a nemzetté való fejlődésnek első processzusában talán partikulárisan jelentkezik, mert a későbbi fejlődésében ugyanis megakadályozhatatlan erővel készíti a szétdarabolt politikai létben élő de egy fajhoz tartozó csoportokat arra,⁵ hogy egy nemzeti létben tömörüljenek.⁶ Természetesen ez a pro-

¹ *Olat Hoijer* (id. m.): „Mais comme il n'y a pas une seule nation au monde qui ne soit pas de race mélangée, c' est là une idée dont il faut vite se débarasser“ (295. old., 3. bek., 2. sor).

² *Woodrow Wilson* (id. m.): „Die Organisation auf Grund angenommener Verwandtschaft war in der primitiven Gesellschaft naturgemäss kaum weniger gang und gabe“ (12. old., 2. bek.).

³ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Az egységes gondolkozás, érzület, cselekvés — a közös öntudat tehát elsősorban is a közös leszármazás egyenes következménye“ (15. old., 10. bek.).

⁴ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „Az egységes nemzeti államban a nemzeti gondolat a vezető. A nemzet hatalmának egysége minden mást könyörtelenül maga alá rendel, és mert Európában egyetlen állam sincs idegen elemek hozzákeveredése nélkül, úgy ez az egységes állameszme a kisebbségben levő népességgel szemben az igazságosságban találja biztosítékát“ (301. old., 2. bek.).

⁵ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „Nemzeti állammá lett már Olaszország, Németország, a bécsi kongresszus megállapításai mind halomradóltak a nemzetek kitörő erején ...“ (142. old., 2. bek.).

⁶ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Mennél öntudatosabb az összetartozás, annál élénkebben iparkodik az illető embercsoport a népi életet mint eszmei egészét tekinteni s csak ebből folyólag egységes intézményekkel

cesszus csak akkor következik be, ha az azonos fajúak egy tömbben élnek s így a faj tagjainak kölcsönhatása intenzív és egységes fejlődésű.¹ Már az a tény, hogy természeti akadályok gátolják még csak hegylanc vagy folyó formájában is az egy fajhoz tartozók érintkezését, hátráltatják a nemzeté alakulás folyamatát s kivételes esetekben meg is akadályozhatják azt. Mennél nagyobb fizikai akadályok gördülnek valamely egységes tömbben élő azonos fajú nép közvetlen érintkezése és szoros kapcsolata elé, annál lassabban indul meg és folyik le a nemzeti egységnek kiformalódása, részei annál inkább hajlanak a partikulárizmusra.²

Ezzel szemben a felvett második eset, amidőn két vagy több különböző faji eredettel bíró népelem képezi a terület népességét az előadottak szerint a leggyakoribb. Ha több faj él egy területen keverten, rendszerint azok közül egyikben lép fel intenzívebben az önálló politikai lét óhaja, vagy csak egyiknek van meg célja megvalósításához szükséges külső ereje.³ A legnagyobb esélye erre annak a fajnak van

behálózni. A gazdasági javak termelésének, elosztásának, fogyasztásának egész rendszerét a nép mint egység szempontjából itéli meg és szervezi, felsőbb érdekeknek is engedve helyt számításaiban“ (17. old., 4. bek.).

¹ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „Az első idők királyságai még nem voltak szilárdan kialakult államok, határaik szétfolynak, s ezenkívül a dinasztia gondolata van túlsúlyban az állam gondolata felett. A dinasztia mindig az államat alkotó néphez fűződik, olyan nagy mértékben, hogy a dinasztia pusztulásával a népi lét is fenyegettetik“ (79. old., 2. bek.).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Das schliesst natürlich nicht aus, dass auch von dort manche bedeutende aktive Mitglieder der Gemeinschaft geschenkt werden. Aber im Ganzen bleiben diese Massen doch passiver als das übrige, z. B. besonders das schwabisch-alemannische Deutschland. Selbst bei recht gleichen Begabungen werden bezwungene Massen doch lange Zeit mehr als Schüler denn als aktive Glieder einem Volkstume sich einfügen können. Eine solche Ansicht über das Wesen der völkischen Angleichung oder Zuartung folgt schon aus der Natur des Volkstums als einer primär geistigen Gemeinschaft. Sie besagt, dass jeder daran teilnehmen kann, dessen Anlagen und Begabungen ihn dazu befähigen“ (470. old., 2. bek.).

³ *Dr Karl Schmitt* (id. m.): „Ich glaube, dass ein tapferes Volk in grossen und entscheidenden Augenblicken Ungeheures vermag. Aber in der geseizlich zu regelnden Alltäglichkeit des Lebens ware eine absolute Bejahung der Frage unsinnig“ (31. old., 1. bek., 10. sor).

meg, melynek lélekszáma a népcsoportban a legnagyobb, mert a nemzetéalakuláshoz megkívánt közszellem kialakulása a legvalószínűbb s nagyobb számánál fogva, további külső fizikai hatalma is a legkönnyebben érvényesülhet a többiekkel szemben.¹ Végül a nagyobb lélekszámnál nagyobb annak a valószínűsége, hogy tagjai között olyan egyén akad,² ki egyéni kiválóságánál fogva képes arra, hogy az államalakulás munkáját megkezdje.³

Nem különbös azonban a nemzetté való fejlődésre vonatkozólag az a tény, hogy a számbelileg legnagyobb faj mily módon van a területen letelepedve. A földrajzi elhelyezkedésben, a letelepedésben következő formációk alakulhatnak ki: *a)* a legnagyobb lélekszámot kitevő faj a közösen lakott területen mindenütt előfordul, míg a másik vagy többi faj elszórta, kisebb-nagyobb csoportokban, de az elsőtől körülfogva lakik; *b)* a legnagyobb számot kitevő faj a területen mindenütt előfordul és a másik vagy többi faj közte, de területileg egysé-

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Der genügende Grundstock eigener höherer geistiger Gemeinschaft fehlt hier deswegen, weil es sich um kleine Volkssplitter handelt (die zu dem überlegenen grossen Volkskulturen gegenübersehen). Im Kreise der Gebildeten ist eben der eigentliche Sitz des Volkstums. Die Menge umgibt sie mehr als summer Genosse, als Echo, aber auch als Kraftvorrat. Ware daher ein solches abgesplittertes Volk zahlreich, so würde es eine genügende Menge eigener Gebildeter erzeugen, die seiner artheigenen Geschichte und Anlage gemäss eine eigene, neue Volkheif begründeten“ (476. old., 1. bek.).

² *Dr Karl Schmitt* (id. m.): „Ein Volk, das in seiner unmittelbaren Gegebenheit als Masse akklamiert, kann sich zu jedem Vorschlag äussern, ohne dass jemand auf den Irrium verfiel, es wolle den wissenschaftlich-technischen Sachverständigen spielen. Es vertraut einem Führer und billigt einen Vorschlag aus dem politischen Bewusstsein der Zusammengehörigkeit und Einheit mit dem Führer; es äussert sich als der massgebende Träger politischen Lebens in einer spezifisch politischen Kategorie, und seine Entscheidungen sind immer richtig, solange es ungebundene politische Instinkte hat und Freund und Feind zu unterscheiden weiss“ (35. old., 1. bek., 5. sor).

³ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Vannak, kiket megszámlálhatatlan generáció, — vannak, kiket csak egy-kettő köt a törzshöz. A primitív népeknél a közös vér — a rokonság tudata az az erős — inkább ösztönös kapocs, — mely a családot, a nemzetiségeket, a törzsöt stb. összefűzi. Nem az egyedüli, — hanem a legősibb — a legfőbb“ (15. old., 8. bek., 1. sor).

ges tömbökben lakik; c) a legnagyobb lélekszámú faj zárt területen lakik, de centrális helyzetben, a nemzetiségektől körülövezve d) a legnagyobb lélekszámú faj zárt tömbben lakik s a többiek *melle tte* szintén tömbökben laknak.

A nemzetté alakulásnak a lehetősége az a) esetben a legelőnyösebb a legnagyobb számot kitevő fajra nézve.¹ Elsősorban az alakuló vagy a már megalakult állam egész területén egy időben érvényesülhet politikai törekvése, mert megtalálja minden területrészen az egy fajhoz tartozó egyénekben a szükséges erkölcsi és esetleg tizikai támogatást. Viszont a kisebbségben levő faj, illetve fajok öntudatra ébredése nehezebben indulhat meg, mert ezen törekvésükkel szembetalálkoznak a terület minden pontján a számbeli túlsúlyban levő faj ellenhatásával.² Továbbá megosztja a kisebbségeket az állam minden részén közējük ékelődő többségi faj gazdaságilag is. Mind ezen tényezők nemcsak hogy gátolják vagy egyenesen ki is zárják a kisebbségek önállósítási törekvéseit még autonómia tornájában is, de egyúttal erősen fenyegeti az a veszedelem a kisebbségeket, hogy a többségbe beolvadni kényszerítettek, mert idomulni, hasonulni kénytelenek az uralkodó többségi fajhoz/ különösen akkor, ha már az utóbbi államát kialakí-

¹ *Dr Ajtay József*: A nemzetiségi kérdés. Budapest, 1914. Pesti Könyvnyomda Rt. — „Tisztában kell azonban lennünk azzal, hogy a helyzetbeli előny mesterséges alátámasztása tartós politikai túlsúlyt nem adhat“ (23. old., 2. bek.).

² *Otto Junghann* (id. m.): „Denn die Problemlösung hangi in einzelnen Fali nicht nur vom guten Willen und der Struktur des Staates, sondern zugleich auch vom Grade des Lebensdranges der beteiligten Minderheiten ab. Schwachere Intensivitat des Verlangens nach Erhaltung und freier Entwicklung, die auf zahllosen Ursachen beruhen kann, wird in der politischen Praxis auch abgeschwachte Massnahmen des beteiligten Staates bedingen“ (54. old., 1. bek., 12. sor).

³ *Kurt Trampler* (id. m.): „Die ihres seelischen Inhalts beraubte Minderheif, die sich etnationalisieren lasst, ist meistentheils nicht aus Überzeugungsgründen zur Preisgabe ihres Volkstums gelangt, sondern hat sich von materieller Opportunitätsgeschichtspunkten dazu bewegen lassen. Ihr Verhalten ist alsó eine Starkung des Materialismus. Sie selbsf ist zu einer halfflosen Volksschicht geworden. Haltlose Volksschichten

totta s már politikai hatalmát arra használja fel,¹ hogy a kisebbségek faji önállóságai megszüntesse.² Az államnak ezen burkolt vagy nyílt törekvésével szemben a kisebbségek a már vázolt tényleges helyzetből kitolyóan még védekezni is alig képesek s előbb vagy utóbb be tog következni teljes beolvadásuk?

Nehezebb az alakuló államnál a többségi faj helyzete a b) pontban jelzett esetben, mert a számbelileg túlsúlyban lévő faj, ha körülveszi is a zárt tömbökben élő kisebbségeket, *közvetlen beolvasztó hatását intenzíven csak a fajok*

werden aber auch für die Staaten, denen sie angehören, keine willkommene Bereicherung darstellen können“ (13. old., 1. bek., 9. sor).

¹ Kurt Trampier (id. m.) „Hiezu kommt noch, dass seit der Verbreitung des Gedankens des Selbstbestimmungsrechtes der Völker jeder Staat heute mehr denn je seine Berechtigung davon ableitet, dass er behauptet, die Organisationsform einer Nation zu sein. Auch Nationalitätenstaaten (z. B. Polen, Tschechoslawakei usw.) behaupten Nationalstaaten zu sein. Das Streben, die Wirklichkeit mit dieser Fiktion in Einklang zu bringen, veranlasst sie, die verfassungsrechtlichen Möglichkeiten anwenden, das Erziehungsmonopol im Sinne der Angleichung der Minderheit an die Mehrheit zu benützen. Durch diese Erziehung nach dem Willen der Mehrheit wird das kulturelle Recht der Minderheit auf Pflege, Erhaltung und Entwicklung seiner seelischen Güter verletzt. An Stelle der Gleichberechtigung der innerhalb eines Staates lebenden Nationalitäten tritt der staatliche Zwang gegen eine Minderheit. Der Staat wird für die Minderheit zur Zwangserziehungsanstalt“ (12. old., 3. bek., 1. sor).

² Haendel Vilmos (id. m.): „Kiváló pedagógusok, kik hivatásuknál fogva kell, hogy különösen értékeljék a nevelés, azaz a szerzett szellemi javak alakító, jellemformáló hatását, azon az állásponton vannak, hogy a leszámazás, a vér a fontosabb, döntő irányító erő“ (13. old., 1. bek., 4. sor).

³ Emilé Giraud (id. m.): „Ce n'est pas que la politique d'assimilation violente ne puisse dans certains cas donner des résultats appréciables. Les moralistes optimistes proclament péremptoirement que les persécutions aboutissent au résultat inverse de celui recherché par leurs auteurs. On a tort de les croire. Sans doute le sang du martyr a souvent servi à donner une force nouvelle à la cause pour laquelle il l'avait répandu. Mais toutes les causes ne trouvent pas des martyrs: la nature humaine est faible; le commun des individus, s'il n'a pas l'espoir d'un succès prochain, si son courage n'est pas réchauffé par une propagande habile et soutenu par des grands exemples, se laisse d'une lueur prolongée dans laquelle il perd sa tranquillité et son bien — être,“ (36. old., 5. sor).

érintkezési vonalain, tehát a hatásterületeken éreztetethi hatékonyabban. Ez okból beolvasztó hatása kívülről befelé hatoló irányú lehet. Azonkívül a kisebbségek csoportosan élvén területileg zárt tömbben, faji öntudatuk is fokozottabb, továbbá a beolvasztó törekvésekkel szemben könnyen és gyorsabban szervezkedhetnek társadalmi, vallási és gazdasági téren, ellenálló erejük pedig erős mértékben fokozható, különösen akkor, ha nagy faji, társadalmi és vallási különbségek választják el a kisebbségeket az uralkodó nemzettől.¹ *A többségben levő uralkodófaj beolvasztó küzdelmét ez esetben csak akkor fogja siker koronázni, ha nem hagyatkozik egyedül a tényleges fizikai és politikai hatalmának erőszakos eszközeire? de egyúttal társadalmi és kulturális téren igyekszik célját elérnie* A többségi és államalkotó faj küzdelmének eredményessége idő szempontjából szinte kiszámíthatatlan, mert az eredmény rendkívül sok tényezőtől

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Daher sollen völkische Eroberungen grossen Masstabes niemals durch Entnationalisierung, sondern stets durch Siedelung geschehen — das sollie eine Elementarweisheit jeder Staatskunst seiní Grössere Mengen von Menschen fremden Volkstums durch Schule und Ami dem eigenem Volkstum gewinnen zu wollen is grundverfehlt“ (471. old., 1. bek.).

² *Kurt Trampler* (id. m.): Je nachdem in dem betreffenden Staat parfeiiische Unduldsamkeit oder staatsmannische Kunst die Oberhand habén, wird sich die Herrschaft der Mehrheit bemühen, wesentliche Lebensinteressen der in der Minderheit verbliebenen Kreise nichf zu verletzen, oder sie wird zum Absolutismus der herrschenden Mehrheit ausarten, die sich von dem Absolutismus eines Einzelnen moralisch überhaupt nicht und tatsächlich nur dadurch unterscheidet, dass sie einer grösseren Anzahl von Menschen genehm ist“ (11. old., 2. bek., 8. sor).

² *Dr Ájtay Józset* (id. m.): „A nemzetiségi törekvések eredményes leküzdésében a legkisebb és legkétségesebb szerep jut a rendészeti intézkedéseknek ... Az erőszakoskodás, az individuális jogok csorbítása, a méltányosságnak szempontjai figyelmen kívül hagyása, a hatalom fitogtatása és a nemzetiségi érzékenység oknélküli megbántása, ingerlése tulajdonképpen a nemzetiségi törekvések malmára hajtja a vizet“ (3. bek.).

³ *Schücking* Das Nationalproblem S. 25 f.: „Weil Nation und Staat sich — decken sollen, sehen wir überall die grossen Staaten, die keine Ím nationalen Sinne ganz homogene Bevölkerung habén, bemüht, die Einheit in Bezug auf die Nationalitat künstlich herzuziellen...“ Siehe auch Max Huber. Der schweizerische Staatsgedanke S. 24 f. (326.).

függhet és a gyakorlati élet tapasztalatai szerint mennél brutálisabb eszközök¹ alkalmaztatnak a beolvasztásra, annál inkább válik problematikusabbá az eredmény² s ha az nem sikerül, külső megrázkódtatások idején még veszedelmes is lehet a nemzetre nézve, az állam területén belül élő elnyomott és végsőkéig elkeserített kisebbség.³ A beolvasztás céljából alkalmazott drasztikus eszközök legfeljebb a kisebbség kiirtására vagy kiűzésére vezetnek,⁴ a tulajdonképpeni cél

¹ *Kurt Trampler* (id. m.): „Naturnotwendig muss infolgedessen zwischen Mehrheit und Minderheit eine Spannung entstehen. Die Minderheit wird sich weigern, dem von der Mehrheit erlassenen Diktat Folge zu leisten. Die Mehrheit wird diese Auflehnung der Minderheit als einen Verstoß gegen die Verfassung, als einen Angriff gegen den Staat betrachten und ihrerseits wiederum bestrebt sein, diesem vermeintlichen Angriff mit Gewalt entgegenzutreten. So zieht eine Unterdrückungsmassregel, sofern sich Staat und Minderheit nicht versändigen können, stets weitergehende Gegenwirkung der Minderheit gegen den Staat und diese wiederum noch weitergehende Unferdrückungsmassnahmen der Staatsmehrheit gegen Minderheit nach sich. Auf die mannigfaltigste Weise (Austilgung der Sprache aus Unterricht und öffentlicher Verwaltung, Behinderung der freien Meinungsäusserung, wirtschaftliche Benachteiligung, Bestechung und Dotierung von Nationalrenegaten, Durchbrechung der geschlossenen Siedlungsgebiete, Behinderung des Verkehrs mit dem Ausland usw.) wird der Versuch zur Entnazionalisierung der Minderheit unternommen“ (12. old., 4. bek.).

² *Emile Giraud* (id. m.): „Dans l'ordre international, de nombreux et importants traités, les traités de paix, sont la conclusion de cetté entreprise de violence qu' est la guerre: le vaincu signe le couteau sur la gorge, contraint et forcé. La loi du vainqueur peut évenuellement être l'expression de la justice, mais elle peut aussi bien représenter le summum de l'injustice. Le vaincu la subit alors parce qu'il n'a pas le moyen d'adopter un autre parti. Il n'a pas le devoir de la considérer comme intangible. Il peut, sans manquer à la morale internationale traditionnelle, travailler à rompre le rapport des forces pour être en mesure de secouer le joug sous lequel on l'a fait passer“ (8. old., 2. bek., 6. sor).

³ *Olat Hoijer* (id. m.): „Ainsi donc, le droit interné, malgré l' appareil imposant dont il s'entoure, n'a pas la certitude de s'imposer. Il est bien précaire, il est même moribond s'il n'a d'autre soutien que la volonté stérile d' un législateur ni d' autre appui que la peur des tribunaux et des gendarmes“ (XI. old., 2. bek.).

⁴ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Volker, die noch unter der Herrschaft des Herkommens und der Sitte standen, sind auch noch in historischer

elérése nélkül.¹ *A gyökeres beolvasztás ennél fogva csak akkor sikerül ha az uralkodó többség kellő politikai ügyességel és szívós kitartással bír.*²

Sokkal inkább kecsgetteti az eredmény a többségnek beolvasztási kísérletet, ha a kisebbség fajilag a többséghez közelálló vagy éppen rokon, mert ez esetben ritkán választják el nagy fizikai és szellemi különbségek a kisebbséget a többségtől.³ Az ellentétek rendszerint csak árnyalatbeliek s mivel az állam csak egy kisebb részére terjednek, partikuláris jellegűek, melyekkel szemben maga a többség is könnyen hajlik arra, hogy áldozatot hozzon,⁴ illetve engedményeket tegyen kisebb-nagyobb autonómia formában.⁵

Zeit von fremden Erobern unterdrückt worden, aber nie ist der Erober imstande gewesen, unbehindert die Siffe der Besiegten gewaltsam zu ändern. Nur selten hat er überhaupt auf sie in dieser Hinsicht irgendwelchen Einfluss ausgeübt“ (428. old., 3. bek.).

¹ *Olat Hojjer* (id. m.): „La source profonde des conflits internationaux, allant jusqu' a l' emploi de la violence, se trouve avant tout dans la nature humaine avec les nombreuses causes d' imperfections et d' aveuglement qui résultent du jeu des intérêts, des passions, des préjugés, de la faiblesse intellectuelle ou morale“ (8. old., 2. bek., 1. sor).

² *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Mint inhaerens természeti tulajdonság a nemzetiség tudata, érzete — tömegekből máról holnapra semmiféle módon — de különösen nem erőszakkal vagy fenyegetéssel — ki nem irtható“ (34. old., 9. bek., 1. sor).

³ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Pedig erre alkalmaznia kellett volna saját tételét — hogy merőben idegen fajok küszöbén az assimiláció lehetősége megáll“ (112. old., 5. bek., 1. sor).

⁴ *Kurt Trampler*: (id. m.): „Eine unvollkommene Abgrenzung zwischen Rechten der Minderheit und Rechten des Staates wird stets die Gegen-safze mehren, ansaft sie zu vermindern. Eine vollkommene Abgrenzung zwischen diesen Rechten ist aber innerhalb des Karitativsystems unmöglich“ (34. old., 3. bek., 1. sor).

⁵ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Honos mutans mores. Más az — ha a „nemzetiség“ nyeregbe kerül — és más — ha csak a ló mellett baktat. Előbbi esetben leveti a „demokrácia“ feszélyező ballasztját.

Összefoglalva a mondottakat — az assimiláció sikere a fajok, nemzetiségek mennyiségi és minőségi viszonyaitól — földrajzi és hatalmi tényezőktől függ“ (118. old., 4. bek., 1. sor).

⁶ *Kurt Trampler* (id. m.): „Andererseits wird seitens des Staates jede von den Minderheiten vertretene extensive Interpretation und jede Forderung auf Abänderung der Verwaltungspraxis als Angriff auf die

A beolvasztás sikeressége már jóval nehezebb a többség részére a jelzett *d)* esetben, mint az előbbieknél, amikor fajiságának gyűrűjével nem tudja az állam területén élő kisebbségeket körülvenni. De ebben a felvett esetben is viszonylagosan *előnyösebb a többség helyzete, ha letelepedési területe a kisebbségekkel szemben központi fekvésű.* Ez esetben a többségnek mindegyik kisebbséggel van területileg kapcsolata s így a többség befolyását a kisebbségekkel szemben — ha csökkentett mértékben is — éreztetni képes. A nemzet beolvasztási törekvését megghiúsíthatja a kisebbségeknek illetén területi elhelyezkedése, sőt az a veszély is fenyegetheti az államot, hogy a kisebbségekben könnyebben fogamzik meg az önálló állami lét alakítására irányuló törekvés, melyet egyszerű elszakadással esetleg valóra is válthatnak, ha az államot alkotó nemzet ezen terv megakadályozására kellő fizikai erővel nem rendelkezik, mely utóbbi eset bekövetkezhetik a kisebbség viszonylagosan nagy számánál vagy egyéb okoknál fogva. Ilyen ok lehetséges az, hogy a kisebbségek lakta határterületen túl a kisebbséggel azonos vagy rokonfajú nép él nagyobb tömegben, de szintén kisebbségi sorsban.¹ *Ez esetben egységes és zárt területen, de különböző államhatalom alatt élő kisebbség kölcsönhatása a faji öntudatot erősíti, a kisebbség száma annyira megnövekszik, hogy egyesült erővel igyekszik a kisebbség mindkét állam supremációját lerázva, önálló politikai létet biztosítani magának.*² *A kisebbség ezen törekvése*

Souveranitat, die Geschlossenheit und das Prestige des Staates gedeuigt werden, und sich wiederum gegen die Minderheit selbst auswirken. Der karitative Minderheitenschutz ist das typische Schulbeispiel für den Satz „communio mater rixarum“ (54. old., 2. bek., 11. sor).

¹ *Dr Ajtay József* (id. m.): „A nemzetiségi törekvések természetes forrásai a nemzetiségi tömbök, amidőn nagyobb területen kizárólag egy és ugyanazon faj helyezkedik el. Ha az ily területen nemzetiségi közép osztály alakul ki, vissza nem fojtható erővel törnek elő nemzetiségi irányzatok“ (16. old., 1. bek.).

² *Emile Giraud* (id. m.): On agité le spectre d'un ennemi avide qui menace l'intégrité du territoire et l'indépendance de la nation, ou bien on parle des frères opprimés qui attendent de l'autre côté de la frontière l'heure de la délivrance“ (3. old., 2. bek., 12. sor).

*természetesen mindkét szomszédos állam legerenergikusabb ellenállásába ütközik s ezen terv megghiúsítására a szomszéd államok esetleg szövetezve, minden eszközt megragadnak.*¹

Az államra nézve fokozódik a kisebbség elszakadásának a veszélyessége, ha az állam területének a szélén élő kisebbség oly állammal él szomszédságban, mely vele azonos fajú vagy legalábbis rokonfajú népességgel bír.² Ugyanis ebben az esetben a kisebbség a szomszéd állam népességében nemcsak a rokonfajút látja, de látja az államban egyúttal politikai ideálját is.³ *Ha már most saját államát megalkotni nem képes, faji eszményét a szomszédos állammal való egyesülésben keresi.*³ Minden törekvése az utóbbira irányulván,

¹ *Otto Junghann* (id. m.): „Die Minderheitenfrage wird zum akuten europäischen Problem. Die Leidtragenden aber sind, neben den nationalen Gemeinschaften, vor allem auch die Staaten, deren innere Konsolidierung und deren Einordnungsmöglichkeit unter höhere Gemeinschaftszwecke damit in verhängnisvoller Weise gehemmt wird“ (18. o., 2. b., 8. s.).

² *Dr. Krisztics Sándor*: Nemzet és állam: „Európának alig van állama, mely ne érezné a nemzetiségi szembeszállás gyengítő hatását. S ez a nemzetiségi különválasztási törekvés ott fejlődik főképp, ahol az összetartozás a polgárok egy csoportjában az állampolgárok más csoportjától való különbözőség, nyelvi, ellentétes történelmi, tradícióbéli, esetleg vallásbéli különbségek révén kialakulván, a nemzetiségi külön céloknak valamely szomszéd állam céljai teljesen megfelelnek s ebben irányadókként, nemzetiekként szerepelnek, úgy, hogy a nemzetiség törekvéseiben erre az idegen államra mindenkor támaszkodhatik“ (279. old., 3. bek., 1. sor).

³ *Erich Kautmann* (id. m.): „Je weniger eine solche Formierung gelingt, um so stärker müssen die Machtmittel der Regierung sein: sie müssen stärker sein als die stärksten Machtmittel, über die die ausserparlamentarischen gesellschaftlichen und politischen Kräfte verfügen. Da aber die Machtmittel der Regierung letztlich immer aus den ausserparlamentarischen Kräften des Volkes geschöpft werden müssen, so kann dies dialektische Gesetz dahin führen, dass ein Volk, in dem die inneren Gegensätze lebendiger sind als die einende Kraft der politischen Schicksalgemeinschaft und des Zwanges zum geordneten politischen Handeln, in den Abgrund eines Bürgerkrieges gerissen wird“ (15. old., 1. bek., 14. sor).

⁴ *Emile Giraud* (id. m.): „La théorie des nationalités va conduire à la guerre. Des populations qui vivaient paisiblement sous une domination étrangère vont prendre conscience de leur individualité nationale.“

*nem is igyekszik keresni az államot alkotó fajjal mint tőle érzéseiben, gondolkodásmódjában és céljaiban távolabb eső fajjal a megegyezés s a közös együttélés útjait.*¹ Legfeljebb ideiglenes kompromisszumokra hajlandó, de ezeknél a kompromisszumoknál többnyire avval a mentális reservatióval él, hogy amikor a politikai helyzet részére előnyösen változik, külön államiságát, illetve a másik államhoz való csatlakozását kierőszakolja.² Viszont a kisebbséggel fajrokon állam — eltekintve a faji érzelmi momentumoktól — már gyakorlati okok miatt is minden eszközt megragad, hogy a kisebbség faji jellegét a szomszédos államban fenntartsa² s annak a beolvadását megakadályozza,³ egyrészt azért, hogy az esetleges hatalmas szomszédal szemben annak területén szövetségeseket kapjon, másrészt, hogy egy későbbi kedvező külpolitikai atmoszférában a kisebbség által lakott területet

L'agitation nationaliste leur fera perdre leur sérénité. Des appels seront lancés par delà la frontière pour émouvoir ceux dont la mission est d'être des libérateurs. Dans le fond de leur coeur les irrédimés front jusqu'à désirer la guerre qui parait le seul moyen de briser leurs chaines. Un conflit latent divisera plusieurs Etats: un incident d'importance secondaire suffira à lui donner une forme aigue. Ce sera la guerre“ (11. old., 2. bek., 1. sor).

¹ *Emilé Giraud* (id. m.): „Sans nationalité il n'y a pas de patrie avec le sens profond et touchant que nous attribuons à ce mot. Il y a une „patrie jnridique“ constituée par l' Ét af, qui fait figure d' une marat re et non d'une mère. L'Allemagne était la patrie des Polonais de Posen, la Turquie est la patrie dés Arméniens!“ (10. old., 1. bek., 3. sor).

² *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Soknyelvű nemzetiségi állam, melyben a fajok eme csöndes vagy hangos harca egyszerűen szünetelne — nincsen és nem is lehet, mert az élet — a forgalom — az érintkezés szünetelésével volna egyértelmű.

³ *Kurt Trampler* (id. m.): „Noch schwerer ist aber die Gefahr der Entsehung von Kriegen infolge der Minderheifsunferdrückung zu bewerfen. Bei der wachsenden Herausbildung eines überstaatlichen Gemeinschaftsgefühlés von Volksteilen gleicher Nationalitat wird sich nicht nur der Hass der unferdrückten Mehrheit sondern auch der Hass aller gleichnationalen Volksteile gegen den unterdrückenden Staat richten“ (14. old., 1. bek.).

³ *Emilé Giraud* (id. m.) „On peut prévoir que ce sont surtout les Etats voisins auxquels les minorités nationales sont liées par une sorté de parenté naturelle qui' s' inquiéteront de leur sort et saisiront le Conseil de la Société des Nanions“ (34. old., 2. sor).

*annektálhassa.*¹ De még azon esetben is, ha ilyen célokat megvalósítani nem is tervez, már pusztán helyzeti energiájánál fogva szívó hatással van a kisebbségre. Ezek alapján minden erőiránya az uralkodó fajjal szemben a kisebbségnél centrifugálisan hat, míg a szomszédos állam irányában centripetálisan.² *Pusztán csak a fizikai erő kérdése ennél fogva, hogy meddig képes ezen területi constelláció mellett az uralkodó faj állama útján hatalmat a kisebbséggel szemben érvényesíteni.*³

Legnehezebb a helyzete az államot alkotó nagyobb számú uralkodó fajnak az esetben, ha a kisebbségek által lakott területek vele szomszédosán, de egymás mellett fekszenek. *Ebben a letelepedési helyzetben ugyanis csak az államnak a tényleges fizikai hatalma rendszerint az az erő,*

¹ *Emile Giraud* (id. m.): „Peu importé, dans une société internationale fondée sur le droit, la dimension et la population d'un Etat: il sera normal qu'un grand Etat recule encore ses frontières pour réunir tous ses nationaux; il sera inique qu'un petit Etat érige en barrière sur la route d'un puissant voisin receive des territoires peuplés d'éléments nationaux étrangers“ (48. old., 1. sor).

² *Olat Hoijer* (id. m.): „Si l'histoire ne se répète jamais mot pour mot, elle montre cependant derrière la variété complexe des ambitions et désirs des chefs d'Etat et des nations, la permanence des facteurs qui mettent en mouvement les ressorts de la politique. Ces facteurs dérivent ou de la nature humaine avec ses faiblesses et imperfections, ou des conditions géographiques et matérielles plus ou moins immuables“ (3. old., 2. bek., 1. sor).

³ *Erich Kautmann* (id. m.): Als politische Grösse muss dem Volk ein politischer Wille zukommen. Dieser politische Wille ist zunächst Lebenswille und Geltungswille, d. h. der Wille zum Volksein und der Wille zum unabhängigen Staat als der politischen Willenseinheit des Volkes“ (9. old., 2. bek., 1. sor).

⁴ *Kurt Trampier* (id. m.): „Im Fali der Unterdrückung wird er regelmässig so stark werden, dass die geringste reale Aussicht, die Befreiung zu erreichen, Mutterstaat und Grenzämderheit veranlassen, diesen Wunsch mit Gewaltmitteln durchzusetzen. Kriege, die aus solchen Anlassen entstehen sind Volkskriege, die von einem einheitlichen Gedanken getragen, von Volk gegen Volk geführt werden und deshalb viel mehr zur Erregung und Erhaltung des Völkerhasses beitragen, als irgendwelche Kriege um imperialistische Interessé es jemals konnten“ (14. old., 1. bek., 13. sor).

amely még az állam területét és népességét összefoglalja, egységessé teszi.¹ Ha tehát ezen tényleg gyakorolható tizikai hatalom ideje alatt nem sikerül az államnak a népesség faji viszonyaiban reá nézve előnyös változást megteremteni, vagyis a kisebbségeket legalább részben beolvasztani s ily módon a terület népességének faji egységét akár betelepítés, akár beolvasztás vagy bármily más módon megváltoztatni,² vagy pedig a kisebbségeket az állameszmének megnyerni, mihelyt tényleges hatalma csökken, elveszti őket, a kisebbség által lakott területekkel egyetemben?

Az esetleg bekövetkező területi elszakadások sorrendje a legnagyobb valószínűség szerint az uralkodófaj által lakott területek legtávolabbikánál indul meg, ha más erők nem lépnek fel a területre és népességre boniólag. Innen azután befelé hatolóan folytatódik az elszakadási, helyesebben leszakadási folyamat Ezeket a jelenségeket mutatja a történelem folyamán úgyszólván mindegyik kevert faji népességgel bíró világbirodalomnak az élete.⁴ Ter-

¹ *Dr Ajtay Józset* (id. m.): „Abból, hogy a nemzetiségi törekvések nyilvánvalóan a létező államszerkezet megbontására és kisebb, alsóbbrendű állami alakulatok létrehozására irányulnak, önként folyik, hogy azok leküzdése elsőrendű állami érdek, tehát az irányzat ellen való állandó és céltudatos védekezés első sorban állami feladat“ (10. old.).

² *Kurt Trampier* [id. m.): „Nach aussen wird die Bodenreform, als soziale Massnahme propagiert, nach innen wird sie als Kampfmassnahme mit dem Ziel, die Angehörigen des Minderheitenvolkes ihrer Existenz zu berauben, sie aus dem Lande zu vertreiben und das geschlossene Siedlungsgebiet der Minderheit zu durchbrechen in einem bewusst anti-nationalen und durch die Existenzvernichtung auch unsozialen Sinne angewandt“ (62. old., 19. sor).

³ *Kurt Trampier* (id. m.): „Die Tatsache der Zusammenballung aller Kulturen in einer Zentrale musste sich gerade bei einem Staat, in dem das Herrschervolk selbst Minderheit ist, notwendigerweise in der Form auswirken, wie es im Falle des römischen Weltreiches geschehen ist“ (7. old., 2. bek., 5. sor).

⁴ *Kurt Trampler* (id. m.): „Andererseits sind die Gründe für den Untergang des Römerreiches teilweise auf nationalen Gebiet zu suchen. Aber die Schädigung Roms bestand nicht darin, dass die Unantastbarkeit fremden Volkstums anerkannt wurde, sondern in der Rezeption fremder Kulturen, also darin, dass man fremdem Volkstum im Kreise der National-

mészetesen ezek a tünetek még inkább jelentkeznek s intenzitásukban fokozódhatnak, hogy ha nincsen szárazföldi összefüggés az állam területeinek a részei között,¹ akkor ha tengerek sőt óceánok terülnek el az állam anyaterülete és gyarmatai között.² Gyarmatállamnál mindenkéltt tengeri

römer eine Zentrale geben wollte, dass man um des staatlichen Zentralismus willen Rom zum Mittelpunkt für die Spitzenleistungen der Kultur aller Reichsvölker wahlen wollte. Dadurch wurde der nationalrömischen Kultur in ihrem ureigensten Gebiet Boden entzogen. Rom war nicht mehr römischer Kulturboden, sondern mehr der Ausstellungsort der Kulturen zahlreicher Völker. Aus diesem Zentrum konnte der Nationalrömer nicht mehr die römisch-nationalen Kräfte schöpfen, die zur Erhaltung der starken Befähigung eines Volkes notwendig gewesen waren. Innerhalb des römischen Weltreiches war — mit gewissen Einschränkungen — der Römer selbst das einzige Volk das sein Volkstum verlor“ (7. old., 1. bek.).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Der Pflanzstaat unterliegt allerdings in der Geschichte nicht sehr diesen Neigungen, er hat nicht überall gleiches Gefüge und gleiche Art. So sagt Ranke (Weltgeschichte I, 97): „Die phönizischen Kolonien hatten mehr ein merkantiles und religiöses Interesse, das sich nur in Karthágó zu einem politischen erweiterte. Aber die Besitznahme aller benachbarten Küsten durch Kolonien, welche das eigentümliche griechische Leben nach allen Seiten ausbreiten, hatte eine politische und nationale Bedeutung“ (517. old., 3. bek.).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Von demselben Gesichtspunkte aus ist die Erscheinung verschiedenen Volkstums, bei gleicher Sprache zu beurteilen. Die Lockerung des kulturellen Zusammenhanges ist bei gleicher Sprache sehr wohl möglich. So vor allém, wenn starke raumliche Trennung eintritt wie beim überseeischen Siedlungsvolk (Pflanzvolksium, Kolonialvolkstums). Est ist aber dann nicht der neue Lebensraum, die neuen ausseren Daseinsbedingungen, vielmehr die in sich geschlossene, selbständige Vergemeinschaftungsprozess, welcher die verhältnismässige relative Selbständigkeit des neuen Volkstums begründet. Dies ist der klassische Fall aller Kolonialvölker“ (476. old., 3. bek.).

² *Emile Giraud* (id. m.): „Le droit géographique prétend assigner des limites naturelles aux grands Etats. Ceux-ci ne peuvent finir comme un simple héritage qu'une haie ou un fossé établi par la main des hommes sépare des héritages voisins. La nature precovyante et sage a elle-même délimité le domaine des Etats. Elle a voulu que les séparations soient nettes et qu'elles constituent des obstacles aux migrations et aux invasions. Les frontières naturelles sont constituées par des mers, de hautes montagnes, de larges fleuves. Les Etats vont donc pouvoir manoeuvrer, intriguer, batailler jusqu' a ce qu'ils soient en possession de leurs frontières naturelles; celles-ci une fois atteintes, leur expansion territoriale est achevée“ (6. old., 1. bek.).

hadereje jön elsősorban figyelembe gyarmatainak megjáríthatásánál; mihelyt tengeri hadereje érezhetően csökkent — belső elgyengülés, gazdasági válság, vagy bármely egyéb oknál fogva — vagy esetleg egy másik gyarmatosító állam tengeri hadereje túlsúlyba jut, csak idő kérdése, hogy mikor szakadnak el gyarmatai oly módon, hogy függetlenítik magukat az anyaállamtól, vagy válnak egy másik gyarmatosító állam kész zsákmányává.¹

A kisebbségi területeknek leszakadása megtörténhetik egész rövid idő alatt, szinte uno ictu, viszont jelentkezhefik ez a folyamat hosszabb ideig tartó fejlődés eredményeként. A rövid idő alatt történő elszakadást előidéző ok lehet külső és belső. A külső okok közül leggyakoribb és leginkább érzékelhető, ha a kisebbségekkel bíró állam háborút veszített. A győző hatalomnak ugyanis ilyen alkalomkor szinte vitális érdeke fűződik ahhoz, hogy a legyőzött ellenfelét a lehető legnagyobb mértékben gyöngítse. Ezáltal a hadi szerencse fordulatából eredő esetlegességektől a jövőben legkönnyebben mentesítheti magát és nyert háborújának eredményét legjobban biztosíthatja oly módon, hogy az ellenség területét felszabadalva, a nemzetiségei által lakott területekből önálló államokat alkot. Egyúttal a jövőben kitörendő háborúnál az elszakadt területeken keletkezett új állam vagy államokban természetes szövetségeseket nyer, mert az utóbbiaknak existenciális érdeke, hogy a status quo megmaradjon. Tehát az utóbbiak nemcsak a felszabadításukért való hála fogja mindenkor a legyőzötttel szemben a győző állam mellé állítani, hanem vitális érdekeik is.

¹ *Dr Robert Redslob* (id. m.): „Was ist aber eine Nation? Der Begriff klart sich von selbst wenn man sich vergegenwartigí, dass das Rechf der Nationalitat aus dem Prinzip der Selbstbesfimmung abgeleifet ist. Das Recht der Nationalitat ist die Freiheit, den Kreis zu erwahlen, in dem der staatliche Vefband gegründet werden soll. Was die Nation zusammenschmiedet, ist das Gefühl der Zusammengehörigkeit. Das einende Element ist die Überzeugung, dass eine Gruppé von Menschen berufen ist, unter dem gleichen Gesefz ein gleiches Kulturideal zu erfüllen. Die Nation ist ein Phanomen des Willens. Sie lebt weil man will, dass sie lébe. Sie ist eine Vereinigung durch freie Wahl“ (245. old., 2. bek.).

Abban az esetben, ha döntő katonai vereség nem éri a kisebbségekkel bíró államot, a kisebbségeknek és az álfaluk lakott területeknek leszakadása legfeljebb csak huzamos ideig tartó munkának a gyümölcse lehet.¹ Mindaddig természetesen reménye sem lehet a kisebbséglakta területeknek az elszakadásra oly módon, hogy önálló új államot alkotósanak vagy pedig hogy más államhoz csatlakozzanak, amíg a többségi fajú nemzetnek morális és fizikai ereje töretlen.² Mihelyt azonban a kisebbségek felett uralkodó nemzet akár katonai, akár pedig morális szempontból bomlásnak indul, — *rejtett* vagy nyílt önállósítási céljait a kisebbség megvalósítani törekszik,³ természetesen ha már előbb fajilag öntudatra ébredt s ezzel kapcsolatban önálló államiságának érzete és szüksége a fajban megfogamzott.⁴ Ez utóbbi

¹ *Erich Kautmann* (id. m.): „Volkgeist und Volkswille sind reale Größen einer bestimmten Seinsstruktur. Sie erschöpfen ihre Seinsweise nicht in den psychischen Aktén der das Volk bildenden Individuen; sie sind keine Integrationsprodukte oder Ergebnisse von Willensvereinlichungsakten. Sie sind aber auch keine blossen Sinngefüge; auch dann nicht, wenn man die von den psychischen Aktén der sie produzierenden oder reproduzierenden Individuen losgelöste Objektivität der Sinngefüge und ihre die Subjekte tanzendierende und bildende Gegenständigkeit anerkennt und bejaht“ (7. old., 1. bek., 1. sor).

² *Olat Hojjer* (id. m.): „Ils oublie trop que la perfectibilité du coeur humain n'admet pas de révolution brusque ni des sauts profondément transformateurs. Quelques radicales que puissent être les transformations de la politique, rien n'est plus difficile á modifier que ses traditions. Les formes extérieures peuvent changer au point de devenir méconnaissables, mais la substance demeure á travers les modifications successives“ (6. old., 3. bek., 5. sor).

³ *Kurt Trampler* (id. m.): „Die politische Lage Europas beruht heute noch mehr als vor dem Kriege auf der Gegeneinanderordnung der Völker und der Staaten, die durch die Spannung zwischen Mehrheits- und Minderheitsvölkern innerhalb der Staaten begründet ist. Diese Eigenschaften, die von ständiger Unferdrückung wachgehalten werden, vergiften die politischen Beziehungen zwischen den Staaten so sehr, dass die standige Gefahr neuer kriegerischer Entwicklungen für Európa gégében ist“ (78. old., 2. bek., 1. sor).

⁴ *Wotzendortt* (id. m.): „Die Grundlage des Optionsprinzips ist die Erwägung, dass die Nation eine im Bewusstsein ihrer Glieder lebende Gemeinschaft ist. Deshalb ist aber dies Bewusstsein nur ihre Lebens-

jelenségre nézve is a többségben lévő uralkodó nemzetnek hatalmi csökkenése szokott legtöbbször serkentőleg hatni. Békés úton történő elszakadásnak jelenségei először rendszerint a politikai jogoknak¹ kiszélesítési formájában jelentkeznek.² Ha ezt a célt a kisebbség elérte, autonómiai követelésével áll elő, hogy azután ennek körét mindjobban kiszélesítve,³ újabb engedmények kicsikarásával előbb félig, majd amidőn az lehetséges, teljesen függetlenítsé magát.⁴ Magától értetődően az először ösztönszerű, a későbbiek folyamán céltudatos törekvés csak akkor valósul meg, ha az állammá alakulásnak minden kvalitása a kisebbségben megvan,⁵ illetve azok megszerezettek. Ugyanis ha ez utóbbiak hiányoznának, akkor csak legfeljebb uralmaváltozásról lehet

ausserung, ihr Lebensbestand ist die Existenz der Gemeinschaft. Das Bewusstsein dieser Gemeinschaft in dem einzelnen ist deshalb nicht nur dessen individuelles Gut, das zu seiner Verfügung steht, sondern zugleich das genossenschaftliche Gut aller Glieder der gesamten Nation“ (32. old., 1. bek., 1. sor).

¹ *Dr Ajtay József* (id. m.): „A vidéken lakó nemzetiségek ma jobban magukra vannak hagyatva, közöttük külön társadalmi élet kezd kialakulni, amelynek nyomán a separaiisticus politikai törekvések is erőre kapnak“ (31. old., 5. bek.).

² *Erich Kaufmann* (id. m.): Je politisch zersplätterer ein Volkskörper ist, um so schwerer ist es naturgemäss, diese Kräfte zu parlamentarischer Mehrheitsbildung zusammenzuschliessen und zusammenzuhalten; um so grösser wird aber andererseits die Notwendigkeit sein, dies zu tun und den politischen Kampf organisatorisch rechtssatzmässig und sittenmässig in einem Parlament zu formieren“ (15. old., 1. bek., 9. sor).

³ *Dr Ajtay József* (id. m.) „A nemzetiségi törekvések az állami élet terén, a parlamenti érvényesülés útján, a közigazgatás terén pedig az önkormányzati szervekbe való bejutás révén igyekeznek befolyáshoz jutni“ (22. old., 4. bek.).

⁴ *Dr Ludwig Gumplowicz* Geschichte der Staatstheorien: „In dieser Wandlung offenbart sich ein ewiger Lebensgesetz socialer Gruppén. Sind sie schwach und unterdrückt, dann überfliessen sie von Gesinnungen der Freiheit und Duldsamkeit; erlangen sie Macht und Herrschaft, dann verfolgen sie Andersdenkende, Andersglaubige, Anderssprechende mit Feuer u. Schwert“ (91. old., 1. bek.).

⁵ *Othmar Spann* (id. m.): „Daraus ergibt sich von selbst: das jedes Volkstum seinen eigenen aber nicht den gleichen Wert hat. In diesem Satze erst schliesst sich die Erkenntnis des Wesens des Volkstums“ (480. old., 3. bek.).

szó a kisebbségre nézve, mert érett gyümölcsként hull egy másik szomszédos állam ölébe.¹

A már említett és harmadiknak felsorolt esetben a területen két vagy többfajú nép lakván, az öntudatra ébredés folyamata egyidőben indulhat meg a különböző fajú népcsoportokban. Számbelileg egyik sem bírván a többi fölött abszolút túlsúllyal, előállhat az az eset, hogy külső vagy belső okok miatt a két elem egy államot alkot a teljes egyenjogúság elvének szem előtt tartásával. Az ily módon kifejlődő állam már fejlődésének első fokozatán az államszövetség, később pedig a szövetséges állam ismérveit veheti fel.

A két fajcsoportnak kapcsolódása és nemzetté alakulása előállhat olyképpen, hogy két, néha még több, de rokonfajú népesség kapcsoltatik a szövetség formájában egybe.² Ebben az esetben a faji tulajdonságok különbségei elenyészők vagy legalább is nem nagyok s így ez utóbbiak nem lépnek fel gátlóan a szövetséggel szemben, — előáll a törzsszövetség, mely forma a nemzetek kialakulásánál igen gyakori.³ Ugyanis az ily módon összefoglalt népelemek egy szövetséges állam keretén belül egységes politikai és jogi életet élvén az új államkeretben, a rokonfajok elveszítik fokozatosan a közös államiság tartama alatt a fajkülönbségek

¹ *Dr. Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „így tehát míg a nemzeti lét mindig az állami léttel kapcsolatos, addig népi lét vezethet államiságra, sőt annak eredeti alapját képezi: de a nemzetek világában a népi lét az államiság nélküli állapot kifejezője is, és pedig vagy úgy, hogy valamely nép teljesen államtalanul jelentkezik, azaz más államok alkatrészét képezi, vagy egy része államot alkotó nemzet, míg más része nemzetiségként más államok kebelébe tartozik“ (275. old., 2. bek., 9. sor).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Es entstand daher frühzeitig, durch den Gattungstrieb angeregt, der Instinkt für die Vermischung in einem gewissen Umkreis der Rassengemeinschaft. Diesen Trieben sind die verschiedenen Sitten zuzuschreiben, welche noch bei den heutigen Naturvölkern die Ehe regeit“ (64. old., 2. bek.).

³ *Olaf Hoijer* (id. m.): „D'un autre côté l'histoire nous démontre que le mélange de races n'est pas forcément un obstacle á leur fusion et au développement d'un instinct national commun, ce que nous constatons en Francé méme“ (296. old., 1. sor).

nuance-ai¹ is és egységes politikai nemzetté olvadnak össze,² melyben a fajok különállásának a másik vagy többi fajkkal való összeházasodások következtében megtörtént vérkereszteződése okából csak az emléke él mifhoskéní tovább, minden politikai jelentőség nélkül.³ A rokonfajú törzseknek ilyen kapcsolódása igen gyakran valamely közelről fenyegető külső veszedelem nyomásának hatása alatt áll elő, mint pl. egy túlhatalmas szomszédos fajnak hódítási törekvése, de kivételesen gazdasági okokból is. Azonban nemcsak védekezés céljából létesülhet a rokon törzseknek a szövetezése, hanem aktív eredmény elérése végett, úgymint közös támadó és hódító háború céljából ha egy törzs egymagában a támadásra magát elég erősnek nem tartja. Létesítsék azonban akár endogén, akár exogén okok a törzsszövetségeket,⁴ az érdekekért

¹ *Emile Giraud* (id. m.): „La volonté d' être une nation repose sur le sentiment national. Ce sentiment national repose sur une pensée commune qui le nourrit. Cetté pensée commune ne peut normalement exister que chez des populations qui réalisent quelquesunes de ces conditions: d' avoir la même origine, de parler la même langue, d' avoir recu le même héritage moral et intellectuel, d' avoir vécu sous les mêmes lois et connu les mêmes joies et les mêmes douleurs“ (18. old., 1. bek., 1. sor).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Bei dieser Sachlage hat im Zeifalter des Verkehrs im Gegensatz zu seinen ursprünglichen Charakter der Staat eine gewisse rassenrettende Mission übernommen. Wenn er auch selbst durch die Verschmelzung verschiedener Stämme entstanden isf, gehören die meissten staatlichen Gesellschaften doch annahernd einer rassenverwandten Absfammung an, und nun tritt der Begriff der Nationalifái als Einigungsgedanke der scheinbar stammverwandten Bevölkerung in den Vordergrund und wirtschaftliche Grenzen und die Sprachschwierigkeiten die Vermischung verschiedener Nationen erschweren“ (66. old., 2. bek.)

³ *Dr Ludwig Gumpłowicz* (id. m.): „Merkmal der Rasse oder des Stammes ist vor Allém das lebhafté, von Geschlechf zu Geschlecht sich forterbende Bewusstsein gemeinsamer Absfammung und Stammverwandtschaft. In zweifer Linie bildete Körperbau und Ahnlichkeit geistiger Anlagen, Lebensart und ahnliche Neigungen wichfíge Merkmale der Rasse, der des Stammes“ (35. old., 3. bek., 4. sor).

⁴ *Dr Krisztics Sándor*: Nemzet és állam: „A népi lét már nem egyszerű halmazállapot, konglomerátum, hanem vegyület, az egyes egyének nagy változáson menvén keresztül azáltal, hogy egy néphez tartoznak s ebben az állapotban már oly alapot képezhetnek, mely az állami lét első szilárd megalakulásához vezethet. De amíg a népi egység öntudatlan, ösztönszerű, addig az ennek megfelelő államiság is bizonytalan, erőtlen.

közösen vívott harcok s a közös célért kifolyó vér, továbbá az ily módon keletkezett közös történelmi múlt¹ s a sikeres harcok közös zsákmánya mind olyan tényezők, melyek a rokontörzsek teljes összeolvadását idézik elő.² Magának a szerződés-kötésnek a törzsi szervezetben ismert legrégebb alakja úgy keleti, mint a nyugati fajoknál egyaránt erre mutat a vérszerződés alakjában. Abban az esetben azonban, ha nem sikerül a törzsek vérségi kereszteződését bármilyen oknál fogva létesíteni, mint például a túlságosan elkülönült letelepedés³ vagy pedig a túlságos faji különbségek miatt,

így a népi léttel az államiságnak csak bizonyos szétfolyó, könnyen változó, zárt keretek közé foglalt alakja függ össze. A népek még könnyen sorakoznak egymás mellé, minden nagyobb megrázkódtatás nélkül történik az egymás alá rendelődés is. Már most akár külső együvésszerítés, akár belső fejlődés által alakult legyen is ki az a népi egység, a nemzetalkotó momentumok hatni kezdő munkája könnyen formálható anyagra talál benne. Bizonyos időpontban felszínre kerül az a tudat, mint öntudat, amelynél fogva azok, akik természetileg, ösztönszerűleg, minden tudatosság nélkül egy népet alkotnak, felismerik létüknek különbségét más népegészekétől, egyszersmind összlétüknek különbségét is az egyes emberi különléttől. Az egész nép reagál az egyes ellen, aki az egésznek magát alávetni nem akarja“ (29. old., 10. sor).

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.) „Die Gliederung der staatlichen Gesellschaft in verschiedene sociale Schichten, in bevorrechtete Stande und untere Klassen, gründete auf die Verschiedenartigkeit der Rassenanlagen, verlor aber später diesen rassenmassigen Hintergrund. Die gründliche Vermischung der Rassen innerhalb der Staaten, ferner die geänderten Wirkungen der Auslese und die Anpassung ebneten einerseits die ursprünglichen vererbten Unterschiede ein, um andererseits neue Unterschiede erworbener Qualitäten zu schaffen“ (166. old., 2. bek.).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Endlich sind aus den Bevölkerungen jener Gebiete, die politisch ein gemeinsames Schicksal hatten, aber bei dem Mangel einer zielbewussten siegreichen Gewalt oder einer allé Teile beherrschenden Kultur sich nicht zu einer Nation entwickeln konnten Nationalitäten, Koalitionen geworden die entweder einen nationalen Charakter haben, wie Ungarn, wo das Interesse einer Nation die politische Richtung angibt, oder eines solchen nationalen Charakters entbehren, wobei wiederum die faktisch vorhandene Interessensolidarität bewusste Beistützung findet, wie in der Schweiz, oder verkannt wird wie in Österreich“ (149. old., 2. bek.).

³ *Othmar Spann* (id. m.) „Die Verschiedenheit der neuen Gemeinschaft von Muttervolk braucht dabei nicht sehr gross zu sein, so dass

végül a rendkívül eltérő foglalkozás miatt, — még abban az esetben is, ha évszázados történelmi múlt kapcsolja is össze a szövetség tagjait — előállhat a szövetség felbomlása.¹ Még fokozódhatik az elkülönülési s vele együtt a különválásra irányuló törekvés, *ha az egyik törzs idegen vérral saturál-tatik vagy pedig mindegyik keresztül megy ezen a proces-suson.* Az idegen vérral való telítése a fajnak előállhat oly módon, hogy a győzelmes és hódító háború után a szövete-ségesek a hódított területeken akként osztozkodnak, hogy az új telephelyeken mindegyik törzsnél *más-más faj lakik*, melyek a hódítás után ugyan még jelentőséggel nem bírnak, mert legyőzettek, de a történelmi idők folyamán politikai jogokhoz jutva *a hódító fajokkal keverednek s ezáltal az államegység ellenére a szövetkezett törzsek között már ere-detileg is fennálló faji különbségeket tokozzák és kiélesítik!*¹ Növekedhetik a faji antagonizmus a törzsek között ezen-felül *idegen fajoknak beszivárgása vagy csoportos betelep-edése által, ha ez a beszivárgás, illetve betelepítés az állam*

noch innige Verbindung und Sympathie bestehen bleiben kann, wie es z. B. im Verhältnis Australiens zu England usw. der Fall ist. Wenn aber zur Trennung noch grosse Rassenverschiedenheiten hinzukommen, wird die vergemeinschaftende Bedeutung der Sprache ganz in den Hinter-ground treten. So namentlich bei den spanisch und portugiesisch spre-chenden Südamerikanern, aber auch in den vereinigten Staaten gegenüber England“ (476. old., 3. bek.).

¹ *Dr Robert Redslob* (id. m.): „Das Nationale gilt, weil es ererbt, weil es ehrwürdig ist. Das ist ein richtiges Phänomen. Es führt uns zu der Lösung unserer Frage, nämlich zu der Erkenntnis, dass die Nation verbunden ist durch *den Kult der Vergangenheit*. Dieser Kult erscheint in der grauen Vorzeit als Anbetung der Ahnen. Er erscheint heute als Erinnerung an gemeinsame Waffentaten oder an Werke der Kultiur, die in vereinter Kraft errichtet sind. Er erscheint als Anhänglichkeit an ein angestammtes Fürstenhaus oder an freie Gesetze der Vater. Die Formen können wechseln aber die *eine* Wahrheit bleibt. Die Nation ist auf ein gemeinsames Schicksal gegründet. Dieses Schicksal ruft aber den Willen hervor, die Einheit zu erhalten und auch weiterhin eine Lebensgemein-schaft zu bilden. Dieser Wille gibt der Nation ihre Seele“ (44. old., 3. bek.).

² *Dr Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „A nemzetkeletkezés kér-désének megoldása így a faji alapok, népi csoportosulások fejlődésén át egészen a modern államiság létesüléséig vezet“ (33. old., 3. bek.).

területének egy vészére, helyesebben csak egy törzs területére terjed ki.¹ A beszivárgásnak és betelepítésnek túlságos mértéke megváltoztathatja az egész terület faji jellegét is.² Bár mely oknál fogva álljon azonban elő a rokonfajú nemzetet alkotó csoportok között a faji különbség, az állam elveszíti egységes fajt nemzeti jellegét és könnyen alkotórészeire bomlik fel.³

A fentebb kifejtett okoknál fogva reámutattunk arra a körülményre, hogy nemcsak egymással rokon, de még idegen fajú népelemeknél is előállhat a törzseknek egymásközi szorosabb kapcsolata, mely egészen az egységes államalakulásig vezethet.⁴ Idegen fajú népelemeknek, törzseknek egységes népelemmé való összeolvadásánál a belső hatótényezőket rendszerint figyelmen kívül hagyhatjuk és azokból csak azo-

¹ *Madison Grant* (id. m.): „Es kommt manchmal vor, dass ein Volk durch ein anderes durchsetzt wird, das auftritt entweder im Gewande unfreiwilliger Sklaven oder freiwilliger Einwanderer..., so nehmen sie allmählich vom Lande Besitz und verdrängen buchsäblich ihre Herren durch ihre Vermehrung.

Die Sklaven waren das Verhängnis in den Tagen des Verfalles der römischen Republik, und die heutigen Südtaliener sind grösstenteils Nachkommen von unbestimmbaren Sklaven aller Rassen, hauptsächlich von den südlichen und östlichen Küsten des Mittelmeeres, die zur Kaiserzeit von den Römern zur Bewirtschaftung ihrer brach liegenden Güter eingeführt wurden“ (65. old., 3. bek.).

² *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Nem találó a római és osztrák példa sem. Rómáról már fentebb volt szó. Az örök város uralmát éppen az buktatta meg, hogy a heterogén elemeket már a császári hatalom vaskapcsa sem bírta összetartani.

Először azért nem, mert sok volt benne az ellentétes jellegű össze nem olvasható nemzetiség, másodsor — mi evvel párhuzamos jelenség — hogy a faj római alapjelleg a túlságos idegen vérbeözönlés következtében fokozatosan elmosódott, majd egészen elveszett“ (59. old., 4. bek.).

³ *Dr Kriczics Sándor* Nemzet és állam: „A rassz tartalmassága és a szülőereje az, ami egy nép története felett dönt: a vértisztaság fenntartása, a csirának más közösségek leszármazóival való keveredése, ezek a nagy eseményei a világtörténelemnek, melyek úgy az egyes ember sorában, mint az egész nép kialakulásában döntenek“ (22. o., 1. bek., 8. sor).

⁴ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Aus den vermischten Rassen entstehen unter der Voraussetzung hinreichender Zeit und gleichartiger Lebensbedingungen neue Dauerformen: Nationen“ (13. old., 2. bek.).

kat az erőket¹ és tényezőket kell figyelembevennünk, melyek a különfajú népelemeket egy állam keretébe tömörítenék össze. *Egyedüli és legfontosabb jelentősége van ebből a szempontból a közös védelemnek.* A közös védelem szükségessége rendszerint csak a már állandóan letelepedett fajoknál áll elő. Egy túlerős és terjeszkedő politikát folytató szomszéd létezése állandó veszélyt jelenthet mindegyik szomszédjára még akkor is, ha azok nem tartoznak egy fajhoz. Ilyen esetben a közös katonai érdek s a védelmi háború lesz a faktor, amely az államszövetséget előidézi, mely talán csak egy háború idejére egyesíti a két államot vagy fajt. Ha azonban a háborús veszedelem állandósul, a katonai jellegű szövetség nemcsak fenntartja, de ki is szélesíti a szövetséget. A katonai szövetséggel kapcsolatban a gazdasági együttműködés szükségessége is fennforog, amely tényező szintén közelebb hozza a kétfajú népcsoportot, illetve államot és arra készteti, hogy szorosabb kapcsolat létesüljön közöttük. Ennél a pontnál azután már ki is alakult az államszövetség váza.¹ Mihelyt azonban a túlerős és a szomszédos államokra veszélyes szomszéd állam hódító, terjeszkedő politikájának a tervével véglegesen felhagy, megszűnik rendszerint a szövetséget létrehozó ok és vele kapcsolatban megszűnik az államszövetség.² *A létesítő ok eltűnésével alkotó részeire bomlik a szövetség, mert rendszerint hiányzanak államként való tennemaradásának egyéb feltételei.*

Kialakulhat védekezés céljából az államszövetség két

¹ *Hertmann Heller* (id. m.): „Geltung, gesellschaftliche Existenz und Wirklichkeiten besitzt das Recht nur innerhalb einer raumzeitlich gegebenen Rechtsgemeinschaft“ (47. old., 1. bek., 15. sor).

² *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Amilyen világos, hogy Norvégiában más jogszabályok kellenek, másképp végrehajtva, mint Görög-, vagy Spanyolországban, éppoly természetes, hogyha különböző hajlamú népek egy álamban tömörülnek, a teljes demokratikus egyenlőség diktálta azonos jogi codex Prokrustes ágygá válhatik, mely egyiknek sem, vagy legfeljebb egynek felelhet meg teljesen, a többieknek azonban nem“ (56. old., 4. bek., 1. sor).

³ *Dr Krisztics Sándor.* Nemzet és állam: „A népi princípium ereje okozta azért rendszerint, hogy az öröklődés nem *vezetett* új állam kialakulására másképp, mint csak úgy, ha már a népben is megvoltak az

vagy több különböző népelemből, ha azok területileg összefüggően letelepedve két vagy több erős állam közé élvele élnék még abban az esetben is, ha a szomszédos államok népessége a szövetséget létesítő elemek egyikével rokon vagy azonos fajú.¹ *A szövetséges államalkulásnak ez a tormája egyrészt arra a tényre vezethető vissza, hogy a már kitejtettek alapján a fajok által lakott területek periferiáin a legnagyobb a lehetősége és valószínűsége a fajok keveredésének, ennek kapcsán a középfajok keletkezésének.*² A keletkezett középfaj azonban nemcsak rokonvonásokat mutat a tiszta fajokkal összehasonlítva, hanem egyúttal lényeges különbségeket is.³ Továbbá a rokonfajnak nem áll mindig érdekében, hogy az egyfajbelieket egy államban egyesítse, mert hiszen igen gyak-

elválasztó különbségek, a külön állami létre való helyezkedés lehetősége, sőt szükségessége“ (79. old., 2. bek., 10. sor).

¹ *Dr Robert Redslob* (id. m.): „Haben die Eidgenossen bis zum Sempacher Krieg um ihre Unabhängigkeit gekämpft, so folgen sie von dieser Zeit an und im ganzen 15. Jahrhundert einer neuen Politik. Die Vergrößerung der Macht ist ihr Ziel. Lugano, Locarno, Mendrisio und Maggiatatal sind gemeine Herrschaften der zwölf älteren Orte. Thurgau, Aargau, Sargans und das Rheinthal sind den acht ursprünglichen Eidgenossen untertan. Bolenz, Riviéra und Bellenz sind Besitzungen der drei Waldstätten, Uznach und Gaster Besitzungen von Schwyz und Glarus, Granzau, Schwarzenburg, Murten, Örbe und Echallens gehören Bern und Freyburg zu eigen“ (296. old., 4. bek.).

² *Hermann Heller* (id. m.): „Von hoher Bedeutung ist für das Bestehen eines Gemeinwillens auch zweifellos die Blufsverfestigung mit Herausbildung eines einheitlichen antropologischen Typus, Tatsachen, denen die heutige Rassenheorie allerdings noch hilflos gegenübersteht“ (83. old., 17. sor).

³ *Dr Robert Redslob* (id. m.): Ist irgendwo in den Annalen der Welt das Schauspiel zu finden, dass unfer Völkern Bünde geschlossen worden sind, Bünde, die durch die Rechtsidee als werbende Kraft zustande kommen, Bünde die durch die Rechtsidee gefestigt und zu solcher Aforitat emporgetragen wurden, dass sie die schwersten Ursachen des Streites siegreich überwandten, Bünde die vollends durch die Rechtsidee zu einer wahren und einigen der Herrschaft erwachsen, so dass sie mit sfaatlicher Gewalt die allgemeine Ordnung sichern konnten? In der Tat es gibt ein solches Schauspiel. Es ist die Geschichte der Schweizer Eidgenossenschaft. Ihr Sinn lasst sich in einer Formel zusammenfassen: Sie zeigt, wie Völker sich immer enger aneinander schlossen durch *den Glauben an das Recht*“ (279. old., 2. bek.)

ran áldozatokat kell az egyesülés érdekében hozni, amely áldozatok a területnagybodással és népességszaporodással nincsenek mindig arányban. Továbbá érdekükben állhat a tisztafajú szomszédos államoknak az is, hogy másik hatalmas nemzettel közvetlen szomszédságba ne kerüljenek s ezáltal a rendkívül sok súrlódási felületet, mely a szomszédállamok közt állandóan megvan, — mindannyi casus bellit — egymás között kiküszöböljék és egy gyengébb, természetesen lehetőleg rokonfajú népelemmel bíró állam legyen a szomszédjuk. Az ilyen elgondolásra részben az a körülmény veheti rá a tisztafajú hatalmas nemzeteket, mert egyrészt nem érznek magukban elég erőt a tisztafajú és hatalmas állam leigázására, vagy esetleges területi aspirációjukat az előbbinél jóval gyengébb államnál inkább kielégíthetik saját épségük veszélyeztetése nélkül, végül pedig az a körülmény, hogy a két állam s vele kapcsolatban a két faj a közöttük folyó, hosszú ideje tartó de eredménytelen háborút akként kívánja befejezni, hogy a két állam közé iktatott kisebb államot létesítenek. A leírt módon keletkezett állam úgynevezett ütközőállam (Pufferstaat, état tampon) s ennek keletkezésére a legklasszikusabb példa Svájc.¹ A svájci köztársaság területén három nagy népfaj, a germánfajú Németország, a latin jellegű Francia- és Olaszország, valamint a délszlávok határterületei között, tehát bátran lehet mondani, hogy az összes európai főfajok között terül el. Népessége fajilag a vele szomszédos Németország, Franciaország és Olaszország népességével azonos.² A népessége körülbelül háromnegyedrészben német, egyharmad részben francia s egyhatod rész-

¹ *Dr Róbert Redslob* (id. m.): „Aber je festere Ketten sich unter den Orten schmieden, je starkeres Eigenleben den Bund durchströmt, um so mehr müssen sich die Bande mit dem grossen Körper lösen. Als der Glanz der kaiserlichen Krone verbleicht, als die Macht des Rhömischen Reiches durch die aufsteigende Landshoheit der Fürstentümer, Herrschaften und Stadie gebrochen wird, als das Schwergewicht der Gewalt sich auf die Seite der Kurfürsten neigt und der monarchische Sfaat in aristokratische Trümer zerfällt, da fühlen sich die Eidgenossen als Fremdlinge in dem altén Haus“ (297. old., 5. bek.).

² *Émile Giraud* (id. m.): „Le principe des nationalités a été compris de facons très diverses. Selon leur psychologie et leur inférets. Alle-

ben olasz és oly módon van területileg megosztva, hogy minden faj a vele szomszédos állam népességével van területi kapcsolatban. Ezen népességi viszonyok mellett az volna a természetes, hogy a fajok vonzó hatása következtében a köztársaság felbomlana oly módon, hogy a németek által lakott terület, vagyis az állam északi és középső része Németországhoz, a franciák által lakott nyugati terület rész Franciaországhoz s a délkeleti olaszlakta terület rész Olaszországhoz csatlakozik.¹ *A felsorolt okon kívül azonban még egy tényező lép fel a svájci köztársaságnál, és pedig az állam területének topográfiai helyzete.*

Nagy politikai megrázkódtatások idején a vegyes fajú népességgel bíró államot az a veszedelem fenyegeti, hogy a részek a fajilag hozzátartozó szomszéd államhoz csatlakoznak.² Ezek a jelenségek mutatkoznak a svájci köztársaságnál a világháború folyamán a három említett népfajnak évszázados történelmi múltja és a szomszédos nagyhatalmak közös érdeke ellenére.

Európa másik semlegesített államának, Belgiumnak a helyzete nem annyira típusos, mint Svájcé, bár kifejtett okok, mint tényezők ugyanúgy szerepelnek, azzal a különbséggel, hogy Belgium népessége fajilag egységes jellegű, amennyiben úgy a vallon, mely kelta eredetű, valamint a germán eredetű flamand a Kr. u. X. században germán hatás alá kerül és elnémetesedik. A vallonok lakta terület a XVII. és XVIII. században francia kulturbefolyás alá jutván nyelvében és szokásaiban, francia lesz. Midőn pedig 1830-ban Hollandia

mands, Italiens et Français ont placé sous la même enseigne des idées assez différentes“ (14. old., 1. bek.).

¹ *Dr Krisztics Sándor* (id. m.): „A beolvadás erőszakoltan sikerre sehol sem vezetett, míg a federáció egyszersmind a nemzeti állam megszűnését is jelenti, melyből egyetlen lépés is már a teljes felbomlás valószínűsítője, meglévén minden néptörzseknek hatalmas, kialakult nemzeti államokhoz való kapcsolódásnak lehetősége adva“ (282. old., 2. bek. 9. sor).

² *Dr Krisztics Sándor*: Nemzet és állam. „Megdönthetetlen az a tény, hogy originár államkeletkezés csak népi, nemzeti alapokon lehetséges, míg a derivatív keletkezés csak nemzeti alapon vezet önálló, független, az emberiségre valóban értékes állami létre“ (156. old., 4. bek., 1. sor).

kettészakad és a déli rész Belgium néven önálló, független állammá alakul. A már teljesen elfranciásodott vallon elem politikai túlsúlyát az újonnan keletkezett belga államban biztosítja és az egész államnak francia jelleget kölcsönöz. Belgiumnak a megalakulása után rövidesen bekövetkezett semlegesítése a francia befolyást nem hátráltatja, sőt inkább fokozza, aminek oka arra vezethető vissza, hogy az élénkebb vallon nép a lassúbb vérű flamanddal szemben jobban tud politikai téren is boldogulni. Úgyannyira, hogy Belgium semlegessége ellenére külpolitikai tekintetben a francia érdekek képviselője lesz már jóval a világháború előtt.¹

A világháború alatti német megszállás az előzőleg már megmozduló flamand szellemet erős mértékben megrázza és teljes erővel megindul a flamingant mozgalom a belga államban, mely a flamand nyelven beszélő területeinek egységes megszervezésére vezet. A mozgalom minden téren teljes egyenjogúságot követel az újra virágzásnak induló flamand nyelvnek az eddigi államnyelvvel, a franciával szemben. A világháború befejezése után rövid pár év alatt, törvényesen elismertetik a közigazgatás, katonai vezérlet és vezénylet, valamint a főiskolai hivatalos nyelvhasználat terén a flamingant-ok követelése és *az állam keletkezése után 100 év múlva az eddig fajilag egységesnek látszó belga állam nemzetiségi állammá alakul át.*

A flamand mozgalom azt a tényt bizonyítja, hogy valamely népi egység hosszú ideig megmaradhat nyugvó stádiumában, amidőn a faji öntudat teljesen hiányzik s legteljebb társadalmi vagy vallási alakzatban jut a csoport fajisága tel-színre, a nyelv használatán kívül.² Mihelyt azonban valamely

¹ Dr Haendel Vilmos (id. m.) „Akármennyire egyenjogúak — naivitás volna a két nemzetiség egzsizstenciáját tagadni s Belgiumot nemzeti államnak deklarálni azon a címen, hogy ott a nemzetiségi kérdés meg van oldva.

Szó sincs róla: ez a probléma még igen sok fejtorést fog a belga kormányoknak okozni, — tán nem kevesebbet — mint a közismert liberális-klerikális ottani antagonizmus“ (46. old., 5. bek., 1. sor).

² Dr Krisztics Sándor: Nemzet és állam. „így az állam alakulási processzusban a népi képességek, erők lesznek a döntők, miközben a

belső vagy külső hatás következtében a fajnak géniusza működni kezd, lehetséges, hogy csak bizonyos fokú autonómia elérése lesz a megindult mozgalomnak végcélja, *azonban tenntorog az a veszedelem az államra nézve, hogy a faji különbség a feléledő nemzetiségekben oly erős, hogy csak teljes függetlenítésben találja meg faji eszményét s ily esetben már csak idő kérdése, hogy mikor fog a nemzetiség az állam kebeléből kiválni.* Az említett esetben a flamandok mozgalma még egyáltalán nem mutatja a belga államra nézve ezeket a fokozott bajokat, mert a belga állam kettészakadásának veszedelmét nagy mértékben csökkenti az a tény, hogy a flamand nemzetiséghez fajilag legközelebb álló s vele területileg szomszédos holland nemzet között a vallási ellentét az egyesülésre látszólag áthidalhatatlan akadályokat gördít.¹ Ugyanis a flamand nemzetiség majdnem kivétel nélkül hithű katolikus, míg ezzel szemben Hollandia lakossága nemcsak túlnyomórészt protestáns felekezetű, de a Holland állam protestáns jellege az állam alkotmányában erősen kidomborodik és a katolikus Egyháznak vallásgyakorlata is majdnem a XVIII. században megállapított szűk keretek közé van szorítva. Ezt a jelentékeny és a két nemzet között meglévő vallási különbségeket azonban erős mértékben csökkenti a holland katolikus népelem nagyobb szaporodási arányszáma s vagyonosodása, — valamint az ebből eredő politikai és társadalmi jelentősége a katolikus társadalomnak s nem lehetetlen, hogy a protestáns jellegű Hollandia még nagyobb áldozatok árán is hajlandó lesz az ellentéteket áthidalni a flamandok lakta területek megszerzése végett, ahonnan csak egy évszázad óta szakadtak ki,

A flamand mozgalomnak tulajdonképpeni felszítója a németeknek a világháború alatti katonai megszállása volt és ez okból nem látszik valószínűtlennek a hivatalos Belgium-

létesülő állam népe régiebb népeket bomlaszt, más népekkel egyesül, államiságával magát is mintegy újra teremti“ (24. old., 1. bek., 5. sor).

¹ *Olaf Hoijer* (id. m.): „Ce que l'on peut dire en tout cas, c'est que les différences religieuses sont souvent périlleuses pour le sentiment d'unité nationale. Les Belges et les Hollandais se sont séparés principalement pour des raisons d'ordre religieux“ (296. old., 2. bek., 4. sor).

nak az az álláspontja, hogy a flamand mozgalomnak pángermán színezete van. Ezt a felfogást megerősíti az a tünet, hogy a flamand mozgalom vezetői nem ellenzik a versaillesi békeszerződésben Belgiumnak juttatott Eupen és Malmedy vidékének visszacsatolását.¹ Ez utóbbi tény ha többet nem is jelent, jelenti mindenesetre a flamand nemzetiség közeledését a nagynémet egység gondolatához. Ha tehát a flamandok mozgalma még jobban kiélesedik, igen könnyen előállhat egy német orientáció is.

Valamely terület népességének a keletkezésénél igen könnyen ellőállhat az a helyzet, hogy azon nemcsak egy-néhány, hanem aránylagosan sok faj van kisebb csoportokkal képviselve. A fajilag zárt, de kisebb fajcsoportoknak a letelepedését nagy mértékben elősegítheti a területnek² felszíni tagoltsága.³ T. i. abban az esetben, ha a területet

¹ *Dr Krisztics Sándor* (A békeszerződések revíziója): „Pedig az igazságtalan területi rendezés a leggyengébb biztosíték a győztes számára, hiszen a békeszerződések megingatása végső sorban az elvett területek visszacszerzéséért történik s minden engedmény, melyet a győztesek a békeszerződés egyéb pontjainak enyhítése tárgyában megadnak, fokozza a legyőzöttek erejét, melyet a területi reintegrálásért kívánnak majd latba vetni“ (10. old. 8. bek. 1. sor).

² *T. H. Ruyssen* (id. m.): „La raison principale en est l'extraordinaire dissémination de ces peuples dissémination telle qu'il est matériellement impossible d'ériger une nationalité en un État à la fois assez étendu pour être viable, et assez homogène pour n'être pas exposé à des guerres civiles périodiques. Il y a des Allemands dispersés au milieu des Slovènes, des Hongrois et des Roumains; il y a des Turcs en Albanie, en Macédoine, en Thrace et dans les îles; il y a des Roumains en Hongrie et des Magyars en Roumanie; il y a des Bulgares en Serbie et des Grecs en Bulgarie. La Macédoine surtout réalise le plus extraordinaire mélange de toutes les races balkaniques. Tel village serbe avoisine un village bulgare et un autre koutzovaque. Une même ville, fellé que Monastir, comprend un quartier musulman, un quartier juif, un autre chrétien, ou se cudoient sans se méler des Grecs, des Serbes, des Bulgares et des Valaques. Et l'on comprend ainsi que la première guerre balkanique, qui fut un effort triomphant d'affranchissement à l'égard du Turc, ait été aussitôt suivie d'une seconde guerre balkanique, qui ne fut que la curée d'une meute de vainqueurs acharnés à se disputer les dépouilles de la bête abattue“ (27. o. 1. bek. 10. sor).

³ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „Mais des qu'on s'eiforce de dépasser ces

magas- vagy középhegység borítja mély redőkkel, az ily módon keletkezett szakadékszerű völgyekben egymástól viszonylagosan kis földrajzi távolságra letelepedhetnek egymástól fajilag távol álló kisebb lélekszámú csoportok,¹ melyek faji különállásukat hosszú évszázadokon keresztül is képesek megtartani.²

A fentebb megjelölt topográfiai helyzet szinte predesztinálja a területet arra, hogy kisebb-nagyobb fajoknak a töredékei, vagy esetleg kialakulásban lévő, de kisebb lélekszámú fajok ott találjanak menedékhelyet.³ Ugyanis a magasabb hegyvidéknek kisebb megközelíthetősége, továbbá a hegyvidéknek rendszerint kisebb gazdasági használhatósága, értéke nem kelti fel a szomszédos nemzetek vagy népek irigységét és kapzsiságát. Végül a hegyvidéknek erős tagozódása mintegy védelmi mű, erődként szerepel s lehetővé

généralités de *toxt* repos, que d'incerfifudes, que de contradiction! C'est ainsi que la frontière des langues est très loin d'épouser le faite des montagnes" (100. old. 1. bek.).

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): Gebirge und Wüsién wahren stets wichtig als Rassen trennende Völkerscheiden... Unwirtliche Gegenden botén ferner untergehenden Rassen einen Rückhalt" (30. old. 3. bek.).

² *Olaf Hoijer* (id. m.): L'homme est lié á la terre. Il font qu'il la connaisse pour pouvoir mieux la maítriser et la diriger. Les diplomates et les hommes d'Etat ne se meuvent pas dans une sphère de pure intellectualité, mais au milieu d'une réalité mouvante et complexe qu'il importé de connaître, sous peine d'éprouver de cruels mécomptes. S' il est grand d'avoir des idées généreuses, il Test encore davantage de lutter pour des idées justes.

L'idéologie internationale comporte souvent de l'immoralisme politique, de la même manière que le dogme rousseauiste de la bontée et de la vertu naturelles de l'homme engendre de l'anarchie sociale et morale" (VI. old. 2. bek.).

³ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „Au fond, la nation d'un territoire naturel est une fiction que l'homme se donne pour orienter son activité; c'est un domaine qu'il assigne á ses ambitions et á ses espoirs; c'est moins une cause dont on subit l'effét, qu'une fin qu'on se propose de réaliser et á laquelle, par avance, on piéte une sorte de réalité concrète. Sans doute, il demeure vrai qu' en un sens le sol faconne l' homme, modifie son temperament, lui impose ou lui inierdit certains modes d'action; mais on peut dire, en retour, que l'homme prête au sol la figure de son amour et de son révé" (104. old. 22. sor).

teszi háború esetén a kisebb lélekszámú csoportoknak is a hatékonyabb védekezést. Ilyen szerephez jutott a földnek mindegyik nagy hegysége vagy hegyvidéke. Az európai szárazföldön különösképpen kiemelendő ebből a szempontból a Balkán hegység jelentősége, melynek zezzugos völgyeiben lehet mondani, hogy majdnem teljes elkülönítettségben megtalálható középső és déli Európának minden történelmileg szerepet játszó népeleme, faja.¹ *Minden valószínűség szerint éppen a fajok itt vázolt rendkívüli különbözősége okozza egyúttal a Balkán kérdésének megoldhatatlanságát s ez okból mindaddig, míg valamely módon — legyen az külső vagy belső erő —, a kérdés elsősorban fajilag nem tisztázódik, a Balkánnak politikai kérdése nyugóponthoz nem juthat.*²

A területnek felszíni tagoltsága a Balkánhoz hasonló helyzetet teremtett a svájci köztársaság területén úgyszintén az egységes Olaszország megteremtéséig az Apennin félszigeten a népvizonyok tekintetében.

¹ T. H. Ruyssen (id. m.): „Si essentiel paraît à Renan le caractère moral de la nation moderne, qu' il s' est borné à quelques mots pour mettre hors de cause l'unité géographique. C est un point sur lequel bien des publicistes hésitent à lui donner raison. Jamais l' idée de „frontière naturelle“ n'a été plus à la mode qu' aujourd'hui. Nous nous garderons, quant à nous, aussi bien des négations que des affirmations excessives“ (100. old. 1. sor.).

² T. H. Ruyssen (id. m.): „Il y a plus; la propagande linguistique ne sert pas simplement la cause de la résistance à l'oppression d'un dominateur étranger, elle est un instrument de premier ordre dans la concurrence mutuelle des nationalités. Nulle part le fait n' est plus manifeste que dans les Balkans. Dans les territoires contestés, en effet, dans cette Macédoine où se mêle le plus inextricable réseau de nationalités diverses, en Epire, où la situation démographique n'est guère moins obscure, Bulgares, Grecs, Serbes, ont multiplié les écoles et les églises, et cette propagande intensive a obtenu de tels résultats qu' elle a compliqué l' antagonisme des nationalités de celui des générations successives. Il arrive que les jeunes, ayant passé par l'école, ne parlent plus la langue des parents ou des grands-parents. Quand la commission nommée par la Conférence de Londres (1913) a voulu procéder à la délimitation méridionale du nouvel État d'Albanie, elle n'a pas été peu embarrassée en constatant que, dans certaines localités, les enfants et les jeunes hommes parlaient grec, tandis que les vieillards et les femmes employaient un dialecte serbe ou albanais“ (122. old. 1. bek.).

A terület népességének faji szempontból való sokfélesége előállhat oly módon is, hogy valamely lakatlan vagy gyéren lakott terület lakosságának a száma a sokirányból jövő bevándorlás miatt aránylagosan rövid idő alatt nagymértékben megnövekszik, szinte felduzzad.¹ A benépesedésnek ezen módjára szinte klasszikus példa az amerikai kontinens, de ezen is legjobban az Északamerikai Egyesült Államok köztársasága. Az északamerikai Unió népessége faji szempontból talán az Összes államok között a leghibridebbnek nevezhető. Népességében képviselve van az őslakoságon, a rézbőrűn kívül nagyobb tömegekben és arányban a földnek minden faja, a fehérbőrű, a sárga és a fekete faj. A főfajokon belül ezután megtalálható azoknak majdnem minden árnyalata.²

Az északamerikai kontinensnek benépesítése bevándorlás útján a kontinens középső és déli részéhez viszonyítva későn indul meg és az első bevándorlás kisebb csoportokban kezdődött, — egész területéhez képest viszonylagosan kisebb és zárt területeken. Később azonban a fajilag zárt csoportok megszűnnek, mert a kalandvágy és a jobb megélhetés utáni vágy mindinkább nyugat felé űzi a régi telepeseket és ezek itt a nagy területeken szóródnak szét teljesen. A bevándorlók zöme azonban a XIX. században lepi el az Unió területét, főképpen a nagy arany-lelőhelyek felfedezése után. Az aranyláztól hajtva a gyors meggazdagodás reményében Európának úgyszólván minden népfaja megindul és azok bármilyen nagy csoportokban is lepik el az új haza földjét egy-egy országból, a rendkívül sokirányból tóduló bevándorlók oly faji keveredést okoztak s oly rendkívüli mértékben szóródtak a terü-

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Die Zuwanderung erfordert Angleichung nicht junger, sondern alterer Menschen als „Assimilation“, welche namentlich in Fallen völkischer Verschiedenheit wichtig ist und den Übergang vom blossen Ersatzvorgang zur Werbung bildet“ (529. old. 6. bek.).

² *Madison Grant* (id. m.): „Seit den Tagén Roms, Alexandriens, Byzanz, sind die Grosstädte stets Versammlungsorte verschiedener Rassen gewesen, aber New-York ist im Begriffe eine cloaca gentium zu werden, aus der viele erstaunliche Rassenbastarde und einige völkliche Missgeburten hervorgehen werden“ (67. old. 2. bek.).

léten szét, hogy, a bevándorlók fajtisztaságának a fenntartásáról több évtizedet meghaladó időn túl szó sem lehetett.¹ A gyakorlati tapasztalat szerint az Unió területére bevándoroltak első generációja faji típusát nyelvben, erkölcsökben és szokásokban még épen megtartotta s többnyire ragaszkodott régi állampolgárságához is, de ez természetesen csak addig tartott, míg a külső gazdasági kényszer azok felcserélésére nem szorította. Ez a kényszer azonban természetes okokból hamarosan jelentkezett, mert az Északamerikai Egyesült Államok köztársaságának területére bevándorlók zöme már eredetileg is anyagi okok miatt, — kenyérkereset és vagyonszerzés céljából vándorolt ki.² Ez okból a bevándorló, kenyérének a biztosítása végett, tehát a gazdasági kényszer miatt kénytelen volt az állam hivatalos nyelvét, az angolt megtanulni, mert a saját anyanyelvével, ha az nem az angol volt, képtelen volt boldogulni. Minthogy pedig ez az ok a legtöbb bevándorlónál fennforgott, a többi, nem angol anyanyelvű népelemekkel való érintkezés miatt is inkább az angolt tanulta meg közvetítő nyelvként való felhasználás végett.³ A bevándorolt második generációja már az Unió terü-

¹ *James Bryce*: Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája. Dick Manó kiadása Bpt.: „Egy olyan nép számára, amely csaknem teljesen a brit fajhoz tartozott. Minthogy 150.000 német volt Pennsilvaniában, a többi kevés nem brit elem 1789-től csaknem teljesen amerikaiasodott“ (29. old. 4. bek.).

² *Dr. Lukács György*: Trianon után I. Budapest 1927. Beszéd 1925. évi október 1-én a XXIII. interparlamentáris konferencián Washingtonban (napirend: általános vita): „A másik szempont pedig, amelyet az amerikaiak figyelmébe vagyok ajánlani azt, hogy a fajoknak, népeknek és vallásoknak Amerika földjén való keveredése teljesen elütő az Európában etekintetben fennálló állapotoktól, s talán éppen ez magyarázza meg azt az idegenkedést, amellyel az amerikaiak nagyrésze az európai kisebbségi kérdéssel szemben viselkedik. Az amerikai bevándorlók önként, saját akarati elhatározásukból jöttek ide, önként kerestek maguknak új hazát régi hazájuk helyett, természetes tehát, hogy az ide bevándorlóknak teljesen be kell olvadniuk, teljesen amerikaiakká kell lenniök és nem lehet szó arról, hogy az egységes amerikai állampolgárság keretében külön jogállásuk legyen“ (175. old. 1. bek.).

³ *James Bryce* (id. m.): „Még az Egyesült Államokban sem a politika a polgárok legfőbb gondja“ (136. old. 3. bek.).

létén született s mint iskolaköteles az iskola révén vagy talán még inkább azért, mert iskolatársaival mint játszópajtásokkal másként beszélni nem tudott, szívesebben használta már az angol nyelvet, de mivel szüleinek nyelvét mint anyanyelvet kiskorában elsajátította, azt még megőrizte. Kiszakadván a második generáció a szülői házból, különösen *ha már az Unió területén született* — mely a leggyakoribb volt — családot alapítván, ott nem használta már állandóan szüleinek nyelvét még akkor sem, ha azt jól bírta is s ennek következtében a harmadik generáció a szülők nyelvét meg sem tanulhatta. A harmadik nemzedék ily módon már az angolt ismeri el anyanyelvének és fajára nézve teljesen elveszett.¹ Magától értetődően fokozta őseinek nyelvétől s így fajától való elszakadást az a körülmény, ha a második nemzedék valamely tagja amerikai állampolgárral kötött házasságot, még ha az nem is angol fajú volt, mert ez esetben az angol volt az a nyelv, melyet a házasfelek egyformán bírtak, mellyel magukat a családban is megértetni képesek voltak. A harmadik nemzedék ennek következtében még a szülői házban sem volt képes őseinek nyelvét megtanulni. Fajilag már rendszerint kevertvérű volt még akkor is, ha színes fajjal a vér nem keveredett s így annak úgyszólván minden tagja a fajra és nemzetére nézve véglegesen elveszett.²

Mindazon államok, ahonét az Unió területére bevándorlás történt, a kivándorlók elvesztésébe nem nyugodtak szívesen bele, különösképpen akkor, ha az anyaállamból a kivándorlás nagyobb méretű volt. Ez okból minden eszközt megragadtak, hogy a kivándorlók fajiségének a fenntartását biztosítsák s ha erre kilátás nem volt, a kivándorlók beol-

¹ *James Bryce* (id. m.): „Noha több városban szláv és olasz beolvasztatlanok, az egyetlen nagyobb oly kisebbségek, amelyek a hazájuk iránti ragaszkodást megőrizték és van elegendő politikai jelentőségük. . . A nevelésnek, társaságnak és mindennek feloldó és beolvasztó erői, amelyekből a társadalmi környezet áll, erősebbek Amerikában, mint bármely más országban. A vallási különbségek sem sokat számítanak“ (137. oldal).

² *Madison Grant* (id. m.): „Die einheimischen Amerikaner sind ein glänzender Rohstoff, leben aber bis jetzt nur ein unvollkommen entwickeltes Nationalbewusstsein“ (66. old. 3. bek.).

vadását lehetőleg gátolják. Az államok ezen törekvésénél eredmény csak ott volt várható, ahol az egyfajú bevándorlók csoportosan, kisebb-nagyobb tömbökben telepedtek le az Unió területén. A kivándorlók fájának fenntartására rendkívül alkalmas eszközül szolgált a honi nyelvű iskola, a templom és a szószék.¹ Mindezen törekvések is csak az utóbbi évtizedekben nyertek megfelelő megoldást, de az eddigi tapasztalat szerint a fenti intézmények sem lesznek képesek biztos és döntő súlyú eredményt hozni, mert az Unió, fajokat és nemzeteket összeolvasztó, ötvöző kohójának eredményesen ellentállni nem képesek, legfeljebb csak több ivadékon keresztül tudják a faji és nemzeti öntudatot ébren tartani.²

Az Északamerikai Egyesült Államoknak a bevándorlással szemben elfoglalt álláspontját két periódusra lehet fel-

¹ *James Bryce* (id. m.): „A régi történelmi párt iránti odaadás sokkal mélyebben gyökerezett az amerikai természetében, mint Európa bármely országában, hacsak a pártnak nem volt faji vagy vallási alapja“ (47. old. l. bek.).

² *Kurt Trampier* (id. m.): „Zunächst erscheint es bei der Betrachtung des Mello—Franco—Berichtes wesentlich, die Einstellung des Referenten zu dem ganzen Problem „Völker und Sfaaten“ zu kennen. Mello—Franco war brasilianischer Vertreter im Völkerbund. Er kommt alsó aus einem Land, das von Auswanderern verschiedener europaischer Nationen in nicht allzu ferner Vergangenheit besiedelt worden isf. Nachdem der Staat Brasilien gegründet worden war, wusste jeder Einwanderer von vornherein, dass er sich der Souveranitat dieses Staates, dessen Staatsprache und dessen überwiegende Nationalitat ihm vielleicht fremd sein würden, unterstellen müsste. Der neu nach Brasilien kommende Einwanderer irgendwelcher Nationalitat musste und muss alsó diesem Umstand von vornherein Rechnung tragen. Der Erwerb der neuen Sfaatsangehörigkeit und die Einordnung in den Staat, ebenso wie auch die allmähliche Einordnung in die „nationahnliche“ Gemeinschaft der Staatsbürger — es ware verfehlt den amerikanischen Nationalismus dem europaischen gleichzustellen — tragí alsó bei ihm, im Gegensatz zu den meisten europaischen Minderheiten, ebenso wie die Einwanderung selbst, freiwilligen Charakter. Eine Minderheitenfrage im europaischen Sinn ist alsó dem brasilianischen Vertreter in seiner Heimat und auch in allen anderen amerikanischen Staaten fremd. Mit dieser spezifisch amerikanischen Einstellung, die Mello—Franco für eine überaus glückliche halt, frift er in die Betrachtung der europaischen Minderheitenfragen ein“ (44. old. 2. bek.).

osztani, — világháború előtti és utáni időre. Az Unió anyaterülete Alaszka és gyarmat területei nélkül kilencmillió-hatszáz-kilencvenötezer-négy száz (9,659.400) négyszögkilométer. Ezzel szemben összlakossága az 1926/27. évi népszámlálás adatai szerint 132,112.000 lélek, tehát népsűrűsége négyzetkilométerenkint mindössze 14 lélek. Viszonyítva mezőgazdasági, de főként ipari fejlettségéhez képest, népsűrűsége nagyon kicsi, különösen ha figyelembe vesszük ki nem aknázott természeti kincseit és erőit.

Az Unió területére való bevándorlás a történelemben szinte példátlan, rendkívülien nagy arányai különböző okokra vezethetők vissza. A múlt század második felében a kaliforniai aranyterületek felfedezése által előidézett „aranyláz“ megmozdítja a gyors meggazdagodás reményében a földnek úgyszólván minden kalandos elemét. Ezeknek a tömegeknek beözönlése az Unió területének középső és nyugati — tehát ebben az időben még alig ismert és gazdaságilag még ki nem aknázott — területeire, melyeket eddig úgyszólván csak nomád és félvad indián törzsek laktak, megindítja az óriási méretű területek pacifikálását, majd pedig kultúrálódását, fokozottabb mértékben azonban gazdasági kincseinek a feltárását és azok kiaknázását. Az aranyláz okozta ugyanis, hogy a terméсарany után kutató tömegek megtalálják aranykutatás közben a többi eddig ismeretlen bányatermékeket, de felismerik a területeknek mezőgazdasági értékét is. Ezeknek kihasználására csak munkáskezerekre volt szükség. Az aranylázra vezethető vissza, hogy a terméсарany után kutató tömegek tehát hamarosan foglalkozást találnak, kenyérkeresethez jutnak s megindul az országnak amerikai ütemű fejlődése. Fokozottabban indul meg az eddig aránylagosan primitív viszonyok között lévő mezőgazdasági állam iparosítása, mely folyamat a világháború végéig meredeken emelkedő tendenciát tüntet fel.

Nagymértékben elősegítette másodsorban a bevándorlásnak nagy arányait az állam alkotmányos struktúrája. Az Unió demokratikus köztársasági jellegénél fogva a bevándorlóknak nemcsak „El dorado-t“ jelentett, hanem egyúttal a szabadság

hazáját is.¹ Az *állam* az alkotmány nyújtotta keretek között a földnek minden elnyomott nemzete, minden üldözött vallásfelekezete részére az eddig ismert legnagyobb szabadságjogokat biztosította.² Ha figyelembe vesszük, hogy a múlt századnak a derekán Európa területének nagyrészen még a középkori hűbériség csökevényei összes rendi hibáikkal, de előnyeik nélkül még mindig megvoltak, továbbá a vallási türelmetlenség és elnyomatás utolsó rezgései még érezhetőek voltak,³ könnyen megérthetjük azt, hogy mit jelentett az Egyesült államok liberális alkotmánya az elnyomottak részére.⁴ Itt említjük meg, hogy a sors különös iróniájának tűnik fel, hogy ezek az Amerikába irányuló kivándorlást előidéző tényezők a világháború után nemcsak még mindig hatni képesek voltak, hanem hatásukban még nagymértékben fokozódtak. Ugyanis a Párizs körüli békeparancsok által teremtett politikai atmoszféra, a nemzeti kisebbségek elnyomatása, az európai gazdaságoknak a háború után bekövetkezett nagymérvű elszegényedése és az Unióval szemben nagy eladósó-

¹ *James Bryce* (id. m.): „Viszont vannak olyan államok, amelyek a szavazati jogot még az állampolgárság megszerzése előtt megadják, úgy érvelve, hogy az sieteti a beolvasztás menetét. Ebben az érvelésben van erő, ha a vidéket és kisvárosokat vesszük, ahol a bevándorló hamar megtanul angolul és elsajátítja bennszülött szomszédai szokásait és gondolatait“ (57. old. 2. bek.).

² *James Bryce* (id. m.): Ha a pártok faji vagy vallási ellentéteken alapultak volna, a népben már meglevő ellentétek kiéleződtek volna. így azonban enyhültek. A legtöbb ilyen bevándorló a demokrata párthoz csatlakozott és a legtöbb német a köztársasági párthoz, de vannak bőven német protestánsok akik demokraták és ír katolikusok akik köztársaság-
giak“ (51. old. 2. bek.).

³ *Dr Krisztics Sándor*: Nemzet és állam: „A puritánokkal már beköltözésükkor magukkal hozott szabad eszmék — melyek miatt azoknak Angliából távoznok kellett — itt nem szűntek meg, sőt gyarapodtak, anélkül is inkább, mert itt nem kellett konvenciókkal, középkori öröklött elvekkel, az európai nagyképű tapasztalás által előre megjelölt fejlődés gátjaival megküzdeniök“ (123. old. 2. bek. 3. sor.).

⁴ *James Bryce* (id. m.): „Amerika tehát mentes az osztályellentétől, mert a közvélemény nem a kisebb-, vagy nagyobbvagyonú réteggel párhuzamosan, vízszintesen, hanem merőlegesen oszlott meg, úgy hogy minden nézet, minden politikai irány megtalálható minden társadalmi osztályban“ (138. old. 2. bek.).

dása, valósággal egy újabb népvándorlásnak váltak okozóivá. Csakhogy most már az Unió a háború folyamán szerzett tapasztalatok alapján az eddigivel szemben ellentétes bevándorlási politikát inaugurált.

A már felemlített okokon kívül jelentős mértékben emelte a bevándorlók lélekszámát az a körülmény, hogy az Unió alkotmánya értelmében az állampolgárságnak a megszerzése a bevándorló részére viszonylagosan könnyű és egyszerű volt. Amilyen fokozatosan emelkedett eddig nem is ismert mértékben az Uniónak gazdasági ereje és szaporodott népessége, ugyanoly mértékben növekedett külpolitikai súlya és tekintélye. Ennek a ténynek megvolt a fontos belpolitikai hatása. A bevándorló ugyanis, aki eredetileg csak pénzkeresés és vagyonszerzés céljából jött az ország területére, a kivándorlás idején rendszerint nem is akarta eredeti állampolgárságát megváltoztatni; azonban az Unióban való lakás következtében állandóan érezte az amerikai állampolgárság hiányát és felmerült annak szükségessége,¹ hogy hosszabb kinntartózkodás után állampolgári viszonyait az új helyzetnek megfelelően rendezze.² A demokratikus szabad szellem, mely az Unió alkotmányát áthatotta a jobb gazdasági viszonyok, az állampolgárság könnyű megszerzési módzata mind arra ösztönözték a kivándorlót, hogy teljesen elszakadjon eredeti nemzeti jellegétől,³ különösképpen abban

¹ *James Bryce* (id. m.): Még a heti munkabért kapó munkás is csak a pártra való szervezés és a pártért való működése alapján kapott munkát“ (33. old. 3. bek.).

² *James Bryce* (id. m.): „Tudatlan polgárokból álló, gyorsan növekvő lakosság, amely városi adót nem fizetett s jó közigazgatás iránt érdeklődést nem mutatott és pusztá eszköz volt a népvezérek kezében“ (121. old. 3. bek.).

³ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Mit der Betrachtung der Organismen entlehnten Bilde wird oft behauptet, dass ein Socialgebilde sich nach und nach überlebt, zerfällt und stirbt. Hierbei denkt man nicht an jené Falle, wo z. B. ein Stamm oder eine Konfession durch den nachkommenlosen Tod seiner Mitglieder erlischt, sondern derén, dass sich die dem Verbande zuhörigen Individuen verlieren und zu anderen Socialgebilden übergeben. Ein solches Ende tritt regelmässig ein, wenn das leifende Interessé des Verbandes, dass zu seiner Entstehung geführt hat, sich nicht

az esetben, ha már a családja is kiköltözött, vagy az új házában családot alapított. De míg a bevándorlók nagyobb része ezt eddig a külső kényszer hatása alatt és kedvetlenül *tette* meg,¹ most már az állam tekintélyének nagyfokú növekedése miatt nemcsak könnyebben hagyta el régi állampolgárságát, de egyenesen ambicionálta az amerikai állampolgárság megszerzését.² A beolvasztásnak egyik fontos tényezője volt az Unió választási rendszere. A párturalom nemcsak a politikai életnek szabta meg irányát, hanem egyenesen kenyérkérdéssé vált a pártgyőzelem.³ A bevándorolt munkásnak ennek következtében akarata ellenére bele kellett sodródnia a politikai életbe. Ez a körülmény azután feltétlen szükségessé *tette* az amerikai állampolgárság megszerzését. A fentebb kifejtettek alapján a világháború végéig az Unió bevándorlási politikájának célja arra irányult, hogy lakosságának a lélekszámát szükség esetén még mesterséges eszközökkel is szaporítsa. Azonban már a világháború előtti időben az állam egész területén biztosítani óhajtván a fehér fajnak teljes szupremáciáját, az első korlátozásokat a sárga faj beözönlésének megakadályozása végett foganatosítja.⁴ A „yellow peril“ gondolatának a képződése két főokra vezethető vissza. Először a kínai és japán munkások rendkí-

mehr in Übereinstimmung mit den inharenten Interessen seiner Mitglieder befindet“ (104. old. 2. bek.).

¹ James Bryce (id. m.): „A párt, különösen pedig a pártszervezetek növekvése, legtökéletesebbek és leghatalmasabbak, amelyeket a világ valaha is látott. Ezek úgyszólván egy második, nem törvényes kormányt képeznek, amelyek hatalmukba kerítették a törvényes kormányzatot“ (30. old. 6. bek.).

² Dr Haendel Vilmos (id. m.): „Hiba volna az angolt és az amerikai egy nemzetiségnek tekinteni, noha leszármazása és nyelve azonos. Aki „John Bull“-f és „Uncle Sam“-of közelebről ismeri, eziránt nem táplálhat kételyeket“ (17. old. 6. bek.).

³ James Bryce (id. m.): „A választási harcok pártjelszavak alatt folytak, mert a győzelem az illető nemzeti párt hitelét és erejét növelte. Egyéni jellem és tehetség nem jött számba“ (33. old. 2. bek.).

⁴ T. H. Ruyssen (id. m.): „Ces grandes oppositions de race peuvent avoir á un moment donné, une valeur pratique et le „pénil jaune“ n'est sans dout pas un vain mot. Mais on peut assurer que la base scienfiíque en est un des plus précaires“ (199. old. 11. sor).

vüii nagy olcsósága és igénytelensége váltja ki a fehér munkások irigységét és indítja meg a fehérek küzdelmét a sárga faj ellen. Ennél azonban sokkal jelentősebb a politikai ok. A Csendes Óceánnak az Unióval szemben fekvő oldalán a múlt század utolsó évtizedében a nagyhatalmi helyzethez jutott japán államnak a nagymértékű természetes szaporodás következtében beállott túlnépesedése miatt gyarmatokra volt szüksége. Ezen célból legalkalmasabb gyarmatosítási területül a japán főszigetekhez legközelebb fekvő indiai és ausztráliai szigetek mutatkoztak volna. Azonban mire a Japán gyarmatosító terveit valóra válthatta, már Anglia, Hollandia és Németország ezekre a területekre reáttette a kezét, a viszonylagosan legközelebb fekvő Fülöp szigeteket pedig 1898-ban a spanyol-amerikai háború után az Északamerikai Egyesült Államok köztársasága foglalja el. A japán faj felhasználván az Unió liberális felfogását és barátságos magatartását, melyet az utóbbi a bevándorlókkal szemben tanúsított, megkezdte az amerikai szigetek előzönlését, de egyúttal az Unió keleti partvidéke is japán valamint kínai bevándorlókkal szaturáltatottf.

A sárga fajnak nagyméretű bevándorlása azonban nemcsak a fehér munkások ellenszenvét váltotta ki, mert ugyanekkor megindul az Unió és Japán között a versengés a Csendes-óceán feletti hegemoniáért.¹ A két állam közötti politikai feszültséget fokozta az a körülmény, hogy az Óceán uralmáért Japánnal folytatandó esetleges háborúban az Óceán keleti partvidékén és közepén fekvő gyarmatterületei túlnyomó vagy nagyszámú japán lakossággal a nagy távolság miatt igen könnyen eshetnek japán kézre, egy hirtelen megrohanás esetén. Az a tény pedig, hogy ugyanekkor az amerikai kontinensen nagyszámú japán és kínai lakosság

¹ D. N. Hadjiscos Docteur en Droit, és Sciences politiques et économiques Les Sanctions Internationales de la Société, des Nations Tome Premier Paris (Ve) Marcel Giard & Cie Libraires-Editeurs. 16. rue Soufflot et 12, rue Toullier. 1920. „Le plus grandé boycottage populaire de l'histoire fut celui de 1905, en Chine, confre les mauvais fraitements infligés par les États-Unis aux travailleur chinois en Amérique“ (176. o. 5. bek. 3. sor).

van, mindenesetre kellemetlenül érintheti az Uniónak szíraíé-
giai érdekeit, még ha talán nagyobb veszedelem nem is
keletkezhetett volna ebből a körülményből. Mindezek az
elgondolások arra kényszerítették az Uniót, hogy törvény-
hozás útján szabályozza a bevándorlás kérdését és meg-
gátolja sárga fajú elemek további betódulását az ország és
a gyarmatok területére, vagy ha már beköltöztek, a politikai
jogaikból kiforgassa.¹

A világháború kitörésével az Uniónak érdekei közvet-
lenül nem voltak érintve. Ennek ellenére faji szempontból
erős hatásokat váltott ki az európai kontinensnek kettésza-
kadása. A rendkívül sokféle népelemnek az összeolvadása
nem volt teljes és bizonyos tekintetben csak látszólagos volt.
Ugyanis a látszólag egyöntetű amerikai nemzet részekre kez-
dett töredezni, mert az eredeti fajnak *átütő* ereje eltörölte
az egységes színezetet, és az Unió népessége a fehér fajon
belül is részekre szakad. Minthogy pedig az alkotmány angol-
szász jellege, továbbá az antant hatalmak területéről beván-
dorolt népesség számbeli túlsúlya túlnyomóan antant-szim-
pátiákat váltott ki, csak idő kérdése volt, hogy az évekig
húzódó világháborúba mikor fog az Unió tettelesen bele-
avatkozni. Az amerikai beavatkozás következtében győze-
lemmel végződő háború természetszerűleg még jobban meg-
erősítette a háborús párt politikai helyzetét. Az utóbbi fel-
használván a háború előtt és annak folyamán szerzett tapaszt-
alatokat s még nagyrészt a háborús psziché hatása alatt, de
egyúttal gazdasági okokból is a bevándorlás tekintetében az

¹ *James Bryce* (id. m.): „Csaknem az összes déli államok fogadtak
el oly határozatokat, amelyek anélkül, hogy nyíltan ellentmondának az
1870-iki alkotmány-módosításnak, amely választójoggal ruházta fel az ösz-
szes színes népességet, tényleg kizárták a választójogból a népesség nagy
többségét, noha némely államban a lakosságnak csaknem felét teszik ki.
1911-ben South Carolinában és Mississipiben a felénél is többet. A né-
gereket a választójogból a leggyakrabban ilyféle törvénnyel zárják ki.
Szavazati joga csak annak van, akinek már nagyapja is bírt szavazati
joggal. Természetesen egy néger nagyapja sem bírt szavazati joggal. Ez
az intézkedés nem ellenkezik az 1870-ben elfogadott módosítás betűjével,
mely szerint szavazati jogától senki sem fosztható meg „faja, színe, vagy
előbbségi szolgálai állapota alapján“ (19. old. 2. bek.).

eddigivel szemben ellentétes álláspontot foglal el. Tekintettel arra a körülményre, hogy egy nagyobb és az államot közvetlenül érintő megrázkódtatás esetén, amidőn a háború esetleg közvetlenül az állam területét veszélyezteti, a népesség államhűség szempontjából nem bírja ki a nagy teherpróbái, de még esetleg polgárháború is megoszthatja katonai erejét, — elzárkózik az ú. n. „kellemetlen“ idegen elemek túlságos bevándorlása elől. Erre az óvintézkedésre annál inkább szükség volt, mert az Európában de a többi földrészen is beállott területváltozások megváltoztatták a földnek eddigi politikai térképét. Felborult az eddigi politikai és gazdasági egyensúly és a lakosok milliói váltak hontalanokká, vagy maradtak kenyér nélkül. Mindezek az okok egy újabb népvándorlást indítottak meg az amerikai kontinensre, de főképpen az Unió területére. Az a nagy gazdasági fellendülés, mely a háborús konjunktúra következtében beállott, az Unió valutáját a föld többi összes valutája fölé helyezte s ez a körülmény mint mágnes vonzotta Európának egész népességét. Az aranyvalutának, a dollárnak ez a szívó hatása még a normálisnál is erősebben érvényesülhetett, mert az európai hadviselő feleknek valutája nagy mértékben leromlott, a központi hatalmaké meg éppen teljesen elértéktelenedett. A bevándorlás korlátozása s annak egyes államok szerint való évenkénti korlátozása az idegenek beözönlését csak korlátozta, mert a védekezés elsősorban a központi hatalmak népességéből eredő bevándorlás ellen irányult. Az Uniónak t. i. még mindig szüksége volt arra, hogy népességét mesterséges úton növelje, mert a világháború idején meginduló gazdasági fellendülés azt a látszatot keltette, hogy a világháború utáni évek, a prosperity korszakában Amerika gazdasági fejlődésének lehetőségei szinte határtalanok s az Unió gazdasága a földön praedominans lesz és marad is.¹

¹ *Krisztics*: Nemzet és állam: „Amióta ugyanis a pánamerikanizmus törekvéseiben az Egyesült Államok maguknak vindikálják a vezető szerepet, a déli latin államoknak a pánamerikanista törekvések már nem kedveznek, azok inkább az Egyesült Államok egységesítő tendenciájának, terjeszkedő imperializmusának váltak eszközeivé“ (281. old. 4. bek. 13. sor.).

Ezt a látszatot támogatta az a ténykörülmény, hogy a prosperity idején az Unió gazdaságát gazdasági válságok nem érintették, míg a többi nemzetgazdaságok kivétel nélkül a legnagyobb termelési vagy fogyasztási válságokkal küzdöttek, de még ezenfelül teljesen el is adósodtak. Nagy aranyfölöslegei és a világháború idején beállott vagyonosodása képessé tették az Uniót hitelnyújtásra, minek következtében a központi hatalmak, valamint az utódállamok Európában — de azon kívül is — majdnem kivétel nélkül az Unió bankjainál eladósodtak. Hitelezői helyzetét gazdaságilag is kiaknázván, tulajdonképpen az egész földet piacául megszerezte.

Mindazonáltal a gazdasági világválság nem hagyta érintetlenül az Egyesült Államokat sem, annak hatásai talán még kellemetlenebbül érintették a köztársaságot, mint a többi államokat, mivel azoknál a válság csak akuttábbá lett, de az Uniót először meglepetésszerűen érte, másodsorban pedig sem mezőgazdaságát, sem iparát kellő időben visszafejleszteni nem tudta. Az erős tempóban beállott munkanélküliség legközvetlenebbül az újonnan bevándorolt elemeket érintette s a sorukból kikerült munkanélküliek száma annyira emelkedett, hogy eltávolításukról államilag kellett intézkedni, nemhogy újabb bevándorló csoportokat bocsásson be az állam területére. Míg tehát a világháború után nagyrészt politikai momentumok indították meg a bevándorlás korlátozását, most a gazdasági feszültség hatása alatt szükségből, kényszerűségből kellett a kényszerrendszabályokat fogantatni.

VIII. FEJEZET.

Az európai népfajok nemzetté alakulása.

Az európai kontinens népfajainak területi elhelyezkedését a római birodalom bukása előtt viszonylagosan stabilnak lehet tekinteni, ha a római császárság terjeszkedése illetve győzelmei, meg is bontották a legyőzött nemzetek, vagy törzsek által lakott területek faji térképét. Ellenben a népvándorlás hullámai az eddigi településeket faji tekintetben úgyszólván teljesen megszünteti, a már letelepedett fajokat teljesen szétszórja és töredékeire bontja, de egyúttal az autochton népességtől fajilag távol eső elemekkel telíti oly módon, hogy a rövid időközben keletkező újabb hullám az eddig keletkezett fajcsoportokat újra megbontsa. Ily módon Európa nyugati, déli és középső része faj tekintetében mozaik képet nyújt. Sehol sincs fajilag egységes, nagyobb néptömb, mely egy erősebb államalakulat alzatát, népességét képezhette volna. Több, mint félévezredes idő volt szükséges ahhoz, hogy a népfajok chaosa némileg is tisztuljon az Európát lakó főbb népfajoknál. Hosszú, évszázados vérségi kereszteződés volt szükséges, hogy nagyobb földterületen egységes faji típusú népesség keletkezessen, mely az államalkotás képességeivel bír.

Különösképen megnehezítette egységes, illetve rokonfajok összeolvadását, az ez időben Európában uralkodó fajoknak — még az egynyelvűeknél is — a nyelvnek nagyarányú s egymástól sokszor erősen eltérő nyelvjárásokra történt megoszlása.

Ez okból a sikeres és maradandó értékű összeolvadásnak előfeltétele volt az egységes nemzeti nyelvnek megteremtése. Ez történhetett az irodalmi nyelvnek megalkotásával, vagy pedig egy nyelvjárásnak irodalmi nyelvvé történt emelésé-

vei. Ez a folyamat először a politikailag ezer darabra szabdalts Olaszországban indul meg Alighieri Dante munkálkodása nyomán aki az egységes olasz nyelvet megteremti, de mindjárt nála jelentkezik — ha még utópisztikusán is — az egységes olasz politikai nemzetnek gondolata. Dante megtermékenyítő eszméje csak halála után évszázadok múlva válik Franciaországban a Bourbonok jogara alatt valóra a XVI. és XVII. században, hogy a nagy francia forradalom alatt és után kiteljesedjen a francia nemzetállam. Jelentkeznek ugyan Franciaországon kívül több államban is ehhez hasonló jelenségek, úgymint Spanyolországban, Angliában, az Appenin-félszigeten, valamint a németrómai birodalomban is, de a folyamat végső kifejlődése csak később következik be és már többnyire francia példa hatása alatt áll. Kiemelendő, e tekintetben a germán faj, mely a napóleoni háborúk alatt ért megszegyenyítések hatása alatt ébred nemzeti öntudatra. Johann Goítlieb Fichte tüzes beszédei rázzák fel a német népet nemzeti aléltságából. Míg azonban Fichte társadalomfilozófiai munkáiban prononszírozottan individualista természetű, — politikai tevékenységében már egy egységes — de romantikus színezetű — faji elvet tartalmazó tant hirdet.

Friedrich Wilhelm Goflieb Hegel, Fichte kortársa, a Kant individualisztikus filozófiájának hatása alatt álló irányzattal szemben a szerinte merev és abszolút állami suverenitás álláspontján áll, mely az állam népességének a főhatalom gyakorlásában semmi részt nem juttat.¹ Hegelnél

¹ Die Herdflamme. Hegels Schriften zur Gesellschaftsphilosophie: Teil I. Philosophie des Geistes und Rechtsphilosophie. Herausgegeben, mit Einführung und Anmerkungen versehen von Privatdozenten Dr. Altréd Baentler Dresden. Verlag von Gustav Fischer Jena.

„Der Staat ist als die Wirklichkeit des substantiellen Willens, die er in dem zu seiner Allgemeinheit erhobenen besonderen Selbstbewusstsein hat, das an und für sich vernünftige. Diese substantielle Einheit ist absoluter anbewegter Selbstzweck, in welchem die Freiheit zu ihrem höchsten Recht kommt, so wie dieser Endzweck das höchste Recht gegen die Einzelnen hat, deren höchste Pflicht es ist, Mitglieder des Sfaates zu sein.

Wenn der Staat mit der bürgerlichen Gesellschaft verwechselt und seine Bestimmung in die Sicherheit und den Schutz des Eigentums und der persönlichen Freiheit gesetzt wird, so ist das Interessé der Ein-

a nemzetfogalom szinte hiányzik, legfeljebb az állami főhatalom eszközét tekinti benne. E tekintetben hasonló álláspontja Herderéhez,² amennyiben a korokban uralkodó államforma és társadalmi rend hatása alatt állanak mindketten.

A francia nemzet írói és állambölcselei Rousseau nyomán haladnak és így a társadalmi szerződés a nemzet teóriájukon uralkodik.

A nép nemzetté való alakulásának a német felfogás egyedül a faji származást teszi alapfeltételül. E tételnek első tanait Fichte fejt ki. Fichtet a politikailag széttagolt német faj egyesítése, a németységnek egy hatalmas birodalomba való tömörítésének gondolata vezette.³ Az általa hir-

zelen als solcher der letzte Zweck, zu welchem sie vereinigt sind, und es folgt hieraus ebenso, dass es etwas beilebiges ist, Mitglied des Staates zu sein. — Er hat aber ein ganz anderes Verhalnis zum Individuum, indem er objektiver Geist ist, so hat das Individuum selbst nur Objektivität, Wahrheif und Sittlichkeit, als es ein Glied desselben ist. Die Vereinigung als solche ist selbst der wahrhafte Inhalt und Zweck, und die Bestimmung der Individuen ist ein allgemeines Leben zu führen; ihre weitere besondere Befriedigung, Tätigkeit, Weise des Verhaltens hat dies Substantielle und Allgemeingültige zu seinem Ausgangspunkte und Resultate“, (791. old. 3. bek. 1. sor.)

¹ *Hegel* (id. m.): „Der Staat an und für sich ist das Ganzé, die Verwirklichung der Freiheit, und es ist absoluter Zweck der Vernunft, dass die Freiheit wirklich sei. Der Staat ist der Geist, der in der Welt steht und sich in derselben mit Bewusstsein realisiert, während er sich in der Natur nur als das Andere seiner, als schlafender Geist verwirklichf. Nur als im Bewusstsein vorhanden, sich selbst als existierender Gegenstand wissend, ist er der Staat.“

² *Herder*: Vom Einfluss der Regierung auf die Wissenschaften. Berlin, bei Georg Jakob Decker, 1781.

³ *Emile Giraud* (id. m.): „Pour fixer le statuf polifique d' une population, il est inutile de s' inquiéter de sa volonté. Il suffit de constater ses caractères nationaux pour savoir de quelle communauté nationale elle fait partié. La doctrine allemande a fait sienne cetté conception, mais en la rétrécissant encore. Elle a retenu deux éléments objectifs: la race et la langue; la langue étant considérée, déjà comme un élément secondaire, et regardée pluítot comme un indice révélateur de la race. La race est proprement une certaine conformation physique qui révèle la mérne origine et nous moníre l' humanité constituée en sorfes de grandes familles. L' Etát pourra légitimement s' étendre jusqu' aux confins des territoires peuplés de gens de mérne race“ (14. old. 2. bek. 3 sor.)

detett hatalmas gondolat meg is termi gyümölcsét, a német birodalom megalakítását.

A faji egység ugyan már benne él a XVIII. század nagy német íróinak a lelkében s mint Olaszországban Dante az irodalmi nyelv megteremtésével, úgy a németeknél egy Kleist, Korner, Schiller, Goethe és társaik azok, akik a nyelvjárásokra széttagolt germán fajt az irodalmi nyelv megalkotásával nyelvi egységbe tömörítik. Fichte ezt a folyamatot a napóleoni hadjáratokban a franciák részéről a német nemzetet ért megaláztatások hatása alatt, — a költők által már kicsiszolt irodalmi nyelvvel összekapcsolt germánságot — a teljes politikai egység megalkotásának az útjára vezeti. Tüzes beszédeivel felrázza a német nép nemzeti öntudatát s a legyőzetés legszomorúbb óráiban lankadatlanul hirdeti a germán faj magasabbra hivatottságát.¹ A pángermánizmusnak gondolata azonban még őbenne mint ködös, homályos s a messze jövőben megvalósítandó kép élt. Fichte elévülhetetlen érdeme marad mégis, hogy sikerül neki a német nemzeti géniust aléltságából felébreszteni és az munkásságának eredményeként elindult győzedelmes útjára.

A német faj öntudatra ébredése nem elszigetelt jelenség volt. Európának majdnem összes népeit mint varázsütés érinti ugyanezen gondolat. Megindul mindenütt a kontinensen az írók, költők és politikusok serkentésére az önálló nemzeti állam megalkotására irányuló munka. Rendszerint egy már létező, de kisebb faji állam vagy még inkább egy dinasztia lépett fel a fajállam megvalósítása érdekében s vált a nemzeti eszme előharcosává. A germán faj egységesítését Poroszország, illetve a Hohenzollern, valamint a Habsburg dinasztiák propagálták, az olasz nép egységesítése a savoyai

¹ *Fichte*: Reden an die Deutsche Nation. „Das Ganze der in der Gesellschaft miteinander fortlebenden und sich aus sich selbst immerfort natürlich und geistig erzeugenden Menschen, das insgesamt unter einem gewissen besonderen Gesetze der Entwicklung des Göttlichen aus ihm stehf, ist ein Volk. Die Gemeinsamkeit dieses besonderen Gesetzes ist es, was in der ewigen Welt und darum auch in der zeitlichen diese Menge zu einem natürlichen und von sich selbst durchdrungenen Ganzén verbindet“ (Reclam 116. o.).

ház nevéhez fűződik s a szláv fajok egyesítése érdekében Oroszország küzd a Romanovok égisze alatt. Az egész népfaj egyesítésének törekvése egy már létező faji államból indulva ki, annak végcélja a maximális területnagobbodás volt. Magától értetődően ezt a végcélt csak akkor érthette el, ha elég katonai ereje volt annak megvalósítására s csak az esetben kecsegtethette törekvését siker, ha a szomszéd államok felett döntő győzelmet aratott. Ebben az esetben azután már tulajdonképpen nem is kereste a győző fél, hogy a felszabadított fajtestvérek az új uralmat elismerni akarják vagy sem.

Az 1870—71. évi német—francia háborút befejező első versaillesi béke Elzász-Lotharingiának túlnyomóan német eredetű és nyelvű területeit az új német birodalom területéhez csatolja. Ez a terület, mely XIV. Lajos hódító politikájának eredményeként jut francia fenhatóság alá, a franciák által történt meghódítás idején tiszta német népességgel bírt, azonban a lakosság kevés faji öntudatot mutatott a tőle idegen, francia uralommal szemben. Annál is inkább, mert még benne él a hűbéri fejedelmek korának szelleme, amikor különösen a határterületek fegyvertény vagy szerződés és örökösödés alapján gyakran cserélnek fejedelmi birtokost. Európa népei u. i. még a XVII. században a háborút az absolutus princeps ügyének tekintik, melyet a fejedelem leggyakrabban idegen tisztekkel és idegen zsoldos katonasággal folytat s ők tulajdonképpen csak szenvedő, de türelmes alanyai a hadi tényeknek és az azokból folyó politikai változásoknak. Érzésben és gondolatban rendszerint nem is azonosítják magukat a fejedelem törekvéseivel. Elzász-Lotharingia népessége a francia uralom alatt német nyelvű és fajiságát megtartja ugyan, de a diadalmasan fejlődő francia kultúra hatása alatt áll, éppen azon időponttól kezdődően, amikor az az egész európai kontinensen nemcsak politikailag, de kulturális szempontból is vezető pozícióhoz jut. Minthogy azonban a XVII. és XVIII. században még a francia nemzet részéről sem találkozunk szisztematikus faji beolvasztási törekvéssel, Elzász-Lotharingia német népessége érzelmileg csak a nagy francia forradalom után csatlakozik

a francia állameszméhez. Ennek okát abban találjuk, hogy a francia uralom kultúrhatása csak ekkor jelentkezik erősebben, de még inkább abban a körülményben, hogy a forradalomnak vívmányai s különösképpen demokratikus szelleme nagy vonzó erővel bírt a tömegekre, fajra és érzelmre való tekintet nélkül, mert ebben látták felszabadulásuknak egyetlen lehetőségét az elavult patrimonialis szerkezetű uralom alól.

A 70—71-es háborút befejező békekötés visszacsatolta Elzász-Lotharingia területét a német birodalomhoz s ekkor csődöt mondott a merev fajteória elmélete, mely csak a faji származást, helyesebben egyedül a nyelvet fesi meg a nemzet ismertető jegyének, amennyiben a visszacsatolt területek népessége még a békekötés előff, de utána is a legélesebb ellenállást fejt ki a visszacsatolás ténye ellen.¹ A helyzet különszerűsége adja meg a francia nemzetetória alapját, mely utóbbi természetszerűleg politikai okokból sem tehette most már magáévá a fajelméletet.² A fajteória ugyanis két sebezhető pontját érinti a francia államterületnek és pedig Elzász-Lotharingián kívül, melyről a nemzet véglegesen lemondani nem akart, a francia állam délkeleti területét.³

¹ *Emile Giraud*: (id. m.): „On peut dans certains cas faire perdre à une population son caractère national en usant de patience, d'adresse. Mais cela est d'autant plus difficile que la volonté actuelle de la population s'appuie sur des éléments objectifs concordants. Or pour les Rhénans, la race, la langue, les moeurs, l'histoire l'ointaine et l'histoire d'hier parlent en faveur de l'Allemagne. Le souvenir et les impressions laissés par la domination française dans l'autre plateau de la balance pésent d'un poids bien léger.“

² *Lucien Bruti*: (id. m.): „Quels sont ils? Essentiellement et uniquement, assurer le respect de ces droits qu'on appellera „humains“, parce que, dérivés de la nature même de l'homme, ils sont imprescriptibles et inaliénables (1.) jegyzet (1.) „A côté des droits internationaux positifs, que l'homme peut posséder en vertu de traités entre les Etats, il y a les droits naturels internationaux de l'homme qui lui appartiennent en tant qu'homme“. (Pascal Fiore). Ces droits naturels internationaux ne sont autres que ceux que nous venons de mentionner, prolongés quant à leur exercice au delà des limites de la société politique.“

³ *Madison Giant* . (id. m.): Im heutigen Frankreich teilen die drei Rassen ebenso, wie in Casars Gallien die Nation in ungleiche Teile.“

A francia teória első összefoglalója tulajdonképpen Renan volt Quesque c' est la nation politikai brochure-je révén.¹ E munkában Renan rendkívül szellemesen mutat rá a németek által propagált fajteória hibáira és mesterkéltségére és ezzel szemben a népességnek nemzetté alakulási feltételül egyedül az egyén érzelmi motívumait jelöli meg.²

A nemzet a francia teória szerint nem egyéb, mint a társadalmat alkotó egyének öntudatos akaratóból keletkezett³

¹ *Emile Giraud* (id. m.): „La volonté nationale repose donc sur des „éléments objectifs“: elle est un effet. Mais c' est un effet qui réagit sur sa cause. cette volonté nationale tendra á renforcer la similitude des caractères communs. Par exemple, en Alsace les habifans qui ont recu une formation germanique pendant la période de l' annexion s' efforcent d' apprendre la langue francaise et de s' imprégner de culture franchise pour resserrer encore les liens qui les unissent á la Francé“ (19. old. 1. bek. 1. sor.).

² *T. H. Ruisen* (id. m.): „En revanche, on parle plus habituellement de nationalité grecque, bulgare, juive, lithuanienne, etc, et l'expression, devenue bientôt classique, „de principe des naffionalités“ designera habituellement le principe en vertu duquel les individus qui reconnaissent enfre eux des similitudes suiffisamment fortes doivent étre admis á constituer sur un territoire unique, une communauté politique indépendante“ (95. old. 14. sor.).

³ *Ernest Renan*: Discours et conférences. 1887. Et principalement la conférence sur le sujet: „Qu'est ce qu'une nation. L'homme n'appartient ni á sa langue ni á sa race, il n'appartient qu'á lui-même, car c'esf un étre libre c'est un étre moral. Le droit des populations á decider de leur sort est la seule solution des diificultés de l'heure presente que peuvent réver les sages. Une nation, c'est pour nous une áme, un esprit: une famille spirituelle, resultant dans le passé de souvenirs, de sacrifices, de gloires, souvent de deuils et de regrets communs; dans le present du desir de confinuer á vivre ensemble Ce qui constifue une nation, ce n'est pas de parler la même langue ou d'appartenir á un même groupe ethnographique; c'est devoir fait ensemble de grandes choses dans le passé et de vouloir en fairé dans l'avenir. La nation est un principe spirituel, resultant des complications profondes de l'histoire. „Le báron Eötvös: „Si l'on demande á quoi l'on peut reconnaître une individualié nationale, nous repondrons: uniquement dans le conscience, qu'elle puise son existence personnelle par le besoin de realiser cette existence. Chaque peuple, qu'il se compose de millions ou seulement de milliers d' individus, qu' il soít indepedent ou bien soumis á une autre peuple, se senfira comme nationalité si cette conscienc s' eveille en lui, et il devra étre reconnu“.

s tudatosan akart kapcsolat.¹ Az elméletnek sarkpontja az egyén szellemiségén nyugszik, ez az egyedüli nemzetet létesítő tényező.² Ennélfogva az egyén nem kényszeríthető arra, hogy valamilyen nemzetegységben megmaradjon, ha akarata annak irányával és felfogásával nem egyező.³ Az egyén szabadon dönthet nemzeti s így állami hovatartozandóságának a kérdésében s ebben semmi más körülmény nem gátolhatja.⁴ Addig marad valamilyen állam kötelékében, míg annak szükségét érzi s neki megfelel, mihelyt politikai eszméi más irányba vonzzák, a régi kötelékből kiléphet és szabadon csatlakozhatik valamely másikhöz.⁵ Minden egyéb

¹ *Emile Giraud* (id. m.): „Supposons que la guerre de 1914 n'ait pas en lieu et de coeur, par le fait même notre droit à revendiquer cette province se fût trouvé définitivement éteint. Cela ne saurait en rien inciter à commettre de nouvelles violences dans l'espoir de voir un jour la prescription consolider leurs résultats“ (23. old. 5. sor).

² *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „Tehát az állam nem pusztán tényleges külső hatalomnak megjelenése, nem a jogi világ megnyilatkozása, hanem az erkölcsi világ körében jelentkezik, oly módon, hogy az emberiségnek egy összefüggő, más emberegészekről felismert nemzeti sajátosága által elvált csoportjának irányítása alatt áll“ (173. old. 1. bek. 27. sor).

³ *Emile Giraud* (id. m.): „Nous maintenons fermement le principe que l'État formation politique doit comprendre tous les éléments du même groupement national et ne doit pas renfermer d'éléments nationaux étrangers. Cet idéal de l'état national, réalisé pour la France et la Grande-Bretagne (l'Irlande mise à part), ne l'est pas entièrement pour la plupart des autres États d'Europe. Il y a là des situations anormales qu'il faut corriger“ (21. old. 3. bek. 2. sor).

⁴ *Haendel Vilmos* (id. m.): Mancini a megalkuvást nem ismerő demokrata a népek világában is. Ember, ember — nép — nép teljesen egyenlő. Ez magánjogi — amaz nemzetközi jogi alany föltétlenül kell, hogy legyen (31. old. 14. bek. 1. sor.).

⁸ *Nicolas Politis* (id. m.): „Il devient impossible de soutenir que, séparé de son pays, l'individu n'a aucune place, au point de vue juridique, dans les rapports internationaux“ (61. old. 2. bek. 2. sor).

⁵ *Emile Giraud* (id. m.): „Le sentiment national n'est pas immuable et éternel. La nationalité n'est pas un principe invariable sur lequel l'action des individus, la politique des États serait sans prise. Le sentiment national naît, croît ou s'étiolle, se transforme, s'altère et meurt. Cette évolution a évidemment un rythme et une durée très variables“ (19. old. 2. bek. 2. sor).

kapcsolat, legyen az természetes, vagy a jog által létesített, úgymint faji, nyelvi, vagy alkotmányos, nem korlátozhatja az egyént céljának megvalósításánál.¹

A két ismertetett elméletet egymással szembehelyezve a következő megállapításokat tehetjük:

Mindenekelőtt le kell szögeznünk azt a tényt, hogy mind a két elmélet gyakorlati politikai célok érdekében konstruáltak meg, a terjeszkedési politika alátámasztására. Nem egyéb úgy az egyik, mint a másik, mint két államnak, a német és franciának tudományos formába öltöztetett, hódítási törekvése.²

Másodsorban mindkét elmélet csak féligazságokkal operál, mert a nemzetet létesítő tényezők egyikét emeli ki a másiknak negligálásával. Ez okból mind a két elméletnek erősen sebezhető pontjai vannak.

A Hegel—Herder—Fichie-féle fajelméletnek ereje abban rejlik, hogy kiinduló pontul a faj által létesített természetes egységet veszi.³ Tagadhatatlan a már kifejtettek alap-

¹ *I. L. Brun* (id. m.): „De la communauté d'origine, le langage, en effet est un signe plus facilement perceptible que la race; tout autre, son influence dans la distribution des groupements politiques, bien plus que la similitude des caractères physiques, — à supposer même que celle — ci comporte la ressemblance du „caractère“, au sens moral et propre du mot, — elle est dans les rapports politiques, sociaux, économiques et même intellectuels, agent d'union“ (86. old. 2. bek.).

² *T. H. Ruyssen* (id. m.): „Bref, Allemagne, Autriche—Hongrie, Russie, et Turquie étaient consituées par une hiérarchie de peuples qui, au seuil du XXe siècle, représentait en face des démocraties de l'Europe occidentale et des deux Amériques, la survivance la plus caractérisée du Moyen Age“ (11 old. 1. bek. 1. sor.).

² *D. N. Hadjiscos* (id. m.): „Il va sans dire que les apologistes de la morale guerrière et de l'esthétique guerrière se recontrèrent principalement en Allemagne, aussi bien parmi les militaires de haut rang que dans l'élite universitaire“ (92. old. 4. sor.).

² *D. N. Hadjiscos* (id. m.): „Aujourd' hui il est possible, grâce à la victoire qui a permis de désarmer d' une façon aussi complète que possible l' ennemi, le barbare vaincu, il est loisible de la réaliser pratiquement“ (158. old. 5. bek. 2. sor.).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Im geistigen Stufenbaue des Menschheitslebens findet sich das Volkstum als jené Stufe, in der bei ausgezeichnete Ausgliederungsfülle die grösste Einheit hervortritt. Durch die enge

ján a fajnak nemzetet létesítő ereje és fontossága. Ha azonban a faj természetes kapcsolata révén rendszerinti kiinduló pontját képezi a nemzetté fejlődésnek s ha az államban az alkotmány létesítette szervezetben annak külső, érzékelhető alzáját adja is,¹ — a fajiságnak a fizikáin kívül szellemi egységet is kell teremtenie.² Csak a fizikai és szellemi egység együttesen alkothatja a nemzetet.³ A faj által megteremtett embercsoport csak materialiter szerepel és ebbe a nyers anyagba csak az egységes nemzetszellem visz bele emberi jelleget.⁴ Hiábavalóan kísérelne meg azonban valaki egy

Bindung an Sprache, Staat, Überlieferung, Geschichte, Rasse, Raum u. a. m. — wobei aber keine einzige dieser Bindungen entscheidend ist, keine einzige das Volkstum ausmacht und jede einzeln entbehrt werden kann, — entsteht im Volkstum jené Einheit des objektiven Geistes, die über diejenige Einheit, welche der blosse Vorrang der Teilinhalte untereinander in sich schliesst, hinausgeht und durch die es zu einer geschichtlich einmaligen Tatsache wird“ (467. o. 3. bek.).

¹ *Hans Kelsen*: Hauptprobleme der Sfaatsrechtslehre: „Solange dasjenige, was dem „gesunden Menschenverstande“ zunächst und am scharfsten ins Auge fällt, dasjenige, wonach im taglichen Lében vor allém die Frage ist, nämlich der Inhalt der die Praxis der Alltags beherrschenden Normen vom Volke ausgeht, ist man begreiflicherweise nur allzu leicht geneigt, die lediglich formaié Funktion des Staates und seiner Organe zu übersehen und das Recht als Wille des Volkes oder als Volksüberzeugung gelten zu lassen. Wenn man aber auch mit dieser Formel vielleicht zutreffend die Herkunft des Norm-Inhaltes bezeichnet, so ist doch diese genetisch-materielle Betrachtung der Rechtserscheinung keineswegs geeignet, über die formaié Natur derselben Aufschluss zu gebén“ (97 lap. 2. bek. 7 sor.).

² *Hans Kelsen*. Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Die Individuen, bei denen eine derartige Zurechnung stattfindet, sind die Staatsorgane und der gemeinsame Treffpunkt aller Zurechnungslinien, die von den als Organhandlungen qualifizierten Tatbeständen ausgehen, ist der Staatswille“ (183. old. 2. bek. 14. sor.).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Das subjektive Bewusstsein nationaler Zugehörigkeit hingegen ist weder Bedingung noch Besfandteil der nationalen Gemeinschaft, sondern nur ein subjektivés Feststellen des Ergebnisses eines objektiven Prozesses“ (478. o. 2. bek.).

⁴ *Hans Kelsen*: Allgemeine Staatslehre: „Die — von manchen Autoren auch folgerichtig gezogene — Konsequenz erfordert, dass, weil die Staatsbürger nur in ihrem Inbegriff: dem Staate, frei sind, eben nicht der einzelne Staatsbürger, sondern die Person des Staates frei sei. An

fajilag rendkívül elütő tulajdonságokkal bíró embercsoportot egy egységbe formálni és összeolvasztani, ha a faji tulajdonságai a csoportot képező egyéneknek egyébként nem egészítenék ki egymást,¹ — a kísérlet bizonyosan balul ütne ki vagy pedig csak múló jellegű lesz még abban az esetben is, ha a fajilag heterogén jellegű társadalom minden egyes tagjában meg is van az erős akarat a nemzetalkotásra,² mert megakadályozza az egységes nemzetté való szerveződést a faji tulajdonságok nagy divergentiája.³

die Stelle der Freiheit des Individuums tritt die Souveränität des Volkes oder, was dasselbe ist: der freie Staat, der Freistaat als grundsätzliche Forderung. Das ist die letzte Stufe in dem Bedeutungswandel des Freiheitsgedankens“ (325. old. 2. bek. 18 sor.).

¹ *Madison Grant* (id. m.): „Die alpine Rasse bildet heute wie zu Casars Zeiten den grossen Grundstock der Bevölkerung von Mitteleuropa, der von einer nordischen Adelschicht überlagert wird. Sie bewohnen als untere Bevölkerungsklassen die oberen Teile Belgiens, wo sie als sogenannte Wallonen eine altertümliche französische Mundart sprechen, die der alten langue d'oil nahe verwandt ist. Sie bilden den grössten Teil der Bevölkerung des Berggebietes von Elsass-Lotharingen, Baden, Württemberg, Bayern, Tirol, der Schweiz und Norditalien, kurz vom ganzen mittleren Stock von Europa. In Bayern und Tirol sind die Alpenen so durchaus vernordet, dass sich ihre wirkliche Rassenverwandtschaft nur durch ihre Rundköpfe verrät“ (93. lap. 2. bek.).

² *J. Kesters* (id. m.): Signalons a ce propos que l'école italienne, en fondant sa théorie de la nationalité sur le droit naturel, ainsi que nous l'avons déjà constaté, déclare nul et de nulle valeur ce que le droit positif, tant dans la sphère, pourrait déterminer de contraire aux principes du droit naturel“ (185. old. 2. bek. 1 sor.).

³ *Krisztics Sándor*; Nemzet és állam: „Ezekkel a metafizikai, erőszaki, uralmi, mechanikus teoriákkal, melyek az államot csinálják, mint egy mesterséges gépezetet, szemben áll az a magyarázat, mely azt mondja, hogy az államnak önálló különléte van. Az állam oly élő szervezet, mely a különböző egyes emberi lényekből van összetéve, kiket még egy benső erő, benső gondolat kapcsol össze. Egy tárgyilagos benső cél akaratuk ellenére köti össze az egyeseket, kik nem önkényesen, hanem ösztönyszerűleg készíttve egyesülnek egy lényé, mely belső ösztön nemcsak összekapcsolja, hanem magasabb és magasabb színvonalra is emeli az egyeseket. Az állam nem mindig mutatja ugyanazon állapotokat, hanem fejlődik, növekedik, szaporodik, a kis népből belső fejlődés által nagy nép támad. Vagyis az államorganizmus, „élő egyén mely ismét részekből áll“ s így oly szervezet, melyet az élet jellemez“ (205 old. 2. bek. 1 sor.).

Tényként megállapítandó azonban, hogy a vérségi kötelékből eredő faji kötelék hatása korlátozott.¹ Az embercsoportnál megkövetelt nemzeti öszszellem nem hagyhatja figyelmen kívül, de nem is nélkülözheti az egyénnek akarata a hozzávaló csatlakozáshoz.² Ugyanis ha kénytelen meghajolni az egyén akarata korlátolt erejére hagyva a vele szemben ellenállhatatlan erővel jelentkező állami akarat előtt, ezt csak a fizikai erő előtt meghajolva, kényszerúségből teszi.³ Ilyen esetben az állam nemcsak nélkülozi az egyén és állam között feltétlenül megkívánt etikai kapcsolatot, hanem az egyén és állam akarata teljesen ellentétes irányú.⁴ Abban az esetben tehát, mikor az állam akár külső, akár pedig belső okoknál fogva hatalmát az egyénnel szemben érvényesíteni fizikailag nem képes, az egyén abból kiválik, amelynek tagjának eddig sem érezte magát,⁵

A Fichte—Hegel-féle felfogásnak nagy hiánya és ez okból erősen sebezhető pontja, hogy a faji származáson kívül egyebet nem keres s figyelmen kívül hagyja, teljesen mellőzi az

¹ *Emile Giraud*: (id. m.): „Elle montre qu' il est impossible d' assigner une date précise á la naissance du sentiment national. Celui — ei est le résultat d' une création lente. A l' origine il est faible, flou, indéciis: il ressemble un peu á un ruisseau qui hésite entre plusieurs directions, qui pourrait perdre tout de suite son individualité naissante en se mélangant á un autre cours d' eau ou disparaître en se perdant dans une grande rivière. (20. old. 1. sor.)

² *Wolzendorff* (id. m.): „Der rechtserhebliche Wille der Nationszugehörigkeit kann nur dem einzelnen sich als Nationsgenossen fühlenden Menschen zugesprochen werden aus seinem individuellen sozialen Selbstbesüimmungsrecht. (38. lap. 2. bek. 1. sor.)

³ *Wolzenort* (i. m.): „ Das ist die andere grundsätzliche Auffassung über die Feststellungsart der Nationalität: es gibt gar keine andere praktisch durchführbare Art, als die des Bekenntnisses des einzelnen zu einer Nation. (22. lap. 1. bek. 1. sor.)

⁴ *Emile Giraud* (id. m.): Pour les partisans de la théorie subjective, c' est uniquement la volonté des populations qu' il faut considérer. La nation est constitué „par le consentement actuel“ „par la volonté qu' ont différentes provinces de vivre ensemble.“ „La nation, proclame Renan, est un plébiscite de tous les jours.“ (16. old. 3. bek. 1. sor.)

⁵ *Wolzenort* (id. m.): Das Nationalbewusstsein will nicht nur im einzelnen sich frei entfalten, es will sich in der Geltung der Gesamtheit in seiner Lebenseinheit verwirklicht sehen. (27. lap. 2. bek. 13. sor.)

egyén akaratát, sőt annak kifejezett akaratával ellentétben saját impériuma alá akarja azt vonni, vagy ha ez már valamely hódító hadjárat eredményeként sikerült, hatalma alatt megtartani kívánja. Az államnak mindazon törekvése, mely az egyén önmeghatározó és öntudatos akaratának a megsemmisítését célozza, tulajdonképeni célját rendszerint el nem éri, vagy legfeljebb az egyén személyiségének a megsemmisítését eredményezi.¹

Elszász-Lotharingia népessége faji tekintetben már eredetileg sem volt teljesen tisztavérű.² Kétségtelen a germán eredet s ezt bizonyítja az a tény, hogy nyelvében mai napig túlnyomó részben német maradt. A nyelv egyöntetűsége mellett azonban a germán faj általában erősen individualizifikus természetéből kifolyóan kiváltképen hajlamos az elkülönülésre még nyelvében is és ez az elkülönülés egészen a külön államiság, önálló állami élet megteremtéséig vezethet. A germánok ezen faji tulajdonsága már az ókorban kezdi éreztetni a törzsi kötelékekben hatását.³ A

¹ I. *Kosters* (id. m.): „Cela a pour conséquence que pour être obligatoire, le droit positif, soit national, soit international, doit être en harmonie avec l' éternel et immuable droit naturel. Du resté, il ne faut pas perdre de vue, „que le droit naturel ne détermine pas toutes les particularités, il monire pour ainsi dire les commifés du droit.“ Il est donc laissé au droit positif toute liberté de spécifier en détail les principes généraux du droit naturel dans l' applicafion á des cas particuliers. (183. old. 4. bek. 1. sor.)

² *Madison Grant* (id. m.): „Den bretonischen Bauern mit seinem alpinen Rundschadel, den kleinen, langköpfigen, brünetten Walieser der Mittelmeerrasse und den grossen, blonden hellaugigen schotfischen Hochlander von rein nordischem Geblüt in eine einzige, als kelfisch bezeichnete Gruppe zusammenfassen zu wollen, ist offenbar unmöglich. Diese Volker haben weder körperliche noch geistige, noch kulturelle Merkmale gemeinsam. (51. lap. 5. bek.)

³ *Madison Grant* (id. m.): „... die Tatsache, dass die Kaiserwürde durch viele Generationen wahlbar war, bevor sie im Hause Habsburg erblich wurde, verhinderte die Einigung Deutschlands während des Mittelalters. Eine sfarke erbliche Monarchie, wie sie in England und Frankreich entstand, würde das heutige Deutschland um 1000 Jahre früher herbeigeführt haben und hatte es zur Vormacht der Christenheit gemacht, aber es gelang den zersförenden Einflüssen in der Person der machfigen

német elem a történelmi idők folyamán Nagy Károly uralmának idejétől eltekintve 1871-ig, vagyis az egységes német birodalom megalapításáig számtalan kisebb-nagyobb államra tagozódott. A német római császári hatalom ugyanis csak nagyon lazán kapcsolja egybe a németek által lakott területeket úgy, hogy a tulajdonképeni állami életét a németiség a családi köteléken alapuló szűkebb keretek között éli le.¹ A német egységnek a megteremtése nem tudja teljesen eliminálni az egységes faj ellenére sem a faji törzscsoportok közti különbségeket és ellentéteket és azok ma is kiütőköznék az államon belüli életben. Ezek a fennálló differenciák nem vezethetők le pusztán a vallási és társadalmi állapotokból, azoknak mélyebben fekvő okai vannak, mert a vérben, illetve a fajban gyökereznek.

Ha a hatvan évig egy politikai egységben élő német nemzetnél észlelhetők a vázolt fajbéli különbségek, még fokozottabb mértékben megtalálhatók azok Elzász-Lotharingia német népességénél. Ugyanis ezeknek a területeknek a népessége a német nyelvterület legdélibb szárnyát képezik, mely német anyanyelvét még napjainkig megtartotta, s ez okból a germán nyelvcsaládnak perifériális elemeit képezik nemcsak fajilag, de földrajzi elhelyezkedés szempontjából is. Ez okból szinte predesztinálva voltak ezek a területek a népességükkel egyetemben új középfajok kitermelésére.

A Merovingek² uralkodása idején a burgundok, alemannok és ripuari frankok lakóhelyei zárt területi egységben a Szajna jobbpartjáig, de tovább folytatódik a területi egy-

Landesfürsten, die tatsächliche Vereinigung der Macht in der Hand des Kaisers zu verhindern (115. old. 4. bek.).

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Die alte Verwandtschaft war noch im erblichen Königstum erkennbar, aber der König war jetzt mehr der Repräsentant der Gemeinschaft, als ihr Herr. Aus der Gemeinschaft wurde der Staat“ (413. old. 1. bek.).

² *Dr Czirbusz Géza* (id. m.): „A római birodalom felbomlása után nem hatalmas latin nemzet, hanem dialektusos nemzetiségek maradtak fenn a Földközi tenger körül, kikből a rokon dialektusok a közös történelmi múltnak és a meglehetősen kikerekített olasz és spanyol félsziget geogr. kedvezősége ellenére sem sikerült jó sokáig politikai egységet csinálni, annál kevésbé egységes nemzetet.

ség a Rhone folyó középső folyásáig.¹ Találhatók voltak még germán néptömbök a Szajna, Rhone és Loire folyók között elterülő síkságon is. Nagy Károly halála után a birodalomnak szétesztása úgy látszik a néprajzi viszonyoknak megfelelően történt, — vagyis a Rhone folyó képezett határvonalat a Wesfreich és Lotár által örökölt területek között, míg Lotharingia és az Osterreich határvonala nagyjában a Rajna volt a 843. évi verduni osztozkodás után. Kr. u. 870-ben a földrajzi határvonal már népfajnak is tekinthető. Lotharingia területe 876-ban el is szakad a középrészektől és a keletihez csatoltatván, továbbra is germán befolyás alatt maradnak, míg a Nagy Károly-féle frank birodalom ezektől délre fekvő területei elvesztik germán jellegüket és fokozatosan romanizálódnak.

A XIV—XVI. század eszméi Európa területén leginkább Franciaországban öltenek testet s itt idézik elő a legnagyobb átalakulásokat politikai és társadalmi téren egyaránt, míg a német—római császárságot kisebb mértékben érintik. Az abszolút monarchia centralisztikus hatalma Franciaországot a világrész legerősebb katonai tényezőjévé fejleszti ki s ennek hatása a területi terjeszkedésben nyilvánul meg. A spanyol Habsburgok fénykorának a letűnése után legalkalmasabb területnek e célból a francia határszálen elterülő délnémet államok területe kínálkozott. XIV. Lajosnak visszaszerzés! kamarái ha faji illetve nemzeti szempontból nem is teljes tudatossággal, de mégis faji alapon irányítják a napkirály hódító seregeit a Franchkomté, Elzász és Lotharingia valamint Artois területére. Ez utóbbiak már az 1697. évben francia fennhatóság alatt élnek s a meghódított területek népessége az eredetileg egységes német kultúrhatás alól kikerülve, német anyanyelvük megtartása mellett erkölcsben, szokásban és érzésben elfranciásodnak.²

¹ *Dr Czirbusz Géza* (id. m.): „Finot szerint „a francia nép a vérkeveredésnek netovábbja.“ A calaisi csatorna körül lakó francia jobban különbözik az Alpok tájékán lakó franciától, mint a dán a norvégtól“ (7. old. 3. bek.).

² *Emile Giraud* (id. m.): „C est la doctrine de l' intérêt national qui domine les hommes dés qu' un principe de droit catégorique et impérieux

Amidőn a német birodalom ezeket az elvesztett területeket az első versaillesi békében visszaszerzi, annak népessége a germán fajra érzelmileg nagyrészt elveszett.¹ Viszont a második versaillesi békében újra megszerzett francia területeken tovább folyik a harc a területek népességéért² s az mindaddig nyugvópontra nem jut, amíg egyik vagy másik fajnak a terület lakosságát végérvényesen be nem olvasztja.³

Elzász-Lotharingia lakossága bátran nevezhető a két faj között kialakult közép faj típusának. A kifejtettek alapján a vérségi azaz faji kötelék két irányban való érvényesülése csak nehezen, vagy mint a példa mutatja, egyáltalán nem

ne les oblige pas á réfréner leurs ambitions et á suivre la voie sure mais un peu térne de la justice. Les francais annexionistes, qui avant 1870 revalent de conquerir la rive ganche du Rhin oprés 1871 ont protesfé avec indignafion au nom de la morale et du droit contre le rapt de l'Alsace-Lorraine. Aujourd'hui ils reviennent á leurs anciens errements, se mettant en contradiction avec eux-memes. b) Il pourra y avoir un intérét économique, méritant de passer avant le droit des nationalités quand une Etat aura besoin, pour échapper á la sujétion de ses voisins, pour communiquer librement avec l'ensemble du monde, de posséder un débouché maritime. Nous supposons que la possession de ce débouché est pour lui la condition sine qua non de sa liberté économique. sans laquel la liberté politique cesse d'être entière. En pareil cas, on conçoit que l'intérét essentiel de tout un peuple l'emporte sur le droit des habitants d'un port ou d'une étroite bonde de terrain á rester placés sous la souveraineté de leur choix (50. old. 7. sor.).

¹ *Dr. Krisztics Sándor*: A békeszerződések revíziója: (1927.). „Metz és környékének kivételével Elsass-Lotharingia történelmileg Németországhoz tartozott, XIV. Lajos részben erőszakkal, részben Strassburg és más német városok becsapásával szerezte meg e területet. Ennek elismerése alapján J. H. Cramb azt írja, hogy „az 1870-es háború nagy német revans volt, de igazságos revans...“ „Talán nem volt még háború a történelemben, mely igazságosabb célért folyt volna ...“ „Franciaország Poroszországot oly sokszor és határtalanul megsértette“. (44. old. 2. bek. 1. sor.).

² *Emile Giraud* (id. m.): „La loi du nombre doit s'appliquer et il faut rejeter catégoriquement toute théorie qui prétendrait établir une hiérarchie de valeurs entre les diverses nationalités“ (30. old. 2. bek.).

³ *Emile Giraud* (id. m.): „En effet, les contestations territoriales sont les causes de guerre les plus dangereuses, les plus difficiles á extirper. Un pays vaincu oublie les injures qu'il a subies les pertes qu'il a supportées, la rançon qu'il a payée, il ne pardonne pas les démembrements territoriaux par lesquels on lui a ravi ses enfants“ (9. old. 3. bek. 2. sor.).

hagyja nyugalmi helyzetben politikai szempontból a kevert-vérű csoportot, valamint az általa lakott területet. A közép-faj által lakott terület felett való uralom függ mindig a vele két szomszédos de egyúttal rokon faj belső viszonyaitól és katonai erejétől.¹

¹ *Dr. Krisztics Sándor:* (A békeszerződések revíziója): „Goach angol történész azt tartja, hogy „ha Bismarck megelégedett volna Elsással és Metz elvétele helyett inkább magasabb hadisarcot követelt volna Franciaországtól 1871-ben, úgy 1914-ben nem lett volna háború. Elsass német nyelvben és vérben, bár francia, szimpátiáját tekintve, azonban asszimilálása lehető lett volna; Lotharingia megemésztése azonban már reménytelen volt Németország számára.“ Ezen az alapon szerinte a világháború eredetét a francia-német háborúra kell visszavezetni“ (305. old. 2. bek.).

¹ *Dr. W. Strub* (Die Mitgliedschaft im Völkerbund. Basel 1927. Verlag Helbing und Lichtenhahn): „Aber, meint er, man könnte ohne Vorbehalte keinen Vertrag dieser Art annehmen. Es ist schwierig, in den Anregungen allgemeinen Charakters die Modalitäten vor auszusehen, die sich auf die einzelnen Bedingungen jedes Landes anwenden lassen. Die Resultate solcher Übereinkommen sind nicht immer glücklich; sie können oft geradezu dem gewollten Zweck widerstreben. So finden die jüdischen Gemeinden in Polen, die zweifellos die Anregungen betreffend den Schutz der Minderheiten begrüßen, darin ein Hindernis zur allmählichen Assimilation mit der polnischen Bevölkerung. Das etwas abweichende Sfatuf, das ihnen gegében wurde, verhinderte die Assimilation und erhielt deshalb die Sonderstellung dieser Minderheiten aufrecht, die oft geneigt waren, sie aufzugeben. Bevor man eine allgemeine Regei aufstellen will, muss man gewiss sein, damit den Wünschen der Minderheiten zu antworten und ihnen die Lage verbessern könne“ (82. old. 1. bek. 6. sor).

¹ *Br. Wlassics Gyula:* A nemzetek szövetsége és Magyarország. Kelet Népe, 1925. máj.—júl. száma. — „A kisebbségi jogvédelem rendezése is kimaradt az egyességokmányból. Tudjuk, hogy mi volt az oka I. Féltnél Wilson, hogy ez a nagyhatalmakat esetleg az egyezmény aláírásában akadályozná. Így léptek a másik útra, hogy a békeszerződések és az illető államoknak a nagyhatalmakkal kötendő külön szerződéseit biztosítják a kisebbségi védelmet. Meg is adták a védelemre a nemzetközi garanciát, de eddig éppen a kisebbségi védelmi jog területén lehetünk legkevésbé megelégedve a vállalt nemzetközi garancia végrehajtásával“ (15. old. 5. bek.).

IX. FEJEZET.

A nemzet és nemzetiség.

A faj keletkezésének kiindulási pontja a család s a család közvetítése által előállott vérségi kapcsolat. A közös vérből való származásnak tudata, de még inkább a közös vér alapján keletkezett természetes adottság, mely az általa összetűzött embercsoport egyéneinek testi és szellemi tulajdonságok azonosságán, helyesebben hasonlóságán nyugszik, megteremti a faj típusát.¹ Mennél inkább elhatárolják az említett faji típus-

¹ *Othmar Spann* (id. m.): Für den Begriff der Nation oder des Volkstums findet man im herrschenden Schrifttum eine ganze Reihe von Merkmalen angeführt, so Staat, Sprache, Rasse, Religion, Klima und geographische Verhältnisse, gemeinsame Überlieferung und Kultur, endlich das ausdrückliche Bewusstsein völkischer Zusammengehörigkeit. Sobald man aber die geschichtlichen Volkstümer unter den aufgezählten Gesichtspunkten betrachtet, wird man sofort gewahr, dass weder ein einzelner von ihnen noch mehrere zusammen genügen, das Wesen des Volkstums zu erfassen, die geschichtliche Wirklichkeit zu erklären. Wenn man fragt, waren die Menschen jenes Staates eine Volkheit, weil sie diesen Staat bildeten, waren sie eine Volkheit weil sie eine Sprache sprechen, einer Rasse angehörten usw., so können wir diese Fragen nicht mit Ja beantworten; es zeigt sich zwar deutlich, dass allé diese Merkmale wichtige Mittel für das Dasein des Volkstums sein müssen, mit diesem, selbst aber nicht einerlei sind“ (458. old. 2. bek.).

² *Wolzendorff* (id. m.): „Bestimmend für die Nationalität ist daher letzten Endes nichts anderes als das Zugehörigkeitsbewusstsein der Nationengenossen“ (21. old. 4. sor).

³ *Kurt Trampler* (id. m.): „Zu einer rechtlichen Entscheidung über die Volkseigenschaft einer Gemeinschaft wird man deshalb zuverlässig nur auf Grund des Rechtsgedankens der geistigen Freiheit die subjective Bestimmung der Gemeinschaft selbst heranziehen können. Man kann über die Volkseigenschaft nicht nach biologischen und wissenschaftlichen Untersuchungen entscheiden. Entscheiden muss das Bekenntnis der Leben-

*tulajdonságok a fajilag egyívétartozó embercsoportot az azt körülvevő többi fajoktól vagyis mennél inkább képes az embercsoportban a jellegzetes fajtípus kialakulni, annál inkább képes az a fajt determinálni és a csoport tagjait összetűzni és együttvalóvá tenni, hogy a későbbi fejlődés folyamán a politikai lét alzataul szolgáljon.*²

A már kifejtettekben kimutattuk, hogy a családnak a szoros és közös együttélés következtében fontos gazdasági jelentősége és tartalma van. A nemzetgazdaságtan kétségen kívül megállapította, hogy a társadalmi gazdálkodásnak elsődleges formája a zárt családi gazdálkodás, amelyben összes gazdasági szükségleteit a család maga teremti elő és

den zu ihrer gleichen seelischen Einstellung. Nach dem Bekenntnisprinzip wird man als Volk definieren können: Volk = eine Willensgemeinschaft, die sich zu gemeinsamen seelischen Werken, mit dem Willen ein Volk zu bilden, bekennen und selbst die Verantwortung für die Erhaltung und Entfaltung der Werte des Volkstums tragen. Der Inbegriff der seelischen Werte, das Volkstum, kann jeweils nur von einer Volksgemeinschaft getragen werden“ (19. old. 2. bek.).

¹ Kurt Trautpíer (id. m.): „Der Begriff des Volkes ist materiell nicht zu erfassen. Er ist ein ideeller, metaphysischer. Er ist zu erfüllen, aber nicht zu erklären. Immerhin lassen sich zu objektiver Bestimmung, was ein Volk ist, gewisse Anhaltspunkte gewinnen. Dr Max Hildebert Böhm definiert Volk: Gemeinsamheit von Glauben und Blut, Sprache und Sitté., Schicksal und Geist. Der Wiener Phylosoph Prof. Dr Hans Eibl: Gemeinsamkeit van Blut und Boden, Sprache und Sitté, Schicksal und Bildung. Dr Edgár Jung erkennt die Grundlagen der letzten Definition mit Einschränkungen an, legt aber besonderen Wert auf Gemeinsamkeit der Bestimmung im Rahmen der Völker und vor allem Gemeinsamkeit der Art, Gott zu suchen“ (17. old. 7. bek. 1. sor).

² Erich Kautmann (id. m.): „Eine wirkliche Verfassungstheorie muss auf die Erkenntnisse fendieren, die hinter allen diesen verschiedenen Disziplinen und Betrachtungsweisen liegen und die ihrer aller Grundlage bilden. Alles verfassungsgeschichtliche Geschehen ist an diese Kategorien und ihre Gesetzmäßigkeiten gebunden; nur aus ihnen lässt sich das Entstehen, Bestehen und Vergehen der individuellen Verfassungen verstehen, ihr Gelingen und Versagen beurteilen. Denn wie alles Individuelle die bestimmte und konkrete Spielart und Ausgestaltung eines Allgemeinen ist, so beruht auch die Individualität einer Verfassung darauf, wie die einzelnen Völker der zeitlichen Lage entsprechend diese Kategorien aus ihrem individuellen Geiste mit ethischem und geistigem Gehalte zu erfüllen, verstanden haben“ (19. old. 2. sor).

csak oly mértékben termel, amilyen mértékig a család tagjainak gazdasági szükséglete terjed. Feleslegeiből a családi gazdaság inkább ajándékképpen juttat csak másoknak és pedig rendszerint csak a családhoz közelebbállóknak, tehát a rokonoknak, akik már a családi kötelékből kiszakadtak. A zárt családi gazdálkodás által termelt javaknak forgalma csere alakjában egyúttal a zárt családi gazdálkodás végét is jelenti, újabb fejlődési fokozat, mely már a munkamegosztáson alapul.

A család a gazdasági érdekközösségen kívül különösen morális telítettségű és morális természete a családnak minden irányú életjelenségében megnyilvánul. A család moralitásának fókusa s bátran lehet mondani, kiinduló pontja az anyai szeretet, melynek teremtő ereje áthatja a család minden egyes tagját s az utóbbiak érezve annak éltető erejét, őket is annak utánzására készíti. Az anyai szeretet a maga megfoghatatlan titokzatosságával egyúttal az emberi alíruismusnak az önfeláldozásnak a maximumát képezi, mely által nemcsak a család tagjai közti lelki kapcsolatot teremti meg, hanem egyúttal elsősorban saját tehetségeit s vele együtt a család többi tagjainak tehetségeit és erejét képes meghatározni. A családanya nem csupán szeretetével képes hatni a családban a többi tagokra, de egyúttal egyéb lelki tulajdonságait is képes azokba átültetni.¹ Legközvetlenebbül természetesen a gyermekek jutnak az anya szellemi hatása alá mert a gyermekeknek nevelése úgyszólván minden családi szerkezetnél az anyára hárul. A gyermek az anyatejjel nemcsak táplálékát kapja az anyától, de az anyanyelvvel egyetemben a gyermek zsenge és fejlődő értelmisége az anyától szerzi meg a hit és erkölcs fogalmát. Tekintettel arra a körülményre, hogy ezek a benyomások a gyermek értelmének a kibimbózásánál hatnak s válnak azok tudatának részeivé, ezek az első benyomások a gyermek későbbi életében is a legmaradandóbbak lesznek. A család morális értéke a kifejtettek alapján olyan és oly mértékű lesz, amennyire

¹ *Dr. Haendel Vilmos* (id. m.): „Ehhez persze psychologusnak kell lenni. S nők majdnem mind azok — habár tudományos alap nélkül“ (106. old. 14. bek. 1. sor).

azt az anya megteremteni képes. *Ez okból a családnak lelki strukturáját nagyrészt az anya határozza meg, minnek következtében a család tulajdonképpeni főtényezője az anya lesz, még abban az esetben is, ha abban a paternitas elve valósul meg.*¹

A családi együttélés, életközösségnek következménye lesz a fenntebbieken kívül a hatalmi viszonyoknak valamilyen módon való rendeződése. Az egyén érvényesülése, vagyis hatalmának gyakorlási foka függ a család tagjának tehetségeitől, egyéni tulajdonságaitól, munkakörétől s mindezeknek a családban tulajdonított fontosságától.² Minthogy pedig a családnak, mint elsődleges társadalomnak legfontosabb teendője a család élelmének és egyéb gazdasági szükségleteinek megszerzése, de mindenek fölött annak fizikai védelme, eme funkcióknak végzése rendszerint természetes képességeinél fogva a férjnek, a családapának válik kötelességévé. Mindezek folyamányaként a férj, a családapa tekintélye a legkiemelkedőbb lesz a családban, annál is inkább, mert akarátának szükség esetén nagyobb fizikai erejénél fogva feltétlen érvényt tud szerezni.³ Ő lesz tehát a család feje és a családban összpontosult tényleges hatalomnak a megtestesítője.⁴ A férj mint családfő mellett a

¹ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Treitschke utal arra, hogy a Brenner körüli nemzetiségi harcban többnyire az olasz családanya lesz a győztes. Elolaszosítja a német férjet és gyermekeit“ (122 old. 7. bek. 1. sor).

² *Dr Robert Rodslob* (id. m.): „Die Lehre von der politischen Selbstbestimmung der Menschen bildet den Angelpunkt der Revolution. Sie leitet zu einer doppelten Konsequenz: zur Souveranität des Volks und zum Recht der Nationalität. Nation u. Staat gehören untrennbar zueinander. Sie sind wie Geist und Materie, wie Inhalt und Form“ (244. old. 3. bek.).

³ *Dr Carl Schmitt* (id. m.): „Regierung dagegen bedeutet politische Herrschaft von Menschen über Menschen und der Begriff der Selbstregierung darf in der Politik und im Staatsrecht nicht mit dem moralischen Begriff der Herrschaft über sich selbst verwechselt werden“ (43. old. 1. bek. 14. sor).

⁴ *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Aber auch sofern sie dem Schutze des Lebens dient, setzt sie Zwangsakte, die nur vom subjektiven Standpunkt des in seinen Interessen Verletzten als „Rache“ — „Blutrache“ — charakterisiert werden können. Ihre objektive Funktion ist von

feleségnek s családnyának a tekintélye, ennek kapcsán hatalma emelkedik ki. A többi családtagnak tekintélye illetve hatalma a családban az ott kifejtett munkásságának eredményéhez és fontosságához igazodik.¹

A családtagnak a családban élvezett tekintélye jelentőséggel bír a családon kívül is és az továbbra is megmarad, ha az egyén a családból esetleg kiválik. Természetesen az egyénnek a családból történt kiválásával a kettő között eddig meglévő kapcsolatok meglazulnak a szorosabb együttélésből eredő kapcsolatok megszűnésével, de a connexitás továbbra is megmarad és a nemzetségen belül fog ez a hatás jelentkezni, majd az utóbbinak közvetítésével a törzsben, tehát a faji vagy nemzeti társadalomban.²

dieser subjektiven Deutung unabhängig; und nichts steht im Wege, dass der Zwangsakt, mit dem die Rechtsordnung auf den socialschadlichen Tatbestand reagiert, von dem in seinen Interessen Verletzten selbst — dem Vater, Brüder, Gatten des Getöteten — gesetzf werden. Allerdings bedeutet es sozialtechnisch einen sehr bedeutsamen Fortschritt, wenn der staatliche Zwangsakt nach den Bestimmungen der Gemeinschaftsordnung nicht mehr von dem Verletzten selbst, sondern allein von hierzu besonders berufenen, speziellen Organen zu setzen ist, und im Zuge dieser Arbeitsteilung an Stelle der nur durch mündliche Tradition vermittelten, schriftlich fixierten, als feste Normen für Unrecht und Unrechtsfolge trefen und sich dann Vorschriften für ein bestimmtes Verfahren zur Feststellung des zu ahndenden Tatbestandes bilden; und wenn weiterhin auch das Verfahren der arbeitsteilig funktionierenden Organe den Charakter der Schriftlichkeit annimmt, d. h. technisch ein „aktenmassiges“ Verfahren wird. Eine Rechtsordnung erst in diesem Stadium der sozialen Entwicklung als „Staat“ zu bezeichnen, ruft den Schein hervor, als ob zwischen ihr und einer Rechtsordnung primitiverer Technik irgend ein Wesensunterschied bestünde“ (24. old. 1. bek. 14. sor).

¹ *Dr Carl Schmitt* (id. m.): „Vom Standpunkt der echten, klassischen Demokratie (in diesem Sinne: der „reinen“ Demokratie), gibt es eigentlich nichts Mittelbareres als eine auf solchen geheimen Einzelabstimmungen beruhende Feststellung des politisch massgebenden Willens, durch welche der einzelne Stimmberechtigte zum isolierten, unverantwortlichen Privatmann und die in vitaler Unmittelbarkeit gegebene Gesamtgrösse Volk zu einem Additionsverfahren gemacht wird“ (35. old. 9. sor)

² *Krisztics Sandor* Nemzet es allam: „A nemzetfogalom tehát, midon tartalmában benne rejlik az allamisag helyzete, akkor olyan erteskes nepi egyenloseg és jelent egyszersmind, mely állami életével az emberiségre nézve érteket képvisel, az általános emberhez valami eredetivel járul

A faj természetes egységéből kifolyóan olyan tulajdonságokkal bír, hogy adottságánál fogva alkalmas arra, hogy benne az ember eszméje megvalósulhasson.¹ Magától értetődően nem jelenti a faj keletkezése és annak létezése, hogy az általa alkotott embercsoportnak természetes törvényszerűséggel a fejlődés folyamán feltétlenül politikai létre kell jutni,² — nem jelenti azt, hogy benne az ember eszméje öntudatra kell³ hogy ébredjen és annak külső hatalom útján valóra is kell válnia.⁴ Csak amennyiben az ember eszméjét megérteni, átérezni és magáévá tudja tenni, fog külső hatalmának⁵ a gyakorlása útján az eszme hordozója és művelője

hozzá, megfelelő és természetadta és idők folytán fejlett erővel és hatalommal rendelkezik, mindezen eredeti értékek megvalósítására úgy szellemi, mint gazdasági téren egyaránt“ (267. old. 4. bek. 1. sor).

¹ *Emile Giraud* (id. m.): „La race est le seul élément d'ordre physique qui contribue (dans une faible mesure) à former la nationalité. Tous les autres éléments objectifs sont d'ordre moral ou social. Ce sont la langue, la religion, les mœurs, la culture, la solidarité d'infirmités, la vie en commun sous les lois d'un même Etat, sous l'égide d'une même dynastie. Ces facteurs jouent un rôle éminent dans la formation des nationalités“ (16. old. 1. bek. 1. sor).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Volkstum ist geistige Gemeinschaft, sie ist keine eigene handelnde Gemeinschaft, keine Anstalt (Staat)- und auch keine durch aussere (z. B. raumliche (Bedingungen des Handelns) die ja sfets erst zu geistigen und handelnden Gemeinschaften führen) gegebene Gleichheit- das sind alles gesellschaftswissenschaftlich unmögliche Gemeinsamkeiten, die denn auch mit der Geschichte in hellem Widerspruch stehen. Auch ein einzelner geistiger Inhalt, z. B. Religion kann das Volkstum nicht bilden“ (464. old. 4. b.).

³ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „Kant „Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht“ (1784) című művében azon nézetének ad kifejezést, hogy a világ történelmének alig lehet más célja, mint megszámlálhatatlan hiba, botlás után, végre egy helyes, az ideálisnak megfelelő állam létrehozása“ (176. old. 2. bek. 1. sor).

⁴ *Nicolas Politis* (id. m.): „L'organisation de la justice publique a été ainsi la conséquence de l'établissement d'un ordre social fort et solide. Ses progrès ont été exactement calqués sur les siens“ (140. old. 2. bek. 1. sor).

⁵ *Woodrow Wilson* (id. m.): „... der Gedanke des Regierens ist untrennbar von der Auffassung eines Herrschens mit gesetzlichen Mitteln. Wenn wir uns nunmehr vorsstellen, dass in einem solchen Gemeinwesen den Thron ein eingeborener Fürst innehat, dessen Autorität auf den

lenni, ha annak az általános emberire nézve kellő értéke van.

Gesetzen seines Landes beruht, dann wird man klar erkennen, dass die wirkliche Macht, auf der sie fusst, schliesslich doch diejenige der öffentlichen Meinung ist, und zwar in einem kaum weniger realen Sinne, als ni einer modernen Demokratie“ (429. lap 1. bek.)

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „In ihrem letzten Kern ist einen jede Regierung organisierte Gewalt. Es brauch nichtt notwendigerweise oder immer organisierte Waffengewalt zu sein, sondern der Wille einiger Menschen oder vieler Menschen oder einer durch Organisation dazu befahigten Gemeinshaft, ihre Zwecke bei der Verwaltung der gemeinsamen Angelegenheit zu erreichen. Die Organisation ist erfolglf um zu herrschen, zu domnieren“ (426. lap 1. bek.).

² *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „A jogi és politikai felfogás ismét eltér. A nemzet itt közvetlenül az állammal kerül kapcsolatba. Az állami életben jelentkezik igazán az emberi. A meghatározott területen együttélők azok, kik között a nemzetfogalom megállapítására és kifejlesztésre talál egy tömegmozgalom által, mely uralmat szervez maga felett, rendet teremtő szervezetet létesít az egyesek között, államot alkot a maga számára“ (242. old. 1. bek. 13. sor).

³ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „A nemzetkeletkezés kérdésénél mutattuk ki, hogy mennyiben hatnak közre faji momentumok, a fizikai és geográfiai milieu, a történelmi együttélés és gazdasági fejlődés, végül az államalkotás a nemzeti mivolt kialakulására. A nemzet-fogalom mindezek alapján oly embertömeget jelent elsősorban, mely államot alkot“ (264. old. 1. bek. 1. sor).

¹ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „A nemzet állama által lesz személyiség, de az állam is csak általa létezhet; a kettőt egymás nélkül elképzelni már most csak úgy lehet, ha azt tételezzük fel, hogy a nemzet semmi egyéb, mint érzelem, bensőség, mely a benső világon tdl nem emelkedik és nagyon is nélkülözhető értéket képvisel az államra nézve, mely ily feltételezésnek megfelelően tisztán csak mechanikus alakulat, tisztán uralom kifejtés, mely nincs tekintettel az alattvalókra, azok érzelmi közösségére, benső kapcsolódására, jellegzetességére, mert mindezek a benső tulajdonok nem jelentenek számára, létének szilárdságára nézve értékeket. Minthogy azonban az újkor államai mind a nemzeti jellegzetességek követelményei szerint alakultak ki, mindenütt sikert aratott a nacionalizmus, mindenütt átalakultak az államok alkotó nap-tömegük egyénisége szerint, és e folyamat a jövőben még csak élénkülhet, a nemzetfogalom tartalmának megállapításakor sem lehet megállani a puszta érzelmeként, szeretetként való elképzelésnél, hanem a nemzetet is oly realitásnak, valóságnak kell tekinteni, mint az államot, sőt oly személyiségnek, melyben benne van az állam személyisége, mint a nemzet uralmi életének szerve. Ez a fő tényező a nemzet fogalmában, mert enélkül nincs meg az illető embertömegnek az a hatalma, önállósága

Amikor a faj által létesített természetes csoport emberi rendeltetésének a tudatára ébred¹ és eszméjét ellenállhatatlan erővel különleges faji felfogásához képest külsőleg is megvalósítani képes,² megszűnik, a fajközösség az egyének egyszerű halmazállapota, vagy az érdekek által összefűzött konglomerátuma lenni és emberi fejlődésének a maximumáig, a nemzeti színvonalra emelkedik.³ Hogy ezt meny-cselekvő ereje, mely más embertömegektől megkülönbözteti és függetleníti. A nemzetfogalom tartalma tehát elsősorban az állami lét helyzetét rejt magában“ (264. old. 5. bek. 1. sor).

¹ I. *Kosters* (id. m.): „Il est bon de mentionner spécialement que l'école italienne fonde sa célébre de la nationalité, sur le droit naturel, tant pour ce qui concerne le droit public que le droit privé. Pour le droit public, l'ordre des idées est celui-ci: une nation est une société naturelle d'hommes et constitue une unité par le territoire, l'origine, les usages et la langue, communauté en même temps que conscience sociale. La conservation de tout cela est un droit et un devoir. Car, se dit — on „qu' est ce qu* une nation si non une personnalité collective? Or le respect de cette personnalité est le fondement du droit des gens. Dès lors, comme ces personnalités sont des nationalités, il faut reconnaître le principe des nationalités comme fondement du droit international. Le principe est toujours le même: la personnalité humaine dont la nationalité n' est qu' une forme, une spécification sous la quelle elle se manifeste“ (169. old. 2. bek. 1. sor.)

² *Othmar Spann* (id. m.): „Die Entstehung des Staates kann nur als Wiederzeugung, niemals als erste Entstehung aufgefasst werden. Ein Volk ohne Staat oder was ihm in einfachen Zuständen entspricht, z. B. die sog. „Gentilverfassung“, hat es nicht gegeben; eine geschichtliche Entstehung des Staates in diesem Sinne wäre daher ein Widerspruch. Der Staat gehört zur Gemeinschaft wie zum Löwen das Feli. Dieser Urzusammengehörigkeit kann man nur gerecht werden, wenn man die Natur des Staates in der Veransfaltung erkennf. Jede dauernde Gemeinschaft und Genossenschaft ist organisiert. Veransfaltung ist überall dort, wo Gemeinschaft ist. (518. old. 3. bek.).

³ *Carl Schmitt* (id. m.): „Die eigenartige Bedeutung des Wortes Volk hegt hier in dem Gegensatz sowohl zu Regierung wie zu jeder festen magistratischen „Form.“ Auch in einer Demokratie, in der das Volk selbst regieren soll, muss diese Bedeutung des Wortes Volk immer wieder zur Geltung kommen: Volk sind eben diejenigen, die keine behördlichen Funktionen haben, die nicht regieren. Darin zeigt sich die immer noch lebendige Kraft der alten, klassischen Vorstellung des römischen Staatsrechts, dass Volk und Magistrat einander gegenübersehen und das Volk wesentlich nicht magistratus ist“ (35. old. 11. sor).

nyiben és mily mértékben képes, függ a faji csoport tulajdonságaitól, továbbá az egyéneknek a köz útján adott kiegészítettségétől.¹ Ez okból a nemzeti színvonalra való emelkedésnek csak a lehetősége van adva, alkothat nemzetet, de megmaradhat népi állapotában is. . .²

Ha a primitív és alakulásban levő államoknak népességét vizsgáljuk, kimutatható, hogy azoknak alapformája mindig a faj, illetve annak egy törzse, de esetleg két, vagy több törzsnek a kapcsolata.³ A népesség a kialakulás idején rendszerint kisszámú népességet ölel fel magába, míg ha két vagy több törzs csatlakozása útján nyerte az állam népességét, legfeljebb közepes nagyságú népességgel bír, ennek kö-

¹ *Herrmann Heller* (id. m.): „Solange Partei- und Klassenkämpfe den Staat nicht tatsächlich zerreißen, ist seine willentliche Einheit, wenn auch oft nothdürftig genug, in ihrer Existenz unzweifelhaft gegeben. Ohne die Annahme einer realpräsenten und repräsentierten *volonté générale* gelangen wir weder zu einem Rechts- noch zu einem Staatsbegriff, mit ihr aber bietet sich uns das gesuchte Souveränitäts-subjekt dar“ (96. old. 1. bek. 2. sor).

² *Nicolas Politis* (id. m.): „Le droit international n' échappe pas à cette loi sociologique. Car, s'il est moins avancé que les autres disciplines juridiques, il a au fond la même origine, de même fondement, la même destination qu'elles. Comme les individus, les États ne peuvent légitimement utiliser les libertés qui leur sont reconnues qu'en fonction du milieu social où elles s'affirment“ (14. old. 1. bek. 1. sor).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Will man aber doch von einem Entstehen des Staates sprechen, so kann man nur ins Auge fassen, wie er immer wieder neu vor unsern Augen entsteht. Da die Bedingungen für staatliche Organisations-tätigkeit ständig wechseln, entstehen die Teile des Staates immer aufs neue. Wie sich die Menschen vergemeinschaften, so organisieren sie sich, was sie gemeinsam empfinden und handelnd verwirklichen, das organisieren sie. Auf diese Weise ist stets alles im Flusse.“ (518. old. 4. bek.).

³ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Világos eszerint, hogy a nép és nemzet eredetileg egyet jelent; a különbség köztük csupán az, hogy az egyik — minden ellenséges irányon és erőn immár diadalmaskodva, a maga eszméjét, mint független tényező a népek nagy koncertjében — souverain önrányzó közület alakjában is kifejezésre juttatni képes: míg a nép azt csak más hatalma alá vetetten — külön nyelvében, gazdaságában, irodalmában, művészetében stb. — de nem közjogában — tudja érvényesíteni“ (6. old. 7. bek. 1. sor).

vetkezésében az előbbi rendszerint népesség dolgában meghaladja.¹ Két vagy több törzs kapcsolatánál az alkotó törzsek rendszerint megtartják különállásukat a többiekkel szemben nemcsak faji és jogi, de gazdasági téren is.²

A fiatal állam, amidőn már magasabb fokú szervezethez is szert tesz, rendszerint továbbra is megtartja a primitívebb korból származó gazdasági és jogi struktúráját, amennyiben az egyén és a család tulajdonképpen az államtól várja gazdasági egzisztenciájának biztosítását.³ Ebből a körülményből vezethető le az ókori államnak sajátossága. De megfordítva is áll a tétel, mert az ókori állam az egyén szabadságát csak

¹ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „A nemzeti államok erősebben állják ki a sors csapásait, mint a vegyes nemzetiségűek, ahol az összetartozás szükségének nyomása alól mindig hajlandók az egyes nemzeti-iségek szabadulni“ (284. old. 2. bek. 1. sor).

¹ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „Két érdek lényeges a nemzetre nézve: az egység érdeke és a szabadság érdeke. Az összes nemzettagoknak egyé kell válniok, mindnek ugyanazon kultúrfeladat megoldására kell törekednie és ugyanazon kultúrvivmányokkal kell élni. Nagy nemzetek könnyebben elviselik egyes részek elszakadását, kis nemzeteknek azonban még a legutolsó emberük megtartására is vigyázniok kell. Ezért oly erős a nemzeti egység fanatizmusa különösen a kis nemzeteknél. A nemzetiségi kérdés rendezésénél éppen ezért nem lehet elegendő a jogi rendezés, amely egyrészt a nemzeti vonatkozás erkölcsi karakterében fog mindig határt találni, másrészt jogi megállapításokkal nem is lehet a nemzetiségi széthullásnak gátat vetni“ (284. old. 3. bek. 1. sor).

² *Madison Grant* (id. m.): „Wo zwei Rassen Seite an Seite ein Land bewohnen, ist es nicht richtig, zu sagen, dass der eine Menschenschlag in dem anderen aufgehe. Sogar wenn sie in gleicher Zahl vorhanden sind, wird die eine der beiden gegensätzlichen Typen einen kleinen Vorsprung oder eine Fähigkeit besitzen, welcher der anderen zur vollsfändigen Anpassung an die Umgebung fehlt. Der Besitzer solcher günstigen Erbanderungen werden auf Kosten Weitbewerber gedeihen, und ihre Nachkommenschaft wird nicht alléin zahlreicher sein, sondern auch dazu neigen, solche Erbanderungen weißer zu véreben. Auf diese Weise verdrängt ein Typus schrittweise den anderen. Einzig und alléin in diesem Sinne gibt es eine „Umwandlung der Rassen“ (42. old. 2. bek.)

³ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Es gibt kein universales Recht, sondern jede Nafion hat ihr eigenes, dass deutliche Kennzeichen davon trägt dass gleichzeitig mit denn Nationalcharakter entwickelt worden ist, dass das Sonderleben, dessen politische und sociale Begriffe es verkörpert, widerspiegelt“ (449. lap. 2. bek.).

mint az összesség elemeként képes felfogni s maga az állam nem egyéb tulajdonképen, mint a tagok gazdasági érdekeit megvalósító intézmény.¹ Ebből kifolyólag maga az állam is abban látja a célját, hogy más államok leigázásával annak népességét teljesen kifosztva gazdagodjon, valamint a legyőzöttek életben maradt tagjait rabszolgákként, ingyenes munkaerőként kihasználva a saját társadalmának a lehető legnagyobb jólétet minden munka nélkül biztosítsa.² Győzelmes háború esetén az ingó javaknak zsákmányként való szétosztása ugyancsak a győztes sereg katonái részére történt* de már az állami birtokok jövedelmének szétosztása gyakorlatilag az államvallás keretén belül nyert lebonyolítást és pedig vallási áldozatok vagy állami játékok és ajándékok képeben. Továbbá az ókori felfogás az egyéni szabadság lényegét abban látta, hogy az egyént mindennemű szolgáltatástól mentesítse s ezáltal az egyént tulajdonképen teljesen a köztől s annak fennálló szervezetétől *tette* függővé³ akként,

¹ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „Kimaradt Eötvösnél annak a ténynek a felismerése, hogy a nemzetnek hitéletében, jogában, gazdálkodásában, művészeteiben nyilatkozó törekvései, egyszóval kultúrája teszik az országié hatalom, az állam cselekvésének végső indító okait“ (267. old. 2. bek. 3. sor).

¹ *Carl Schmitt* „Hier kommt es darauf an, dass aus der Eigenart geheimer Einzelabstimmung ohne weiteres eine Einschränkung der Möglichkeiten unmittelbarer Demokratie entsteht: das Volk kann Ja oder Nein sagen, und zwar nur zu einer dem einzelnen Stimmberechtigten vorgelegten, genau formulierten Frage. Sonst kann aus den Millionen Antworten der Einzelabstimmungen gar kein Gesamtergebnis herausgelesen werden“ (36. old. 1. bek. 23. sor).

² *Woodrow Wilson* (id. m.): „Die Gesellschaft ist nicht der Organismus, der sie einst war, ihren Mitgliedern ist weiterer Spielraum, grössere Gelegenheit zur Selbsttätigung gegeben; aber ihr organischer Charakter tritt von neuem hervor“ (440. lap, 3. bek).

³ *Kurt Trampler* (id. m.): „Es ist gegenüber der stets stärkeren inneren Ablehnung der Untertanen gegen einen Staat mit solchen Machtprinzipien nicht verwunderlich, dass der Staat versucht, die Bindungen zu vermehren, um seinem ethisch wankenden Gefüge grössere Geschlossenheit zu geben. Aber auch hier beschreitet der Staat, der dem materialistischen Machtprinzip huldigt, stets den falschen Weg, d. h. statt des Weges der geistigen Synthese den Weg der ausserlichen Zusammenfassung, der Zentralisierung. Der Staat will nunmehr alles von sich selbst

hogy az egyéni akaratot a köznek akarata alá helyezi.¹ Ezzel szemben a közakarat nem egyéb mint az egyének akaratának matematikai összege.² Nem állítjuk ezzel, hogy az ókori felfogás az egyén különállását nem ismerte volna el, *hanem inkább az egyént nem annyira belső világában, mint inkább külső érdekeiben megtestesülve fogta fel. Mindazonáltal az egyén individualizmusának felolvadása a közben, annak semlegesítését és háttérbeszorítását is jelentette egyúttal?*

Az ókori felfogásnak ezen vázolt jellemvonásai, ha nem is esnek egybe a család jelzett tulajdonságaival, mégis avval meglepő hasonlóságot mutatnak fel. Megnyilatkozik ez a hasonlóság a gazdasági jelenségeknél, amikor az állam saját céljának tekinti az egyéni gazdasági érdek megvalósítását, legyen az közösen szerzett hadizsákmány felosztása, ingók illetve rabszolgák útján történt megművelése által termelt termények szétosztása képében.⁴ A vallási kultusznak az állami érdekek tengelyébe való állítása szintén erre mutat, de ugyancsak ezt tanúsítja az egyéni szabadságnak az ókori

abhängig machen, alle Lebenskreise sollen direkt vom Staat abhängen, alles soll über- und untergeordnet werden, um in einer gemeinsamen Spitze seine Vereinigung zu finden“ (85. old. 1. bek. 1. sor).

¹ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Az egyéni élet becse s evvel egyetemben a népélet értéke — sokkal csekélyebb volt — s ami fő — egyáltalán nem volt általánosan elismertnek nevezhető. A klasszikus görög, az antik római — éppúgy, mint a régi egyiptomi, asszír, babiloni, méd vagy perzsa stb. tulajdonképpen csak önmagát becsülte igazán“ (49. old. 1. bek. 1. sor).

² *Woodrow Wilson* (id. m.): „Die Gesellschaft war die Einheif, (im Altertum) der einzelne der Bruchteil. Der Mensch existierte für die Gesellschaft, sein ganzes Leben läng stand er unter Vormundschaft. Nur die Gesellschaft war alt genug, um für sich zu sorgen. Der Staat war das einzige Individium“ (437. lap, 3. bek.)

³ *Ludwig Gumplowitz* (id. m.): „Aristophanes, Meletus ihn (Sokrates)... als Jugendverderber u. Gotteslästerer anklagten... Er war weder Anbeter, noch Verherrlicher der bestehenden staatlichen Zustände so wurde er denn verurteilt und musste den Giftbecher leeren“ (32 lap, 16 bek.).

⁴ *Wolzendorf* (id. m.): „Es ist der Prozess einer Abgrenzung der Staatlichkeit als solcher, als besonderer Funktionsform des sozialen Lebens“ (17. lap, 23. sor).

felfogás szellemében való beállítottsága, mert a családban olvad fel csak éhez hasonlóan az egyéniség.¹

Az ókori állam családi s ennek közvetítésével jelentkező tan beágyazottságával szemben a keresztény világfelfogás erős individualizmusa a lelki élet terén a legnagyobb forradalmat és felforgatást jelentette, mert az ember lényegét az ember lelkivilágába helyezte és azt legalább szellemekben minden befolyástól és külső hatalomtól függetleníttette.

A faji jellegnek fontossága és *átütő* ereje az állam alakulásakor kétségtelen² és a faj a maga lelki képére formálja államát is.³ Amíg idegen faji hatások nem jelentkeznek, ezt a faji jellegét mindvégig megtartja, még abban az esetben is, ha az állam népességében a későbbiek folyamán faji tekintetben változások állanak be,⁴ de ennek ellenére a a nemzetet alkotó faj típusos vonásait továbbra is megtartani képes.⁵ Megtartja faji jellegét, hacsak túlságos vérke-

¹ *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „S ha csakugyan áll a meghatározás, hogy a hazaszeretet tulajdonképpen nem egyéb, mint azon intézménynek a szeretete, melyeket a néplélek a főntebb leírt különleges eredeti módon, saját képére teremtett, akkor, azt hiszem, világos lesz az a megindíthatatlan lélektani valóság, hogy az ember éppen annyira ragaszkodik az intézmények sajátos alakjához, mint tulajdonképeni lényegéhez — s ezen a megmagyarázhatóság vagy megmagyarázhatatlanság egyáltalán nem változtat semmit“ (24. old. 6. bek. 1. sor).

² *Dr Haendel Vilmos* (id. m.): „Ma már vitán kívül álló tudományos tétel, hogy a nemzetiség a leglényegesebb államalkotó erő — az államnak erkölcsi és politikai alapja. Az államegésztséget egységessé tevő, összeforrasztó, láthatatlan homogeneitást okozó — a *jogi köteléknél sokkalta tontosabb centripetális erő*“ (28. old. 3. bek. 1. sor).

³ *Kurt Trampler* (id. m.) „Es ist da eine unbestreitbare Tatsache, dass kein Volk die kulturellen Bedürfnisse eines anderen Kulturvolkes ebenso gut erkennen und befriedigen kann, wie dieses selbst“ (120 old. 9 sor).

⁴ *Woodroiv Wilson* (id. m.): „Die Macht, die hinter den modernen Regierungen steht ist nicht oft mehr diejenige von Minoritáien, sondern mehr und mehr di Macht von Majoritaten“ (440. lap, 2. bek.).

⁵ *Haendel Vilmos* (id. m.): „A politika azonban világosan kell, hogy felismerje az Újkorban különös erővel jelentkező ezen eszmeáramlatot, mely semmivel sem marad el hevesesség, hatalom dolgában az elmúlt ezredévek vallási mozgalmait mögött. — Jegyzet: Belső természeténél fogva épp oly türelmetlen, mint a felekezeti érzés“ (21. old. 5. bek. 1. sor).

resztesződés nem áll be, az esetben is, ha valamilyen esemény következtében önálló államiságától megfosztatik s így nemzeti színvonaláról lezuhan, hogy rövidebb vagy hosszabb politikai önnállólanságba visszasüllyedve erőt gyűjtsön a ránehezülő iga lerázására.¹

A fajnál éppúgy megtalálható mint a családnál, csak-hogy ez utóbbinál már lényegesen változott formában az erkölcsi jelleg.² Amiként a családi szokások és erkölcs rendkívüli mértékben befolyásolják tagjaik erkölcsi világát, ugyanolyan hatással lesz az egy fajhoz tartozó nemzet az egyénre.³ De míg ez a kiváltott hatás a családban a szoros és állandó együttélés következtében a legbensőbb és legközvetlenebb s ennek következtében morális és jellemnevelő hatása a legeredményesebb és legállandóbb,⁴ addig az egyfajú társada-

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Ist eine Bevölkerung bereits durch Verschmelzung der Rassen-elemente zu einer Sprach- und Kultureinheit gediehen, dann aber durch poliitischen Untergang oder Zerstückelung ihres Staates einem anderen Staate angegliedert worden, (wie die Polen) dann bildet sie neben der herrschenden Nation dieses States eine Nationalität. Die Nationalität ist als ein Socialgebilde höherer Ordnung, weil sie bereits Elemente der Herrschaft in sich trägt, der staatlichen Nation gegenüber viel widerstandsfähiger, als ein primitiver Stamm (wie die Slowaken).“ (148. lap. 5. bek.).

² *Woodrow Wilson* (id. m.): „Abstrakt genommen, besteht das Recht aus einer Reihe von Grundsätzen, und in dieser Eigenschaft ist es ein Spiegel der vorherrschenden Anschauungen über ethische Werte und sociale Beziehungen in den Gemeinwesen, für die es gilt. Aber das Recht ist auch eine treibende Kraft, der Ausdruck eines Willens. Es ist nicht bloß eine Sammlung von Meinungsäusserungen, es ist zugleich eine Sammlung von praktisch wirksamen Vorschriften. Es wirkt auf zwar verschiedene Arten, es übt einen ethischen und einen physischen Zwang aus“ (447. lap 4. bek.).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Da die Familie eine Veranstaltung (Organisation) ist, hat sie auch eine bestimmte Verfassung: Vaterrechtliche, mütterrechtliche Familie und Exogamie sind ihre Grundformen (s. S. 443, 29 f. 326.), Ihre Satzungen sind im „Familienrecht“ niedergelegt, aber ebenso sehr in den Normen von Sittlichkeit, Sitté und Brauch. (438. old. 4. bek.).

⁴ *Othmar Spann* (id. m.): „Die Hauptfrage in der obigen Ketté ist: warum die Sittlichkeit nicht selbst rechtsverbindlich sei; warum Recht neben Sittlichkeit selbständig erscheine. Sie erledigt sich durch die Einsicht in die grundsätzlichere und allgemeinere Natur des Sittlichen, die

lomban hiányozván ez a bensőség, vagyis a családi élet jellegzetes vonása, eredményességben hátrább marad és inkább külsőleges lesz. A kifejtettek alapján az egyén morális tekintetben kettős hatás alatt áll és pedig a család valamint a társadalomnak őt környező tagjai hatása alatt. A kettős hatás egységét azonban biztosítja és fenntartja a fajnak egysége.¹ Szorosabbá és biztosabbá teszi a családi, illetve egyéni erkölcsöt a társadalom erkölcsével a fajvallás.² Nem lehet eléggé kiemelni és hangsúlyozni a fajvallás szerepének fontosságát a nemzeti élet kiformalódásánál.³ A fajvallás az a

aber deswegen inniger in der Brust des Menschen, in seiner persönlichen Einsicht verankert ist, als das Recht, weil sie nicht auf besondere Anstaltszwecke gerichtet ist. Auch Sittlichkeit, die, wie wir oben sehen, ihrem Wesen nach primär objektive Sittlichkeit, d. h. „sociale Moral“ ist, wurzelt zwar im Objektiven, gestaltet sich aber in subjektiver Weise; Recht bleibt mehr an objektiven Aufgaben, nämlich der anstaltlichen Tätigkeit, haften, aber daran hat der „socialen Moral“. Recht ist das hinsichtlich anstaltlicher Ziele allgemein Durchdachte, fordert aber ebenfalls subjektive Einsicht“ (491. old. 2. bek.).

¹ O. Hoijer (id. m.): „Remarquons tout de suite que l'idée de „nation“ n'est pas une conception juridique précise aux contours nets et tranchés, mais une idée morale aux limites vagues et indéterminées qui, tout en ayant la faculté de s'adapter aux réalités complexes de la vie internationale, possède aussi le désavantage non moins grand et périlleux de pouvoir arbrifer, derrière un nom connu et vénéré, des actes fort peu vénérables. Si l'on voulait maintenant donner une définition provisoire de la nation, on pourrait l'appeler un ensemble d'hommes qui se sentent unis par des liens d'affinité surtout moraux, d'une profondeur et d'une solidité telles que ces hommes ressentent leur union comme un bienfait et leur séparation comme un malheur“ (295. old. 1. bek. 1. sor).

² O. Hoijer (id. m.): „Une organisation pacifique de l'humanité ne saurait être imaginée sans une modification de l'idée de souveraineté absolue, édiflée sur les préjugés de l'antiquité païenne et soutenue par la confusion des nations de droit et de puissance qui porté en elle le germe de destruction de tous les droits. Quand on relégué Dieu au ciel, les théologiens dans leur chaire et la morale dans le cercle restreint de la vie privée, on ouvre le vaste champ du monde à toutes les enfreintes de la violence, de l'astuce et de la duplicité“ (309. old. 1. bek. 19. sor).

³ Othmar Spann (id. m.): „Eine Religion, die nicht begriffsmässig wesensgemäss das herrschende, bestimmende Element des Lebens zu sein beanspruchte, hat es noch nicht gegeben. Die Allgemeingültigkeit des Grunderlebnisses — das, wenn schon in wechselnden Erscheinungs-

tényező, amely a faj tagjait, amidőn azok a családból kiszakadtak, vagy amidőn a család már reájuk hatni nem képes, egy morális s így egy pszihikai egységbe képes összefoglalni és ez az oka annak a körülménynek, hogy az újonnan alakult állam miért őrzi olyan féltékenyen vallási egységét, továbbá miért zárkózik oly mereven el minden más fajvalásfól.¹ Ez okból ragad meg minden eszközt az állam, hogy a vallás erkölcsnevelő hatását fokozza.² Ezt a célt szolgálják a primitív államnál az állami közös vallási kultusz, közös áldozatok és az áldozati ajándékok kiosztása a nép között, vallási játékok és tömegfelvonulások, valamint körmenetek.³ A fajvallásnak e sajátosságait nem csupán az alakulás idején vagyunk képesek megfigyelni, amidőn az állam a nemzet szellemi egységét mintegy megteremteni törekszik, a különböző morális felfogású egyének és csoportok külön-

formen, im letzten Grunde Wahrheit enthält — bedingt den überempirischen Charakter der Religion (der nicht eben glücklich als „apriorisch“ bezeichnet wird) und schliess allé bloss psychologischen Ableitungen aus“ (332. old. 1. bek.).

¹ *Haendel Vilmos* (id. m.): „A paroxismusig fokozott nacionalismus — bármiben legyen a gyökere — többet nyom itt a latban — mint akárhány máza kultúrfölény. Ezt ne felejtsek el soha. (62. old. 14. bek. 1. sor).

² *Othmar Spann* (id. m.): „In dem Gradhaften des Rechies liegt es auch, dass der Übergang von der Sittlichkeit zum Rechte fliessend bleibt. Denn wo die planmassig und fest gegründete Veranstaltung aufhört und, wo demgemäss die Satzung in das Herkömmliche, das stillschweigend Geübte übergeht, wo das „Gewohnheitsrecht“ in Sitté und Brauch, die Sitté in Sittlichkeit, die Satzung daher in ihre allgemeinen Grundsätze und Grundlagen übergeht, kann und braucht auch nicht entschieden zu werden“ (489. old. 5. bek.).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Die Kirche ist die Ansfalf (Organisation) des religiösen Gemeinschaftslebens. Ihie Satzungen und Gewalten wurzeln daher in der Religion, zumal diese selbst das Prius der Sittlichkeit ist. Die organisierend handelnden Personen sind der Natúr der Sache nach Bestellie besonderer Art, Priester, wodurch zugleich der Unterschied von Laien- und Priesiertum entsteht, der nie ganz fehlt (auch bei Griechen und Germánen nicht). Verselbstandigt sich der Priestersfand völlig, so ist damit die Grundlage für eine hierarchische Gliederung innerhalb der Kirche geschaffen. Der zugleich sittliche Charakter der Religion bedingt die öffentliche, die polifische Natúr der Kirche als Anstalt, und ferner das Streben nach Theokratie“ (445. old. 1. bek.).

állásának a megszüntetése útján,¹ de még az állami élet legfejlettebb formájában megtalálhatók és kimutathatók ezek a jelenségek, amikor a tradíció azokat quasi megnevesíti és a közmorál általa már teljesen kijegecesedett.² Az állami élet fejlettebb formációiban is minden erejével azon van az állam, hogy az egységes faji tulajdonságokon nyugvó és az egységes fajvallásból eredő morális egységét továbbra is fenntarthassa és azoknak stabilitását biztosítsa.³ Csak ezen okfejtés alapján tudjuk megérteni és megmagyarázni az államoknak, illetve nemzeti társadalmaknak határozott és szinte szélsőségig menő vallási türelmetlenségét.⁴ A vallási türelmetlenség így felfogva tulajdonképpen nem egyéb, mint a nemzet-

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Der grössere Teil der Welt zeigt in seinen Gesetzen und Einrichtungen, was für einem Schicksal der Rest entfangen ist. Dieser Rest aber zeigt, was für einer vorteilhaften Entwicklung die primitiven Sitten fähig waren, mit denen sich der grössere Teil der Welt heute noch par force begnügt“ (19 lap, 1. bek.).

² *Erich Kauffmann* (id. m.): „Die Rechtsform schafft weder ein Charisma, noch macht sie es entbehrlich. Sie stellt Zuständigkeitsnormen, Verfahrensnormen und Verhelfungsnormen auf, um einen geordneten Ablauf des Willensbildungsprozesses zu gewährleisten. Den Fundus an ethischen, geistigen und politischen Kräften des Volkes setzt sie voraus. Allen gesunden und aufbauenden gesellschaftlichen Kräfte einen Rahmen zu bieten, ist ihre eigentliche und einzige Aufgabe“ (11. old. 3. sor).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Die Fortsetzung, welche das allgemeine Vollkommenheits-, — Wert- und Zielsystem der Sittlichkeit dadurch findet, dass es durch das allgemeine Gerechtigkeitsideal oder überindividuelle Naturrecht hindurch ansichtlich wird und damit konkret-objektiv, für die Gesellschaft als Ganzes gilt, ist das Rechf. Recht ist angewandte Moral“ (488. old. 6. bek.).

⁴ *O. Hoyer* (id. m.): Envisagé du point de vue juridique, chaque État est considéré comme un absolu, comme une autonomie intégralé, comme une Société parfaite — dans le sens que les théologiens et les philosophes donnent à cet adjectif — qui ne tient Têtre que d'elle — même et ne peut être grevée d'autres obligations que celles qu'elle a librement acceptées. L'État est, par définition, la puissance dans sa plénitude, le droit dans son absolutisme“ (310. old. 2. bek. 1. sor).

⁵ *O. Hoyer* (id. m.): „L'ordre et la discipline sont partout les conditions de la vérifiable liberté. Il peut exister des lois oppressives et des réglementations tracassières, mais l'anarchie sera toujours encore plus oppressive“ (313. old. 2. bek. 10. sor).

nek, illetve államnak ösztönszerű védekezése morális és szellemi egységének megőrzése érdekében.¹ Ugyancsak ez a jelenség nyilvánul meg abban az esetben, ha egy más vallás behatolását és terjeszkedését észleli a nemzet a vallási tekintetben eddig intact és egységes államterületen,² kivéve természetesen azt az esetet, ha annak térhódítása olyan rohamos, hogy a régi — esetleg fajvallás híveit — kisebbségbe nem szorítja. Magától értetődően nem fog ennyire érzékenyen reagálni az uralkodó vallás érdekében az állam, ha a híveinek számát olyan népelemekből szerzi, amelyek politikai jogaik nincsenek, vagy azok erősen korlátozottak. A fajvallásnak vallási türelmetlensége csökken, ha teljes hegemóniáját továbbra is fenntartani nem képes és pedig vagy azért mert egy másik vallás híveinek a száma oly nagy és politikailag annyira hatalmas, hogy azt magábaolvasztani, vagy pedig kiirtani nem képes.³ Abban az esetben, ha az állam területén két vagy több vallás létezik és ennek alapján a vallások egymásmellettsége fordul elő, az államnak is le kell vonni ennek a ténynek a következményeit.⁴ Az esetben ha eddig az államban fajvallás létezett, az mint tipikus faj-

¹ *Haendel Vilmos* (id. m.): Sőt: a nemzetiségi szeretet különös jellegénél fogva, ha itt-ott sérelem is éri a fajbelieket, mégis a közigazgatási és egyéb zaklatások főtömege „az idegen magyarokat“, a régi gyűlölt urakat éri: nagy kérdés, nem nyugszik-e bele inkább e lehetetlen állapotokba s gondolkozik úgy, mint annak idején a porosz alattvaló lenygel?“ (26. old. 10. bek. 1. sor).

² *Gustav Ratzenhoffer* (id. m.): „Aber keine Moral oder Humanität der Welt wird den stärkeren bewegen, auf einen wahrscheinlichen Erfolg gegen einen Schwächeren zu verzichten, oder einen Schwächeren beizimmern, vitaié Interesté zu opfern, wenn die Gewaltanwendung einigen Erfolg verspricht“ (108. lap, 2. bek.).

³ *O. Hoyer* (id. m.): „Entre l' assimilation des minorités et la rupture de la cohésion nationale, une autre alternative resté possible, celle de la conciliation d'intérêts opposés grâce á des concession réciproques, inspirées pour le respect de la hiérarchie des intérêts, des droits et devoirs. Un Etat est viable même s'il renterme des groupements qui boiesent sa partaite unité morale“ (304. old. 3. bek. 1. sor).

⁴ *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „A nemzetileg egységes népességben a politikai és a nemzeti érdek összeesnek, az állami élet mindjárt nemzeti élet is, az állam a nemzet állama. Az állam lényege itt a politi-

vallás elveszti egyeduralkodó helyzetét és az államnak kizárólagos támogatását, megszűnik nemzeti vallás lenni. De a nemzet is elveszti morális bázisának egységes forrását.¹ Az utóbbi tény az állam életében már nagyobb veszedelmet nem jelenthet, ha az állam törvényei által elismert vallásfelekezetek erkölcsi tanai és vallási dogmái nem nagyon különböznek s inkább csak árnyalati differenciák állanak fenn közöttük. Ellenben ha kettőnél több és egymástól erősen elütő vallás jut elismeréshez és hatalomhoz, az államnak morális egysége is megszűnik.² Ily esetben a nemzet szellemi egysége is veszélyeztetve van, de az gyakran fel is bomolhat. A nemzet szellemi egységének ily módon történt megszűnése részekre bontja az államot s ha a vallási különbségek túlnagyokká válnak, ez a tény az állam pusztulását idézi elő.³

kailag organizált nemzet. Minden kulturális berendezkedés az államban egyszersmind előmozdítja a nemzeti életet is“ (303. old. 3. bek. 1. sor).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Auf den letzteren Satz ist zu Antworten, dass praktisch die innere Einheit von Sittlichkeit und Recht freilich nur in unvollkommenem Maasse erreicht wird. Aber der inneren Natur und Tendenz nach ist die Einheit absolut. Es liegt nicht im Wesen des Rechtes, dass es ein unsittliches Recht gabe. Empirisch gibt es unsittliches Recht nur in demselben Sinne, als es auch eine unmoralische Moral im Leben gibt, d. h. eine Moral, die keine ist, die dem Wesen der Moral widerspricht. Ebenso beim Rechte. Nur die Unvollkommenheit und Lückenhaftigkeiten des empirischen Rechtslebens lässt schlechtes Recht bestehen. Die Perser z. B. kaffen eine Klage wegen Undankbarkeit, als eines Verhaltens das unser heutiges unvollkommenes Recht falschlich der „Sittlichkeit“ zuweist“ (490. old. 5. bekA)

² *Kurt Trampler* (id. m.): „Die restlose Zentralisierung innerhalb eines Staates bedeuft starkste Benützung der fachlichen Macht zum Zweck der Rechtssetzung, zur Schaffung neuer Über- und Unterordnung. Aus dieser machtgewordenen Über- und Unterordnung entstehen, wenn sie nicht dem Rechtfempfinden der Betroffenen Rechnung trägt, alsó geistig begründet ist, stets neue Konflikte. Die äusserliche Konzentration der Macht führt zur weiteren innerlichen Atomisierung des Staates, da durch das Dikfat erneut geistige Bindungen zwischen Beherrschten und Staat zerstört werden. Es ist eine Unmöglichkeit, durch die Zentralisierung heterogener Lebenskreise eine geistig-seelische Synthese zu erzielen, in der die einzige Garantie des Bestandes menschlicher Ordnungen liegt. (85. old. 1. bek. 14. sor).

³ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Das Recht wird nur insoweit wirken,

Az eddigiek folyamán az egységesfajú nemzet vallási viszonyait vettük szemügyre. Azonban már a fajoknak államalkotó jelentőségénél reámutattunk arra a tényre, hogy tiszta faji eredettel bíró nemzet úgyszólván alig található a földön, vagyis majdnem minden létező, illetve élő nemzet fajtilag összetett.¹ Egyetlen egy nemzetnek a keletkezése már szinte megoldhatatlan problémákat okoz a kutatásnak, mert ha a nemzetnek nem is annyira, de a fajnak a keletkezési időpontja rendszerint visszanyúlik a történelem előtti idők homályába. Ez a tétel még azokra a nemzetekre is vonatkozik, amelyek ma látszólag teljes faji egységet képesek felmutatni. Ha most már ezt a problémát, úgymint a keletkezés idejét és mikéntjét egy nyilvánvalóan összetett fajú nemzetnél kívánjuk megoldani, egyedül a hipotézisekre lehet támaszkodnunk. A különböző faji származású népi elemek mégis együttesen² és közös erővel teremtik meg öntudatos akarattal egységes nemzeti létüket és alkotják meg annak külső szervét az állam alkotmányában.³ De lehetséges az az eset is,

als der Staat, der es erzeugt, imstande ist, ihm Wirksamkeit zu verleihen. (458. lap 1. bek.).

¹ *O. Hoijer* (id. m.): „Au cours de Phistoire, il y a toujours eu des minorites. Le plus souvent, elles de sorit fondues dans les unités nationales en vertu de la sagesse des gouvernements comprenant que leur intérêt principal était d'attirer vers eux ces forces nouvelles, malgré quelques dissidences, sóit de langue, sóit de religion, voire mérne de sang, et d'en fairé un seul blanc national. Les minorites, se sentent ménagées, ont peu á peu aspiré á cetté unión oü elles trouvaient de si grands avantages. La sagesse des siécles s'est prononcée dans ce sens. Et ainsi l'unión fut dans l'histoire un phénoméne de politique intérieure“ (307. old. 9. sor).

² *Carl Schmitt* „Wo es noch Volk gibt und wo es irgendwo, sei es auch als Zuschauermenge in der Rennbahn wirklich versammelt ist und Zeichen polifischen Lebens aussert, bekundet es seinen Willen durch Akklamation. In Wahrheit gibt es kein Staatswesen, das auf solche Akklamationen verzichten könnte. Auch der absolute Fürst braucht die Spalier bildende und Hoch schreiende Menge seines Volkes. Die Akklamation ist ein ewiges Phanomen jeder polifischen Gemeinschaft. Kein Staat ohne Volk, kein Volk ohne Akklamationen“ (34. old. 22. sor).

³ *Emile Giraud* (id. m.): „Les Éfats sónt des organismes qui tendent naturellement á accroitre leur puissance. Leur unique souci ne peut étre

hogy csak az egyik népelemnek jut politikailag szerep s az államban csak annak az egy faji egységnek az akarata érvényesül a többinek teljes háttérbeszorítása révén,¹ részint azon okból, mert a többi közül csak egyedül volt képes öntudatra ébredni és népi sorsából kiemelkedni.² Vele szemben a többi együttélő és idegenfajú népelemek megtartván eddigi faji kapcsolatukat és népi mivoltukat, hogy az újonnan keletkezett államban politikailag jelentőség nélküli mozdulatlan tömegként továbbra is vegetáljanak,³ vagy ha politikailag önállóságra próbálnak jutni, azt ellenállhatatlan külső erővel⁴

que leur intérêt; aussi, chaque fois que les circonstances le permettent, devront-ils chercher à étendre leur territoire, à augmenter leur population et leur richesse, à développer leur influence“ (4. old-2. bek. 5. sor)*

¹ *Emile Giraud* (id. m.): „Il n'y a que la doctrine de l'intérêt national et celle de l'équilibre qui restent en opposition brutale avec le principe des nationalités. Sans doute la défense des intérêts nationaux inspire très normalement les gouvernements, et l'expansion économique intellectuelle et morale est un but très légitime de l'activité des peuples“ (47. old. 1. bek.).

² *Emile Giraud* (id. m.): „Les partisans du principe des nationalités déclarent; l'attribution d'un territoire doit être faite en tenant compte de la nationalité de ses habitants. Cette doctrine n'a pas d'autre fondement philosophique que la liberté individuelle. Les individus qui forment des peuples n'existent pas pour permettre à un groupement social quel qu'il soit de réaliser un certain idéal de force, d'expansion, de culture, qu'un petit nombre de personnes, mettons une élite, aura décidé d'imposer à l'effort commun, ils existent pour eux — mêmes, ils ont en eux — mêmes leur propre fin. La démocratie et la doctrine des nationalités reposent sur le même postulat“ (2. old. 3. bek.).

³ *Haendel Vilmos* (id. m.): Bizonyos empirikus tények azonban kétségfelenné teszik, hogy a nemzetiség egyrészt az emberi cselekvés egy főmotívuma — másrészt minden életmegnyilvánulásnak legerősebb színezője. A csecsemőkortól a késő aggkorig végigkísér életünkben és mégis — bármennyire természeti jelenség legyen is — nem mondható olyan változhatatlan, örökké azonos, minden befolyástól szükségképp ment sajátságának, mely életünk folyamán lényegesen át ne alakulhatna, sőt tökéletesen meg ne másulhatna, vagy öntudatos megfontolásokkal szemben teljesen hozzáférhetetlen maradna“ (38. old. 7. bek.).

⁴ *D. N. Hadjiscos* (id. m.): „C'est la sanction qui est, non pas un acte juridique, mais un acte de force mise au service du droit. Elle est assurée par l'autorité publique investie de la force publique“ (77. old. 5. s.)

megvalósítani a már kialakult s túlhatalmas nemzet hatalmi túlsúlya miatt nem képesek.¹

A vegyes faji összetételű nemzeti társadalomban megtalálhatók tehát a döntő egység, a nemzet mellett a politikai önállósággal nem bíró fajcsoportok, a nemzetiségek.² Hasonlattal élve a nemzet mint faji egység politikai cselekvőképességgel bír, míg a nemzetiség vagy nemzetiségek a cselekvőképes nemzet politikai gyámsága alatt állanak.³ A nemzetnek gyámi hatalma azonban a nemzetiségek felett nem teljes,⁴ mert a nemzetnek a nemzetiségeivel számolnia kell még politikai szempontokból is és ha már egyéb okból nem, a nemzetiségek tehetetlenségi nyomatóka végett,⁵ vagyis azon egyszerű ok

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die nationale Einheit aber will nach innen und nach aussen erkämpft werden. Im Staate muss eine Nation herrschen und den nationalen Zug angeben. Eine Versöhnung mit einer zweifachen Nationalität im Staate gibt es in dieser Hinsicht nicht, nur eine Unterwerfung“ (149. old. 5. bek.).

² *D. N. Hadjiscos* (id. m.): „Le monde où nous vivons est le théâtre d'un conflit perpétuel des forces“ (74. old. 1. bek. 7. sor).

³ *Krisztics Sándor* (Nemzet és állam): Midőn a nemzeti akarat még nem volt tudatos, meghatározott, midőn még nemzeti önmeghatározásról beszélni nem lehetett, mikor legfeljebb közös kultúrában nyilvánult a nemzeti,— (31. old. 2. bek. 11. sor).

⁴ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Mit értünk a politikai tudományban nemzetiség alatt? Olyan jelentékenyebb embercsoportot, mely valamely konkrét állam területén, közös testi és lelki tulajdonságok által egybefűzve más hasonló egészek mellett él, egységes és eredeti módon gondolkodni, érezni, akarni és cselekedni bír“ (6. old. 2. bek.).

⁵ *Emile Giraud* (id. m.): „S'il y a opposition entre un État et la nationalité d'une partie de la population, on doit de préférence faire crédit à l'État parce que l'État est un phénomène simple et utile tandis que la nationalité est une notion imprécise et changeante: elle représente une espérance vague plus qu'une réalité actuelle“ (9. old. 3. bek. 9. sor)

⁶ *Dr Mengele Ferenc*. A népszövetség jogi és politikai rendszere. Budapest 1927. Franklin kiadás. — „A nemzeti kisebbség szó nyelvtani értelemben jelenti az államtöbbségtől eltérő nemzeti sajtósággal bíró népközösséget“ (356. old. 3. bek.).

⁷ *Hermann Heller* (id. m.): „Das gliedstaatliche Selbstbestimmungsrecht mag noch so gross sein — in der Hierarchie der Willensvereinrichtungen, was wir Staat nennen, ist in dem Umfang der Ermessensfreiheit vom Individuum bis Gliedstaat dennoch nur ein quantitativer Unterschied. Erst und allein an dem letzten Punkte der Pyramide, ausschliess-

miatt, hogy az állam területén belül élnek, hogy léteznek.¹ Fokozódik a nemzet gondja nemzetiségi államban, ha a nemzetiségek fajiságukat politikai tekintetben érvényesíteni törekcsenek, részben azért, hogy faji egységük államjogi téren is elismertessenek a nemzet által, jogalanyok legyenek,² részben pedig, hogy faji törekvéseik megvalósulhassanak és pedig először rendszerint valamilyes korlátolt cselekvőképesség megszerzése útján a nemzetállam keretein belül,³ hogy azután az autonómián⁴ mint lépcsőn keresztül a teljes cselekvőképesség, a független nemzeti államhoz⁵ eljuthassanak.⁶

lich in der universalen Entscheidungseinheit schlagt der bis dahin quantitative in einem juristisch qualitativen Unterschied um“ (116. old. 9. sor).

¹ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Par excellence — nemzetiségek politikai értelemben csak a centrifugális elemek. A politikai vélelem pedig minden idegennyelvű, származású tömegre nézve az — hogy kikívánkozik az állami keretből — addig — amíg a történelmi események ellenkezőt nem bizonyítanak“ (39. old. 6. bek.).

² *D. N. Hadjiscos* (id. m.): „D'autre part, des nationalités depuis longtemps opprimées ont été ressuscitées; leur esprit national surexcité s'attache aux rêves des plus grandes destinées et ne semble pas en état de se soumettre à la loi de la solidarité et du droit: Par lui-même le principe des nationalités est un germe de conflits peu propres à orienter l'arbitrage dans le sens que nous souhaitons“ (213. old. 2. bek. 7. sor).

³ *Mengele Ferenc* (id. m.): „Nemzeti kisebbségek alatt ezek alapján tételesjogi szempontból az állam-nemzettől eltérő külön nemzeti ideállal bíró azon közösséget értjük, amelyeknek ethnikai, vallási és nyelvi önállóságát a Népszövetség védelme alatt álló nemzetközi szerződések szabályozzák“ (537. old. 5. bek.).

⁴ *O. Hoyer* (id. m.): „On semble vouloir créer des Etats dans l'Etat, faire des minorités une caste privilégiée qui se cristalliserait au lieu de fusionner avec l'ensemble. Elles risqueraient alors de devenir un ferment de discordes sociales et de haines nationales“ (304. old. 2. bek. 4. sor).

⁴ *Mengele Ferenc* (id. m.): „A politikai fejlődés ezen fokán a teljes autonómia az a követelmény, amelyet a nemzeti elv következetes alkalmazása megkövetel, ha már a nemzeti örendelkezés teljes megvalósulásának a hatalmi politika útját állja“ (337. old. 3. bek.).

⁶ *I. L. Brun* (id. m.): „Mais la question est délicate: l'état de nation est le dernier stade dans la marche vers l'indépendance. L'autonomie ne prépare-t-elle pas cette étape suprême? (92. old. 2. bek. 12. sor).

⁶ *Haendel Vilmos* (id. m.): „A nemzetiség főfunkciója eszerint, hogy

Mennyiben képes a nemzetiség korlátolt politikai cselekvőképességhez vagy pedig teljes függetlenséghez jutni, arranézve a nemzetiség belső, szellemi értékei, számbeli ereje, szervezettsége, gazdasági ereje, de legfőképpen belső és külső egysége,¹ továbbá az uralkodó nemzet politikai tehetsége és ereje közötti erőviszonyok fogják eldönteni.²

A nemzeti államban a nemzetiségek aspirációi két főirányban jelentkeznek és pedig egyéni, továbbá korporatív jogok megszerzésében.³ Az egyéni jogköröket kifejezett politikai tendencia nem jellemzi, azok inkább az általános,

egész környezetét mindenben — emberekben, tárgyakban és cselekvésekben saját képére akarja formálni“ (39. old. 11. bek.).

⁶ *Herbert Kraus*: Das Recht der Minderheiten Materialien zur Einführung in das Verständnis des modernen Minoritätenproblems. Verlag von Georg Stilke in Berlin. — „Von grundsätzlicher Bedeutung ist jedoch die Fassung des Artikel 1 des Dorpater Verfrages zwischen Russland und Estland von 2. Február 1920 (Treati Ser. XI, S. 29. ff., Jahrbuch IX, S. 101.); Partant du droit de tous les peuples á disposer librement d'eux memes jusqu' á se séparer complètement de l'État dont ils font partié, droit proclamé par le République socialisfé et fédérative russe des Sovjefs la Russie renonce ...“ (35. old. 6. bek.).

¹ *O. Hoyer* (id. m.): „Dans les rapports entre hommes, entre minorités et majorités, si l'on veut sincérement poursuivre la bonne entente et l'utilité commune, il importé de ne pas pousser ses droits ou ses intérêts á l'extréme, sinon le „summum jus“ se transforme vite en „summa injuria“ suivant une très vieille et très exacte constatation. Dans la défense de ses droits et de ses intérêts, il faut se préoccuper des droits et des intérêts des autres. C'est la moyen le plus juste et le plus sûr de bien assurer les siens. Derrière les textes juridiques, il faut saisir l'âme qui doit les inspirer. En présence du droit en vigueur, il faut prévoir le droit en formation et ne point touter contre soi le droit de demain en abusant du droit d'aujourd'hui“ (309. old. 9. sor).

² *Haendel Vilmos* (id. m.): „Azok a jellemvonások, melyek szerves összegükben a nemzetiséget alkotják, részben festi, részben lelki, részben lényeges, részben lényegtelen természeti vonások. Néha öntudatosak — néha öntudatlanok. Vonatkoznak az egyesre és vonatkoznak a nemzetiségre mint egészre“ (34. old. 13. bek.).

³ *Haendel Vilmos* (id. m.): „A nemzetiség lényege az illető nép lelkéből lelkedzett, tősgyökeres létesítményeinek a külső alkalmasságtól teljesen független szeretete, melyet pusztán racionális indokokkal támogatni nem lehet“ (24. old. 10. bek. 1. sor).

emberiből, a humanizmusból fakadnak és többnyire magánjogi, gazdasági és társadalmi téren jelentkeznek, mely ok miatt a nemzetiség által könnyebben megszerezhetők, mert ezek a jogok a politikai nemzet feltékenységét kevésbé ébresztik fel,¹ kivéven a rendi, vagy kasztrendszerű államot melyekben a nemzetiségeknek az állam speciális szerkezete miatt politikai szerepe és jelentősége úgyszólván semmi sincs. A nemzetiségnek különyszerű céljai és törekvései azokban az irányokban jelentkeznek leginkább, amelyekben az államot alkotó nemzettől faji sajátóságban különböznek.² Megnyilvánulhat ez a faji különbség fizikailag is, faji külső habitusban vagyis helyesebben a fajnak fizikai tulajdonságai szerint módosuló foglalkozási ágakban történt elhelyezke-

¹ Kurt Trampler (id. m.): „Würde ein Sfaaf innerhalb seines Sfaatsgebietesausschliesslich die innerstaatliche Kulturaautonomie der Minderheiten anerkennen, so ware ihm praktisch de Möglichkeit geboten, die Minderheit von den Wechselbeziehungen mit gleichnationalen Gemeinschaften, die innerhalb des Sfaatsgebietes anderer Sfaaien leben, abzuschneiden. Das Ergebnis ware eine insulare Abgeschlossenheit der Minderheit vom Kulturleben ihrer Volksgemeinschaft. Zusammenarbeit der ganzen Volksgemeinschaft auf dem Gebiet der nationalen Kultur ist aber ein unabweisbares Erfordernis für die tatsächliche organische Entwicklung dieser Kultur. Ohne geistige Berührung mit allen Teilen der Volksgemeinschaft können insbesondere kleinere Minderheiten leicht zu kulturellem Rückschritt gezwungen werden, da sie aus sich heraus nicht auf allen Gebieten führende Persönlichkeiten hervorbringen können. Dafür können die mannigfaltigsten Gründe maassgebend sein. Einmal ist es meist das Genie, wie es eine Volksgemeinschaft nicht in Massen hervorbringt, das der Kulturentwicklung eines Volkes neue Wege weist, die für die ganze Volksgemeinschaft maassgebend sind. Und nicht jeder Teil einer Volksgemeinschaft kann selbst bei regstem Kulturleben auf allen Gebieten solche geniale Persönlichkeiten hervorbringen. Solche Persönlichkeiten müssen vielmehr Führer der ganzen Volksgemeinschaft auf kulturellem Gebiet sein. Jedoch selbst Führerpersönlichkeiten mit weniger bahnbrechenden Fähigkeiten — kulturellhaltende und weiterentwickelnde Menschen — wird schwerlich jede einzelne Minderheit aus sich heraus schaffen können. Die sociale Struktur einer Minderheit ermöglicht nicht immer die Pflege aller kulturellen Güter. (111. old. 4. bek. 1. sor).

² Haendel Vilmos (id. m.): „Évszázadok viharjai bizonyították és tették empirikus tudományos igazsággá — hogy az állam tevékenységének vannak bizonyos határai — melyeket nem léphet át; vagy — ha átlépi — sikertelenség, kudarc lesz az eredmény“ (81. old. 11. bek. 1. sor).

désben.¹ A fajtípusnak kisebb fizikai ereje esetén, satnyább testalkata mellett a nemzetiség olyan foglalkozást úz, amely-nél az előbbiek nem szükségesek vagy mellőzhetők, úgy-mint a kereskedelem, az ipar némely ágai és a szellemi foglalkozási ágakban.² De történhetik ellenkező esetben meg-fordítva is. Azonban a külső, fizikai tulajdonságok csak má-sodrendű szerepet visznek, mert azok a fajtípusnál is elmo-sódottak, továbbá valamely oknál fogva mint például gaz-dasági okok miatt történt foglalkozási ág megváltoztatása miatt, intenzívebb sportkultusz, magasabb iskolázottság stb. következtében lényegesen megváltoznak. A fizikai tulajdon-ságok mellett már sokkal fontosabbak és határozottabbak a nemzetiségnek fajilag jellemző szellemi képességei és tu-lajdonságai s ez utóbbiaknak a foglalkozás megválasztására is nagyobb hatása van mint a testi tulajdonságoknak. Sőt éppen a szellemi tulajdonságok, hajlamok következtében állhat elő a fajtípusnak fizikai és izomzatbeli fejletlensége és esetleg elsatnyulása. Kimutatható ez a jelenség a par ex-celleance kereskedő népeknél, mint például az örmény, gö-rög és zsidó fajoknál.³ Az utóbb felsoroltak gyors felfogó-

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Eine Sonderstellung nehmen die Bauern ein. Dass sie schwerer zu entnationalisieren sind, kommt vor allem von der Innigkeit und zarten Wurzelhaftigkeit, mit der sie in ihrer, wenn auch engen, so doch geschlossenen Vorstellungswelt leben und an ihren Sitten und Gebrauchen festhalten. Dadurch haben sie grösseren Anfeil an der völkischen Kultur als intellektuell höherstehende, aber dafür entwurzelte städtische Volksschichten. Ein wichtiger Grund für die Schwierigkeiten ihrer Entnationalisierung ist freilich auch die Abgeschlossenheit des bauer-Üchen Lebens, wodurch die Einbeziehung in die neue völkische Gezwierung rein technisch (trotz Entnationalisierung von Schule und Amt) meist äus-sersf langsam vollziehbar ist“ (471. old. 2. bek.).

² *Robert Rodslob* (id. m.): „Die wirtschaftliche Production bleibt noch lange Eigenproduction. Sie erweitert ihren Rahmen viel langsamer als die geistige“ (11. old. 2. bek.).

³ *Hoendel Vilmos* (id. m.): „Egy kis természetjogi reminiscencia min-denesetre van benne — mikor azt hangsúlyozzák némely törvények és írók — hogy a nemzetiség olyan egyéni alapjog, mely előtt a souverain államhatalomnak is — mint elévülhetetlen szabadságjog előtt — feltét-lenül meg kell hajolnia. (1867 december 21. osztrák alaptörvény. (97. old. 11. bek. 1. sor).

képességük, a realitások iránti helyes érzékük, viszonylagosan nagy mozgékonyáguk, továbbá emberismeretük révén szinte predestinálva vannak a kereskedelmi foglalkozásra. A kifejtettek alapján a nemzetiség faji szempontból jelentős szellemi tulajdonságai könnyen előidézhetik annak foglalkozás szerinti elkülönülését, mely körülmény a nemzetiséget társadalmilag is elszakítja a nemzettől s a többi nemzetiségektől, de egyúttal a faji kötelekeket még szorosabbá fűzik.¹ A nemzetiségek törekvéseit vizsgálva, azokat következő csoportokra oszthatjuk fel:

1. A nemzetiség anyanyelvének nyelvhasználati jogai,
2. A nemzetiség iskolafelállítási és fenntartási joga,
3. A nemzetiség vallásszabadságának biztosítása,
4. A nemzetiség érvényesülésének joga a társadalomban és a politikai életben.

¹ *Emile Giraud* (id. m.): „Ce droit historique fait en peu figure de droit du souvenir, du droit des morts. Or ceux — ei n' ont pas besoin d'être libérés. Seuls les vivants competent; c'est pour eux qu' existe la société politique. Si les populations acuelles s' accommodent de le répartition des territoires, il n'y a pas de droit historique qui vaille. Celui — ci apparaît parfaitement vain. La prescription opère en droit international public pour transformer au bout d'un certain temps les situations de fait en situations de droit et les rendre inattaquables“ (8. old. 2, sor).

X. FEJEZET.

A nemzetiség nyelvhasználati joga.

Az egyén szerepénél és politikai jelentőségénél reámutattunk a faj specifikus ismertetőjeleire.¹ Ezek közül az anyanyelv az, amely leginkább elválasztja és megkülönbözteti a nemzettől és a többi nemzetiségektől. A nyelv szerepe oly nagy jelentőségűvé válik, hogy a nemzetiség fogalmi jeléül és bélyegéül gyakran egyedül az anyanyelvet szokták megjelölni.²

A nyelv mindenesetre a legszembetűnőbb és közvetlenül érzékelhető faji stigma.³ De evvel egyetemben a népléleknek legjellegzetesebb és legfontosabb terméke, mert a nyelv segítségével közvetíti az egyén gondolatait embertársaival. *A nyelvnél jut tehát elsősorban érvényre a fajnak tizikai és szellemi struktúrája. Ezen sajátása következtében*

¹ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „Tant est puissanie la force d' affraction des grands centres linguistiques sur les cantons ou se pratique le mérne parler í C est qu' une langue n' est plus, comme la race, affaire de détermination scienffique. Elle est, pour les peuples, le signe immédiat en avertu duquel ils se reconnaissent solidaires vis-á-vis de l' étranger. Il peuf y avoir, dans ce sentimení, une large part d' illusion. Les peuples qui changent de langage oublient vite que leurs peres en ont parié un autre. Aus Etats-Unis, on a constaté qu' en général la seconde génération des immigrants comprend encore la langue maternelle, mais ne la parle pas habituellement, et que troisiénne l'a fotalement oubliée“ (119. old. 1. bek. 10. sor).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die Nation d. h. das aus der Stammesverschiedenheit zur einer Einheif verschmolzene Volk eines Sfaafes, íst alsó eine historisch gewordene Sprach- und Kultureinheit“ (148. lap. 1. bek.).

³ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „Lingua gentem facif, dit un vieux dicton, qui resté vrai plus encore socialement que juridiquement“ (120. lap. 9. sor).

a nyelv egészen specifikusan keletkezik és módosul.¹ A fajnak fizikai tulajdonságai megnyilvánulhatnak már a hangképződésnél. Előfordulhat olyan hang a nyelvben és pedig különösen a mássalhangzóknál, mely a többi nyelveknél teljesen hiányzik s talán még hosszú gyakorlat után is nehezen ejtheti ki más anyanyelvű, mint például a seldsuk török nyelvek fűttszerű torokhangját. A magán és mássalhangzóknak a nyelv szavaiban való előfordulása s azoknak egymásutánja, ritmikus vagy arrithmikus váltakozásai szintén rendszerint a fajnak fizikai tulajdonságai által határozottatnak meg.² Ha már a fizikai tulajdonságai is érezhetők a faj anyanyelvénél, még inkább kifejezője lesz a nyelv a faj szellemvilágának³. Szókincese, az eredeti szavak fogalmi jelentő-

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Die lebendige Sprache wird daher nicht künstlich erfunden, entsteht auch nicht durch „Entwicklung“, nicht durch Hinzufügen und Hinwegnehmen, sondern eruptiv, ekstatisch, aus einem ungefeilten inneren Sinn heraus, der den Ideengehalt der Dinge wie fraumwandelnd schaut und vermögend ist, dem erschauten einen Ausdruck, eine Gestalt dadurch zu geben, dass sie das Sinnensystem unseres Leibes, insbesondere auch die Stimmorgane bewegt, ähnlich wie beim Tanzen den Ausdruck in der Gliederbewegungen des Leibes unmittelbar zur Geltung kommt. Da nun allé diese Eingebungen und ihre Ausdrücke nicht vereinzelt denkbar sind, sondern stets nur gliedhaft, darf die Sprache auch nicht von den einzelnen Worten her verstanden werden, sondern von dem Sprachbau, Satzbau und Wortbau aus, d. h. von der Syntax und Grammatik aus. Die Sprache besteht nicht aus Worten, sondern aus Satzgebilden und Sätzen, diese erst aus Worten, ähnlich wie die Tondichtung zuerst aus grösseren Zusammenhängen heraus, z. B. den Sätzen der Sonate und Symphonie, wie das Drama aus den grossen Zusammenhängen der Begebenheiten heraus erst die Untergliederung hervortreten lässt. — Weil die Worte nicht das erste sind sondern erst aus der Gliederung der Sprache hervortreten, haben sie auch nicht für sich alléin eine Bedeutung, sondern allé ihre Bedeutungen sind gegenseitig, sie sind ausnahmslos „mitbedeutend“ synsemantisch“ (414. old. 2. bek.).

² *Wolzendort* (id. m.): „Worin besteht die schützwürdige Eigentümlichkeit der Nation, die wir als Grundlage ihrer Ansprüche ansehen? Wir folgen einfach einer sociologischen und psychologischen Tatsache, wenn wir an die Sprache als die wichtigste, ausserlich wahrnehmbare Erscheinung dieser Eigentümlichkeit anknüpfen“ (13. lap. 3. bek. 1. sor).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Ähnlich wie der Staat wurde auch die Sprache als das eigentliche Kennzeichen der Nation betrachtet. So von

sége, kifejezésmódja, metaphorái és szóképei mindig a legenyémbek és legsajátosabbak lesznek.¹

A nyelv nemcsak a faj fizikai és szellemi tükörképét vetíti vissza, de egyúttal történelmének hű kifejezője lehet a jövevény szavak és idegen kifejezések alakjában.² A „nyelvében él a nemzet“ közmondás nemcsak jelmondat, hanem élő valóság is.³ Ennek a ténynek fontosságát átérzvéen a nemzet, saját nyelvének az érvényesülését minden vonalon biztosítani kívánja s szükség esetén még drasticus eszközöktől sem riad vissza céljának érvényesítésénél.⁴ Ezáltal nemcsak

R. Boekh. Ahnlich von M. Lazarus der aber ausserdem noch das „subjektive Bewusstsein der nationalen Zusammengehörigkeit“ als wesentlich hinzunimmt. Doch auch dieses Merkmal lasst uns für die Begriffbestimmung des Volkstums in Stich“ (459. old 3. bek.).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Der Sprachbau und Satzbau verrat zuerst die Art, wie die Volker die Gliederungsweise der ausseren und inneren Ganzheiten empfinden. Er bedeuft aber nicht wie die Empiristen behaupten, dass dadurch die Logik des Denkens relativiert würde, sie nimmt nur einen anderen Weg“ (415. old. 2. bek.).

² *T. H. Ruyssen* (id. m): „Il convient toutefois de ne pas pousser á l'absolu cetté influence de la langue sur la cristallisation des nationalités. Tout d'abord, le cas des Etats polyglottes conserve, en dépit des réserves que nous avons formulées, une valeur relative“ (126. old. 1. bek. l. sor).

³ *Othmar Spann* (id. m.): „Je weiter der Kreis der Kultur in Raum sich ausdehnt, je, . . . zusammenhangender der Zeit nach die Gemeinschaft des Volkslebens sich gestaltet, desto grösseren Umfang bedarf die letztere sachlicher Symbole, dort zum raumlichen Transport, hier zur zeitlichen Tradition . . . ; persönliche Dienste zu mündlicher Überlieferung und Ausbreitung der Ideen genügen dem geistigen Rapport nur sehr enger und geschichtsloser Gemeinschaften. in der Tat sehen wir neben Rede, Lied, Sprichwort, Lehrvortrag, mündlicher Ansage und Nachricht, persönlichem Befehlen und Anordnungen immer mehr sachliche Symbole, Schriften und Druckwerke, Literatur und Bücher, geschriebene Geseize, Korrespondenz, Sammlungen, alsó immer dauerhaftere sachliche Darstellungsmittel in die Kulturgeschichte eindringen. (418. old, 6 bek.).

⁴ *Madison Grant* (id. m.): „Nation ist eine künstliche politische Volkergruppierung, die sich gewöhnlich um eine einzige Sprache als den Ausdruck ihrer Überlieferungen und Besfreibungen aufbaut. Eine Nation kann indessen auch unabhängig von der Sprache bestehen, jedoch sind derartig zusammengesetzte Staaten wie Belgien und Osterreich viel weni-

saját faji és nemzeti jellegét kívánja idegen behatásoktól megvédeni, hanem egyúttal az állam területén élő másnyelven beszélő nemzetiségeket is magához akarja hajlítani, saját nyelvének reakényszerítésével, azon téves elvből indulva ki, hogy a nemzetiségeket saját képére idomíthatja szellemi téren.¹ A nemzetnek ilyirányú törekvéseiben található is némi realitás, mert az államnyelvnek elfogadásával—mechanikus úton ugyan—de mégis bekapcsolódhatik a nemzetiség a nemzetnek lelki és érzésvilágába.² Ezekből könnyebben hasonulhat a nemzethez, hogy abba későbbben esetleg teljesen beolvadjon.³ Ezekkel az előnyökkel szemben a nyelvnek megtanulása és annak a későbbiek folyamán anyanyelvként való elfogadása

ger dauerhaft als solche, in denen eine einheitliche Sprache vorherrscht, wie z. B. Frankreich oder England“ (48. lap. 1. beka)

¹ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „Trutz nit so, trutz nit so...“ Un peuple se mire dans son langage plus encore que dans son art et dans sa littérature, créations savantes auxquelles ne participe qu' imparfaitement l'âme populaire. Le trésor linguistique d'un peuple reproduit avec une étonnante fidélité les qualités, les défauts, les passions du groupe humain qui le reçoit du passé et le transmet, avec le reflet de ses émotions et de ses concepts, aux générations suivantes C'est qu' avec la langue s'acquiert, se conserve — ou se perd — tout ce qui constitue l'essentiel de la „conscience nationale“, chansons populaires, proverbes, dictons, souvenirs historiques liés à des „mots“, peut-être inauthentiques, mais pittoresques, expressions ramassées de toute une mentalité collective, argot même, formules à la mode, qui ne durent qu' un temps, mais que tout un peuple porte et dans lesquelles il se reconnaît“ (124. lap 9. sor).

¹ *Madison Grant* (id. m.): „Staaten ohne einheitliche Nationalsprache sind beständig dem Zerfall ausgesetzt, besonders dort, wo eine betrachtliche Minderheit der Bewohnerschaft eine im Nachbarstaate vorherrschende Sprache spricht und infolgedessen die Neigung hat, eim solchen Staate anzustreben“ (48. old. 2. bek.).

² *Madison Grant* (id. m.): „Es gibt hingegen so etwas wie eine grosse Gruppé von Nationen mit gegenseitigem Verstehen und wechselseitiger Zuneigung, gegründet auf dem Besitz einer gemeinsamen oder nahe verwandfen Gruppé von Sprachen und einer von diesen vermittelten Kultur. Die Vereinigung kann man lateinische Nationen (?) nennen, niemals aber die „Lateinische Rasse“ (51. old. 2. bek.).

³ *O. Hoijer* (id. m.): „Un élément bien plus considérable est celui d'unité de langue, puisque les qualités d'une langue déterminent dans une large mesure les facons de penser de ceux qui s'en servent“ (296. old. 2. bek.).

nem jelenti egyúttal azt, hogy a nemzetiség a nemzetbe beilleszkedett és abba beolvadt volna. A nemzetiségnek különállása és fajisága megmaradhat ugyanis abban az esetben is, ha egy másik nyelvet vesz át a magáé helyett, azonban a két fajnak vér útján való keveredése nem követi az új nyelvnek elfogadását. Ez a körülmény még magában nem jelenti az önálló fajiság feladását.¹

A nyelv ismertettek alapján egészen különlegesen társadalmi jelensége az embernek.² Ezen nagyjelentőségű sajátosságánál fogva az egyén nem is képes azt a közzel szemben érvényesíteni. Az egyén nyelvi szempontból tehát a köznek függvénye lesz. Az egyén ha a társadalomban él — ez a körülmény majdnem mindenkire vonatkozik — s a társadalom más nyelvet használ, már a gazdasági okok miatt kényszerítetik arra, hogy a nyelvet jól-rosszul megtanulja, hacsak nem akarja magát a társadalomból gazdaságilag is kiközösífteini.³

Az egyénnel szemben a nemzetiségnél az említett jelenség megfordítottját tapasztaljuk.⁴ A nemzetiségnél ugyanis

¹ *Ludwig Gumplowitz* (id. m.): „Dagegen ist gemeinsame Sprache durchaus kein Merkmal einer Rassen- oder Stammesangehörigkeit, da ein und dieselben Rassen oder Stämme ihre Sprache im Laufe der Zeit ändern können und eine Sprache im Kampfe um's Dasein mit mehr ausgebildeten Sprachen oft ganz und spurlos verschwinden kann, obwohl die Rasse oder der Stamm, deren Sprache sie einst sprach, lebt und blüht.“

² *Othmar Spann* (id. m.): „Der Ursprung der Sprache ist daher auch nicht vom einzelnen Geiste aus, seinem „Mitteilungsbedürfnis“, seiner „Wechselwirkung“ zu erklären (ein Widersinn: um mitteilen zu wollen, müsste er schon vorher die Sprache haben: und in Wechselwirkung zu treten, müsste er schon vorher geistig da und fertig sein): sondern nur vom Ganzen des geistigen Universums her“ (413. old. 2. bek.).

³ *Madison Grant* (id. m.): „Die einigende Macht einer gemeinsamen Sprache wirkt unmerklich und unablässig. Im Laufe der Zeit bildet sie ein Band, das die Völker zusammenschliesst — wie die englisch sprechenden Völker des Britenreiches mit denen Amerikas“ (48. old. 5. bek.).

⁴ *Wotendorff* (id. m.): „Gerade deshalb aber ist es nötig, dass sie in eine ganz besondere Stellung innerhalb des staatlichen Organismus gebracht werden, eine Stellung, die abseits der typischen Beziehungen Staat-Bürger liegt; dass ihnen also auf dem Gebiete ihres staatlich zu schützenden Eigenlebens nach Möglichkeit eine völlig eigene Rechts-

az egyén a csoport tagjaként jelentkezik és az utóbbinak hatása alatt áll. De nemcsak saját tagjával szemben érvényesíti a nemzetiség saját anyanyelvének használati jogát, hanem azt még más csoportokkal szemben is a legföltéte-nyebben őrzi és minden csorbítás, de főként beolvasztás ellen védelmezi.¹ Nagyobb lélekszámából eredő kiegészítési-génél fogva védekezése a legnagyobb valószínűség szerint eredményes is lesz, ha már a kellő faji öntudata megvan.² De még abban az esetben is ha a kellő faji öntudat hiányzik a nemzetiségi csoportból, anyanyelvének megvédésére két legegyszerűbb és legeredményesebb eszköz áll rendelkezé- sére. *A védekezésnek első módja tisztán mechanikus jellegű és külső motívumokra vezethető vissza s egy szóval jelle- mezhető. s tömeg és a tömegben rejlő tehetetlenségi nyo-*

ordnung gegeben wird; das heisst: grundsätzlich ist die eigene Lebens- sphere der Nation nach einem besonderen, ihr gemassen, Recht zu ge- stalten, alsó nach Personalrecht, nicht nach Territorialrecht“ (16. old. 1. bek. 17. sor).

¹ *J. L. Brun* (id. m.): „Puisque la langue commune est un facteur sinon décisif, du moins très important d'assimilation, elle communiquera aux groupements minoritaires une force morale; elle les cimentera inté- rieurement, et creusera au contraire un fossé réel entre eux et les po- pulations d'un autre idiome. Une minorita de langue n'est pas toujours une nation en germe (2); du moins par l'union qu'elle représente, elle a droit au maintien de son „caracière distinctif“ (3), symbole et facteur de sa personnalité de fait. Elle forme, en effet un groupement naturel; d'ail- leurs, le libre usage de la langue ne semble pas pouvoir troubler l'ordre public. (2) Si le réveil de la nationalité tchéque au milieu du siècle der- nier fut précédé d'une renaissance littéraire, l'unité ifalienne ne fut pas plus que la récente sécession irlandaise la suite d'un renouveau linguistique. D'autre part, la survivance d'une langue et même d'une littérature locales n'est pas toujours l'indice d'un esprit séparatiste: la Provence en est un exemple. — Sur le rôle de la langue, dans l'émancipation des na- tionalités, cf. infra: la nation.(3) Cf. Fouques Duparc, op. cir., p. 35.“ (87. old. 1. bek.).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Gemeinschaftsbildung in allen geistigen Inhalten beginnt, wo Menschen (von gleicher Sprache) raumlich beisam- men wohnen und so notgedrungen in geistigen Verkehr treten. Weifer ausgreifende Vergemeinschaftung hangt dann aber auch noch vom Vor- handensein und der Kenntniss der nötigen Wiederholungsmittel der Sprache (Schrift), Druck, Buch und Zeitungswesen usw. ab“ (474. old. 1. bek.).

*maték.*¹ Ugyanis a tömegnek ellenállóképessége még mint pigra moles is, már nagy súllyal esik e tekintetben latba. *A tömeg minden befolyásra nehezebben reagál, nehezebben hozható valamilyen irányban mozgásba és csak nagy-jelentőségű, a tömeg érdekeit erősen érintő eszme hatása alatt képes rövidebb vagy hosszabb idő múlva megmozdulni.* Magától értetődően azonban a nemzetiségi tömeg alatt tényleg az egyéneknek nagyobb számát kell feltételeznünk. A nemzetiségnek második természetes védekezési módja idegen nyelvi behatásokkal szemben a faj rendszerinti alacsonyabb intelligenciájából származik, jóllehet fordítva nézve a dolgot megállapítható, hogy a nemzetiségnél a faji öntudat hiánya többnyire a faj kisebb intelligenciájából és a velejáró kisebbfokú, vagy éppen alacsony kultúrájára vezethető vissza. *Áz alacsony kultúrtok és a velejáró alacsonyabb intelligenciája alkalmatlanná teszi a nemzetiséget arra, hogy tőle egy nyelvi szempontból is távol álló idegen nyelvet megtanuljon. Természetesen oly kisfokú intelligencia a fajnál, mely valamely idegen nyelv megtanulását lehetetlenné tenné, igen ritkán található, de a kisebbfokú intelligencia minden esetben rendkívüli mértékben megnehezíti részére az idegen nyelv megtanulását. Áz alacsony kulturális token álló nemzetiségnél*

¹ I. L. Brun (id. m.): „Ce vouloir-vivre collectif peut donc résulter, soit d'un long passé d'histoire commune, comme c'est le cas pour la Suisse et plus encore pour la France, soit de la communauté de langue, qui favorise la naissance d'une littérature nationale, par exemple en Pologne ou dans l'Italie irredenta(1), „La langue a été le lien spirituel éminent qui a maintenu vivantes un grand nombre de nationalités et de nations: nationalité albanaise, nation polonaise, nation tchéque, nation roumaine, nationalité ukrainienne ou ruthène, nationalité arménienne ... C'est par la fraternité des dialectes slovène, dalmate, bosniaque, etc... qu'a été conservée manifeste l'unité de la grande famille serbe.“ (Brunhes et Vallaux, p. 645.). Des réflexions analogues pourraient être faites sur l'influence exercée par les grands Efafs, grâce á la diiFusion de leur langue: „C'est par la langue surtout que l'opinion est saisie et convertie. La clientèle que crée la communauté de langue est une armée de moins en moins négligeable les conflits universels des esprits „Sur ce sujet, cf. Auerbach, op. cit., p. 18; Föuques Duparc, p. 19. soit de la communauté de moeurs, soit enfin de nécessités actuelles, sociales ou économiques(2). (91. old. 1. bek.).

hiányozni fog, éppen a kisebbfokú intelligencia következtében az elvont fogalmak, magasabbrendű tudományos és művészi szakkitejezések, valamint a foglalkozásától és lelkivilágától távolabb eső fogalmaknak ismerete. Magától értetődően még kevésbé tudja a nemzetiség ezeket a fogalmakat idegen nyelven megtanulni, ha ezek iránt már eredetileg szellemi szükséglet sem jelentkezik nála. Ilymódon nagyon egyszerű, de annál hathatósabb eszközzé válik nyelvének megvédésében az alacsonyabb szellemi színvonalú intelligencia és kultúra.¹

A nemzetiség anyanyelvének használati jogát a családban való használaton kívül a dolog természetéből folyóan társadalmi téren kívánja biztosítani, még pedig úgy a társalkodási, mint üzleti s kereskedelmi nyelvként. Az említett alkalmazási módokat annak exkluzívabb lehetőségei lévén, az államnak lényegesen kisebb tere és lehetősége nyílik arra, hogy azt befolyásolhassa s ez okból a kisebbség szinte kiesik az állami befolyásolás köréből. S ha a nemzetiségi nyelvnek használatát, valamint az említett módon való gyakorlását s alkalmazását nem is nézi jó szemmel az állam, annak jelzett körben való használatát túrníe kell, kivéve azt az esetet, ha az állam túlságos mélyen kíván belenyúlni az egyéni szabadságjogok körébe, amint az a felvilágosult monarchiáknál majdnem kivétel nélkül előfordult. Az államnak ily módon történt túlzott beavatkozása azonban célját nem érte el, sőt annak ellenkezője következett be, amint az II. József uralkodása alatt tapasztalható volt, amennyiben II. József nyelvunifikáló törekvése adta meg a legerősebb lökést a magyar és cseh nyelv újjászületésére. Lényegesen eredményesebb és célravezetőbb volt a beolvasztás szempontjából Mária Terézia munkálkodása, aki az állami nyers erőszak

¹ *Búza László* (id. m.): „A hivatalos nyelv bírása nem követelhető meg a kisebbséghez tartozóktól ebben a vonatkozásban sem, persze a hivatalos nyelvre s a tanácskozás nyelvére vonatkozó rendelkezések sérelme nélkül (76. cikk). Minden állampolgár egyenlően kezelendő a közhivatalokra, állásokra és tisztségekre való alkalmazhatóság, a közigazgatás igénybevehetése, a diplomák és kitüntetések adományozása stb. tekintetében (77. cikk)“ (111. old. 4. bek. 4. sor).

helyett a társadalmi eszközöket alkalmazta ugyanezen célból¹ s különösképpen házítások, azaz vérkeresztezések révén ért el nagy és *átütő* erejű eredményeket. Asszonyi ösztönösségével megérezte, hogy csakis ezen az úton képes hatásos beolvasztást elérni, míg hatalmi szóval és erőszakkal céljának csak ellenkezőjét eredményezi.²

Az idegen nyelvnek társadalmi úton érvényesülő hatását és erős beágyazódását valamely társadalmi osztály nyelvhasználatában falán semmi sem bizonyítja eklatánsabban, mint a német ipari szakkifejezéseknek néha ugyan eltorzított alakban való megkövesedése a magyar nyelvben, jóllehet már mai nap jó magyar szavakkal volnának helyettesíthetők.

Valamely nemzetiségnek a beolvasztása a nemzet által egyedül a nemzeti nyelvnek önkéntes vagy kényszerű elfogadása által még egyáltalában nem történt meg.³ *A tényleges beolvasztáshoz meg kívántatik még a nemzeti erkölcsöknek és szokásoknak, valamint gondolkodásnak és gondolkodásmódnak s evvel egyetemben⁴ a nemzet társadalmi szokásainak és erkölceinek az átvétele.⁵* A nyelv ugyanis egymá-

¹ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Ebben a harcban tényleg az állam hatósági szervezete csak egyik fényező. Ez a feladat társadalmi, nemzeti feladat, melyben a kormány, szóval a hivatalos status csak értékes szövetséges — de nem egyedül döntő tényező lehet“ (34. old. 11. bek. 1. sor).

² *Balogh Artúr* (id. m.): „A nemzetiség mint államalkotó erő érvényesülését a nemzeti nyelv ápolása, nemzeti irodalmak keletkezése kényszeríti elő. A tizenkilencedik század elején a francia világhuralmi törekvések ellenhatásaként határozatlan életre kel“ (121. lap. 6. bek. 1. sor).

³ *T. H. Ruyssen* (id. m.): C est que la langue, plus malléable encore que la race, peut être directement manoeuvrée par la volonté humaine et devenir ainsi un véritable outil de la politique nationalitaire“ (121. lap. 1. bek. 14. sor).

⁴ *Othmar Spann* (id. m.): „Das Sprachvolk, jené Menschen, welche die gleiche Sprache sprechen, hat damit nur eine bestimmte formale Bedingung zur Aufnahme geistiger Inhalte gemein. (Allerdings isi die Sprache noch über ihre Bedeutung als gleiches Versiandigungsmittel hinaus eine Bedingung zur Bildung geistiger Gemeinschaft; jedoch gehört der von ihr überlieferte geistige inhalt begrifflich zur Kultur. (463. old. 4. bek.).

⁵ *O. Hoijer* (id. m.): „Comme conclusion, l'on peut dire que T unité de langue est un facteur puissant dans la création et le développement de l'instinct national, mais qu'elle n'est ni indispensable ni suffisante pour le fair naitre“ (296. old. 1. bek. 16. sor).

gában még csal-t pusztá eszköze az emberi léteknak, külső mez, mely nem fedi mindenkor a való tényállást és helyzetet.¹ Példa erre Elsass-Lotharingiának népessége, mely német származása és német anyanyelve mellett érzelmileg inkább nevezhető franciának mint németnek.² Ugyancsak hasonló tapasztalatok voltak észlelhetők a magyar nemzetiségeknél, amennyiben az utóbbiak nagyobb csoportjai megtanulták az iskolákban a magyar nyelvet,³ de gondolkodásmódban s különösen érzésben továbbra is nemzetiségük, helyesebben fajuknál maradtak. Csekély kivételt képezett azoknak a száma, akik a nemzetiségek közül a nyelvvel együtt társadalmi helyzetet is cseréltek és ennek következtében asszimilálódásuk megkezdődött. Tételünk helyességét legjobban bizonyítja ebben a tekintetben a zsidó faj.⁴ Nyelvi szempontból ugyan kozmopolita jelleget mutat a zsidóság, mert az ősi nyelvnek a hébernek mint nemzetiségi nyelvnek fenntartását a fajnak igen nagy mértékben való szétszóródottsága lehetetlenné tette még olyan települési helyeken is, ahol a zsidóság viszonylagosan nagyobb csoportokban lakott.⁵ Ősi nyelvének elhagyására a

¹ *T. H. Ruysen* (id. m.): „L'extreme concentration va donc de pair avec une certaine „décentralisation régionaliste.“ Ainsi l'unification spontanée ou volontaire de la langue apparait tout autant comme un effet que comme un facteur de l'unité politique; et l'on peut sur ce point rapprocher utilement la langue de la race elle-même.“ (127. old. 6. sor)

² *L. Brun* (id. m.): „Cette volonté de vie commune séparée peut naître ou se maintenir à l'encontre de pays voisins, semblables pour tant par la religion ou la langue, comme ce fut le cas en Alsace — sous l'influence des autres facteurs de l'unité morale, sociaux ou politiques, intellectuels ou économiques, historiques ou géographiques. Il se forme alors une nation ou sein de l'Etat: tel est le cas, semble-t-il, que visent les nouveaux traités par le terme ambigu de „minorité ethnique“ (92. old. 1. sor. 1. bek.).

³ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Felvidékünk alapos ismerői tanúsíthatják pedig, hogy a pánszláv vezérek beszélték odafönn a legtisztább irodalmi magyar nyelvet“ (118. old. 11. bek. 1. sor).

⁴ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Még egy emberöltővel ezelőtt némi feltűnést keltett volna, hogy őket ebben a kategóriában tárgyaljuk. Ma már tudományosan megállapított tételnek tekinthető — hogy lényeg szerint inkább nemzetiség, mint vallás“ (70. old. 4. bek. 1. sor).

⁵ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die Israeliten waren einer jener

külső körülmények, — úgymint hosszabb ideig tartó és sporadikusan történő vándorlás, továbbá gazdasági okok kényszerítették a zsidóságot. Európa területén viszonylagosan hosszabb ideig kisebb-nagyobb tömbökben inkább Lengyelország és Németország egyes nagyobb városaiban élt a faj. De már ezeken a helyeken is az ősi héber nyelv csak mint vallási kultusz nyelve élt tovább a zsidóság körében, míg ezzel szemben a családban, valamint a kereskedelmi és gazdasági életben a rendkívüli mértékben kevert zsargon váltotta fel. A törvény előtti egyenlőségnek és polgárjogoknak a XIX. században fajra és vallásra való tekintet nélkül történt kiterjesztése megbontja a zsidóságot, mert most már nem kényszerül zárt helyen, gettóban, fajának körében letelepedni s ennek következtében még jobban dispersálódik. Ennek a körülménynek tudható be, hogy a zsidó faj a zsargont sem volt képes továbbra megőrizni s aránylag igen rövid idő alatt kivétel nélkül átveszi mindenkori lakóhelyének nemzeti nyelvét az általa egyedül beszélt nyelvként, vagyis anyanyelvként.¹ Ez a tény nem jelentette azonban a zsidóságnak a vendégfogadó fajba való beolvadását minden látszólagossága ellenére sem. Megmaradt továbbra is teljes faji önállósága, a változó körülmények között csak formát változtatott, anélkül, hogy

Mischvölker Syriens, denen es trotz eines nicht unkriegerischen Sinnes bei der Nahe Egyptens und der gewaltigen Kriegsmachie Vorderasiens nicht gelang, die politische Selbständigkeit zu behaupten. Das charakteristische für sie war der aus sagenhaftem Ursprung begleitete Monotheismus, der Glaube an den Gott ihrer Vater. Dieser Glaube an eine besondere Beziehung ihres Volkes zum allmächtigen Gott und der Vergleich ihrer vorgeschriebenen religiösen Anschauungen mit dem krassen Polytheismus ihrer Umgebung gab ihnen, obwohl sie sonst die Kulturvölker kaum überragten, das Bewusstsein, ein auserwähltes Volk zu sein“ (127. lap. 3. bek.).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Zeigt sich die Sprache nur als das herrschende, nicht als das ausschliessliche Mittel der völkischen Gemeinschaftsbildung, so werden nun (durch diese abermals gradmassige Fassung des Volkstumsbegriffes) allé jené Ausnahmefälle verstandlich, welche die theoretischen Begriffe über das Wesen des Volkstums stets verdunkelt haben. Diese Ausnahmen sind: verschiedenes Volkstum bei gleicher Sprache, gleiches Volkstum bei verschiedener Sprache“ (475. old. 4. bek.).

tartalmilag átalakult volna.¹ Abban az esetben, ha valamilyen terület megváltoztatta politikai hovatartozandóságát, illetve az valamilyen más államhoz csatoltatott, a területen élő zsidóság minden nagyobb megrázkódtatás nélkül hagyta el régi állampolgárságát és annak nyelvét, miként egy elhasznált ruhát, hogy az új állam keretébe beilleszkedjen és átvegye az utódállamnak nemzeti nyelvét.² Az utóbbi időben a Magyarországtól elszakított s az utódállamok területén élő zsidóság is mutat ilyen szimptomákat, holott a magyar impérium alatt szinte tünetően magyarnak vallotta magát. A zsidó fajnál észlelhető ezen sajátosságok semmi mással nem magyarázhatók, mint azzal a ténnyel, hogy vértisztaságát, vagyis fajiságát több évezreden keresztül örökös vándorlása és számtalan idegen fajjal való gazdasági érintkezés ellenére képes volt fenntartani. Magától értetődően hozzájárult ezen tényezőkön kívül még az a körülmény, hogy több évezreden keresztül a többi fajok kifejezett vagy titkolt, de minden esetre több-kevesebb ellenszenvvel viseltettek a zsidósággal szemben s ez a körülmény a zsidóság amúgyis exclusivitásra hajló természetét és hajlamait még inkább fokozta, a családi kapcsolatok pedig még szorosabbá és hatékonyabbá tették.³

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die Gemeinsamkeit des Handelsinteresses, durch jahrtausendlange Übung im Judentume selbst herrschend und für dasselbe charakterisch geworden, veranlasste die Juden, das Rassegefühl lebendig zu erhalten, und das ist auch der Grund, warum ihre atavistische Konfession mit sîrengen und oft unsinnigen Formvorschriften unberührt von allen Reformideen sich erhielt, obwohl gerade die Juden auf allen Gebieten die Vorkämpfer für Aufklärung und Fortschritt sind“ (126. lap. 3. bek.).

² *O. Hoijer* (id. m.): „Les cas des Grecs est analogue. Toutefois, l'exemple le plus caractéristique est celui de la nation israélite qui, dispersée dans les contrées les plus diverses du globe, n'a pas vu altérer, par l'influence puissante du milieu, les traits particuliers de sa mentalité ni oublié la communauté nationale. On peut ainsi dire que l'unité géographique peut aider à créer une nation, mais qu'elle n'est ni indispensable ni un facteur de premier ordre“ (295. old. 2. bek. 11. sor).

³ *Mengeie Ferenc* (id. m.): „A különböző propagandairatokból a munkásügyi törvényhozás és kisebbségi kérdés kötötte le (Wilson) figyelmét. Utóbbi kérdés előtérbehozásában nagy szerepet játszott a zsidó de-

A zsidóval, mint idegen fajjal szemben tanúsított idegenkedés ellenszenv, — mely eredetileg valószínűleg nem volt nagyobb mérvű a vendéglátó nép részéről, mint az ókori és középkori népeknek általában minden más fajjal szemben tanúsított ellenszenv és idegenkedése¹ — továbbá a zsidó fajnak szelleme és érzéke a fajt foglalkozása tekintetében is determinálta. A származás, vallás és foglalkozás valamint az ezekből folyó társadalmi erkölcsök és szokások annyira elszigetelték a kisebb-nagyobb számú zsidófajú egyéneket, hogy a középkori rendi szerkezetű államokban a kaszt minden kritériumát vette fel a zsidóság. Minden valóságos vagy vélt üldözés a kifejlődött erős kapcsolatokat csak erősítette és a fajhoz tartozó egyéneket szorosabban hozzáfűzte,² úgyannyira, hogy a faji típus jellegzetes fizikai és szel-

legációk által 1919 május 10-én benyújtott memorandum“ (44. old. 2. bek.).

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die Judenverfolgungen in Spanien waren ein Glied in der allgemeinen Politik dieses Staates gegen Glaubensfremde, die als Staatsfremde angesehen wurden“ (133. old. 1. bek.).

² *I. L. Brun* (id. m.): „Le problème religieux et plus encore économique et national posé par leur affluence remonte aux premiers temps de l'autonomie moldo-valaque. Etablis dans les Principautés avant le XVe siècle, déjà maîtres du commerce au XVIIIe, les juifs, par leur immoralité et leurs fraudes, provoquèrent certaines mesures restrictives, dès le lendemain du traité de Roustchouk-Kainardji qui ébauchait cette autonomie. Les réglemens organiques des deux provinces, ratifiés en 1831 et 1832 par les assemblées des Boyards, leur interdisaient en Moldavie de prendre à ferme les terres, de posséder des immeubles, les privaient des droits politiques (art. 50 à 54) et prévoyait l'expulsion de „ceux qui vivraient de ressources irrégulières“. En Valachie, où les Israélites, de tout temps beaucoup moins nombreux, „ne constituaient pas un danger pour l'élément national“, la tolérance de la population leur permit d'acquérir des immeubles sans se faire naturaliser s'ils appartenaient à une Corporation. Dès que les mesures de surveillance ou d'expulsion étaient rapportées en Moldavie, ils y rentraient en masse. Dans l'autre province, l'éphémère constitution révolutionnaire de 1848 proclama leur „émancipation“. Survint la guerre de Crimée, puis la consécration de l'autonomie roumaine. Le traité de Paris ne reproduisit pas les dispositions du protocole des Conférences de Consantinople, proclamant la liberté et l'égalité de protection des cultes (art. 13.), le droit de propriété pour les étrangers (art. 14), l'égalité admissibilité aux emplois publics (art. 15.), l'égalité des droits politiques „sans aucune distinction de naissance ni de culte“ (art. 16.).

lemi vonásai mind élesebbekké váltak,¹ kivéve a közös ősi nyelvet. Ez utóbbinak fennmaradása és biztosítása a fentebb *említett* okokból lehetetlenné vált. Megmarad a zsidó faj fajtisztasága minden ismertetőjeleivel az idegen nyelv átvétele ellenére. Lényegtelen körülmény faji szempontból, hogy melyik nyelvet tette magáévá a zsidóság, mert az ugyanis lakhelye, illetve zsidó minoritást környező többség anyanyelvéhez idomult, úgymint Lengyel- és Németországban a jiddis zsargont, keleten az arab és török nyelvet, az észak-amerikai Unióban az angolt, hazánkban már a második generáció a magyart vallotta anyanyelvének, — s így saját faji anyanyelvének hiánya mellett is tömören és szinte megbont-hatatlan faji egységet képezett, mert fájának vérfisztaságái biztosítani tudja.²

A liberalizmus hatalmas léptekkel kifejlődő uralma a múlt század második felében megteremtette a teljes individualizációt s a rendiség megszüntetése mellett meghozta a zsidóság egyenjogúsítását. A XIX. század nagy mozgalmainak vívmányai a zsidóság eddigi exkluzivitását is, megszüntetik. Az életviszonyok megváltozásával mindinkább veszít faji jellegzetes vonásaiból s ennek következménye, hogy a többi vele együttélő fajokhoz inkább idomul s ezzel vér-, illetve fajtisztasága fokozatosan csökken.

Magasabb intelligenciája és a vele együttjáró magasabb faji kultúra mellett a faj nem is nélkülözheti saját nyelvét, helyesebben anyanyelvének szabadságát. *A saját különleges nyelve bátran nevezhető a faj szellemiségének fokmérőjéül*

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Wo die Juden in Elend schmachten, sind sie auch nach ihren Rassenanlagen in der Volkswirtschaft nur Drohnen, wenn nicht Schlimmeres um erst dann in der Stufenleiter wirtschaftlicher Entwicklung nützlicher emporzurücken, wenn sie sich der Aufgaben des Verkehrs, aller Handelsformen und der freien Berufe bemächtigen können“ (133. lap- 2. bek.¹).

² *Cirbusz Géza* (id. m): „Ámbár a vallás a zsidóságnak internacionális kapcsa s a héber nem nemzeti nyelvük többé, mégsem lehet a 11 milliányi népet felekezetnek vagy nemzetiségnek mondani. Egységes világnézetük, jogszokásaik, összetartozásuk, rokon temperamentumuk és a vérkeveredéstől meglehetősen megóvott keleti jellegük nemzeti egységet biztosítanak nekik, politikai egység nélkül“ (11. lap. 1. bek.).

és egyúttal szellemi életének, valamint fejlődésének legjobban felismerhető ismérve. E sajátsága nem csupán a szavak illetve fogalmak számától függ, hanem egyúttal tisztaságától is. Minél jellegzetesebb és a környező fajok nyelvétől menél inkább elütő egy konkrét faj nyelve, annál sajátosabb.

A földön kimutathatólag tiszta faj nem lévén, nem található ebből folyólag tiszta — a többitől teljesen függetlenül kialakult — nyelv sem.¹ Továbbá minden fajcsoport többé-kevésbé azonos, vagy legalábbis hasonló nyelvet beszél. Az egy fajcsoporthoz tartozó nyelvek a többinek kölcsönhatása alatt állanak. Kivételt képez az az eset, ha a faj valamely másik, vagy a többi más nyelveket beszélő társadalmaktól földrajzilag távol, vagy nehezen megközelíthető helyen van letelepedve. Ez esetben ugyanis az érintkezés teljes hiánya, illetve jelentéktelensége a valamikor egy közös nyelvet beszélő fajt nyelvileg is elszigeteli és megmaradhat a nyelve ősi formájában, de valószínűbb, hogy teljesen elzárva, külön fejlődést tüntet fel fajcsoportjától, melyből ekként kiszakadt.

Egy meghatározott faj és társadalmának nyelve a kifejtettek alapján együtt él és fejlődik, vagy pusztul el a fajjal. Nyelvében kimutatható a faj történelmi vándorlása, kimutatható fejlődése és süllyedése egyaránt, végül kimutatható kultúrfoka és egész kultúrájának természete. *Nyelvét megtartani, egyszerű önfenntartási ösztön minden népnél.*²

¹ Lambrecht Kálmán (id. m.); „A nyelv, a beszéd eredete sok bűvárfoglalkoztatott. Wilhelm Wundt a népléktan nagynevű bűvára nagy kézikönyvének (Elemente der Volkerpsychologie) egyik kötetét szentelte az ősemberi ősn nyelv kialakulásának (1912.), Carl Franké pedig külön könyvet írt a jégkorszaki ősember valószínű beszédéről. (Die mutmassliche Sprache der Eiszeitmenschen, Halle a. S., 2. kiadás, 1913.). — Noha újabban egyre többen vallják azt a nézetet, hogy nem volt „ősn nyelv“, hanem — miként az ember, — úgy az emberi nyelv is több helyen egyidejűleg alakult ki és nem vezethető vissza egy közös ősn nyelvre, mi Wundt felfogását valljuk, nemcsak rendszerének meggyőző ereje miatt, de azért is, mert a bioszociológia alapvető kézikönyvének szerzője, Friedrich Alverdes más utakon ugyanerre az eredményre jutott és mert végezetül nézetünk szerint az ember is egy ágból fakadt, monofiletikus eredetű“ (306. lap. 3. bek.).

² Krisztics Nemzet és állam: „A nemzetiségi nyelv, a kultúra sza-

Az egy nyelvet, vagy nyelvjárást beszélő fajcsoport nem zárkózik el a többiek hatása elől, mert ellenkező esetben kizárná önmagát az egyetemes emberi kultúrából és megfosztaná magát annak vívmányaitól, mégis önállóságát, szellemi egyéniségét megóvni törekszik.¹ Ezen törekvésének eredménye mindig két tényezőtől függ, úgymint a kisebbség fizikai és szellemi virulenciájától. Fizikai virulenciájának fokmérője a faj szaporodása. A szaporodás arányszáma adva van a természetes szaporodással és idegenek beolvasztásából keletkező számszerű mennyiségből. A természetes szaporodás még egyedül döntő körülmény nem lehet, mert bármilyen nagy legyen egy fajnak szaporasága, nem lehet az olyan nagymértékű sohasem, mint amennyit akár kivándorlás, akár pedig más nyelvbe való beolvadással el nem veszíthetne.

bad érvényesülése útján, a nemzetiségi helyzet nyugópontra jutni nem tud, mert ahol a nemzetiségi törekvések életre kaptak, mindenütt szinte kielégítetlenek, mindenütt az elszakadás felé vezetnek“ (280. old. 1. bek. 6. sor).

² *Búza László* (id. m.): „Az állam előtti egyenlőség elvéből szükségképen következik a pozitív státusból eredő jogok egyenlősége s ennek folytán a hatóságok igénybevételenek egyenlő lehetőségét biztosítják s a kisebbségekre tartozó állampolgárookra nézve nyelvi nehézségek nem akadályozzák vagy éppen nem teszik lehetetlenné a hatóságok igénybevétele“ (85. old. 4. sor).

² *Mengele Ferenc* (id. m.): „Még messzebb elmarad az ausztriai törvényes helyzettől, amely a nemzetiségnek a nyelvét a közigazgatásban egészen a tartományi hatóságokig teljesen egyenjogú hivatalos nyelvnek ismerte el“ (345. old. 1. bek.).

² *Wotzenorff* (id. m.): „Wir haben geglaubt, es als ein Phanomen der politischen Realitat ansehen zu müssen, dass die sich rein auf das Gebiet des kulturellen Eigenlebens der Nation legende Forderung der Freiheit der Sprache rechtgedanklich unmitfelbar zu der Forderung führt, mit den Staatsbehörden in der eigenen Sprache verkehren zu können, praktisch aber aus dem realen psychologischen Gehalt des Strebens nach „nationaler Autonomie“ die weitere Forderung im Gefolge hat, von Nationsgenossen verwaltet und gerichtet zu werden“ (32. lap. 3. bek. 4. sor).

¹ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Itt azután jellemző a további tendencia, mely egyáltalán nem elégszik meg a legszűkebb családi körben való nyelvhasználat szabadságával, hanem fokról-fokra, — egészen az országos központi főszervekig — kívánja e lehetőséget kitágítani“ (40. old. 6. bek. 1. sor).

A saját fajbéli elemeknek a faji kötelékben való megtartása azonban annyira természetes, hogy már a legalacsonyabbfokú kultúra mellett is megvan ösztönszerűleg minden népnél. Továbbá az alacsony kultúra és az alacsony életszínvonal majdnem kivétel nélkül minden népnél viszonylagosan nagyobb természetes szaporodással jár együtt. Nagyobbszámú gyermek ily esetben nem teherterele a családi gazdaságnak, hanem inkább a családi jövedelmet szaporítja és biztosítja a faj tennmaradását. Magasabb kulturális színvonalon álló fajnak viszont nagyobb igényei vannak. A nagyobb igények kielégítése csak tokozotabb anyagi erő, nagyobb vagyon létezése esetén történhetik meg. Ez a nagyobb igény nemcsak az egyén személyes szükségleteinél jelentkezik, hanem az egész család szükségleteinél is, így eminenter a gyermeknevelésnél. Kézenfekvő, hogy a létező családi vagyonnak, illetve jövedelemnek a kifejtettek alapján meglehetősen nagyoknak kell lennie, hogy abból minden szükséglet fedezhető legyen a vagyon állagának megtámadása nélkül, illetve a jövedelem megcsappanása nélkül. Nagyobb gyermekszaporaság mellett a családi vagyon jövedelme az összes igények kielégítésére ritkán alkalmas és ilyen módon gazdasági okok hatnak különösképen arra, hogy ilyen családoknál a nagy gyermekáldás nem kívánatos. Az „egyke“ és legteljebb „kettőké“ túlnyomórészt a magasabb standardú családoknál fordul elő. Míg az alacsony életszínvonalú családnál a nevelés és taníttatás csak a minimumra, az éppen feltétlenül szükséges oktatás mértékéig terjed valamint a gyermekkorban kell már az ivadéknak kenyerét megkeresni, tehát huzamosabb ideig, rendszerint évekig marad meg a család kötelékében kenyérkeresőnek, addig a vagyonos, magasabb életszínvonalú családnál a helyzet megfordított. A gyermek nevelése és taníttatása költségesebb, ezenfelül az előbbiekkel szemben lényegesen huzamosabb ideig tart. Többnyire közelesik a kiképeztetés és tanítás ideje a gyermeknek családjából való kiszakadási idejével az önnálló családalapítással. Ennélfogva önálló keresetével nem képes a családi vagyonba részben sem visszapótolni saját neveltetésének költségeit. Végül későbbi, azaz magasabb életkorban köt és köthet, házasságot, amikor már a szaporodás lehetősége csökken.

A faj fennmaradásának harcában a kifejtettek alapján előnyösebb helyzetben van az alacsonyabb életszínvonalon álló a magasabb életszínvonalúval szemben a lényegesen nagyobb, természetes szaporasága miatt. Nagyobb lélekszámának természetes következményeként nagyobb számú népnél a halálozással bekövetkező természetes fogyás számszerűleg nagyobb lesz ugyan mint a magasabb színvonalon álló kisebb lélekszámú népé, ez a körülmény azonban a kettő között meglévő szám-arányokon nem változtat. A nagyobb számú gyermekkel bíró családnál, ha el is pusztul egy vagy kettő de még ennél több is a gyermekek közül, a veszteség nem pótolhatatlan, mert a tapasztalat szerint a haláleset többnyire a csecsemőkorban vagy gyermekkorban következik be. De ebben az esetben is ha az elhaltak után a természetes szaporodás útján pótlás nem is áll be, az életben maradt gyermekek a fajfenntartást biztosítani tudják. Ellenben az egykés, illetve kevesgyermekű családnál a gyermekeknek elhalálása feltétlenül súlyos, sőt pótolhatatlan veszteséget jelent. Egyenlő lehet a család kihalásával. Eltekintve ettől, a családra s így közvetve a fajra nézve tragikus esettől annyi bizonyos, hogy *kisebbarányú szaporodása a fajt képező családoknak interioris helyzetbe juttatja népét nyelvi tekintetben a szaporábbal szemben, mert a legjobb esetet is véve alapul a faji nyelvet beszélők arányszáma lényegesen rosszabbodik.*¹ Az arányszám megromlását nem tudja kiküszöbölni még a tökéletesebb higiyene és profilaxis sem. *Ugyanis ezek a tényezők inkább az életkorra, mint a szaporodásra bírnak nagyobb betolyással, azonban az öregek kihalása esetén nem tudja egy ifjabb és számban nagyobb generáció helyüket elfoglalni. Vele szemben az egészségügy fejlődésének eredményei szaporodás tekintetében a szaporább fajnál fognak lényegesebb eredményt jelenteni.*

¹ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Nyíltan kimondható azért, hogy hazánk magyarságának jövője legfőképen természetes szaporodási arányától függ (120. old. 4. bek. 1. sor).

XI. FEJEZET.

A nemzetiség vallási és felekezeti jogai.

A hit és vallásos meggyőződés egészen különlegesen az egyén sajátos tulajdonságai. Vonatkozik ez elsősorban a belső vallásosságra.¹ A belső vallásosságban nyilatkozik meg legtökéletesebben az egyén mikrokozmoszi jellege, amennyiben a hitbéli meggyőződés az a hatalmas ív, amely a földi embert a maga gyarlóságaival a Végtelennel és Tökéletessel, az Istennel összeköti.² A hitnek ezen tulajdonságából folyik, hogy a vallásos lélek vallási hevületétől indítatva a magányt, a teljes elkülönülést keresi, mert a magányban képes csak a teljes belső elmélyülést megtalálni. Ennélfogva a komoly és mély belső vallásos meggyőződéstől indítatva, vallási cselekményekben kívánja ezt kifejezésre juttatni. A remeteéletre való

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Jede Religion hat einen tiefsten Wurzelgrund in der Religiosität, der zuletzt immer und überall derselbe ist. Das bedeutet gewiss nicht die Gleichwertigkeit der Religionen, aber die Reitung ihres letzten Wesenkernes“ (330. old. 1. bek.).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Das die Menschen überhaupt zur Zivilisation befähigt sind, wurzelt darin, dass sich das inhärente Interesse, belehrt durch die Erfahrungen über das social Zweckmassige, vervollkommnet. Der Erfahrungsschatz überhaupt, geordnet durch die Kausalitätsvorstellung, bildet die Wissenschaft. Mit der Entwicklung der Intellekte wird die wirtschaftliche, sociale und politische Tätigkeit mehr und mehr der Leitung der Wissenschaft unterstellt. In den Massen wirkt die Wissenschaft nur in der Form von Schlagworten. Zivilisatorisch leitenden Ideen zündende Kraft zu geben, das ist die zivilisatorische Aufgabe der Kunst. Nehmen wir hierzu die Religionen, als die Versenkung in die geheimnisvollen Beziehungen des einzelnen zum Ali, und die Konfessionen als wie Bemühungen der verschiedenen Kulturen diese Beziehungen fasslich vorzustellen, so haben wir die Zahl der Erscheinungsformen menschlicher Betätigung erschöpft.“ (22. lap. 5. bek.).

hajlandóság azonban csak kivételesen s az emberi társadalomnak egyes tagjaiban jelentkezik elég hatékonysággal, mert a remeteélet a vallásos meggyőződésnek oly magas fokát jelenti, amely csak az ember társas együttélésének szükségletét, valamint az abból eredő összes előnyöknek a teljes feladását, illetve visszautasítását jelenti, de vele egyúttal, bátran mondhatjuk, még az ember anyagi szükségleteinek a kiküszöbölését is az egyén érdekköréből.¹

*A hit az Isten utáni vágyakozás alaptulajdonsága lévén az egyénnek, erre vonatkozó lelki szükségletének kielégítését feltétlenül keresi a társas együttélésben is.*² Annál is

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Die „Aktualisierung“ hat aber auch eine objektive Seite. Sie ist es vor allem, die gesellschaftliche Bedeutung annimmt: Der Gottesdienst organisiert die Verwirklichung des Religiösen in den Menschen als den Gliedern der Gesellschaft, der Gemeinschaft! Es ist die Aktualisierung des Religiösen in der jeweiligen geschichtlichen Gemeinschaft der Menschen, die dem Gottesdienst als Grundzug inneohnt. Um nur im stillen Kammerlein zu beten, bedarf es keines gemeinsamen Gottesdienstes, keiner organisierten Religionsgemeinschaft: die Verwirklichung des Religiösen bleibe da geheim und einzeln in unserer Brust. Dass es aber zu solcher persönlicher Andacht regelmässig komme, das erfordert eine grosse innere Energie; die nicht jeder aufbringen kann. Daher bedarf es der Veranstaltung, der Gemeinsamkeit, des Priesters, des regelmässigen Opfers, der andchtig stimmenden Kunsfmittel, der Worte, Gebrauche — des Gottesdienstes; und das heisst dann weiter: der Kirche überhaupt als einer vergemeinschaftenden Organisation im weitesten Sinne. (In diesem weitesten Sinne fehlt die Kirche weder bei den Griechen noch bei primitiven Völkern)“ (339. old. 3. bek.).

² *I. L. Brun* (id. m.): „Touí esprit loyal se reconnaít contraint, en face de ce besoin de la nature humaine, de s'incliner devant une autorité plus haute, quelque conception qu' il se fasse d'elle. — La démonstration du droit de l' homme á la libéré religieuse n'esf plus á fairé. L' histoire, á elle seule, constifute un argument sérieux: les Capitulations, premiere, ébauche d* une protection des minorités, stipulent, avec la libéré individuelle des ecclésiastiques, le libre exercice de culte catholique ef la sauvegarde des Lieux Saints. Depuis lors, il est peu de textes qui, au nombre des libérés publiques, ne mentionnent celle du culte et en même temps que les races et les langues, ne proclament les confessions égales devant la loi. — La religion est donc pour les individus un „droit humain.“ Mais, considérée isolément, suffit-elle á consfiter une collectívité humaine? A côté des libérés particuliéres de ces membres, a-t-elle, comme personne morale, des droits collectifs?“ (87. o. 2. b. 4. sor).

inkább, mert első vallási benyomásait az egyén individualizmusának első fejlődési fokozatán, a családban szem meg, amint arra már fentebb reámutattunk, még pedig az anya lélekformáló munkásságának az eredményeként. Már pedig az egyénben az első benyomások a kifejtettek alapján nemcsak leghatékonyabbak, de egyúttal a legmaradandóbbak is.¹ Nem kívánjuk azonban ezzel állítani azt, hogy az egyén értelmiségének teljes kifejlődésénél nem volna képes a családban szerzett első benyomásokat leküzdeni és teljesen eliminálni, főként abban az esetben, ha az egyén nagyobb szellemi és lelki kvalitásokkal bír, de az átlagos emberre minden esetre vonatkoztatható, ha már egyéb okból nem, pusztán az egyénnek a konzervativizmus iránti hajlamából. Igen gyakori eset ugyanis, hogy a tulajdonképpen már nem vallásos ember még akkor is teljesíti vallásos kötelezettségeit, amidőn vallási meggyőződése és hite megingott, vagy elhalványult, sőt talán el is enyészett. Tény ugyan, hogy a legutolsónak felsorolt esetben az első benyomások tehetetlenségi nyomatékán kívül igen erős hatással lehetnek az egyénre a társadalomkörnyezet felfogása és a társadalmi szokások.

A családnak sokirányú hatásai közül talán legjobban és leginkább a vallási jellegűek emelhetők ki. Még pedig elsősorban azon okból, mert az egyén lelki struktúrájának mikéntje az akaratra s ezen az úton tulajdonképpen minden külső cselekményre egyformán kihathat.² A család fajisága

² *Othmar Spann* (id. m.): „Soll die Religionssoziologie nicht in ein leeres Possenspiel ausarten, das vom atheistischen Standpunkte aus das Heiligste der Geschichte, das Tiefste der Gesellschaft verhöhnt, dann muss die naturalistische Soziologie endlich aufhören, die Religionen ihrer Religiosität zu entkleiden“ (330. old. I. bek.).

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Es ist die eigentliche Aufgabe der Familie, den Einzelnen haranzubilden in der Zeif der Unreife, ihn in religiösen Glauben, in Morál und Gehorsam unterweisen. Wenn diese Periode der Unterordnung vorüber isf, wird der Mensch zu unabhängiger, selbstbesiimmender Tätigkeit berufen. Das Familienleben fesselt zwar noch, aber nur mit seidenen und nicht mit eisernen Bandern“ (482. lap. 4. bek.).

² *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Sfaafsrechtslehre: „Wahrend die Normen der Morál nur scheinbar von aussen ihre Befehle an das Sub-

tehát a legközvetlenebbül s határozottan a legérzékeltőbbben a belső vallásos meggyőződésben jut kifejezésre, mert a látszólag még legszintelenebb cselekedet is bírhat, legalábbis nyomokban, valláserkölcsei tartalommal.

A fajnak törzsi formájában való egységgé alakulása vele kapcsolatban az államiság nélkülözhetetlen alkateleme, vagyis az egyének csoportjából keletkező pszihikai egység csakis egységes hit és valláserkölcsei útján fejlődhetik ki.¹ Ebből a tényből magyarázható a primitív államoknak államvallásos szerkezete² és a többi fajokkal és államokkal szemben tanúsított vallási, illetve faji türelmetlensége.³ A „barbár“ a „gój“ talán nem is annyira idegenfajút jelentett az ókorban, mint inkább idegen vallásút, tehát más erkölcsüt.⁴

jekt richten, nur durch den gedanklichen Prozess oder Objektivierung die gesetzgebende Autorität nach aussen projiziert wird, geht der Rechtfertigung unzweifelhaft von einer Macht aus, die von vornherein ausserhalb des Individuums steht und welcher der Mensch unterworfen ist kraft der tatsächlichen, faktischen Herrschaft, die sie über ihn ausübt ohne Rücksicht auf seine Zustimmung, seinen Willen: Diese Macht ist der Staat“ (4. lap. 2. bek. 6. sor).

¹ *Concha Győző* (id. m.): „Az állam nem lehet a külső rend fenntartója és irányítója, ha nem egyszersmind erkölcsi, belső irányozó is“ (205 lap, 1. bek. 1. sor).

² *Concha Győző* (id. m.): „Ha az állam az egyénnél, társadalomnál, vallásnál magasabb fok az emberi életnek, hogyan egyeztethető össze «zzel a történelem folyamata, melyben azt nem így látjuk keletkezni, hanem mint az egyesek szükségletének eszközét, mint a társadalmi szervezetnek, a vallási nézeteknek folyományát?“ (214. lap. 1. bek. 1 sor).

³ *Ludwig Gumplowitz* (id. m.): „All' und jedes Recht hat immer seine Quelle und Wurzel in der Moral; aber diese Moral war nicht immer dieselbe. Moral und Ethik sind ebenso wandelbare und wechselnde Ideen wie das Recht und sie wechseln und entwickeln sich mit dem Rechte oder besser gesagt, das Recht mit ihnen. Jedes Recht alsó ruht auf moralischer und ethischer Basis; nur hat eben jedes Recht seine eigene Moral oder was richtiger ist, jede Moral hat ihr eigenes Recht“ (127. old. a) jegyzet. 11. sor).

⁴ *Krisztics* Nemzet és Állam: „A nemzeti és vallási összekapcsolódása egyáltalán csak az emberiség kezdetleges korában bír jelentőséggel, midőn a vallás tényleg összetartólag hatott, s mikor még az ember természetesen erőivel törekszik létének rejtélyeire feleletet adni“ (325. old. 3. bek. 1. sor).

*A primitív államok nagy idegengyűlölete és vallási türelmetlensége tulajdonképpen nem célzott mást, mint az újonnan keletkező vagy keletkezett nemzetnek ösztönszerű védekezését idegen szellemi behatásokkal szemben a nehezen megszerzett szellemi egység megőrzése érdekében.*¹ A legjellegzetesebben egyéni jelenség, a vallás ilyképpen kilép az egyén köréből és bejut az államérdek tengelyébe.² A vallási probléma azonban nem csak az egyén, hanem a család és nemzetség köréből is kilép, külső szervezethez jut, mely folyamat igen gyakran megelőzi a köznek politikai szervezkedését,³ úgy hogy a már létező vallási szervezet közvetítésével, de legtöbbször általa nyer az állam is szervezetet,⁴ amint az a teokratikus államformánál előfordul.⁵

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Der erste Grundsatz muss da lauten: Gesellschaft ist eine geistige Welt, sie ist nicht selbst und unmittelbar eine Welt physiologischen Erbstoffes, aber doch wieder eine Welt, die einen bestimmten rassenmassig-organischen Erbsstoff braucht, um sich darzustellen, um zur Erscheinung zu gelangen“ (360. old. 5. bek.).

² *Othmar Spann* (id. m.): Man darf aber die allbeherrschende Stellung des Staates bei Platon nicht, wie es fast immer geschieht, mit heutigen Augen ansehen. Denn Kirche und Staat waren, wie in alter Zeit überall, so auch im griechischen Gemeinwesen eine Einheit. Die Staatsführer haften zugleich Priesteramt, die übersaatliche Verbände der Polis waren Religionsverbände (Olympia, Delphi u. a.). Trotz des Fehlens einer Kirchenorganisation im katolischen Sinn war der altgriechische Staat ebenso wie etwa der altgermanische eine Theokratie“ (43. old. 3. bek.).

³ *Gustav Retzenhofer* (id. m.): „Eine wichtige Rolle in der Statuierung von Zwangsnormen spielten die Konfessionen. Wenn sie auch den barbarischen Gewissenszwang einführen darf doch nicht unbeachtet bleiben, dass mit diesem Zwang die erste Ordnung geschaffen wurde und dadurch die Menschen von dem unertraglichen Zwang befreit wurden, von dem der allgemeinen Willkür. Gleichzeitig waren es die Konfessionen, welche dadurch, dass sie ausserweltliche Instanzen für die sociale Ordnung anriefen, das erste Gegengewicht gegen die Gefahren künftiger Freiheitschufen, und die rohen Formen körperlichen Zwangs abschwachten“ (160. lap. 2. bek.).

⁴ *Gustav Retzenhofer* (id. m.): „Die Konfession gewinnt jene eigennützigen Gefühlsrichtungen, die den Nationalismus dem Klassen- und Standesbewusstsein eigentümlich sind“ (59. lap. 1. bek.).

⁵ *Concha Győző* (id. m.): „Az államnak azért nem lehet a bölcselém oly biztos támasza, mint a vallás, mert az állam élete elhatározás és

A vallás azonban nem pusztán a belső lelki elmélyülésnek, az áhítatnak és meditációnak forrása és indítóoka, az Isten keresése egyúttal a vallási filozófián keresztül a tudománynak is forrása.¹ Ebből kifolyólag egész természetes, hogy az alacsonyabb kultúrájú népfajoknál mindig a papok a faji társadalomnak tudósai s egyszersmind vezetőosztálya.² A papság vezetőpozícióját nemcsak alacsony kultúra és fejletlen társadalmi szervezet mellett képes biztosítani, de megtartja azt a kultúra és társadalmi szervezethez legmagasabb fokán, mindaddig, míg a nemzetnek hite és vallásos élete megmarad és pedig még abban az esetben is, ha esetleg már nem a papság képezi egyúttal a társadalom legmagasabb képzettségű tudósi karát, megmarad a vallás-erkölcs őrének.³

cselekvésből állván, csak megállapodott nézetekből indulhat ki, de éppen ezek hiányzanak a küzdelemben, vagy ha vannak benne ilyenek, azok már elvesztették bölcselmi jellegüket s maguk is vallássá lettek“ (334. lap. 6. bek. 1. sor).

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Gemeinschaft ist vor Rechf; ebenso wie Gemeinschaft vor Anstalt nach den früheren Satzen: Religion ist vor Staat, Wissenschaft ist vor Staat (s. oben S. 355.). Darin liegt: dass das metafysische Kulturelement das führende, und im besonderen, dass die Religion die letzte Quelle des Rechtes ist. Dieser Satz gilt theoretisch wie geschichtlich. Jede Rechtslehre, welche den obersten Vorrang der Religion nicht in ihrem Begriffgebäude zu verankern vermag, leidet an einem wesentlichen Fehler. Sie kann weder die Rechtsgeschichte noch das Rechtsgebäude erklären“ (498. o. 5. bek.).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Ihrem Begriffe nach muss die Religion das ganze Leben durchdringen. Damit nimmt die Leistung der Religion notwendig eine durchaus sittliche Wendung. Die Religion ist es überall, die zuletzt das höchste Vollkommenheitsideal bestimmt. Das Verhältnis der Gemeinschaft wie des Einzelnen zu Gotf wird daher von selbst zum Imperativ des Verhaltens, wird Grundlage und Richtmaass alles irdischen Tuns. So wird die gesellschaftliche Leistung der Religion zugleich eine sittliche wie eine rechtlich staatliche. Das zeigte schon deutlich die uralte Formel: Weltordnung—Festordnung—Rechf sordnung.auf die wir schon früher stiessen. Zugleich werden im Einzelnen die gottesdienstlichen Handlungen zu festen Sitten und Gebräuchen (man denke etwa an Kirchengang, Fasten, Tischgebet), welche mit grösster Zahigkeit oft auch dann Besandfeil des Lebens bleiben, wenn ihr religiöser Sinn bereits verloren gegangen ist“ (348. old. 1. bek.).

³ *Concha Gyözö* (id. m.): „Vallást, tudományt az ember önön lé-

Az ókori államok kivétel nélkül a fajvallás-államvallás rendszerét inkorporálják. A fajvallás papjai magasabb értelmiségüknél és képzettségüknél fogva, mellyel a faji társadalom többi tagjai közül kiváltak, nem végeztek egyedül és kizárólag csak vallási funkciókat, ezek mellett egyúttal igen fontos állami és társadalmi munkát teljesítettek. Már maguknak a vallási szertartásoknak, misztériumoknak és általában minden közös isteni tiszteletnek nagyfontosságú szerep jutott a nemzet pszichikai egysége kérdésében.¹ Az egyénnek a közös vallási szertartásoktól való elmaradása nem csupán egyházi, de állami büntetést vont maga után. Továbbá a vallási kiközösítés egyúttal a törzsi kötelékből való kizárást, azaz az állampolgárság, tehát az egyén összes jogainak az elvesztését is jelentette. A legtöbb primitív, illetve ókori államban a kezdeti stádiumban az állam büntető hatalma is a vallási szervezeten keresztül jelentkezik² és az elsődleges büntetési nemek is majdnem mindig vallási büntetések.³

nyének is részéül tekint, mivel az állam legegyetemesb céljában azok részleges célja is bennfoglaltatik, tehát őket meg nem semmisítheti, hanem mint az egyént irányzó működése körébe vonja, a nemzet életrendjébe, mely a véges világ követelményeit nem mellőzheti, berendezi; e berendezés természetesen alarendelés is“ (209. old. 3. bek.).

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): „Das Herkommen ist in der Tat die alteste Quelle von Recht, aber die Religion ist die gleichalfe, ebenso fruchbare und in manchen Stadien der Entwicklung beinahe ideniische Quelle, die Rechisprechung tritt ungefahr ebenso früh auf die Autorität selbst und geht Hand in Hand mit der Gerechtigkeit“ (445. lap. 3. bek.).

² *Woodrow Wilson* (id. m.): „Das Herkommen eines Volkes war in jeder Hinsicht ein Abbild seiner Religion, und in den spatern Entwicklungstadien war die Religion eine fruchbare Quelle der Sitté“ (442. old. 2. bek.).

³ *Hans Kelsen* Allgemeine Sfaatslehre: „Die in der Rechfsnorm miteinander verknüpfen Tatbestande stellen alléin Inhalf der Rechfsnorm; sie tritt auch in Verbindung mit Vorgangen auf, die selbst nichf menschliches Verhalten sind und üblicherweise als „Ereignisse“ bezeichnet werden. Notwendigerweise muss der als Zwangsakt bezeichnete Folgetafbestand menschliches Verhalten sein: denn er ist Zwanganwendung eines Menschen gegen einen Menschen. Der bedingende Tatbestand kann ein blosses Ereignis sein: so wenn etwa primitive Rechtsordnungen bestimmen, dass bei láng anhaltender Dürre irgendein Mensch getötet werden soll. Wenn dieser Zwangsakt als „Opferung“ bezeichnet wird, ist darum

Az államvallás megtartja praedominans szerepét mindaddig, míg valamely oknál fogva a nemzet faji egységét el nem veszíti. Az ókorban a háború volt a leggyakoribb s talán egyedüli tényező, mely nagyobb mérfékű fajkeveredést és ezen az úton vallások keveredését előidézte. Teljesen mindegy volt e tekintetben az, hogy győztes vagy veszített háború volt.

Győzelem esetén a legyőzöttek ingó és ingatlan vagyona a győzőket gazdagította és a vallási kultusz vagyonát a vallási rendeltetés sem volt képes a győzők hírvágyával szemben megvédeni. Midőn már a győző a meghódított területek népességét nem irtotta ki, vagy nem üzte el, hanem annak tagjait, rabszolgákká tette, nemcsak az idegen faj behatolása regisztrálható a talán addig egységesvérű fajba, — de rendszerint — kivéve, ha rokon fajt győzött le — idegen vallás-erkölcs és vele kapcsolatban idegen vallási kultusznak a behatolását is, az eddig egységes nemzeti vallási kultuszba. Tény ugyan, hogy a rabszolga sorsába süllyedt legyőzött nép közvetlenül legyőzötése után semmiféle joggal — még a vallásának gyakorlási jogával sem bírhatott, — azonban csupán azzal a ténnyel, hogy az állam területén belül élt és tartózkodott, már a nemzetre veszélyt jelentett. A veszély abban a körülményben rejtett, hogy az idegen fajú népelem rabszolgai sorsban, illetve állapotban a győzőkkel, nemesekkel a vér közvetítésével nem kereszteződött az állam által elrendelt szigorú házassági tilalmak következtében s ennek okából fajilag rendszerint tiszta maradt.¹ A fajilag tiszta rabszolga népelem elnyomott helyzetében is megtarthatta hosszabb ideig vallási és morális tekintetben is teljesen zárt struktúráját, ha egyéb okból nem,

sein Strafcharakter keineswegs ausgeschlossen, zumal die Strafe *in primitiven sozialen Verhältnissen, da Rechtsordnung und Religion noch nicht geschieden sind, sehr häufig den Charakter einer Ofterung annimmt, d. h. als Ofter gedeutet wird*“ (48. old. 1. bek.).

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Den Zusammenhang zwischen Rasse und Konfession aufzuklären, ist eine wichtige Aufgabe der vergleichenden Religionswissenschaft. Für die Soziologie genügt es aber zu wissen, dass die Konfession ursprünglich mit den Rassenlagen innig verwachsen war“ (112. old. 1. bek.).

már a győzők, az urak iránti gyűlölet miatt.¹ Teljesen jogtalan lévén a rabszolga, vallását csak annyiban gyakorolhatta, amennyiben azt a győzők eltűrték s ez okból rendszerint csak titokban történhetett az meg. A későbbi idők folyamán a rabszolgáknak és általában a gazdaságilag elnyomott helyzetben lévő népelemeknek nagyobb szaporodási arányszáma azt eredményezte, hogy a nemesekkel szemben számbeli túlsúlyba jutottak, sőt azokat számbelileg többszörösen felülmúlták, mert számuk az utóbb keletkezett győztes háborúkban szerzett új hadifoglyokkal, valamint a teljesen elszegényedett szabadokkal is szaporodott. Az államban ilyen módon keletkezett társadalmi osztály úgy a foglalkozás, mint az azonos életszínvonal hatása, valamint a reánehazedő uralkodó társadalom nyomása alatt komprimálódik, egységessé válik. Az összeolvadás akkor vált teljessé, amidőn az a fajilag és vallásilag heterogén alsó néprétege a társadalomnak összeházasodott. Minthogy azonban ez a vallási és faji tekintetben sokféle népelem csak egymás között házasodott, faji szempontból egy, az eredetre nézve hibrid, de több generáción keresztül mégis egységes keresztezett fajfipust eredményezett.

A jogilag elnyomott társadalmi osztály számbeli fölényét kihasználva mind erélyesebben jogokat követel magának. A jogok kicsikarása történhetett olyképpen, hogy az egész társadalmi osztályra kiterjedő reformot sikerült végrehajtani,² de valószínűbb eset mégis az volt, hogy soraikból mind többen jutottak felszabadítás révén személyes szabadsághoz.³ A személyes szabadságtól már csak egy lépés vá-

¹ *Emile Gitaud* (id. m.): L'assimilaïion des sujers chréfiens par les Turcs est chose impossible tant qe les uns et les autres restent attachés à leur foi respective" (43. old. 1. bek. 5. sor).

² *Ludwig Gumplowitz* (id. m.): „Die verschiedensfen Besfandfeile des Sfaafes, Herrschende, wie Beherrschfe und Miftelklassen beegnen sich in der gemeinsamen Anschauung, dass von der staatlichen Ordnung ihr Heil und Glück abhange. So bildet sich denn mit der Zeit im Staate die Idee der sitflichen Ordnung, die Idee der gewordenen staatlichen Zufande" (111. old. 18. sor).

³ *Emile Giraud* (id. m.): „Les Chrétiens, repliés sur eux-mêmes, restèrent fidèlement attachés à leurs coufumes ef à leurs moeurs, conser-

lasztotta el a libértinusokat a magánjogi jogalanyiságtól és cselekvőképességtől, míg a politikai jogok megszerzése egy újabb etapnak, küzdelemnek gyümölcseként jelentkezhetett.¹

A társadalmi szervezetnek fentebb vázolt változása mellett továbbra is fennmaradt rendszerint az államvallás intézménye, de az már tulajdonképpen csak formai jellegű volt, mert a nemzetnek ekkor már megszűnt a vallási egysége s az államvallás mellett már idegen vallásokat is meg kellett maga mellett tűrnie. *Az idegen fajvallásoknak az állam által történt recipiálása nemcsak támadta és megbontotta a nemzetnek eddig legalább jogilag biztosított pszihikai és morális egységét de azt majdnem meg is szüntette. Különösképpen az esetben, ha kettőnél is több idegen vallást volt kénytelen az állam elismerni. Ez esetben már szinte lehetetlenné vált a politikai nemzet részére az eddigi szellemi egységének és intaktságának visszaszerzése.* A pszihikai egységnek az ilyképpen bekövetkezett felbomlása az ókorban rendszerint az állam pusztulását is maga után vonta. Magától értetődően a fentebb vázolt átalakulások nem uno ictu következtek be, hanem huzamosabb, esetleg évszázadokra kiterjedő elkeseredett harc és küzdelem eredményeként állottak elő.²

Valamely fajhoz tartozó embercsoportnak vallási szer-

vant pieusement des souvenirs d'un passé qui netait pas sans gloire. Ils subirent patiemment la loi du vainqueur, plus humiliante qu'oppressive, jusqu'au jour où le déclin de la puissance furque fit naître dans leur coeur l'espoir d'une délivrance prochaine“ (43. old. 1. bek. 11. sor).

¹ I. L. Brun (id. m.): „L'on pourrait ajouter: de toutes les naffions. Le judaisme s'est, en effef, foujours aifirmé non seulement comme une famille religieuse, mais comme un groupe ethnique — ce second caractère ne fut peut — être pas le moins influent dans Fhostilité qu'il a sous cesse rencontrée sur sa route. — *De l'egalité des religions à celle des groupes nationaux, it n'y a qu'un pas*“ (56. old. 2. bek.).

² *Krisztics Sándor* Nemzet és Állam: „Ugyanis Rómában is a vallás az állam gerince volt. A római istenek az állam istenei, az összes politikai institúciók a vallás megszentelésére, megerősítésére szorultak. Annyira összeforrott jellegzetes vallásával az állam, hogy amint idegen elemek, idegen istenekkel letelepednek a városba és megrendítik az eredeti, állam-intézményeket átszövő vallást, megindul a világot átfogó állam pusztulása“ (75. old. 1. bek, 16. sor).

veződése s a felekezeti kialakulása, mint azt már fentebb jeleztük, vagy megelőzte időben a közület politikai szerveződését, vagy addig avval párhuzamosan fejlődött ki. Ez a jelenség azzal magyarázható, hogy az egyén érezvén magában szellemi és testi tökéletlenségét, a legtökéletesebbel, az Istennel keresi a kapcsolatot, hogy megszüntesse a kiegészítetlenségből származó kínos érzését s így legközvetlenebbül kísérelje meg a belsőleg érzett végtelenségének, szellemiségének kifejtését. Az emberi törekvésnek ezen az útján az első lépés annak a felismerése lesz, hogy csak abban az esetben tudja célját megközelíteni, ha saját akaratának a teljes háttérbeszorításával énjét és tudatát a legfelsőbb akaratnak aláveti.¹ Természetesen csak kevés és kiváló lelki tulajdonságokkal bíró egyén tudja ilyenképpen a teljes önmegsemmisítéssel a belső vallásosságnak ezt a maximumát elérni. Ezen kiválasztottakkal szemben *a primitív viszonyok között élő átlagember a faji hajlamaiból keletkezett adottságával születik bele a fajközösségbe és a család, valamint társadalom vallási irányú jelenségeit minden további kritika és habozás nélkül elismeri s annak szabályait magára nézve kötelezőnek tekinti.* Születésének a tényével nemcsak fájának tulajdonságait és családi állapotot nyer, de megkapja vallását és társadalmi pozícióját is. Családi viszonyai és ebből eredő kapcsolatai meghatározatlan ideig tartanak s nem véglegesek, illetve azok előbb-utóbb megváltoznak, ugyancsak megszűnhetik társadalmi pozíciója, melyet születésével kapott, *megmarad azonban majdnem kivétel nélkül fajiság a és vallása, melyekhez rendszerint élete végéig görcsösen ragaszkodik.* Ily módon érthető meg az a jelenség, hogy az egyén miért ragaszkodik legalább külső formában vallásához s miért szükséges oly nagy lelkierő és emelkedettség a vallásváltoztatáshoz, különösen

¹ *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: Diese Anschauung ist jedoch weder die einzig herrschende noch hat sie zu allen Zeiten ibestanden. Besonders in Stadien primitiver gesellschaftlicher Entwicklung, n denen die staatliche Organisation nicht so vollkommen durchgeführt war, wie dies heuie der Fali ist, und daher auch ein pregnanter Begriff des Staates fehlte, wurde das Recht als Wille einer ausserstaatlichen, übernatürlichen Macht, als Befehl Goites betrachtet“ (97. old. 2. bek.).

ha az új vallás vallási tételeit illetően a régítől erősen különbözik és nem jár a vallásváltoztatás társadalmi vagy anyagi előnyökkel.¹

A gyermek értelmének kifejlődésekor az összes képzetek tulajdonképpen csak egyszerű apercipiálás formájában jutnak tudomására, melyeket a környezetében észlel. Az észleletek és benyomások ennek alapján a fejlődésben lévő tudatra kívülről befelé hatók lesznek. Így a vallási képzetek és fogalmait is a közvetlen környezetétől kapja a családban a fejlődő egyéniség. Ezek a képzetek olyanok lesznek tehát, amilyenek a családban már megvannak. Tekintettel arra a körülményre, hogy a gyermek első állandó környezetét az anya és a szűkebb család képviseli, valamint a nevelés terén az anyának jut a legfontosabb szerep, a gyermeknek vallási képzetek és fogalmak, velük kapcsolatban vallási meggyőződése és érzülete is az anya reáhatásától függ. A családnak ennél fogva nevelő, az egyént alakító és irányító hatása vallási tekintetben is döntő jellegű lesz. Ez okból a családot lehet tulajdonképpen az első vallási közületnek tekinteni.²

A társadalmi fejlődés kezdeti stádiumában a vallásinak is, mint majdnem kivétel nélkül minden emberi szervezetnek hatása eredetileg az egyének kisebb csoportjára terjed ki. Az egyház a család köréből kiindulva egy községet mondhat a valóságban is magáénak, hogy mustármagként kiterébélyesedve, később világrészeket és embermilliókat fog-

¹ *Robert Redslow* (id. m.): „Ihr sifflischer Charakter, die Tugend Ihrer Vorfahren wecken in ihm die Zuversicht, dass unter ihrem Zepter die grösste Sicherheit gegeben sei für eine Regierung zum gemeinen Wohi des Volks. Verehrung, Sfolz, Dankbaikeif, vielleicht der Glaube an göttliche Einsetzung, dass alles sind ethische Machie, die den Untertan an herrschende Persönlichkeiten fesseln. Es sind Mächte die mit der Menschheit selbst entstanden sind und ihren Ursprung herleifen aus der Verehrung des Familienhauptes und der Ahnen. Man kann sie kennzeichnen als Gefühle der Treue. Und so zerstört die Interessentheorie die Heiligkeit, und wenn man will, die Göttlichkeit des Síaates nicht“ (52. old. 3. bek.).

² *Woodrow Witson* (id. m.): „Die Religion scheint in den meisten Fallen nur der erste Ausdruck des Verwandtschaftsgeföhles gewesen zu sein“ (16. old. 3. bek.).

lajlon egybe szervezetébe. Egy konkrét vallási szervezet irányítását és vezetését az ókorban nem csupán egy közösségben, de azon jóval túlterjedően is egy-egy család sajátítja ki magának. A családnak — ha mindegyiknek nem is egyformán — a vallásra és annak szervezetére gyakorolt hatása kétségtelen. A papcsalád, vagy a kifejlődő papi testület működésének eredménye a faji társadalomban eminenter lelki téren fog jelentkezni s erre a körülményre való tekintettel különösen hivatott arra, hogy a lelkeknek átformálása útján egy nagyobb lélekszámú társadalomban egységes, morális és szellemi atmoszférát teremtsen.² Erre annál is inkább képes, mert a papság munkája és szerepköre nem szorítkozik kizárólagosan a lelkivezetésre, úttörő lesz a papság egyszersmind a szellemi élet minden egyéb irányában, a tudomány és művészet, sőt még gazdálkodás terén is. Ilyképpen egész természetes, hogy a szellemi szükségletek terén a jognak első szervezőit és szabályozóit is közöttük találjuk. Primitív kulturális viszonyok azonban csak kezdeti eredményeket mutathatnak fel, azért fejlett jogintézményt ne is keressünk a fajvallásban.³ Viszont ezzel szemben megállapítható, hogy úgy a büntető- mint a magánjog fogalmai — többnyire bur-

¹ *Krisztics Sándor* Nemzet és Állam: „Theológikus színezetű gondolkodás mellett közelfekvő volt, midőn még tudományos kutatások a civilizáció kezdeteire nézve nem történtek, az állami keletkezését úgy bázírozni a családra, hogy az isteni és emberi jognak megfelelően a szülőkre illetve a kitágult család fejére a szülőket megillető tisztelettel együtt, az állam irányítása is átruházottatott“ (201. old. 3. bek. 7. sor).

² *Haendel Vilmos* (id. m.): „Az egyháznak, ha hivatásához hű marad, felfelé kell tekintenie. Az anyagi, a múltó élet „quantifié négligeable“ a mennyekiek mellett. A súlypont a metafizikumra jut“ (21. old. 9. bek.).

³ *Othmar Spann* (id. m.1: „Als ordo ordinans der Welt und des Lebens muss das Göffliche seinem Sinne nach erscheinen, sobald sein Wesen überhaupt auch nur gedachi wird; als das Herrschende und absolut Erste muss daher das religiöse Bewussfsein im menschlichen Geiste wie im objektiven Geiste der Gesellschaft walten und damif auch dem Sittlichen, Schönen und Wahren der letzte Bestimmungsgrund sein. Glaube ist vor Wissen, Glaube ist vor Kunst. Das gilt natürlich nicht genetisch, da wo Glaube, Wissen, Kunst stets zugleich beisammen sind, aber wesenhaft“ (337. old. 2. bek.).

költ formában — a vallás szabályaiban vannak lefektetve és vallási szankcióval vannak biztosítva.¹

A vallásos élet kifejlődésének s vele kapcsolatban a papság eredményes munkájának quasi előfeltétele a béke. Ezekből a papság még vallási szabályainak szankcióiban is pacifista természetű. Tekintettel arra a körülményre, hogy a közületek ugyanoly elsőrendű szükséglete a biztonság, amelyet a fegyveres erő ad, mint a vallási szükséglet, azért a köz szerveződésének hasonló értékű faktora az államfejlődés kezdeti stádiumában a katonai szervezet. A közben a hadsereg kifejlődése a vallási szervezkedéssel rendszerint egy időben indul meg. A hadsereg szervezetében és vezetőiben már egész más személyi kvalitások követeltetnek meg, mint a papi testületben. A hadsereg értéke tagjainak fizikai erejétől, vitézségétől, elszántságától és ravaszságától függ. Azonban a szervezőképesség az, amely mind a kettőnél egyaránt megkívánatik.

Az egyházi és katonai szervezetnek céljai a faji társadalomban majdnem mindig kongruensek. Csupán a végcél tekintetében különböznek egymástól. Ugyanis a vallás végcélja mindig földöntúli és csak eszköznek használja fel földi hatalmát. Ezzel szemben a katonai hatalom célja mindig röghözkötött, amennyiben a közület védelmén kívül a hódítás s vele együtt a zsákmányszerzés, továbbá a közületben megszerzett hatalom megtartása lesz mindenkori célja.

A végcél tekintetében előállott ezen bifurcatio következtében rövidebb vagy hosszabb idő múlva beáll a két szervezet között a súrlódás, majd a küzdelem² a közület

¹ *Krisztics Sándor* Nemzet és Állam: Magasabb fokai a vallás által teremtett államoknak. Itt már a szociális helyzet komplikáltabb mint az előbbieken. Itt a papok nem csupán a hatalom birtokosai, hanem a tudományé is és tudásuk erejénél fogva ismerik a nép pszichológiáját, a tömeg minden érverését. A tömeg pedig nagyrabcsüli papjainak tudását és így önkéntelenül, ösztönét követve, ismeri el azok hatalmát⁴⁴ (163. old. 3. bek.).

² *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Vom Standpunkte einer Staatslehre, die diesen Anspruch zu honorieren hat, kann sich daher das Problem eines Konfliktes des als Staat bezeichneten Normensystems zu einem anderen, etwa zum System der Moral oder JReligion, gar nicht er-

felett gyakorolható hatalomért. Kivételt képez az az eset, ha mindkét irányú funkciót csak az egyik szervezet végzi.¹ Mindig a konkrét eset körülményeitől függ azután, hogy a küzdelemben melyik marad a győztes. A katonai szervezetnél a vezér lesz arra alkalmas, hogy rendszerint valamilyen győzelmes háború után tekintélyben és vagyonban megnövekedve egyesítse az eddig tényleg gyakorolt katonai hatalmat az egyház által gyakorolt szellemi és morális hatalommal egyház- és államfői minőségben is. Különösképpen akkor, ha a papi testület élén álló, vagy pedig abból kiemelkedő kiváló egyén a katonától megkívánt erényekkel is rendelkezvén ezen tehetsége révén a vezéri hatalmat és hatáskört is magához ragadja. Az eshetőségnek bármelyik változata is álljon elő e kettős hatalomnak egy személy kezében történő egyesítésekor, mindig rendkívüli mértékben elősegíti a primitív államban az abszolút hatalom megszerzését, valamint a már megszerzett hatalom megtartását, az érdekelt személyek családi tekintélye. Ez utóbbi feltétel azonban rendszerint velejárója, helyesebben következménye a ténylegesen gyakorolt hatalomnak.

Az egyházi és katonai hatalomnak egy fizikai személy kezében történt egyesítése és állandósítása a politikai fejlődésnek egy bizonyos, de meg nem határozható időpontjában a két hatalom végcélban való különbözőségénél fogva valamelyiknek sérelme elkerülhetetlen lesz. Abban az esetben, ha az abszolút monarchában a politikai célok és törekvések jutnak

gebén. Gerade dieses Problem aber ist es, das der Idee eines universalen Wertsystems, als der einheitlichen Gesellschaft, die grösste Schwierigkeit bereitet. Es wäre das Problem einer allgemeinen Soziologie, zum Unterschied von den besonderen Gesellschaftswissenschaften“ (16. old. 5. sor).

¹ *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Zum Problem wird das Verhältnis von Staat und Kirche erst dadurch, dass die das religiöse Leben regelnden Normen Rechtsnormen werden, d. h. die religiöse Ordnung in demselben Sinne als Zwangsordnung menschlichen Verhaltens auftritt wie der Staat; und somit die Frage entsteht, in welcher Weise diese Rechtsmasse mit jener der staatlichen Rechtsordnung, bzw. der einzelstaatlichen Rechtsordnungen und des Völkerrechtes zu einem einheitlichen Rechtssystem verbunden werden kann“ (133. old. 1. bek. 9. sor).

túlsúlyba, a hatalom gyakorlója, az egyház által nyújtott nagy morális tökélet és erőt a világi célok szolgálatába kívánja állítani s ennek következtében elvonja azt az eredeti magasabbrendű céljától, ezáltal közönséges politikai eszközzé degradálja a vallást.¹ De ugyanúgy bekövetkezhet az ellenkező eset is, amennyiben a földi politikai célok és eszközök túlvilági eredményeket fognak célolni. Mindkét esetben az emberi intézmények elvonatván természetes és rendeltetészerű hatáskörüktől és funkciójuktól, a degenerációnak feltétlenül be kell következnie, hacsak rövidesen valamilyen egészséges változás be nem következik. Mindkét irányú egyetemes emberi törekvés cselekvési egyetemességéből eredő természeténél fogva szabadságra törekedvén, a kölcsönös függetlenítésért bekövetkezik a harc közöttük.²

A küzdelem eredménye egy további fejlődés biztosítása végett a két intézmény koordináltságában jelentkezik, mely esetben mind a kettő önnálló szervezethez jut az egymásmellettség elve alapján. A koordinációban az állam a maga fizikai hatalmával biztosítja és fenntartja az egyházat és annak külső vallásgyakorlatát. Nemzeti egységének megóvása végett pedig egy egyháznak kíván monopolisztikus helyzetet teremteni, megszerelve ezáltal a saját hatalmának annyira nélkülözhetetlen morális erőt.³ Az egyház ellenben külsőleg

¹ *Concha Győző* (id. m.): „Amíg az állam a vallás megjelölte cél érdekében működik, magasabb, fensőbb lesz a vallásnál, mert annak a célnak teljes megvalósulása csak az államban van. Amint ellenben a vallás és az állam között a végcélnak nézve ellentét áll be, amidőn a nemzet vallásos érzete s állami, országíé öntudata egymást kizárják, akkor viszonyuk megváltozik s közöttük az alá- vagy fölérendeltség fölött az fog határozni, melyikben él tisztábban az ember eszméje“ (210. old. 4. bek.)

² *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Es isf vielmehr so, dass Sfaat und Kirche als Rechtsordnungen, weil sie ganz oder zum Teil das Verhalten eben derselben Menschen regulieren, und weil beidé dabei verschiedene Zwecke verfolgen, notwendigerweise in Konflikt gerafen müssen, und zwar keineswegs ausnahmsweise, sondern in mannigfaltiger Hinsichf, da der religióse Zweck, sofern er von der Kirche als oberster anerkannt wird, notwendigerweise das ganze menschliche Verhalten bestimmen muss“ (134 old. 2. bek. 16. sor).

³ *Balogh Artúr* (id. m.): „A vallás jelentősége a társadalom életére

biztosítva s megszabadulva a politikai kihasználástól most már minden energiáját a lelkek megszerzésére és megerősítésére fordíthatja.

Az államnak morális jellege nem szűnik meg még abban az esetben sem, ha úgynevezett laikus állam alakjában a valláson kívül helyezi magát, mert ez esetben is az eddig a vallás által nyújtott nagy belső erőt szurrogátumokkal kell pótolnia, a közpolgári erkölccsel.¹ Az úgynevezett laikus állam ezen utóbb megjelölt tulajdonságánál fogva nemhogy valláson és felekezeten felülemelkedne, hanem épp ellenkezőleg újra az államvallás formájával találkozunk benne, annak összes hibáival és hiányaival, de most már a vallás nyújtotta nagy előnyök nélkül.²

A vallásnak, valamint annak külső szervezeteinek a felekezetnek hatása és jelentősége a nemzetiségnél éppoly módon jelentkezik, mint a nemzeteknél. *Míg azonban az állam oldatáról tekintve a nemzetnek vallása konstruktív jellegű, vagy legalább is annak kell lennie, addig a nemzetiségi vallás és annak felekezete az államra nézve bomlasztó s certrifugális hatású.*³

A nemzetiségek vallását vizsgálva legelőnyösebb hely-

mindenekelőtt abban áll, hogy minden jog és erkölcs forrása tulajdonképpen a vallásban van“ (123. old. 5. bek.).

¹ *Balogh Artúr* (id. m.): „De erkölcsi elvek nélkül az állam sem lehet meg, legyenek ezek bár csak a Rousseau-féle értelemben *vett* társias érzelmek“ (124. old. 1. bek.).

² *Hans Kelsen* Allgemeine Staatslehre: „Die Konsequenz der Annahme, dass der Staat souverän sei, ist vor allem, dass eine jede Rechtfertigung der einzelstaatlichen Rechtsordnung durch eine andere Norm, d. h. durch die Norm eines anderen Normsystems, oder durch ein anderes Normsystem abgelehnt werden muss. Das gilt insbesondere für die Normen der Moral, für das System oder die Systeme der ethischpolitischen Normen“ (103. old. 2. bek. 5. sor).

³ *I. L. Brun* (id. m.): „Fruit d'une libération péniblement acquise, sera-t-elle autre chose qu'un feu de joie, cette entente entre deux peuples que séparent la religion, la culture, la vie sociale et politique, cette brusque alliance entre deux „civilisations“ différentes(t)? C'est le terme que ne a craint pas d'employer M. Beaupin dans un article, sur lequel nous aurons à revenir: Les Catholiques Jougo-Slaves et leurs présentes difficultés (Correspondant du 25 septembre 1922.)“ (127. old. 2. bek. 7. sor).

zeiben van az állam, ha a nemzetnek és nemzetiség, vagy nemzetiségeknek vallása s ennek kapcsán külső szervezete, az egyháza közös. Az egyház közössége esetén az államnak polgárai egy valláserkölc szabályai alatt állván, a faji ellentétek a közös valláserkölc, közös isteni tisztelet s vallásgyakorlat következtében egy pszihikai egységet képeznek.¹ A felsorolt tényezők még a nemzetiséghez tartozó egyéneket, — a vallás legindividualisztikusabb jellege eseténél is, — az állami eszme szolgálatába állíthatják. De legrosszabb esetben sem fenyegeti az államot ebből az irányból nagyobb veszedelem. Az egységes vallás ugyanis közönbösíteni tudja, kivételes esetben meg is szüntetheti a nemzet és nemzetiségek között létező faji különbségeket, valamint egyéb érdekellentéteket.² Ez az állam szempontjából előnyös hatás könnyen jelentkezhetik, mert a közös egyháznál a nemzet a rendszerint meglévő számbeli fölényét, igen jól kihasználhatja a faji és politikai kérdéseknél. Az egyházat az állami kormányzat a nemzeti érdek szolgálatába állíthatja, ha egyébként a nemzetiségekkel szemben kellő megértést és tapintatot tanúsít.³

¹ *Balogh Artúr* (id. m.): „Igaz, hogy a vallásos meggyőződés teljes egysége a nemzettagok közt igen nagy erőt adhat az államnak“ (127. old. 3. bek.).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Abermals völlig anderer Natur ist die Gemeinsamkeit der Rasse. Leufe gleicher Rasse haben nichts anderes gemein als (innerhalb sehr weiter Grenzen) ähnliche körperliche und geistige Anlagen. Wie sie aber diese Anlagen unter verschiedenen staatlichen geographischen usw. Bedingungen weiterentwickeln werden, wird verschieden ausfallen. Rassengemeinschaft ist somit noch nicht geistige Gemeinschaft selbst. Den Aufbau echter geistiger Gemeinschaft zeigt dagegen unter den oben erwähnten Merkmalen die Religion. Menschen gemeinsamer Religion haben I nicht Bedingungen ihres Bewusstseinsinhaltes gemein (wahrend Staat, Rasse Raum z. T. sogar die Sprache erst nur Bedingungen sind), sondern schon diese Erlebnisse selbst: sie erst bilden unmittelbar eine Gezweigung. Ebenso allé anderen Kulturinhalte“ (464. old. 2. bek.).

³ *Balogh Artúr* (id. m.): „Állam és vallás egysége azt foglalja magában, hogy e kettő teljesen egy szuverén akarat uralma alatt áll, meg akkor is, ha állam és egyház szervezeties elválnak egymástól“ (124. old* 2. bek.).

Hathatós eszköze lehet ennél fogva az egyház a nemzetiségek beolvasztásának. Teljes beolvasztás és áthasonítása valamely idegen fajnak azonban az esetben sikerülhet, ha az a különböző fajú vér kereszteződése útján történik. E tekintetben a közös egyház különösen fontos szerepet tölthet be, amikor a különböző fajok közötti házasságokat nemcsak megkönnyíti, hanem azokat elő is segíti. Ebből a szempontból nézve akkor lesz fontosabb szerepe és eredményesebb munkája az egyháznak, ha a törvényes házasságkötés formája egyúttal az egyházi házasság. Nem kevésbé fontos és hatékony szerepet tölthet be az egyház a vallási testvériség révén a fajok viszállyainak tompítása és megszüntetése útján. Magától értetődően nem kívánjuk azt állítani, hogy a közös egyház minden faji ellentétet és harcot teljesen kiküszöbölni képes, mert erre vonatkozólag a gyakorlati élet számtalan ellenkező példát is képes felmutatni.¹

Vallási és felekezeti szempontból vizsgálva a nemzet és nemzetiségek viszonyát előállhat a felemlíveiken kívül az az eset, hogy a nemzet és az állam hatalma alatt élő nemzetiségek két vagy több vallás hívei és az államalkotó nemzet, valamint a nemzetiségek tagjai az egyház és felekezetek hívei között megoszlanak. Ez utóbbi esetben az államalkotó nemzet beolvasztó törekvése lényegesen nehezebben valósítható meg az előbbivel szemben. Elsősorban már azon oknál fogva, mert a vegyesnyelvű és fajú államnépesség vallási tekintetben is megosztott lévén, — a népesség valláserkölcsei tekintetben is nélkülözi az egységet. Az államszemélyiségnek pszichikai egysége tehát lényegesen gyengébb, mint az egyvallású nemzeté. Nem valósulhat meg az állam és egyház között az a bensőséges kapcsolat és connexitás, mint az előbbeni esetben, mert az állam kénytelen lévén a vallásfelekezetek között majdnem teljes bizonyossággal bekövetkező súrlódásoknál és viszályoknál — a nagyobb zavarok elkerülése végett — a legnagyobb

¹ *Concha Győző* (id. m.): „A szabadság e különböző forrásai és tárgyai szerint lesznek az emberi viszonyok és jogiak, morálisak, vagy etikusok. Az etikus, vagyis erkölcsi viszony a morális és jogi viszonynak egybeolvadása“ (199. old. 5. bek.).

objektivitás álláspontjára helyezkedni. Ez okból az egyház és felekezetek fölé kell emelkednie, nehogy népessége valamelyik csoportjának vallási érzékenységét érintse, vagy éppen megsértse. Továbbá maga a nemzet is vallási tekintetben osztott lévén, maga is nélküli az egy hiten lévő népesség legteljesebb valláserkölcsi egységét. Ilyképpen csak csökkentett mértékben bírja a vallásnyújtotta konstruktív erőket. Ez a hátrány fokozottan érezteti hatását a nemzetre nézve, ha erejét a nemzetiségekkel szemben akarja éreztetni: Vallási tekintetben való osztódottságánál fogva a nemzet számbeli túlsúlyát egyházszerkezeti és kormányzati szempontból tehát csupán csökkentett mértékben képes érvényesíteni. De egyenesen veszélyes helyzet adódhatik a nemzetre nézve, ha a nemzetfenntartó faj valamelyik felekezetnél a hívek számában kisebbségben, vagy éppen törpe minoritásban van. Az ilyen felekezeteknél az egész vallás szelleme, vezetőségének személyi összetétele, az egyházkormányzati szervek működése ha nem is kifejezetten nemzetellenes, avval szemben mégis idegenjellegű lesz s a nemzethez fajilag hozzátartozó híveiket nyelvben és faji érzésben igen könnyen megtántoríthatják, sőt attól el is idegeníthetik. *A telekezet szerepe ily esetben egyenesen káros lehet nemzeti szempontból, ha a telekezet a nemzeti jelzöt jogosulatlanul kisajátítja, vagy magának ehhez hasonló jogokat vindikál.*¹ Ugyanis a felekezet a nemzeti jelzöt kisajátítva, egyedül magát tekinti a nemzeti eszme és gondolat letéteményesének s ebből kiindulva az állam politikai irányítását is magához törekszik ragadni. Ha ez a törekvése nem is sikerül, már egyedül ezen titkos vagy kifejezett célja által valamely más felekezethez tartozó nemzetiségek érzékenységét érinti, míg a saját, de idegenfajbeli híveit egyenesen nemzeti érzésükben támadja.

Bármennyire előnytelen a nemzet oldaláról tekintve a

¹ *Emile Giraud* (id. m.): „Le sentiment national des Slovènes et Croates et encore mai fixé, il s'appuie sur des éléments contradictoires: la race et la langue qui les rapprochent des serbes, la religion, les traditions, la formation intellectuelle et morale qui les en éloignent. Dans ces conditions, la volonté séparafiste, ou particulariste qu'ils peuvent manifester actuellement n'a pas une portée décisive“ (25. old. 31. sor)

nemzetnek több vallás között való megoszlása és a felekezeteken belül a nemzetiségekkel való keveredése, mégsem lesz oly káros hatású mint akkor, ha a felekezet híveinek száma tisztán nemzetiségi tagokból tevődik össze s ennek alapján tipikus fajvallásként jelentkeznek.¹ A felekezetnek a nemzethez tartozó tagjai ugyanis már a hívek sorában való jelenlétükkel megakadályozzák a felekezetnek nemzetellenes kirobbanásait s ily módon a jelentkező faji ellentéteket is csillapítják. *Továbbá, ha a felekezet kormányzati szervei teljesen a nemzetiség sorából rekrutálódnak is, az utóbbiaknak nagy gondot kell arra fordítaniok, hogy az államfenntartó nemzethez tartozó híveiket maguknak, illetve a felekezetnek megtartsák, nehogy azokat azonos, de a nemzeti nyelvet használó felekezet alakítására kényszerítsék s ezáltal a felekezetben szakadást okozzanak.* Azonban ha bármely egyéb oknál fogva a felekezetre háramló említett károkra figyelemmel nem is lennének, mindenesetre tartózkodnak nyílt állam- vagy nemzetellenes cselekménytől és nyilatkozatoktól, nem lévén ugyanis teljesen „maguk között“, nehogy ezáltal az államot a felekezettel szemben megtorló lépésekre és jogszűkítő, vagy pedig éppen jogfosztó rendszabályok alkotására kényszerítsék.

Fokozódik a felekezetnek a nemzettel szemben való elszigetelődése akkor, ha különböző fajú egyénekből, így esetleg még a nemzet tagjaiból is áll a hívőknek száma, azonban mindnyájan a társadalom egy osztályából, esetleg két vagy több, de mindenesetre zárt rétegeiből kerülnek ki. Ily körülmények között a vallási elkülönüléshez hozzájárul a társadalmi csoportnak még a foglalkozásból eredő elkülönülése is és ez az újabb tényező mint újabb centrifugális erő jelentkezhet a nemzettel és az állammal szemben. Az azonos foglalkozás a felekezet tagjainak a társadalmi osztálytípus külsőleg is észlelhető ismertető jegyeit adja meg s ennek kapcsán

¹ *Othmar Spann* (id. m.): „Hierher gehört auch der Unterschied zwischen Katholiken und Protestanten, zwischen Männern und Frauen, der nicht in allen völkischen Kulturen gleicher Art und Spannung (orientalische gegen abendlandische Volkstümer) ist und endlich die Sonderstellung, welche die Juden in allen Volkheiten einnehmen“ (473. o. 5. bek.).

az eddig pusztán felekezeti kapcsolatot még szorosabbá teszi.¹ A vegyesfajú házasságok révén keletkező vérkeresztyezésnél a különböző fajú egyéneket magábfoglaló felekezetnek a hatása igen problematikus. A közös vallás ugyanis *a különböző fajúak közötti házasságot megkönnyítheti, de elő is segítheti, mert a házasulandók között fennálló fajkülönbségeket a vallás azonossága tompíthatja és meg is szüntetheti.* Az ily módon létrejött házasság értéke faji szempontból igen ingadozó. Ugyanis ily esetben a keletkezett új családnak, — de főként a leszármazókat illetőleg —, faji hovatarthatósága a házasfeleknek szellemi és jellembeli kvalitásától van függővé téve. Mindenesetre a nagyobb valószínűség mellett szól, hogy a nőnek illetve a családanyának lesz a családra nagyobb hatása és pedig a családanya nagyobb nevelési szerepköre, valamint ösztönösebb lelki habitusa miatt. A tapasztalat szerint ugyanis a magyarországi vegyesfajú házasságkötések ez utóbbi eshetőséget bizonyítják, még abban az esetben is, ha a nő a férfivel szemben talán szellemileg inferiorusabb volt. Ellenben az esetben, ha a férfi tartozott valamely nemzetiséghez és a feleség volt magyar, igen gyakran a férj társadalmi helyzete lépett a család magyarsága kérdésében gátlólag fel. Ugyanis a magyarországi nemzetiségek vagyon és kulturális tekintetekben — a városlakó németet kivéve — a magyarsággal szemben még az intelligencia körében is hátrányosabb társadalmi helyzetben voltak. Ez okból nemcsak faji, de társadalmi különbségek is akadályozták a nemzetiségeknek a magyarokkal való házasságkötését és emiatt azok aránylag ritkán fordultak elő még azonos vallásúak között is. A többnyire ritka kivételt képező eseteknél a kérdés a magyarságra nézve rendszerint hátrányosan alakult ki, mert a férfi alacsonyabb társadalmi osz-

¹ *Concha Győző* (id. m.): „Nevezetesen, ha általános társadalmi ellentétek (felsőbbek, alsóbbak) összeesnek nemzetiségi és felekezeti különbségekkel, ekkor az általános ellentéteket nagyban élesítik, viszont mérséklék őket, ha a társadalom olyan tagozatai közt, melyek egymással ellentétben vannak (rendek, osztályok, felsőbbek, alsóbbak, szabadok, szolgák), a vallások és nemzetiségek vegyesen fordulnak elő s nem egy felekezetből áll p. o. valamely osztály vagy kar és rend“ (135. old. 2. bek.)

tályból emelkedvén ki, hogy társadalmi pozíciót küzdjön ki magának, először a társadalmi előítéleteket kellett leküzdenie. Erre pedig annál kevésbé volt képes, mert elsősorban a faji ellentétek és ellenszenv lépett fel vele szemben gátlólag. A felsorolt okok miatt az első meddő kísérletek után a haragtól és bosszúvágytól indítatva — már csak merő daczból gyermekeinek nevelését és szellemi irányítását még magyar feleségének ellenzésével szemben is saját faja érdekének megfelelően vezette.¹

Legsúlyosabb az állam és az államfenntartó nemzet helyzete a vallási és felekezeti kérdésnél, ha a nemzetiség a fajon felül még felekezeti szempontból teljesen zárt és izolált.² A fajvallásnak a hívekre való befolyása már a nemzetnél, de ugyanúgy a nemzetiségeknél is a többi fajcsoportokkal szemben való ilyen merev elzárkózást eredményezi. Fajvallás esetén a felekezet nemcsak a vallási külön moráljával hat a többi fajok és felekezetekkel szemben taszítólag, de egyúttal a fajvallás egyházi szervezete, papsága egyszersmind saját jólfelfogott érdekében a faji génusz egyedüli letéteményesének tekinti magát, nehogy híveinek száma más felekezetűekhez való átlépés következtében csökkenjen s ezáltal a morális veszteségen kívül vagyoni károsodás érje.³ Ezeknek a nagy veszedelmeknek az elhárítása végett minden eszközt megragad a felekezet a faji öntudatnak az ébren-

¹ *Haendel Vilmos* (id. m.): „Mindenekelőtt konstatálnunk kell, hogy a nemzetiségi probléma olyan természetű baj, amelynek orvoslása pusztán állami erővel, hivatalos eszközökkel nem történhetik meg“ (81. old. 9. bek.).

² *Búza László* (id. m.): „A vallási és faji kisebbségek számára a politikai jogok egyenlősége tényleg csak a felekezeti, illetőleg faji autonómia formájában biztosítható s le kell szögezmem, hogy a tételes kisebbségi jog az államelőtti egyenlőség proklamálásával, bármennyire nem akarja is, implicite a kisebbségi autonómia következményét is elismeri, úgy, hogy a politikai jogok egyenlőségének címén a tételes kisebbségi jog alapján a kisebbségek számára autonómia igényelhető“ (81. old. 1. bek. 3. sor).

³ *Ajtay József* (id. m.): „A román nemzetiségi politika leghatalmasabb ütökartyája, hogy a vallásos román köznépbe beleneveli, hogy vallása és nemzetisége egy és ugyanaz“ (20. old. 3. bek.).

tartására és fokozására. Céljainak elérésére pedig a legalkalmasabb és leghatékonyabb eszközök állnak a rendelkezésére.¹ *Ugyanis a vallásnak úgyszólván minden emberi jelenségre kiható szerepe kiválóan alkalmassá teszi a ta/vallás papságát hogy híveinek szellemi, telki, érzésvilágára és kedélyére hat-hasson. Ezen tényezőknek még akkor is megvan a kellő hatása, ha esetleg a hívőnek vallásos meggyőződése megingott vagy talán meg is szűnt.* Továbbá tekintettel arra a körülményre, hogy a vallási meggyőződés és hit az egyénnek legindividuálisabb magánügye lévén, ezen tulajdonságánál fogva bátran lehet mondani, hogy teljes egészében kiesik az állam beavatkozásának köréből.² Szinte ellenőrizhetetlen a felekezetnek, illetve a felekezet szerveinek az egyénre gyakorolt befolyása és hatása. E tekintetben bármilyen tökéletesen legyen az államnak felügyeleti és ellenőrzési joga a felekezettel szemben megszervezve, olyan semmi esetre sem lehet, hogy az paralizálható ne volna. A faji felekezetnek megadtván az állam részéről a külső vallásgyakorlat szabadsága, a — temploma, imaháza, illetve bármilyen isteni tiszteletre szánt helyisége, valamint vallási gyülekezete — a faji fejlődésnek eszközéül szolgálhat.³ Valószínű ugyan, hogy a felekezet a felsorolt

¹ T. H. Ruyssen (id. m.): „En particulier, dans les régions européennes ou se débat encore avec âpreté le sort des nationalités, l'activité religieuse a joué un rôle qu'il serait puéril de contester. Popes bulgares et serbes, „poppas“ grecs en Macédoine et en Epire, missionaires catholiques autrichiens et italiens en Albanie s'ont encore, autant et souvent plus que les instituteurs, les véritables agitateurs nationalistes“ (130. old. 1. bek. 3. sor).

² P. Rühlmann (id. m.): „In letzterer Hinsicht ist die Frage entstanden, ob in Gemeinden in denen nur deutsch gesprochen wird, der Religionsunterricht in deutscher Sprache erteilt werden kann. Die Frage kann nur beantwortet werden. Der vertrauliche Charakter des Religionsunterrichts weist ihm einen besonderen Platz an... Der Religionsunterricht allein, aber auch er nur allein, wird in deutscher Sprache oder im Heimatdialekt erteilt werden können, was 4 Stunden in der Woche von den im Stundenplan vorgesehenen 25 Stunden ausmacht. Während 21 Stunden wird man in französischer Sprache unterrichten, ...“ (17. old. 5. bek.).

³ *Wohndort* (id. m.): „Das Prinzip der kulturellen Autonomie der Nationalitäten verlangt unmittelbar eine Selbstverwaltung im rechtlichen Sinne“ (26. old. 2. bek.).

intézményeket és épületeket nyíltan állam és nemzetellenes propaganda céljaira felhasználni nem fogja, mert hiszen ha a felekezet által nyilvánosan államellenes cselekedet követetnék el valamely nyilvános isteni tiszteleten, az a legnagyobb valószínűség szerint az állam hatóságainak tudomására jut s azok a megtorló lépéseket haladéktalanul fogantatosíthatják. Ellenben a burkolt formában való izgatás vagy lázítás bizonyítása rendkívül nehéz, mert hiszen a cselekmény elkövetője könnyen védekezik azzal, hogy cselekményeinek pusztán vallási jelentősége volt és mentes volt minden mellékcéltől, vagy pedig azzal védekezik, hogy az idegenvallású egyén a felekezet szimbolikájában nem jártas.¹ Az állami ellenőrzésnek még a lehetősége is ki van zárva, ha az előbb említett cselekmények valamelyike titokban, vagy szigorúan zárt és megbízható körben követetett el, hiszen veszedelmessé válható nyilatkozatok és cselekmények csak kipróbált és megbízható hívők jelenlétében fognak megtétni illetve elkövetetni. Viszont az egyéni megbízhatóságon kívül a faji és vallási gyűlölet fogja a hívőket visszatartani attól, hogy az állam- és nemzetellenes büntethető cselekményeket a hatóságok tudomására hozzák.²

A fajvallás fajfenntartó szerepét főként a faj vértisztaságának a megőrzésében töltheti be. A fajvallás az idegen felekezetűekkel, tehát idegenfajúakkal kötendő házasságokat nem hogy favorizálná, vagy bármilyen módon elősegítené, hanem azokat minden erejével megakadályozni törekszik. A vérkeveredésnek a kizárása s ha az nem lehetséges legalábbis legszűkebb körre való szorítása nemcsak a hitehagyás lehetőségét csökkenti a faji felekezetre nézve, hanem egyúttal a belső tenyészet feltétlenül bekövetkező hatásaként

¹ *Haendel Vilmos* (id. m.): „A nemzetiségi „üzelmeknek“ szinte természetes fellegrái az egyházak, még pedig az autonómiával bíró egyházi testületek“ (94. old. 3. bek.).

² *Concha Győző* (id. m.): „Ez ellentétek oly erősek lehetnek, hogy az egyesek külön népi jellegük szerint nemzetiségi, vallásuk szerint pedig felekezeti csoportokká alakulnak, amelyek e különválást a nemzeti-ségi és felekezeti szükségleten túl a többi emberi szükségletekre is átviszik“ (134. old. 6. bek.).

a faj típusának a tulajdonságait még inkább megrögzíti és a többi környező fajokkal szemben kiélesíti. Ily esetben ha a fajvallás felekezeti hatósága a vérkeveredést előidézõ vegyes-házasságot már megakadályozni nem képes, magától értetõdõen arra törekszik, hogy a leszármazottakban magának új prozelitákat szerezzen.¹

Azoknál az eseteknél amidõn a faj mint nemzetiségi kisebbség *vallási tekintetben is lényegesen különbözik a nemzettõl, valamint az állam területén lakó többi kisebbségektõl, annak felekezeti szervében oly hatalmas összetartó és konzerváló erõt nyer, hogy szinte immunizálja a nemzetiségben képviselt fajt az idegen faji behatásokkal szemben.*² Ugyanis a felekezetnek vallási, morális és etikai jelentőségén kívül gazdasági és kulturális szerepe is van, amely tényezõk a faj specifikus szellemét még a legerõszakosabb intézkedésekkel szemben is képesek megvédeni.³ A vallásnak ez az igen erõsen ható kohéziós ereje képes a faj vérségi és morális eredetiségét akkor is fenntartani és biztosítani, ha a faj nagymértékû szétszóródottságánál vagy egyéb okoknál fogva még õsi anyanyelvét — tehát a fajnak külsõleg leginkább érzékelhetõ ismertetõjelét — is elveszti s más idegen nyelvvvel cseréli fel. Megjegyezni kívánjuk itt azonnal, hogy valamely fajnál az anyanyelvnek az elfelejtése, helye-

¹ *Ajtay József* (id. m.): „Ismeretes, hogy a nemzetiségi törekvések vezetõi céltudatosan törekednek arra, hogy saját fajukat a legteljesebben elkülönítsék a beolvastástól fenyegetõ társadalomtól“ (32. old. 5. bek.).

² *Othmar Spann* (id. m.): „Hingegen sind Philosophie und Religion nur Zweige der gleichen Grunderscheinung: des metaphysischen Elementes im menschlichen Geiste, dessen was man im tiefsten Sinne Glauben nennen muss. Was die Philosophie von der begrifflichen, bewussten Seite her unternimmt und bedeutet, dasselbe bedeutet Religion von der unmittelbaren Seite her, von der Seite des Erlebnisses und der Ahnung des Symbols und Kulfes. Daher bilden auch Philosophie und Religion jede in ihrer Weise, die Grundlage, diese einer unmittelbar praktischen, jené einer wissenschaftlichen Sittenlehre“ (353. old. 1. bek.).

³ *Madison Grant* (id. m.): „Es kommt manchmal vor, dass sich eine abgetrennte Gruppe einer grossen Nation auf einer noch durch die gemeinsame Religion vertteften Sprachgemeinschaft aufbaut, wie es der Ausdruck ihrer Eigenart ist“ (48. old. 6. bek.).

sebben annak más nyelvvel való felcserélése faji szempontból egyébként már fokozott bomlási tünetet jelent. Ezekből minden fajvallás az ősi nyelvet fenntartani és azt továbbfejleszteni természetes rendeltetésének tekinti s ha már valamely erősebb külső oknál fogva erre nem képes, legalább liturgikus nyelvként őrzi azt tovább. A kifejtettek alapján a fajvallás a nemzetiség faji géniuszának nemcsak bástyája, de egyúttal annak megőrzője lesz.¹

A fajnak a vallással ekként történt ötvöződésének ténye a faj individuumait erős mértékben tipizálja s ennek kapcsán oly természetes egységet teremt közöttük, hogy hosszú évszázadokon keresztül képes dacolni minden beolvasztási kísérlettel szemben. Ezen tulajdonsága révén a nemzetiség nemcsak azt a veszedelmet jelentheti az abszolút uralomra törő nemzetre nézve, hogy az állam területén, tehát a nemzet kebelében egy olyan idegen test létezik, mely számára megbonthatatlan és beolvaszthatatlan s a nemzettel talán minden közösséget megtagad, valamint egyszerű léte által, tehetlenségi nyomatóka útján bénítólag hat az államra a politikai céljainak elérésénél, — hanem az állam politikai törekvéseivel szembehelyezkedve, annak erejét számarányához, valamint társadalmi s politikai súlyához mérten egészben vagy részben lekötheti. A legsúlyosabb veszedelmet azonban az ily államnak az jelenti, hogy a nemzetiség faji öntudatától indítva nem elégszik meg a nemzettel szembeni alárendelt po-

¹ *T. H. Ruyssen* (id. m.): „Hors d' Europe, c' est le clergé catholique qui, pour limiter les conquêtes du protestantisme anglican, a maintenu la persistance ethnique des Canadiens français. Aujourd'hui, malgré la liberté absolue dont jouissent les confessions religieuses, il poursuit sa sionnai, encourage la reproduction de cetté propagande ef, par le serpton et par le confespopulation particulièrement prolifique. Les Canadiens français étaient au nombre de 60.000 quand Louis XV perdit les „quelques arpents de neige“ du Nord Amérique que Voltaire se défendait de regretter; ils comptent aujourd' hui plus de frois millions de sujets catholiques: C'est encore au clergé catholique qu'il faut fairé honneur de la persistance du sentiment national en Pologne et, dans une moindre mesure, en Alsace-Lorraine annexée et en Irlande“ (130. old. 1. bek. 15. sor).

litikai helyzetével, hanem az eleinte még utópisztikusnak tetsző végcélját, — teljes politikai önnállóságát megvalósítani törekszik¹ s ha hosszabb vagy rövidebb ideig tartó küzdelem után azt el is érte, ezáltal még a legjobb esetben is az állam területi épségét csorbította.²

A faji kisebbség szeparációját szinte teljessé teszi a fajcsoportnak azonos társadalmi munkaköre, foglalkozása és az ebből folyó társadalmi helyzete. Az azonos foglalkozás egy újabb, de jelentős tényezőt, — a gazdasági érdeket állítja be faktorként a nemzetiségi egység megteremtésére szolgáló erők közé. Pedig, mint már fentebb kimutattuk, a fajnak specifikus fizikai és szellemi tulajdonságai erős hatással vannak az élethivatásszerű foglalkozás megválasztására, — úgyannyira, hogy a faji típussal szinte adva van annak foglalkozása és gazdálkodási ágazata. Abban az esetben, ha a nemzetiségnek a foglalkozása tagjai részére a nemzettel vagy

¹ *J. L. Brun* (id. m.): „Ce fut alors que les minorités se tournèrent vers les Etats voisins. La sympathie de leurs coreligionnaires se traduisit parfois sous la forme d' interventions directes (1); le plus souvent, aux actes de transferts territoriaux furent adjointes des clauses garantissant la liberté de conscience sur les territoires cédés: la protection prenait par cet aspect bilatéral, un caractère détourné plus juridique, moins blessant pour l' amour propre des souverains“ (49. old. 3. bek.).

(1. jegyzet.) Inaugurée par Cromwell eu 1655 lors de la répression française contre la secte des Vaudois, l' intervention pour cause de religion fut reprise par la Hollandé en faveur des calvinistes français, puis par la Suède, la Prusse et la Russie (1707) a fin d' obtenir des droits aux protestants au aux othodexes de Pologne. Nous avons noté supra, chap. II, le caractère politique de ces interventions, dont plus d' uue échoua.

² *7. H. Ruyssen* (id. m.): „En effet pour un peuple qui cherche encore á conquérir son indépendance politique ou a parachever son unité nationale, tous les signes de ralliement sont précieux. A défaut de cadres politiques, les églises nationales offrent des cadres, une hiérarchie, une organisation administrative qui est comme l'esquisse préalable de l'organisation politique de l'avenir. Diocèses et paroisses fournissent le plan des provinces et des communes de demain. Làou manque une représentation constitutionnelle, les prêtres, les évêques, les pasteurs, les synodes, recrutés le plus souvent dans les milieux indigènes, sont les seules organes capables de soutenir devant les pouvoirs souverains les plaintes et les revendications des nationalités“ (128. lap. 2. bek. 1. sor).

a többi nemzetiségekkel szemben nagyobb jövedelmet biztosít, megadja ez a körülmény az elkülönülésre törekvő fajnak egészen a kasztig terjedhető elzárkózás anyagi bázisát. Az a tapasztalati tény, hogy a győztes s így katonáskodó uralkodó faj rendszerint idegenkedik az általa lenézett ipar és kereskedelem üzésétől, predesztinálja az elnyomottabb helyzetben lévő kisebbséget ezekre a földműveléssel szemben jóval jövedelmezőbb foglalkozási ágakra. A nagyobb vagyoni erő nemcsak az elzárkózást biztosítja a kisebbségnek, de annak kapcsán társadalmi tekintélye és öntudata is növekszik, amelyet a nemzetiség politikailag is gyümölcsöztetni kíván, még pedig elsősorban az államfenntartó nemzet rovására.

A vallásnak de különösképpen a fajvallásnak jelentősége és szerepe az előadottak alapján az államra nézve nemcsak hogy nem közömbös, de életbevágóan fontos lehet.¹ Az egyének s így rajta keresztül az emberiségnek vallási és politikai törekvései lényének alapjelenségeit jelentik.² Mind a kettő alapjelenség lévén, a kettő között a helyes egyensúlyt meg kell alkotni. A nehézséget azonban éppen ennek helyes megoldása okozza. Amennyiben a vallási motívumok jutnának az állam rovására az állam életében túlsúlyra, ez a tény megakadályozná a köznek helyes politikai szerveződését, mert az államot eredeti céljától és rendeltetésétől eltértené azon egyszerű oknál fogva, mert a nemzeti

¹ *T. H. Ruyssen* (ld. m.): „Le facteur confessionnel est donc loin d'avoir perdu toute sa force dans le développement moderné des nationalités. Mais l'efficacité de ce facteur, comme celle de la race et de la langue, évolue dans certaines limites qui pourraient bien se rétrécir graduellement“ (132. lap. 1. bek. 1. sor).

² *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Bei vielen Menschen werden moralische oder religiöse Motive jenen psychischen Zwang ausüben, der zu einem der Rechtsordnung gemassen Verhalten führt. Ja, gerade solche Motive werden viel eher geeignet sein, das praktische Verhalten der meisten Menschen zu beeinflussen, da Religion und Morál, die Rücksicht auf die gesellschaftliche Wertschätzung und ähnliche socialpsychische Momente dem Durchschnittsmenschen viel evidentere sind, als das ihm meist mehr oder weniger unbekannte Recht“ (338. old. 2. bek. 5. sor).

társadalom a vallás híveivel azonos embercsoportot képez.¹ Ellenben, ha az állam az egyén vallásos törekvéseit szándékozná megszorítani, vagy éppen kiirtani, az egyén személyiségét szüntetné meg és pusztá eszközzé alacsonyítaná le. A mondottaknál fogva az állami lét alapkövetelménye, hogy az egyén és köz ezen két alapiránya egymással legteljesebb összhangban legyenek. Az esetben ha a feltétlenül megkívánt harmónia a kettő között hiányzik — a két főirány ütközése esetén kompromisszum aligha lehetséges —, valószínűbb az egyik főiránynak a másik alá való rendelése.²

Azok az egyezmények, amelyeket adott esetben az állam az egyházzal vagy a felekezetekkel köt, rendszerint csak a probléma fél megoldását jelentik, mert azok elsősorban a fennálló erőviszonyok tükörképét jelentik, másodsorban pedig egyik vagy másik engedményeket kell hogy tegyen, mely okból a két félre nézve csak hátrány származik és vagy az egyik, vagy mind a kettő csak sínylődik és szenved. Tekintettel pedig arra a körülményre, hogy mindkét főirány he-

¹ *Balogh Artúr* (id. m.): „Állam és egyház ugyanazon emberek felett fejtven ki hatalmukat, mindkettőnek korlátlan hatalma, szuverenitása csak úgy volna lehetséges, ha mindkettőnek működési köre élesen elválasztható lenne egymástól. Ily elkülönítése a hatásköröknek azonban nem lehetséges“ (128. old. 8. bek.).

² *Hans Kelen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Vor allem muss hier berücksichtigt werden, dass zahlreiche Rechtsnormen den gleichen Zweck verfolgen wie gewisse Vorschriften der Moral, der Religion und der Sitte. Das gleiche Verhalten entspricht objektiv sowohl einem Gebote der Moral als auch einer Vorschrift des Rechtes. Z. B. die Einhaltung eines gegebenen und angenommenen Versprechens, die Erfüllung eines Vertrages. Subjektiv kann jedoch nur jené Normalbefolgt erachtet werden, derén spezifische Garantien das Motiv des Handelns (resp. des Unterlassens, wenn ein Gegenmotiv zu überwinden war) gebildet haben. Wer eine anvertraute Sache zurückstellt, weil ihn sein moralisches Gewissen dazu treibt oder weil er die göttliche Gerechtigkeit fürchtet — obgleich er sich vor den irdischen Gerichten sicher weiss, oder diese überhaupt nicht berücksichtigt — der handelt zwar objektiv dem Rechte sowie der Moral und auch der Religion entsprechend, subjektiv aber hat er nur das Gebot seiner autonómen Moral oder den Befehl Gottes befolgt. Der Rechtssatz wird subjektiv befolgt werden, wenn der Mensch aus Furcht vor Strafe und Exekution gehandelt hat (220. old. 1. bek. 23. sor).

lyes és tökéletes megoldást kíván, a kompromisszumok rendszerint csak rövid életűek. Nem kizárt azonban, hogy valamely egyezmény, mely az állam és egyház között keletkezett, állandósul, de ebben az esetben tulajdonképpen nem is volt a két főirány között lényeges eltérés és komoly összeütközés s az ily kiegyezés tulajdonképp nem jelentett mást, mint a hatalmi viszonyok szükséges rendezését. Vagy pedig ha eredetileg volt is lényeges eltérés az egyezmény megkötésének az időpontjában, az az idők folyamán a két főszerv, az egyház és állam törekvéseinek párhuzamba jutásával automatikusan megszűnt.

Az állam és egyház viszonyát tekintve a történelmi fejlődésnek négy korszakát, helyesebben fejlődési processzusát állíthatjuk fel:

1. Az első fejlődési processzus és korszak az ókor a történelmi idő kezdetétől, a kereszténységnek a római birodalomban államvallássá való fejlődéséig,

2. A második korszak a kereszténység államvallásként való elfogadásától a nyugati kereszténység vallási egységének a megszűnéséig,

3. A harmadik korszak Luther fellépésétől az észak-amerikai rendszer kifejlődéséig,

4. A negyedik korszak pedig a napjainkig terjedő időszak.

ad 1. Az ókori államélet kifejlődése majdnem kivétel nélkül a faji egység bélyegét viselvén magán, a faj-, illetve az államvallásnak tipikus formáit mutatja. Az ókori államnak ezen vallási természetű sajátossága nagyrészt arra a körülményre vezethető vissza, hogy az állammá alakulásnak folyamata, kifejlődésének első stádiumában viszonylagosan csak kisebbszámú egyént foglalt magába s ezekben a fajilag egynemű embercsoportokban már az alacsonyabb szám miatt is szinte ki volt zárva annak a lehetősége, hogy két, vagy éppen nagyobb számú vallás kapjon szabad vallásgyakorlási jogot és az állam által támogatott külső szervezetet. A kisebb lélekszámot alkotó és rendszerint csupán egy községre terjedő állam közszellemének pszihikai egységét már két vallásnak a létezése is morális szempontból kizárta s ha mégis előfor-

dult volna, ez a körülmény a kialakulásban lévő államot csirájában pusztította volna el. Magától értetődően kivételt képezett az az eset, ha a kisebb körben meglévő két vagy több vallás között csak lényegtelen különbségek voltak, — jelentéktelen diferenciák azonban fontossággal nem bírtak s tulajdonképpen itten is az egy-, illetve államvallás rendszerével találkozunk, mert a kifejtettek alapján az állam, mint a vállalása a kezdeti stádiumban még kifejezesebben nem voltak s mindkettő még liquid, helyesebben amorf és plasztikus állapotban volt.¹ A vallásban meglévő kisebb jelentőségű különbségeket az alább kifejtendők alapján a kialakult politikai állam hatása kiküszöböli s a saját jólfelfogott érdekében egy egységbe olvasztja össze.²

A fajvallási jelleg mellett egy másik sajátos vonása az ókori vallásoknak a polytheismus. Az ókori világszemléletnek a több istenségből álló gyülekezetét erősen áthatja a családi vonás s ha talán ép ez a családi vonás hiányozna, az ősi fajvallásból következtetni arra lehet, hogy az állam népessége fajilag kezdetben nem volt homogén. Mindezen jelenségek az ősök kultuszára s azon keresztül a család valamint a közös leszármazás ténye mellett bizonyítanak. Ugyancsak ezt a tételt bizonyítják a különböző istenségek külön papi testületei és

¹ *Woodrow Wilson* (id. m.): »Es gibt einen Moses im Hintergrunde der Geschichte vieler Völker ausser derjenigen der Juden. Im Osten war es Menés, Kréta hatte seinen Minös, Athén seinen Solon, Sparta seinen Lykurgos, Rom seinen Numa, England seinen Alfréd. Diese Namen reichen allerdings nicht in jedem Falle bis zum Beginn jeglicher Regierung zurück, aber sie führen fast stets bis zur Geburtsstunde nationaler Einrichtungen und deuten den überragenden Einfluss an, den einzelne Staatsmänner in ihrer Schöpferkraft auf die Bildung grösserer politischer Verbände ausgeübt haben. Sie bringen den Begriff bewusster Auslese in die Geschichte politischer Einrichtungen. Sie lassen politische Systeme mehr geschaffen als entwickelt erscheinen« (12. old. 2. bek.).

² *Hans Kelsen* Hauptprobleme der Staatsrechtslehre: „Solange die Erzeugung des Rechtes im Wege der Gewohnheit erfolgte, bestand zwischen den Normen des Rechtes und denen der Moral gerade mit Rücksicht auf die gleiche Art ihrer Entstehung eine weitgehende Analogie und die Jurisprudenz glaubte mit einer gewissen Berechtigung auf gemeinsamen Boden mit der Moralwissenschaft bauen zu können' (35. old. II. fejezet, 6. sor).

az, hogy egy istenségnek papi funkciói egy családban öröklődtek. Továbbá különösen az a körülmény, hogy a fiág kihalása esetén még a nők is közvetíthették a család papi tiszttségét, kétséget kizárólag bizonyítja a vallási kultusz családi, tehát faji jellegét. Viszont megfordítva, ha minél inkább kimutatható volt valamely fajvallás teljes egysége, annál inkább lehetett a nemzet egységes fajiságára és származására következtetni.¹ A primitív gazdasági és társadalmi viszonyok között élő ókori ember a maga kiegészítettségét a vallásos életben keresi, mert az abban megnyilvánuló tökéletesség, lelki emelkedettség és pszihikai kiegészítettség az egyénre nézve a legközvetlenebb volt. Az Istennek, a Tökéletesnek a keresése még a legnyersebb formájában is a tudásnak a forrása lesz. A vallásos lélek szellemi és kedélyi egysége kapcsolódván a külső természetben való uralkodás eszközével, a tudással természetes és abszolút fölényt biztosítanak a közületben a vallási élet vezetőinek, a papi szervezetnek.² Ez a tény az állami élet kialakulásánál praedomináns szerepet ad a papságnak, mely mindaddig megmarad, amíg az állam területe nagy hódításokkal túlságosan ki nem terebélyesedik s népessége túlerősen meg nem duzzad. A nagyterjedelmű birodalomnál a papság eddigi vezetőszerelve a politikai életben azért szűnik meg, mert az állam eddigi pszihikai egységét biztosító fényezőtek tekintetében lényeges változás állott elő s ez okból az eddigi helyzet tovább fenn nem tartható volt. De meg kell szűnnie a befolyásnak azért is, mert a nemzetnek eddigi társadalmi és gazdasági struktúrája teljesen átformálódik. Ez az eltolódás külsőleg abban látható,

¹ *Balogh Artúr* (id. m.): „Az államvallásnál az állam és vallás legszorosabb kapcsolata a vallásszabadságot teszi lehetetlenné. A vallási egység fenntartására való törekvés, a másvallásúak üldözése folytán az államnak szükségképpen zsarnokivá kell válni“ (127. old. 9. bek.).

² *Woodrow Wilson* (id. m.): „Nach der Auffassung des primitiven Menschen waren alle Gebrauche, ob wichtig, oder unwichtig, Religions-sache. Sein ganzes Leben war Religions-sache... Es war daher für eine jede Stammesgruppe von der allergrössten Bedeutung, sich von der Befleckung durch fremde Sitten frei zu halten, solche Sitten auszurotten, wo oder wann immer man auf sie stiess“ (21. old. 2. bek.).

hogy a nemzeti fegyveres erő nem egyedül arra szolgál, hogy a közöletet az idegen támadásoktól megvédje, tehát a faj közvetlen fegyveres védelmét, hanem egyúttal a hadsereg útján kell az államnak a meghódított területek és népek fölötti uralmát is biztosítani.¹

A történelmi fejlemények következtében beálló ezen nagy változások elsősorban az állam szervezetében, alkotmányában jelentkeznek. Az állami szervezet elveszíti patriarchális vagy theokratikus formáját, hogy helyet adjon a katonai jellegű monarchiának, vagy arisztokráciának. Ily körülmények között a változott viszonyoknak megfelelően a nemzet vezető elemeiben most már egészen más kvalitások kívántatnak meg mind eddig s a katonai rátermettségen kívül a politikai érzék és éleslátás követeltetik meg az állam ügyeinek intézésénél. Mivel pedig a papi szervezet ezeket a speciális tulajdonságokat élethivatásánál fogva többnyire nélkülözi, részint mert a természeténél benne rejlő túlzott faji öntudathoz a túlzott vallási elfogultság is párosul s így faji elfogultsága a komplikált politikai helyzet mérlegelésénél a megkövetelt körütekintést és óvatosságot erős mértékben redukálja, részint pedig mivel békés foglalkozás, a katonai akciókra valószínűleg alkalmatlanabbá teszi. A hódításból eredő területnagybodás által keletkezett új viszonyok azonban nem jelentik egyúttal az állam és vallásfelekezete közötti viszonynak a megszakadását, mert a már kifejtettek alapján azokat bármily nagy területen történt hódítás után sem nélkülözheti a nemzet.²

¹ *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Die Normen welche das Verhalten der Menschen zueinander regeln, alsó die Sittengesetze und das Recht, entsiammen nicht der Religion, sondern, wie wir den Zeugnissen des Altertums entnehmen können, teils den sozialen Erfahrungen, d. h. der Erkenntniss der Anforderungen die das Zusammenleben der Menschen an dieselben stellt, teils der politischen Gewalt, welche den Unterworfenen gewisse Salzungen auferlegt. Wo man zu einer sittlichen Erkenntniss d. h. zu einer Einsicht der sozialen Notwendigkeiten und zu einer gefestigten öffentlichen Gewalt nicht kam, wie bei vielen Negerstammen, dort herrscht überhaupt keine Sittlichkeit, und auch die religiösen Vorstellungen sind frei von sittlichen Normen“ (170. lap. 3. bek.).

² *Gustav Ratzenhofer* (id. m.): „Hierbei ist zu bemerken, das krie-

A hatalmas lépésekkel, de fokozatosan történő hódítások következtében az ókori birodalmak gyűjtőmedencéivé váltak a fajoknak és fajvallásoknak. E tények hatása abban jelentkezett, hogy az uralkodó faj vallási türelmetlenségének, legalább is az eddigi mértékhez képest, lényegesen csökkennie kellett. Mivel pedig a fajvallás egy specifikus faji géniusznak a műve volt, megszűnt a beállott új viszonyok következtében létének alapfeltétele s ennek kapcsán a rendkívüli mértékben ható nagy átfogóképessége, egyetemessége. Viszont a fajnak vallási türelmetlensége megszűnván, a fokozatosan kiépülő állami szervezet mellett a papságnak nemcsak politikai hatalma és tekintélye csökken vele együtt, de magában a vallásos életben is bekövetkezik a stagnáció, mint a faji dekadenciának biztos ismertetőjele. Az ősi fajvallásnak ilyenképpen előálló belső bomlása szinte elmszi az egyén s társadalom eddigi biztos és megingathatatlan etikai kapcsolatát az állammal s amilyen mértékben csökken a nemzet vallásos hite és érzése, olyan mértékben halványulnak el nemzeti erőnyei, amelyek egykor a birodalmat nagygyá és erőssé alkották. Amilyen mértékben alszik ki a vesztatúz lángja, olyan mértékben pusztul és hal ki a nemzet tagjaiból a nemzeti géniusznak éltető tüze és teremtő ereje és nem marad meg más, mint egy birodalomnak és kultúrának romjai.

ad 2. Az ókor birodalmi nagyrészben arra az okra vezethetik vissza nemzeti bukásukat, hogy nem voltak képesek vallásuk tisztaságát és faji erkölcsük épségét megőrizni. Igazi világbirodalom Európa területén az ókorban, mely számos idegen fajt vagy államot igazott le s ennek alapján sok fajt gyűjtött össze állami impériuma alá, tulajdonképpen csak

gerisches Wesen nur die ursprüngliche Quelle der Herrschaft über andere Rassen ist. Zur Bewahrung der Überlegenheit ist eine intellektuelle Tüchtigkeit nötig, wo diese mangelte, unterlag die Rasse im Verlauf des Daseinskampfes. Diese höhere Tüchtigkeit ist entweder durch religiöse Vorstellungen gegeben, wie bei kämpfenden und eroberenden Konfessionen, oder durch Verstandnis für die soziale Wahrheit, politische Begehung, wie bei den Magyarén, oder durch hoher entwickelte Intelligenz, die die Rasse nach jeder Richtung des Daseinskampfes anderen überlegen machf (42. lap. 2. bek.).

kettő volt, úgymint a Nagy Sándor birodalma, amely keletkezését Nagy Sándor egyéni tehetségének köszönheti, hogy a hatalmas uralkodó halála után elemeire bomoljon fel, a másik a római világbirodalom, amely az előbbivel szemben egy egyén lángelméje helyett a latin faj kiváló erényein épül fel az államalkotó faj vallásos hitének tizenkét évszázadon keresztül való hű megőrzése mellett, hogy ezután a Krisztus utáni V. században szintén alkotó részeire essen szét. Az ókorban kialakult többi nagy birodalmak és pedig a szumír-akkád, méd, perzsa, egyiptomi és kínai egyrészt az államot alkotó nemzethez közeli rokon népelemeket tömörítették egy állami hatalom alatt s ezekből bennük az állam népességében, a vallási ellentétek nem voltak meg, vagy ami még valószínűbb volt, a vallási ellentétek oly csekély jelentőségűek voltak, hogy a különböző fajú népelemek agglomerálódását jelentékenyen nem befolyásolták. A fajvallás jelentőségének csökkenése azonban az utóbb megnevezett birodalmakban is a római birodaloméval hasonló jelenségeket eredményezett.

A kereszténységnek az elterjedése vallási tekintetben forradalmat jelent az ókori államban. Forradalmi jelentősége egyéni szempontból a szinte teljes individualizációban, közületi oldalát tekintve pedig a fajvallással szemben megnyilvánuló egyetemességében is jelentkezik. Egyedül a kereszténység lett volna képes a római birodalmat a bukástól megmenteni, ha az kellő időben nyilvánított volna államvallássá, így azonban csak félmunkát tudott végezni, mert regeneráló hatását a birodalomnak csak a keleti felében érvényesíthette kellőképpen s annak élettartamát majdnem egy évezreddel hosszabbította meg, a birodalom nyugati felében úgy a külső, mint a belső okok miatt *ezt* már kifejteni nem volt képes.

A kereszténység elévülhetetlen érdemű tevékenységét és az emberi kultúra szempontjából fontosabb munkásságát mindazok ellenére a római birodalomnak nyugati felében fejtette ki. Ugyanis a keresztény vallásnak államvallássá történt minősítése eredményezte, hogy a viszonylagosan rövid ideig tartó keresztény nyugatrómai császárság tartama alatt a birodalomhoz tartozó s a latin-rómainál alacsonyabb műveltségi fokon

álló európai népfajok az impérium ideje alatt a keresztény vallást megismerik és azt elfogadják a magasabbrendű latin-görög kultúrával egyetemben. A birodalomnak bukása után annak különböző népelemei a krisztusi eszméktől irányítva átveszik a kifáradt és elernyedtt latin néptől a hatalom Eris-almáját, hogy ép szervezettel s a kereszténység szellemétől megtermékenyítve az ókori kultúrának értékeit átmentsék az emberiség számára és azokat egy teljes évezreden keresztül továbbfejlesszék.

A kereszténységnek Európa egész területén való elterjedése a fajok között fennálló vallási különbségeket s az azokból származó ellentéteket kiküszöböli, egyúttal a rendkívül változatos származású népfajokat egy vallási és morális szintre hozza. De nem csupán a vallás és a valláserkölc tekintetében hat a keresztény egyház nivellálólag, hanem a vallással együtt egész Európa elfogadja és magáévá teszi a kánonjogot is. Az azonos jogi felfogás és jogi szervezet a heterogén fajok között egyúttal azonos jogi bázist teremt a vallásin kívül.¹

Akaratlanul is felvetődik az a gondolat, hogy a felsorolt tényezők miért nem voltak képesek Európa egész területét népességével együtt egy egységes óriási birodalomban egyesíteni? Az erre irányuló törekvések első nyomait a Karolingok uralomrajutásával látjuk először politikai formában jelentkezni. Egy új világbirodalom megalakítására irányuló törekvés egészen természetes volt, mert a Kr. u. VII. és VIII. században az összes európai nemzetek emlékezetében még élénken él a római birodalomnak gazdagsága, hatalma és minden dicsősége. Továbbá a római művészetnek maradványai fennen hirdetik még ekkor a császári udvar fényességét. Nagy Károly uralkodása alatt félig-meddig meg is valósul az egységes nagy európai birodalom eszméje. Utódainál azonban már csak mint titkos vágy él a gondolat, mert annak tényleges megvalósulását a germán fajnak tipikus intézmé-

¹ *Balogh Artúr* (id. m.): „A vallás törekvése, a benne foglalt erkölcsi elvekhez képest az emberek egész társadalmi életét irányítani, legvilágosabban a katolikus egyház magatartásában áll előttünk“ (124. lap. 3. bek. 1. sor).

nye, a hűbériség, a terv megvalósulását rendkívüli mértékben megnehezíti, de még inkább hiányzik az a nagy egyéniség, aki az eszmét valóra váltta. Nagy Károly halála után a hatalmas német-római birodalom szétesik, hogy a területeknek egy államhatalom alatt való egyesítése soha többé valóra ne válhasson.

A keresztény vallásnak Európában történt általános elterjedése a középkorban természetes következményként megteremtette az egyháznak, valamint annak látható fejének, a pápának, az összes kereszténylakta területek felett a hipernacionális hatalmát.¹ A pápa eme hatalmi túlsúlyának az alapja a középkori kereszténységnek mélyen vallásos hite volt. Ezen mélyen átértett vallásosság következtében minden társadalmi és politikai, általában minden szellemi jelenség a vallás és az egyház hatása alatt áll. Az egyháznak s annak látható fejének, a római pápának fentebb vázolt hatalmi túlsúlya erős mértékben ellensúlyozta a német-római császárok világi hatalmát, már csak azon oknál fogva is, mert az egyház a maga végcélját a múltó világi hatalom fölé helyezte. Az egyház és állam között a nyílt küzdelemnek kitörése ezokból tisztán csak idő kérdése volt s midőn kenyértörésre került a sor, első ízben az egyház győzelmével végződött a küzdelem. Az egyháznak egyetemes hatalma a világi uralkodók felett VIII. Bonifác pápa Unam Sanctam című bullájának a kiadásában nyer kifejezést, hogy azután a hatalmat a fejedelmeknek adja át.

Ad. 3. Az Európában bekövetkezett nagy társadalmi átalakulások hatása alatt az egyház és az állam közötti viszony tekintetében a XIV. század végével nagy változás áll be. Ezek a változások elsősorban a német-római császárságot érintik s noha a rendek hatalma még három évszázadon keresztül töretlen, a kialakulóban lévő nemzet-államok első formá-

¹ Kurt Trampler (id. m.): „Das frühe Mittelalter wies auf dem Gebiet, das damals kulturell als „Europa“ bezeichnet werden konnte, eine absolute religiöse Einheitlichkeit auf. Die geistliche Macht war in der Hand des Papsttums konzentriert. Der gemeinsame Glaube übte eine zusammenführende übernationale Wirkung auf die einzelnen Kulturkreise aus“ (8. old. 3. bek. 1. sor.).

ciói a német-római császár főhübérúri hatalmát megbontják, és világbirodalom alapítási törekvéseit meghiúsítják.

A politikai átalakulások mellett vallási téren is nagy változás regisztrálható ebben a korban. A reneszánsz által megindított nagy szellemi mozgalom a humanizmus, valamint az antik klasszikus tudományok újraéledése és elterjedése gyökerében támadja meg a középkori ember mélységes hitbéli meggyőződését. A hitéletnek elsőkélyesedésével csökken az egyháznak világi befolyása és hatalma. A reneszánsz nagyon is elvilágiasodott hatalmas uralkodói nemcsak függetleníteni törekszenek magukat világi ügyeikben az egyház gyámoltása és befolyása alól, de magát az egyházat is eltéríteni kívánják hivatásától, amidőn az egyház nagy lelki hatalmát és erejét a saját céljaik, — még pedig igen gyakran kifejezett világias céljaik szolgálatába kívánják állítani. Az egyház és a világi hatalom közt kifejlődött túlszoros kapcsolat, mely eddig hosszú időn keresztül fennállt, azt eredményezte, hogy a fejedelmek az egyháznagyok tevékenységét politikai térre terelték és őket az egyházi teendők rovására világi funkciók végzésére használták fel. Úgyannyira, hogy az egyházi nagyobb méltóságok betöltésénél mindinkább a világi érdek nyomult előtérbe. A pápaság, mint a nyugati egyház feje, hamarosan felismeri ebből az egyházra származó veszedelem nagyságát. Ez a törekvés azonban a kifejtettek alapján már nem járt teljes sikerrel.

A középkor eseményeire visszatekintve kétségen kívül megállapítható az a tény, hogy ha a nyugati egyháznak egyéb érdeme nem volna, mint az az egyedüli tény, hogy egy évezrednél hosszabb időn keresztül megővta Európa vallási egységét és töretlenségét, már egymagában örök és elévülhetetlen dicsőségül szolgál.¹ Ezen nagy szolgálata által

¹ *Robert Redslob* (id. m.): „Eine andere Völker verbindende Macht ist die Sitte ... Das eine Volk zwingt dem anderen seine bessere Lebensgewohnheit auf oder es beugt sich der überlegenen Anschauung des fremden. Das Gesamtgut wird durch das Einbringen aller bereichert. Durch die Mischung klären sich die Gedanken. Und so entsteht das unendlich feine Kunstwerk der internationalen Sitté ... Die Autorität der Sitte kann nicht hoch genug eingeschätzt werden. Sie ist vielleicht höher als die von Recht und Moral“ (41. old. 2. bek.).

megóvta Európát azoktól a nagy belső megrázkódtatásoktól, melyeknek a keletrómai birodalom és a keleti egyház szinte alakulásának kezdetétől ki volt téve a folytonosan felburjánzó egyházszakadások, továbbra az államvallásnak az állam népességére súlyosan reánehezhető nyomása következtében. Megállapítható, hogy többnyire a fentebb felsorolt okok idézték elő a keleti birodalom elgyengülését és bukását.¹

A nyugati egyházban a XV. században áll be az egyházi hatalomnak fokozatos gyöngülése, ezzel szemben a fejedelmek politikai hatalma fokozatosan erősödik. A hatalmi viszonyoknak az ekként történt eltolódása okozta, hogy a XVI. században már a katolikus fejedelmek is kétségbe vonják politikai kérdésekben az egyház hatáskörét valamint beavatkozási jogát s szabadulni igyekeznek gyámolító működésétől. A fejedelmi törekvéseknek éle ekkor már nem annyira az egyház, mint inkább a német-római császár hegemoniája ellen irányult, mert a császári hatalom fokozatos csökkenésével szemben mindjobban és nyomatékosabban igyekeznek szuverenitásukat kifejezésre juttatni és megvédeni. Az egyház világi hatalma ugyanis már problematikus és az egész mozgalom azért vesz egyházellenes fordulatot, mert a császár tekintetik valószínűleg az egyház kardjának, világi védőjének.

Az állam és az egyház viszonyában nyugaton a döntő fordulat a protestantizmus keletkezésével és ennek rohamos elterjedésével áll be. A nyugati egyháznak legnagyobb és legérzékenyebb kára a protestantizmus következtében az volt, hogy Európa középső és nyugati felében megszűnt az eddigi hitbéli egység. A veszteség tehát nemcsak abban a tényben jelentkezett, hogy nagy területek és a hívők nagy tömegei szakadtak el az egyháztól, de bátran mondhatjuk, hogy súlyosabb volt a veszteség szellemi téren, mert megszűnt az eddigi hitnek egyedüli üdvözítő varázsa. Velejárt a szakadással az a körülmény is, hogy az állam és az egyház eddigi

¹ *Hermann Heller* (id. m.): Hier mögé die Bemerkung genügen, dass die, zu Zeiten von der Kirche ersetzte, staatliche Funktion im wesentlichen darin besteht, die Ordnungsaufgaben zu vollbringen, welche Sitté, Sittlichkeit, Interessenlage und andere mehr, aus sich heraus nicht zu leisten vermögen“ (102. old. 2. sor).

viszonyában az előző állapottal szemben visszaesés állott be. Ugyanis az egyház a politikai hatalom túlkapásaival szemben mindig sikeresen védte meg a hívők vallási érdekeit, részben azért, mert egyetemesebb jellegéből kifolyóan az államok felett állott s így a nemzeti érzékenységet erélyes fellépésével nem sértette, részben pedig egyetemes jellegű hatalmával a többi fejedelmeket is érdekeinek a szolgálatába állíthatta. Az egyház lelki hatalmát a XVI. században és az utána következő időben már csak a katolikusnak maradt európai részek felett gyakorolta és gyakorolhatta, mert a protestáns vallású államokban az egyház befolyása teljesen megszűnt és azokban a nemzeti vallások rendszerével találkozunk. A protestantizmus nagy kezdeti sikerei után, amidőn rohamosan terjedt Észak- és Közép-Európában, vallás tekintetében olyan színezetet mutatott, mintha képes lesz majd egy vallási egységben megtartani a különböző nemzetekből kikerült hívők tömegeit és a katolikus egyházat teljesen kiszorítva, annak helyébe léphet. Azonban ezek az eredmények csak látszólagosak voltak, mert a protestánsá lett fejedelmek egysége egyedül arra vezethető vissza, hogy belátták és tudatára ébredtek annak, hogy a katolikus fejedelmek, de elsősorban a császár katonai erejének csak egyesült erővel képesek ellentállani. Mihelyst a császár hatalmi fölénye megszűnt és kitűnt az, hogy függetlenségüket csak részben sikerült biztosítani, egységük is megbomlott.¹ A protestáns felekezet egyetemességét kizárta a már kifejtett politikai ok, vagyis hogy a vallási különbség révén kialakulóban lévő nemzeti államok, első sorban szuverenitásukat igyekeztek kiharcolni, protestálásuk tehát csak részben fakadt a vallási meggyőződésből, részben pedig politikai okokból.²

¹ Kurt Trampier (id. m.): „Die neu entstandene Bewegung der Reformation führt zu einer religiösen Teilung Europas. Um dieser geistigen Teilung gegenüberzutreten, versuchen die Bekenner des ursprünglichen Glaubens zunächst eine gewaltsame Unterdrückung der Teilungsbewegung. Es beginnt der überaus interessante Kampf um die religiöse Freiheit, der im gewissen Umfang bemerkenswerte Parallelen zum Kampf um die nationalekulturelle Freiheit zeigt“ (9. old. 1. bek. 3. sor).

² Concha Győző (id. m.): „Ahol azonban a reformált hit általánossá

Azok a tényezők, melyek a XV. században az egyház egyetemes tekintélyét és hatalmát fokozatosan csökkentették és aláásták, hatásukat a reákövetkező időben is éreztették. Ha ezek a már vázolt tényezők a tényleges helyzetet elő nem készítették volna, Luther fellépése vallási téren is valószínűleg nem idézte volna elő a tényleg bekövetkezett eredményt, ha annak a politikai viszonyok különösképpen nem kedveztek volna. A császárral szemben hűbéri viszonyban lévő fejedelmek azonnal felismerik a hitbeli szakadásnak politikai jelentőségét és ezért az új hit védelmére kelnek, hogy a katolikus hit védőjével, a német-római császárral szemben morális teher ne kötelezze, viszont a tömegeket a vallás védelmének címe alatt maguknak megnyerjék.¹ Az új hit hirdetői viszont, hogy a politikai hatalommal szemben védelmet találjanak és híveket szerezzenek maguknak, önként lépnek a világi hatalom szolgálatába. Azon tény által pedig, hogy az új felekezet védelmét teljesen a fejedelemre ruházzák, vallási kérdésekben hatáskört és döntő befolyást biztosítanak a világi hatalomnak. Természeteszerű következménye volt ezeknek a tényeknek, hogy a fejedelem hatalmi területén az államvallásnak minden szimptomája érvényesül, mely a „*cuius regio, eius religio*“ elméletben csúcsosodik ki.²

bír válni, államegyházi jelleget ölt magára olyképpen, hogy az állam anyagilag támogatja, csak hozzátartozókat bocsájta közhivatalokra, az egyházi tanokat karhatalmával fenntartja s az állam szervei erkölcsi és vallási hibák miatt alá vannak vetve az egyház fegyelmének“ (346. old. 5. bek.).

¹ *Krisztics Sándor*: Nemzet és Állam: „Az egyetemes emberinek érzete, melyet úgy a papság, mint a császárság belenevelni látszottak az emberiségbe s melynek eredményeként szállottak hadba a népek oly könnyen közös céljukért, csődöt mond már, magának a hadjáratnak tartama alatt, amennyiben egyenetlenségek vannak napirenden s tulajdonképpen ezek gátolják meg a sikerek kivívásában is az eredmény fenntartását. A történetírók a vállalkozás sikertelenségét tekintik az egyenetlenségek okának, holott valójában külön népi tudat érvényesülni kezdő, megkülönböztető ereje a főbenjáró ok“ (81. old. 14. sor).

² *J. L. Brun* (id. m.): „Les premiers bénéficiaires de ses décisions, originales dans leurs détails, furent des minorités plus nettement religieuses; les catholiques belges réunis a la Hollande, et ceux de Savoie, cédés á Genève“ (54. old. 4. bek.)

Téves volna azt hinni, hogy a protestantizmus a vallási türelemnek híve a XVI. és XVII. században.¹ Kizárja a vallási türelmet az a tény, hogy úgy a protestáns fejedelmek, mint a hívők ebben az időben erős vallási meggyőződéssel és hittel bírtak, már pedig a kifejtettek alapján a hit kizárja a vallási dekadencia biztos jelét, a türelmet.²

Luther vallásával szemben a Kálvin tana némileg módosított formában szabályozza a világi hatalom és a felekezet helyzetét, amennyiben belevonja az egyházi szervezetbe a világi elemet, mely által az egyházközségben a döntő súly nem a hivatásos lelkészen, hanem a hívők közül választott világiakon van. Ezen sajátossága által az új felekezet szervezete demokratikusabb, mint a luteránusoké s ezen okból inkább ott hódít tért, ahol annak külső politikai feltétele megvan, úgymint köztársasági államformában, vagy ehhez közelálló alkotmányosan korlátozott monarchiában. A világi elemeknek túlságos befolyása azonban a kálvinizmusnál is ugyanazt az állapotot idézi elő, mint a luteránizmusnál, vagyis a politikum, még pedig elsősorban a községi, helyi politika inkább beférkőzhetik a felekezet szervezetébe.³ A kálvinizmusnál a mondottaknál fogva inkább helyi jellegű egyházközségi szervezetet teremtett, míg az abszolút fejedelem hatalmának növekedésével a luteránizmus kevésbbé bírt ellentálni.

¹ *Robert Redslob* (id. m.): „Zwingli rüttelt überhaupt an den altén Grundsatz von der Gleichberechtigung der Orte. Er fordert, dass der grösseren Macht das stärkere Stimmrecht im Rat der Eidgenossen zur Seite gehe“ (303. old. 4. bek.).

² *Robert Redslob* (id. m.): „Die Reformation muss einen tiefen Riss in die Eidgenossenschaft tragen. Sie muss die geistige Einheit, die moralischen Bande zerrütten, welche die Lander in Brüderlichkeit zusammenschliessen. Im Bewusstsein dieser grossen Gefahr leisten die katholischen Stande erbitterten Widerstand gegen die Einführung der neuen Religion in den Kreis der Verbündeten. Es ist nicht Glaubenseifer allein, der sie treibt, sondern auch die Sorge für die Erhaltung der Eidgenossenschaft“.

³ *James Bryce*: Az Amerikai Egyesült Államok demokráciája. Dick Manó kiadása Bpest. — „A független gondolkodás és a közügyek iránti általános érdeklődés abból a szokásból eredt, hogy az északi gyarmatosok résztvettek a kongregacionális kálvinista egyházközségek kormányzásában, valamint a polgári önkormányzatban is“ (3. old. 1. bek.).

Az eredetileg vallási küzdelem jegyében megindult harminc éves háború politikai harccá fejlődik, amidőn Franciaország a protestáns fejedelmekkel köt a császárral szemben szövetséget. A rendkívül váltakozó szerencsével folytatott véres és hosszú háború a hadviselő felek végkimerülése miatt egyik félre nézve sem hoz döntő győzelmet. A wesifáliai békekötés tulajdonképpen nem egyéb, mint a hosszú küzdelem után fennálló tényleges politikai helyzet rögzítése. Mindegyik félnek gondja a saját birtokállományának megvédése volt. A német-római császár kénytelen azonban a skandináv államok, Poroszország, valamint Franciaország szuverenitását elismerni és ezzel világbirodalmi törekvéseit feladni.

Az állam és az egyház viszonyának a szempontjából a westfáliai békekötés azt eredményezte, hogy úgy a katolikus, mint a protestáns államokban a kapcsolat legalábbis az eddigi állapottal szemben szorosabbá vált. A fejlődésnek ezen folyamatára a protestáns jellegű államoknál már reámutatunk, míg a katolikus valláson megmaradt közép- és dél-európai államoknál a katolikus restauráció nemcsak az egyház belső szervezetét érintette, de egyúttal a hívők belső hitéletét mélyen megalapozta, mely körülmény azután magától értetődően az államok politikai életében is erősen éreztette hatását. Az abszolút monarchiák korszakában a fejedelemnek is érdekében állott a nemzeti öntudatnak kiépítése, ha egyéb okból nem is, csupán azért, hogy a volt nagyobb hűbérurak hatalmát megtörje, ezen célnak pedig nagyon is megfelelt az egységes vallás morálja és etikája.¹ Legkisebb sikerrel járt a fentírt törekvés a rendkívüli módon széttagolt német birodalom területén, melyet a protestantizmus vallási tekintetben is megbontott.

A XVIII. század Európában az előző század vallásosság elmélyüléssel szemben a hitbéli ellanyhulás korszakának nevezhető. Ez a tény természetszerűleg nemcsak társadalmi téren

¹ *Krisztics Sándor*, Nemzet és állam: „A hit egysége egy-egy országon belül oly célja az uralkodóknak, mely egyszersmind hatalmuk teljességének is fokmérője“ (106. old. 2. bek. 4. sor.).

érezeti hatását, hanem az állami élet majdnem minden jelen-ségén megállapítható. Megszűnván ugyanis az eddigi mértékben hatni a vallásnak az összes emberi jelenségeken *átütő* ereje, természetszerű következményként erős mértékben csökken a felekezetek közötti vallási ellentét is. Azokban az államokban, melyekben a vallás egységét sikerült biztosítani, csak annyiban változott az előbbi korról szemben a helyzet, hogy az egyház jelentőségében, de méginkább hatékonyságában veszít s mindjobban reászorul az állam fokozottabb támogatására, mert nem találja meg eredményes működéséhez a hívók spontán támogatásában az eddig szolgáltatott erkölcsi és anyagi szükséges erőt.¹ Ellenben azokban az államokban, amelyek a vallási egységet megszerezni, illetve visszaszerezni képesek nem voltak, az előbbeni nagy küzdelmeket, melyeket a vallás egységéért folytattak az a törekvés váltja fel, hogy a meglévő állapotot fenntartsák és biztosítsák. Két vagy ennél több vallásnak egy államban való létezése szükségessé teszi azok viszonyainak jogi szabályozását és rendezését. Mivel pedig egyik sem rendelkezik hívókként a nemzet összes tagjaival, mindegyik az államtól várja érdekeinek biztosítását. Ezért az egyház valamint a felekezetek fokozottabban reászorulnak az államhatalom jóakarató: támogatására, mint az egyvallású államok egyháza. Az eddigi törvényes vallás rendszere helyett kifejlődik a bevett vallásfelekezetek rendszere. A bevett vallásfelekezetek rendszere az egyháznak vallási tekintetben eddig gyakorolt praedominans helyzetét megszünteti és az eddig élvezett közvetlen vagy közvetett hatalma nagyrészt az államra száll át. Ezentúl mindegyik bevett vallásfelekezet az államtól várja a maga boldogulását, helyesebben a már megszerzett jogainak a biztosítását.²

¹ *Concha Győző* (id. m.): „Angolországban az eroszfiánusz (L. szerző Újkori alkotm. II. köt. 126—172. o.), a kontinensen a febronianus irányzat megegyezik abban, hogy az egyházat megfosztja önjogúságától, még a belső lelkiélet körét illető hatalmától is“ (347. old. 8. bek.).

² *Krisztics Sándor* Nemzet és állam: „A nemzetivé vált vallások, az angol, orosz, francia egyházak, midőn tagadhatatlanul nemzetet erősítőleg hatottak, s a Luther alkotta vallás is a német nemzetre támaszkodott,

Ezen változásoknak szükségszerű következménye, hogy az állam egyoldalú vallásos színezetét elveszíti, még pedig elsősorban azért, mert nem akarja a kialakult helyzetet felborítani és a társadalmat egy újabb vallásháborúnak kitenni s ezen okból még érinteni sem akarja a bevett vallásfelekezetek érzékenységét, — másodsorban pedig azért, mert az esetleg felvetődő vitáknál meg akarja őrizni teljes objektivitását és a vallás felett szerzett látszólagos szupremáciáját.¹

A bevett vallások rendszerének az elfogadása és főrvénybeiktatása azonban nem jelent feltétlenül előnyt az államra, ímeri az utóbbi s az adott helyzetben ugyan a vallásfelekezet fölé emelkedik, de ez csak látszólagos előny, mert ugyanakkor elveszíti az egy vallásnak egységes morális támaszát.

Bármennyire is igyekezzen az állam a bevett vallásfelekezetek jogait a teljes reciprocitás mellett biztosítani, soha sem lesz azonban a vallás szempontjából teljesen színtelen. Egészen kivételes esetként képzelhető el, hogy a felekezetek számaránya és tekintélye teljesen egyenlő legyen az állami társadalomban. Rendszerint valamely meghatározott egyház illetve felekezet a többivel szemben túlsúlyba jut, még pedig részben azon okból, mert a híveinek száma a többivel szemben relatív többségben van, részben pedig ha fentti egészen ritka eset mégis adódnék, a híveknek társadalmi pozíciója fogja valamelyiknek a túlsúlyt megszerezni. Ezen minimális túlsúlyra az eddigi törvényes vallásnak van meg a legnagyobb eshetősége, ha más okból nem, pusztán azért, mert az alkotmánynak eddigi szervezete, valamint az államnak összes intézményei vele voltak összhangban. Jelentkezhetik ez a túlsúly a vallásfelekezetek közötti legteljesebb jogi egyenlősége mellett az egyes állami főszervek egyházi színeződésében, az állam által megállapított hivatalos ünnepek rendjében, az iskolai szervezetben stb.

és a német államok által propagáltatott, mégis csak egy ideig maradhat-
tak tisztán nemzetiek“ (326. old. 1. bek.).

¹ *Balogh Artúr* (id. m.): „Állam és vallás el vannak választva, ha sem a vallás az állami élet terén, sem az állam a vallási élet belső területén hatalmat nem gyakorol“ (127. old. 10. bek.).

A bevett vallásfelekezet rendszerének megvalósulása esetén az államban létező elismert és bevett vallásfelekezetek a vallási türelem alapján kell hogy álljanak, mert csak ennek feltételezése mellett képzelhető vallási tekintetben az államban nyugalmi helyzet. A vallási türelemnek a léte tehát az állam közreműködésére vezethető vissza. A felekezetek ugyanis csak külső nyomásra és a kényszernek engedve nyugosznak bele a tényleges hatalmi viszonyok megkövesítésébe s abban az esetben is avval a mentális reservatioval, hogy a későbbi időkben akár nyíltan vagy burkoltan megteremtsék az egyvallású nemzeti társadalmat.¹ A felekezetek ezen rejtett céljukat csak abban az esetben adnák fel ha a belső vallásosság és hitélet minden felekezetenél kihalt, de viszont ekkor már az egyház vagy felekezetek elveszítették létjogosultságukat s nem egyebek külső keretknél, minden belső tartalom és érték nélkül s csak rövid idő kérdése, hogy formailag is megszűnjenek létezni. Ez utóbbira azonban a történelemben példát nem látunk, mert ha bizonyos időben talán a korszellem hatásaként csökken is valamely nemzeti társadalomnak vallásos hite és érzelme, az csak efemer jelentőségű, vagy pedig másik vallásnak ad helyet, hogy az újabb vallásban az emberek hite ismét a legmagasabb színvonalra emelkedjen.² A hit és vallás alapjelensége az egyénnek és társadalomnak s annak elpusztulása, kihalása az emberi színvonal megszűntét jelenti.³

¹ *D. N. Hadjiscos* (id. m.): „L'expérience et la théorie sont d'accord pour condamner à l'avance toute idée de baser un système de paix de langue durée sur la foi religieuse, qu'elle soit chrétienne, musulmane ou autre“ (102. old. 4. bek.).

² *G. Ratzenhofer* (id. m.): Jeder Priesterschaft ist schon durch ihr Bestehen das Ziel ihres Strebens vorgezeichnet: Ausdehnung des Glaubensverbandes und Befestigung ihrer Herrschaft innerhalb desselben“ (118 old. 1. bek.).

³ *Concha Győző* (id. m.): „Az állam elválasztása az egyháztól időleges kisegítőeszköz tehát csak a nemzetekre, vallási és állami szükségleteiknek időleges neutralizálása s azt jelenti, hogy az állam a maga szuverenitását nem köti meg bizonyos vallás által s a vallásnak, csak mint az egyéni szabadság nyilvánulásának sértetlenségét ismeri el“ (360. old. 3. bek.).

ad. 4. A XVIII. században a vallásos hitéletnek beállott elsekélyesedése a nagy francia forradalomban éri el mélypontját. A forradalom által okozott hullámok vallási tekintetekben is túlnőnek az ország határain s érintik majdnem minden európai államot. Időben is átnyúlnak eme hatások a XIX. századra, hogy akkor még talán fokozódjanak. A napóleoni Franciaország bukása s az azt követő restauráció legalább külsőleg azt mutatta, hogy a forradalom előtti állapot teljes egészében restauráltott. Azonban a már vázolt okok hatóerőkként tovább működnek és pedig jelentkezik hatásuk a filozófiai irányok, valamint világnézletek változásaiban.¹

Az egyház és a felekezetek életében bekövetkezett ezek a nagy változások részben arra vezethetők vissza, hogy a papság tudományos színvonala az addigi állapothoz mérten nem tartott lépést az eddig váratlan mértékben fejlődő gyakorlati étellel. Nyugodtan lehet ugyanis állítani, hogy az egyház papsága majdnem két évezreden keresztül az európai kultúrának nemcsak művelője, de egyenesen fenntartója is volt, még pedig nemcsak tudományos, hanem a szellemi élet minden irányában s etekintetben a klérus tagjai nemcsak eredményesen munkálkodnak, de úgy a tudomány mint a művészeteknél az élharcosok és fáklyavivők. A századnak vallásellenes társadalmi és tudományos irányai a tudomány új vívmányainak ki nem fejlett látszateredményeit szegezte a vallásnak szembe azzal a célzattal, hogy az emberi lélek vallásos hitét megrendítsék. Ha nem is sikerült ezeknek a törekvéseknek céljukat teljesen elérni, mindenesetre annyit eredményeztek, hogy a vallási közöny a társadalom széles rétegeiben mindinkább lábrakapott. Fokozta ezt az eredményt a gazdasági életnek éppen ebben a korban meg-

¹ *Conha Győző* (id. m.): „Az állam szuverenitásának vallási szempontból való korlátozását a XVIII. század óta nem az általános ellentét állam és vallás között, hanem a különböző vallási irányok küzdelme egymással, az állam és egyén, a vallás és tudomány ellentétei fejlesztik tovább“ (348. old. 2. bek.).

² *Haendel Vilmos* (id. m.): „Mindenesetre érdekes, hogy a magyart a magyartól — eddig legalább — a felekezeti különbség két különböző nemzetiségi táborba nem különítette“ (18. old. 7. bek.).

indult átalakulási folyamata, a kapitalisztikus gazdasági termelés és a vele járó liberalizmus. Az új rendszerben a gépek terjedése s mindnagyobb térhódítása nem csupán gazdasági téren tudott változást előidézni, de talán még nagyobb jelentősége van azoknak, amelyek társadalmi téren jelentkeztek. Ugyanis a gép nemcsak a munkáskezek ezreit *tette* feleslegessé, de egyúttal az eddig független existenciák ezreit hozta függő helyzetbe és *tette* megélhetésüket bizonytalanná.

A kifejlődő nagytőkés osztály a vallási kérdésekben a lax, liberálisabb felfogást azért *tette* magáévá, hogy a vallás által szükségszerűleg parancsolt altruizmust, mint felesleges ballasztot magától eldobhassa s így a vagyonszerzést a munkástömegek könyörtelen kizsákmányolása útján mint öncélt jobban kultiválhassa. Már gazdasági okok miatt is szívesen fogad el olyan filozófiai irányzatot, amely gazdasági érdekeinek jobban megfelel.

A kisszámú tőkésosztállyal szemben az igen erősen növekvő munkásosztály nemcsak fokozatosan szegényedik, de lassankint a nyomorba süllyed. A fellépő nyomornak nem egyedül a bérvizonyok mostohasága az oka, hanem erős mértékben az osztályok között jelentkező és a természetes szaporodás útján beállott nagy számbeli eltolódások is. A munkásosztálynál nemcsak a minimumra redukálódott kenyérkereseti lehetőségek sülyesztették az életsztenderdet, de súlyosbította még a helyzetüket a szaporodási index is, amely éppen a legszegényebb osztálynál volt a legnagyobb s így a kis keresetéből a munkásnak nagyszámú családját is el kellett tartania, jóllehet abból még a legkisebb számot képviselő családot sem lett volna képes kielégíteni. A fizikáin kívül lehet mondani még nagyobb koefficiens-t képezett a pszihikai hatás, amely abból a körülményből származott, hogy a munkásnak nemcsak életsztenderdje csökkent, de ez a szűkös megélhetésre is alig elégséges kereset is nagyon bizonytalan volt. A munkásosztály élete teljesen a gazdasági viszonyoknak függvénye lett. A nagy nyomor, valamint a megélhetés labilitása, továbbá teljes védtelensége a tőkések kizsákmányolásával szemben olyan lelki depressziót okozott,

hogy szinte állati sorba züllesztette a munkást. Ez a nehéz sors a munkásosztály egyedeinek vallásos hitét kevés kivételtől eltekintve erősen megrendítette és életfelfogását anyagiassá tette. Vagyoni ereje még azt sem tette lehetővé, hogy az alsófokú iskolai képzettség s így a tudás minimális fokát is megszerezze. A munkáscsalád gyermekének már a zsenge gyermekkorban önmagának kellett kenyerét az élettől kiharcolnia, ennél fogva a munkásság szellemi színvonala meglehetősen alacsony maradt. Hiányzott a munkásnál a helyes kritikához szükséges értelem és tudás, azért mindazt, amit tudományos nagyképűséggel elébe tártak, minden további nélkül elfogadott, különösen akkor, ha az érzelmeinek, érdekeinek, világszemléletének megfelelt.

A nyomor, a rossz társadalmi helyzet, a megélhetésnek a bizonytalansága, a viszonylagos tudatlanság mind olyan hatalmas erőtegyezők, amelyek a munkástömegeket a vallástól lélekben elidegenítették, mert az utóbbi önmérsékletet és a hatóságokkal szembeni engedelmességet követelt. Nem csodálható, hogy ily körülmények között a munkás — értve alatta az ipari munkásokat — lelketlen izgatónak kész prédája lett, akik saját érdeküknek megfelelően akarták a tömegben képviselt hatalmi tényezőt felhasználni, — lelkülete pedig forradalmivá fejlődik, mert csak a ténylegesen fennálló államjogi, gazdasági és társadalmi viszonyoknak radikális megváltoztatásával várhatta sorsának jobbrafordulását. Gyűlölete elsősorban a munkaadó, a tőkés ellen fordul és ezt a tőkésosztály vallástalansága semmi esetre sem enyhíti. Világszemléletében a vallásnak kiegyenlítő és kiegyensúlyozó ereje hatni nem képes, mert félrevezetve, a magántulajdon tiszteletben tartását követelő egyházi intézményben a tőkés osztály érdekeinek védelmezőjét véli látni.

Az olyan állam, melyben az államtagoknak nagyobbik része ha nem is teljesen vallástalan, de a vallással szemben nagymértékben közömbös, a legtöbb esetben nem is tartja kívánatosnak az egyház és a felekezetek megerősítését. Sőt pillanatnyi látszateredményekért még a meglévő jogaik korlátozásától sem riad vissza. Az állam vezető de felelős politikai tényezői tehát könnyen megfelelnek arról,

hogy az államnak a nemzetet erkölcsileg is irányozó szervül kell szolgálnia, annak pedig közvetlen forrása a vallás. A kormányférfiak, úgy a bel-, de még inkább a külpolitikai kérdésekben az erkölcs szabályai alól a többnyire tévesen felismert *salus rei publicae* alapján felmentve érzik magukat.¹

Az ó- és középkor államainak fejlődése egy kisebb faji és vallási centrum fokozatos kiterbélyesedése képét mutatja általában. Az újkorban az újabb államok kialakulása már újabb formációt is mutat, amennyiben rövid idő alatt nagy kiterjedésű területen több milliót számláló népességgel bíró államok keletkezését regisztrálhatjuk az amerikai kontinens területén. Eltérés e régebbi a fejlődéstől, csak amennyiben jelentkezik, hogy az európai államok gyarmatai szakadván le az anyaállamból, tehát olyan területtettek, melyek előzőleg már politikai egységet képeztek. Korábbi gyarmati jellegűből kifolyóan kevert népességű államok.

Azokban az államokban, melyekben az idők folyamán a vallásfelekezetek száma oly mértékben felszaporodott, hogy a bevett és elismert vallásfelekezetek rendszerét felállítani nem lehetett, mert a lakosság lélekszámához viszonyítva, a lakosság nagyobb számarányát saját híveinek mondható egyház vagy felekezet nem volt, az állam és egyház viszonyának másként kellett rendeződnie. Az előbb említett állapotoknak szinte iskolapéldáját mutatja az Északamerikai Egyesült Államok Köztársasága.² Az utóbbi nemcsak fajilag, de

¹ L. D. N. *Hadjiscos*(id. m.213. 1.,[1.bek.):„Il eut été absurdede chercher á organiser juridiquement le monde sur la force seule. Le véritable droit international, la paix profonde, ne naitront que de la moralifé des peuples et de leurs gouvernements. Mais il serait chimérique de eróire que cetté morale suffira. La morale absolue ne régnera jamais, ni chez les individus, ni dans l'humanité“.

² L. *Concha Győző fiá.* m. 348.1., 1. bek.): „Amerikában a rendelkezésre álló terület nagyságánál s a vallásos irányok sokaságánál fogva, egy lépéssel tovább haladnak az államok. Maryland gyarmat jelenti ki először az összes keresztény vallási meggyőződések függetlenségét a szuverén hatalomtól, tekintet nélkül híveinek számára. Rhode-Island létét egyenesen annak az üldözésnek köszöni, melyet a puritánok Massachusettsben más felekezetek ellen kifejtettek s alapítójának, Roger Vilmosnak sikerül (1. életét Horváth Mihály hasoncímű iratában) a szuverén hatalom korlátozását

a felekezeti viszonyait tekintve is rendkívül mértékben osztott. Visszavezethető ez a tény arra a körülményre, hogy az állam újabb keletű, a többivel szemben történelmileg kialakult egyház, illetve felekezettel ez okból nem is bírhatott, — de legfőként arra a körülményre, hogy lakossága a föld minden részéből, annak minden fajából és nemzetéből tevődött össze s ez a tarka népesség magával hozta a saját vallását. Egészen természetes, hogy ily körülmények között itt az állam és az egyház közötti viszony a többiektől eltérő szabályozást nyert, melyet északamerikai rendszernek nevez a tudomány. Hatékonyan elősegítette az új rendszer kialakulását az a körülmény is, hogy ezzel az államnak az volt részben a célja, hogy gyér lakosságának számát minél jobban emelje és a bevándorlást ezzel is elősegítse. A lényegét tekintve az északamerikai rendszer — a szabad egyház szabad államban — külső formájában is az állam és az egyház teljes elkülönülését jelenti.¹ Az állam elveszti vallási tekintetben színezetét s egyetlen egy felekezetnek sem biztosít jogrendjében privilegizált helyzetet, több jogokat mint az összes többi magánegyesületeknek. Ilymódon az állam teljesen a felekezetek fölé emelkedik s az állampolgároknak vallásos irányú szervezeteit, tehát az egyházat és a felekezeteket sem tekinti egyebeknek, mint bármely más célú magánegyesületeknek. Ezzel is kifejezésre kívánja juttatni azt a szándékát, hogy a vallást jogi szempontból nem tekinti másnak mint egyszerű magánügynek, vagyis az egyén

mindén, nemcsak keresztény vallási meggyőződés irányában az állam alkotmányába bevinni. — Carolina gyarmat az anglikán egyházat fogadja el államinak, de más vallásúaknak is megengedi vallásos társulatokká alakulását s az állampolgári jogokat egyedül attól teszi függővé, hogy valaki Istenben higyen s a nyilvános istentisztelet szükségét elismerje“.

¹ L. *Concha Győző* (id. m. 356.1., 3. bek.): „Az emberi szellemnek egyenesért a végtelen felé forduló vallási, bölcselmi és közvetlenül a végességgel küzdő társadalmi és állami irányai között támadt ellentétek, továbbá az államnak laikussá tétele, mindenhatósága a jognak sajátos értelme nevében odáig fokozódtak egyes nemzeteknél, hogy az állam és egyház közt létrejött szoros kapocs szétválasztására irányuló követelést keltették s a homályos jelszó alatt: „Szabad egyház a szabad államban“ jelzik az államszuverenitás önkorlátozásának legutolsó fejleményét“.

körében álló életszükségletnek, melyet védelmezendőnek tart ugyan, de különösebb súlyt nem helyez reá. Újabb felekezet alakulásához a mondottaknál fogva lényegileg ugyanazok a szabályok alkalmaztatnak, mint bármilyen más célú politikai, társadalmi vagy sportegyesületnél. Különösképen kedvez tehát ez a rendszer az újabb vallásfelekezetek alakulásának, mely körülmény nemcsak a már meglévőket szaporítja túlságos mértékben, minek következtében a nemzeti társadalomnak a vallási tagozódása oly mértékűvé válik, hogy elveszti a hívők kis számánál fogva jelenfőségét, — hanem megteremti egyúttal a felekezetenkívüliséget az államhatalom kifejezett segítségével. Kétségen kívül igazolja ezt a körülményt azon tény, hogy az Unió összalakosságának több mint ötven százaléka egyetlen vallásfelekezet kötelékébe sem tartozik s ezek — ha egyéb consequentiát ebből levonni nem lehetne — vallási szempontból legalább is teljesen közömböseknek tekinthetjük.

Az északamerikai rendszernél az állam nemcsak felekezeti jellegét vagy színezettségét veszíti el csupán, de vallásilag maga is teljesen színtelenné válik. Polgáraival egyetemben u. i. maga az állam, helyesebben a nemzeti szelleme vallási kérdésében teljesen közömbös és materiális felfogású.

Az egyház és állam teljes elválasztását azonban nem egyedül a vallásilag közömbösök vagy éppen vallásellenes elemek követelik, de ugyancsak ezért a célért harcolnak az egyház mélyen hívő kiváló tagjai is. A két ellentétes célú elemek csupán eszközeikben találkoznak, mert a vallásosak csoportja lényegében éppen az egyház megerősödését vélik elérni az állam és egyház elválasztása útján, akkor, ha az állam az egyháznak előnyöket nyújtani a vallási cél érdekében nem tud, vagy nem akar. Több eredményt várnak a teljes különválasztás esetén, mert megszabadulva az állam szerintük túlságos mértékben kiterjedő gyámkodása alól, az egyház minden munkája egyedül csak a lelkiekre terjedvén ki, könnyebben tud rendeltetésének megfelelni s a cselekvési szabadságát, legalább ezen a területen, teljesen visszanyeri. Állam és egyház intézményszerű teljes elválasztása a dolog természetéből kifolyóan azonban szinte teljes lehetet-

lenség, amint az egyénnél sem választható el a fizikai és lelki élet egymástól.

Téves volna azt hinni, hogy az északamerikai rendszerben az egyház és állam elválasztásának a kérdése megoldott és a kapcsolat az egyház és állam között teljesen megszüntetett. Az új rendszernél a vallás ugyanolyan factora maradt a közület életének s nem csupán a morális, hanem az állami élet minden terén, mint az előbbeni két rendszernél. Ennek következtében az „új“ rendszer új megoldást a problémára nem hozott, hanem mindössze a többiektől elütő belső viszonyok miatt más megoldást kellett keresni az egyház és állam közötti viszonyok rendezésére.¹

Az a fejlődési folyamat, mely a vallás kérdésében a XIX. századot annyira jellemzi, tovább folytatódik, míg eléri fejlődésének csúcspontját.²

A XX. századot az egyház és az állam viszonya tekintetében forradalmi jelentőségű újítást vezet be az 1905. évi francia szekularizáció. Ez a változás egyúttal a két főszerv, állam és egyház közti viszonyoknak egyoldalú erőszakos és radikális megoldása volt a francia állam részéről. A szekularizációs törvény a köztársaságban közjogi téren megszünteti a katolikus egyház eddigi privilégiumait. A hatalmon lévő kormánynak ezzel a lépéssel az volt a célja, hogy az akkoriiban még leggazdagabb katolikus nemzeti vagyont kisajátíthassa és a katolikus politikai ellenzéket letörje. A vallásellenes pártok ezáltal azt a célt is el akarták érni, hogy megszüntetve az egyház vagyonszerzési képességét, a velük ellenes pártállásúak erejét és tekintélyét csökkentsék, — másrészt pedig a politikai hatalmon lévő vallásellenes pártok vezetése alatt álló állam vagyonát a secularisatioval gazdaságilag is erősítsék. A törvény ugyan megengedi, hogy katolikus jellegű vallási szervezetek létesülhessenek és elis-

¹ *James Bryce* (id. m. 5.1. 3. bek.): „Erős vallásos érzés uralkodott, amely seholsem hiányzott, de legerősebben New Englandban volt, ahol szigorú, csaknem komor kötelességérzetet hozott létre“.

² *Concha Győző* (id. m. 350.1., 6. bek.): „A laikus állam szerveződése Franciaországban tényleg megkezdődik az 1790. július 12-i törvénnyel a pap-ság polgári alkotmányáról, mely az egyház önálló életét megsemmisíti“.

meri azok vagyonszerzési képességét, de a törvény hatályba lépése előtt már meglévő vagyonrészek csak az állam által használhatók fel. Az illetékesek előtt a római kúria álláspontja és magatartása azonban úgy a kormány, mint a törvényhozói testület által ismert volt s ez okból nyilvánvalóan tudták, hogy a reform végrehajtásához beleegyezését nem fogja megadni, amint az rövidesen kifejezetten is megtörtént. A kormányhatalom a céljait azonban nem érte el. Az egyházi vagyon szekularizálása jelentős vagyoni előnyöket nem eredményezett, mert a túlnyomó részben ingatlanokból álló katolikus egyházi vagyon értékesítésénél súlyos és nagy mértékű visszaélések követték el. Továbbá, mivel egyszerre nagy birtoktestek kerültek kényszereladás alá, azoknak forgalmi árában nagy árcsökkenés állott be. Ezeknek a tényeknek következtében kétszeres veszteség érte az államot. Először súlyos károsodás állott elő, mert csak minimális árak mellett keltek el nagyértékű ingatlanok. Másodsor pedig azért, hogy nagyterjedelmű ingatlanok kótya-vetyéltettek el, az azon területén lévő többi ingatlanok is nagymértékű értékcsökkenést szenvedtek és így a szekularizáció lényegileg nemhogy szaporította volna az állam vagyonát, hanem határozottan nagyobb kárt okozott a nemzet vagyonában, mint amennyi érték az államkincstárhoz tényleg befolyt. Az egyházi birtoktestek gyors árúba bocsátásánál figyelmen kívül hagyta a francia kormány azt a ténykörményt, hogy a francia társadalom a múlt század végén gazdasági tekintetben nagy átalakuláson ment keresztül. A nemzet nagymértékű iparosodása következtében a falvak népessége az ipari munka nagyobb rentabilitása, valamint a városnak a falvakkal szemben nyújtott nagyobb előnyei miatt az ipari gócpontokba és városokba tódult, népesség nélkül hagyva a francia falut és tanyavilágot. Pedig erre vonatkozólag a statisztika adatai belső vándorlás viszonyáról biztos támpontot nyújthattak volna úgy a hatalmon lévő kormánynak, mint a parlamenti többségnek.

Amíg az állami kormány a szekularizáció által remélt céljait csupán igen kis mértékben érte el, addig vele szemben úgy az állam, mint a nemzeti társadalom az egyházi

rendek megszüntetésének következtében elvesztette azokat a munkaerőket, amelyek eddig az egyháznak teljesen ingyen állottak kulturális és szociális munkájukkal rendelkezésére. De elveszítette ingyen munkaerőkkel egyetemben a fenti munkálatokhoz szükséges anyagiakat is, mert túlnyomórészt az egyházi vagyonból, részben pedig a katolikus hívők áldozatkészségéből nyertek azok a kiadások fedezetet. Az egyházi vagyon elkobzása útján nyert és a tényleges értéknek aránytalanul kisebb részét képviselő tőkét az állam pillanatnyi céljaira használta fel, — ellenben kulturális és szociális terhei a fentebbiek alapján megsokszorozódtak s a rendes állami bevételekből kellett azokat fedezni, most már azonban fizetett munkaerők segítségével.

Ha már anyagi tekintetben sem valósultak meg a szekularizáló kormány reményei, morális téren még kevésbé teljeseztek be azok. A katolikus egyház a jog- és vagyonfosztás ellenére erőben és ellenállóképességben lényegileg nemhogy veszített volna, hanem inkább nyert. Tény ugyan, hogy az egyház tagjainak lélekszáma azoknak kiválásával, akik vagyoni okok miatt vallották magukat az egyház tagjainak, számszerűleg némi tekintetben csökkent, de ezek távozása nemhogy kárt okozott volna, hanem inkább előnyt jelentett az egyháza, mert ily módon mint felesleges ballasztól, súlyos teherfételtől szabadult. Ellenben azok a hívek, akik az egyház kebelén megmaradtak, az elnyomatás következtében hitükben és vallásos meggyőződésükben próbára tetetvén, hitükben fokozott mértékben megerősödtek. Úgy a katolikus papság, valamint a hívők az egyházi javak teljes konfiskálása után megszabadultak az anyagiasság minden ódiától, mely vádat Franciaországban az ellenkező pártálláson levők eladdig a katolikusoknak annyiszor és annyira szemére vetettek.

A francia szekularizációs törvény és a hivatalos állam állásfoglalásának szelleme az egyházzal szemben nem hozható az északamerikai rendszerrel semmiféle kapcsolatba. Nem hozható párhuzamba már csak azért sem, mert a két állam viszonya a belső kérdésekben egymástól lényegesen eltér, de egyúttal azért sem, mivel a két törvény szelleme egy-

mással homlokegyenest ellenkező. Az Unióban a mondotaknál fogva az a tény tette az egyház és az állam viszonyának újabb és olyképeni rendezését szükségessé, mert az államban jelentős történelmi tradícióval bíró egyház soha nem volt, — továbbá, mivel a nemzeti társadalomban túlnyomó lélekszámmal bíró egyház, illetve felekezet hiányzott a viszonylagosan nagyszámú felekezetek között. Ezzel szemben Franciaországban a népesség zöme, ha másképen nem, legalább is papíron az egyház hívei közé tartozott, — más jelentős felekezet az országban pedig nem volt. A katolikus egyház az állammal az államformának és alkotmánynak nagy és gyakori változásai ellenére az állam keletkezésének a perctől kezdve a legszorosabban összeforrott. A népessége faji szempontból egységes és tömör volt. Alkotmánya az állami centralismus mintaképe, — területe pedig sem túlnagy, sem túlságosan tagolt nem volt. Továbbá az Unió eredetileg államok szövetségéből keletkező, e részek különállása már az eredeti alkotmányban is biztosítva lévén az alkotmánynak nagyobb elaszticitást biztosított. Végül területe aránytalanul nagyobb, népessége pedig egészen heterogén.

Az állam és egyház közötti új rendszer létesítésével az Unió törvényhozásának egyáltalában nem volt célja a népesség vallásos meggyőződésének s ennek kapcsán az egyház vagy bármely más felekezet híveinek számát csökkenteni, helyesebben a felekezeten kívüliek számának a növelése. Franciaországban a szabadkőműves kormányzatnak célja pedig kimondottan az utóbbi volt,* annak ellenére, hogy ebben a kérdésben is célját nem érte el. Ugyanis a „morál laïque“ bevezetésével tulajdonképen új államvallás létesített, de a belső vallásosság minden constructív erejét nélkülöző vallás.

Vallási szemszögből tekintve ily előzmények közt indul meg a világháború. Az egymással szembenálló két nagy szö-

¹ *Concha Győző* (id. m. 352. l., 8. bek.): „A francia laikus államot és a német jogállamot, közös vonásuknál fogva, hogy az államnak egyenes isteni eredetét tagadják és a vallástól független indokok szerinti akarat-elhatározását követik, egyes túlzó katolikusok a liberalizmus neve alá foglalják, hogy ily módon a katolikusokat a liberalizmustól elretentsék“.

vetség egyes tagjai, illetve az entente cordial oldalán Franciaország képviseli a vallással szemben a rideg álláspontot, míg a többi szövetségesei, úgymint Anglia, de különösképen Oroszország és Szerbia a vele ellentétes álláspontnak képviselői. A Hármasszövetség kebelében ebben a kérdésben nem voltak ily nagy ellentétek. Törökország ugyan formailag a kalifatús miatt, valamint a mohamedán vallás türelmetlensége miatt látszólag a legmerevebb állam és a fajvallás típusát képviseli a szövetségben, azonban a világháború alatt bekövetkezett nagy átalakulások már a mohamedánizmus vallási türelmetlenségének élet vették. Amint Törökországban, úgy a többi Központi Hatalmak országaiban is a mind szélesebb körben elterjedő materialista világszemlélet a vallásos élet alásülyedését idézte elő s vele együtt a vallási kérdéseknek a napi politika kérdései közül való fokozatos kikapcsolódására vezetett.

A háború folyamán XV. Benedek pápa kísérli meg a hadviselő felek közötti ellentétek kiegyenlítését és egy gyors és igazságos békekötés érdekében hathatósabban lép fel. Békeakciója mégis a politikai okokon kívül nagyobb részben a vallási féltékenység, helyesebben az Egyház elleni féltékenység miatt sikertelenné vált. Franciaország egyházellenes kormányzata már elvben elutasított az egyház oldaláról jövő minden békekísérletet. A protestáns jellegű német birodalom szintén idegenkedett, attól félve, hogy a pápa sikeres intervenciója a birodalomban lévő tekintélyes számú katolikusságának öntudatát és tekintélyét erősíti. Ugyancsak ezek az elgondolások érvényesültek Angliában, de még fokozottabban a pravoszláv Oroszországban.

Az egyház és az állam viszonyának a kérdésében egészen új történelmi fázis kezdődik a világháború befejeztével. Az új korszak egyik végletét ismételten Oroszország képviseli. A polgári természetű forradalmi kormány bukása után tiszta materialista világnézetű Orosz Szovjetek Köztársasága már az első forradalmi lépéseknél, midőn még hatalmi pozíciója is teljesen labilis volt, megszakít minden kapcsolatot az egyházzal és a felekezetekkel és minden vonalon a legnagyobb agresszivitást fejt ki a vallás ellen. Ez az

ellenséges magatartás nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a forradalom áldozatai között éppen a papság tagjai vannak legnagyobb számmal képviselve, a legkisebb rangú szerzetesektől kezdve a legnagyobb egyházi méltóságokat betöltő személyekig, hanem abban is, hogy mihelyt elég erősnek érzi magát, a legerőszakosabb rendszabályokat foganatosítja a vallás külső gyakorlása ellen.

A kommunista államnak a vallással szemben tanúsított magatartása azért annyira brutális, mert a cári abszolút monarchisfa Oroszország egyik legerősebb morális támasza a tipikus államvallás jellegével bíró görög-keleti egyház volt. Jelentőségre nézve a cárnak az egyházon alapuló erkölcsi ereje nagyobb volt a katonai hatalmánál s az a cári abszolutizmusnak tulajdonképpen előfeltétele volt. Nyilvánvaló volt ez okból, hogy az ortodox görög-keleti egyház már saját létének fenntartása érdekében is az új renddel szemben a legerősebb ellenállást fogja kifejteni és míg az ortodox egyháznak morális és külső ereje megtörve nincsen, a szovjetek köztársaságának alapja ingatag alapon áll. Az új hatalom vezetői tudták azt, hogy a bizton várható ellenforradalommal szemben csak akkor veheti fel a siker reményével a harcot, ha sikerül a görög-keleti egyházat végleg összezúzni.

Az oroszországi új állami rendnek terrorisztikus magatartása az államvallással szemben hatalmi kérdés volt. Ebből a tényből az a konzekvencia lenne levonható, hogy viszont a többi vallásokkal szemben a szovjetek ha nem is éppen barátságos, de saját jól felfogott érdekében, falán semleges magatartást fog tanúsítani, hogy ekként a többi vallások híveiben természetes szövetségestársakat találjon az ortodoxiával és az azt képviselő államhatalommal szemben. Erre látszik utalni a Lengyelországgal megkötött szerződése is.¹

¹ L. *Herbert Krauss* (id. m. 33.1., 2. bek.): „Les Eglises et les associations religieuses dont font partie les personnes de nationalité polonaise, en Russie, en Ukraine et en Ruthénie Blanche, auront le droit, dans les cadres de la législation intérieure de ces pays, d'organiser leur propre vie intérieure d'une manière indépendante. — Les Eglises et associations religieuses susnommées jouiront, dans les cadres la législation intérieure, du droit d'utiliser et d'acquérir le bien mobilier et immobilier néces-

Ezen indokok ellenére a szovjetek magatartása a többi s eddig leginkább csak megtúrt vallásfelekezettel szemben is azonos álláspontot foglal el és azonos politikát gyakorol, mint a görög-keleti egyházzal szemben. A szovjeteknek az összes vallásokkal szemben tanúsított magatartása lényegileg két okra vezethető vissza.

Elvi alapokok miatt az összes vallásfelekezetekkel szemben elsősorban azért alkalmazott terrort és durva erőszakot, mert az Oroszországban létező összes felekezetek kivétel nélkül a magántulajdon alapelvén állottak. Ily módon azok az állami köztulajdonnal szemben a legellentétebb morális, etikai, társadalmi és politikai világnézet hívei voltak, tehát minden vonatkozásban különböztek a szovjet állam alaptermészetétől és lényegétől. Egymás mellett a két eszmét képviselő szervezet nem létezhetett, — egymást kölcsönösen kizárták.

Másodsorban minden vallásfelekezet, — kivéve a legtipikusabb és kis létszámú fajvallásokat, — alaptermészeténél fogva a lelkiismereti szabadság, azaz az individualizmus híve. Az orosz szovjet állam egyedül az erőszakra, — éspedig egy törpe minoritásnak hatalmára vezetvén vissza keletkezését, — további fennmaradását is csupán az de még inkább a megfélemlítéstől várhatta.¹ Hatalomra jutván, legelső kötelességének tartotta a terrorszervezeteit jól és hatékonyan megszervezni. A kisebbség terrorja egy nagyobb tömeggel szemben akkor eredményes, ha a többség

saire á l'exercice de leur culte et á l'entretien du clergé et des institutions ecclésiastiques. — Conformément au même principe, elles auront le droit de faire usage des églises et des institutions nécessaires á l'exercice de leur culte. Les personnes de nationalité russe, ukrainienne et blanch-rufféne jouiront des mêmes droits en Pologne.

¹ L. Othmar Spann (id. m. 481.1.): „Unhalíbar ist es daher, Russland als das um 200 Jahre jüngere Európa aufzufassen. Vielmehr bilden (trotz des wunderbaren metaphysischen Grundzuges, namentlich ist Russenium) die Neigung des Slaventums zum Despotischen, der Zug zur Apaihie und zur Melancholie organische Entsprechungen: ebenso wie der krankhafte Ehrgeiz dieser Gebrochenheit entspricht und[in der bekannten russischen „Prestige“-Politik vor dem Kriege seinen Ausdruck fand. Das Bolschewikentum passt in gewisser Weise du diesen Zügen“.

nem önálló gondolkodású, erős elhatározása és biztos célok felé törekvő egyénéből áll, hanem egyéniségét vesztett és állati színvonalon élő hordából, melynek tagjaiból minden önállóság mesterségesen kipusztított. Egyéniséget, tehát emberi színvonalat nem tűrhetett meg az új rendszer, mert amelyik pillanatban elismeri a lelkiismereti szabadságot s ennek kapcsán az önálló gondolkodást, elismerte az egyéni kritikát, amivel önmagának ásta meg sírját.

A megkezdett végzetes úton ily módon megállása nem is lehetett, mert abban a pillanatban, mihelyt a legkisebb engedékenységet tanúsította, megszűnik a terror a lelkekre hatni, elveszíti a lelkeket megdermesztő hatását, helyesebben az egyének actióképtelenségét biztosító erejét. Mihelyt az egyének felszabadulnának a rémületnek hipnotizáló és akaratot bénító hatása alól, hasonló, vagy még nagyobb brutalitással végeznének a tényleges hatalmat gyakorló kisebbségekkel. Az uralmon lévő kisebbség ezért a régime-változástól nemcsak hatalmának megszűnését várhatta, hanem tagjainak physical halálát is, hogy tehát saját végpuszfulását megakadályozza, terrorjánál mind szélsőségesebb eszközöket kell igénybe vennie, a saját tagjainak életbiztonsága miatt megkívánt hatás elérése végett. Ez okból igen gyakran még szükség nélkül is kegyetlenkedik, hogy borzalmas eszközeinek a hatékonyságáról meggyőződjön. Az elpusztulástól való félelem napról-napra fokozódik a vezető személyek között. Az általános bizalmatlanság miatt mindinkább fogy a feltétlenül megbízhatók száma s már a legkisebb emberi érzésnek a megnyilatkozása is alkalmas arra, hogy a bizalmatlanságot felidézze. Általánosan úrrá lesz a lelkek fölött a teljes bizonytalanság s az különösen a vezető egyéniségek között ver gyökeret. Egymástól kölcsönösen félvén a másiknak erőszakos rendszabályát megakadályozandó, a megelőzés eszközéhez nyúlnak. Ilyen módon a megfélemlítést nemcsak a hatalomból kiszorítottakkal szemben, hanem még a leghétpróbásabb személyekkel szemben is alkalmazni kezdik. A terrornak természetes velejárója, a titokzatosság, a helyzetet még súlyosbítja. A többség megfélemlítve minden actiótól tartózkodni kénytelen, de a hatalmat gyakorló kisebbség maga

is nélkülözi a biztonság érzetét, — senki sem lát tisztán, mert mindenki retteg s ennek következtében maga az élet is elveszti az egyénre nézve a vonzó hatását és értékét. A chaoticus politikai és társadalmi viszonyoknak legjellemzőbb tünete az egyéni ambitio megszűnése és ezzel elpusztul az ember céljának magasabbrendűsége, mert teljes elfásultságában elveszíti a földi és a túlvilági életben való hitét és bizalmát.

Az uralmon lévő kisebbség vezetői az erőszakon alapuló hatalmukat a többséggel szemben biztosítván, a forradalom, vagy saját érdekükben kizárni akarják a vezetésből a kevésbé megbízhatóakat s ez alapon mind szűkebbre szorul a megbízhatók létszáma. Magától értetődően a kizárásnál is ugyanazok az eszközök alkalmaztatnak, mint a többséggel szemben, vagyis a terror és halálbüntetés, legjobb esetben száműzés. A forradalmi párt vezetői között megindul az intrika az egyeduralomért s ennél a küzdelemnél minden mód és eszköz meg van engedve. A másik ily irányú cselekményét megelőzendő, mindegyik a maga részére kívánja a kezdeményezést biztosítani. Még a leghétpróbásabb forradalmár is gyanús lesz ennek következtében. Egymásután kerülnek vérpadra az addig istenített vezetők. Szerencsésnek mondható közülük az, aki életét futással menteni képes.

A világháború folyamán, valamint az oroszországi összeomlás borzalmaiból szerzett tapasztalatok felhívták az államok különös figyelmét a vallásnak nagy morális értékére, továbbá a nemzet lelkierejét biztosító és fenntartó szerepére. Ez a jelenség azokban az államokban is észlelhető volt, ahol eddig a vallás „quantité negligible“ volt.

E tapasztalatok alapján ismételten bebizonyosodott az a tény, hogy a nemzetnek, illetve az államnak erejét nem a gazdasági viszonyok, avagy esetleges kulturális fölénye determinálják, hanem inkább a nemzeti lelkiező kvantuma és rendezettsége. A nemzeti gazdaság sokoldalúsága, gazdagsága és szervezettsége csak külső keretet képeznek és az erőnek csupán anyagi feltételeit adják, míg az igazi lényegét a szellemi fölény képezi. Nagy megrázkódtatások idején, vagy

hosszú ideig fartó erőpróbánál a súlypont minden esetre az utóbbira fog átcúsálni. Különösképen áll ez a tételünk a háború esetére s a győzelem nagyobb valószínűsége annak a félnek a javára billenti a mérleget, amelyiknél a nagyobb lelki és rugékonyság megvan.

A világháború kitörésénél a pszichikai és morális fölény Németországban volt meg s míg ez a fölénye tartott a német hadsereg volt a nagy hadműveletek kezdeményezője. Öntudatos pszichikai fölényét Németország lélekszámára, a tökéletesnek mondható szervezetségén, nagy gazdasági és hadi fölényén kívül a győzelmesen befejezett német-francia háború erkölcsi sikeréből merítette. Amidőn azonban az igazi ellenfele, Franciaország a taktikáján változtat s az első súlyos vereségekből felocsúdva a támadást favorizálja, — Németországnak a háború elején jelentkező morális fölénye fokozatosan szétfoszlik, hogy a háború végén a birodalom társadalma a legteljesebb lelki és morális összeomlásba zuhanjon.

A világháború előtt, az egységes birodalom megalapítása óta a német társadalomban a nagy számbeli túlsúlyban lévő ágostai evangélikus felekezeté a vallási s ennek következtében morális téren a vezető szerep. Egész bátran nevezhetjük ez okból azt államvallásnak. Ennek a ténynek folyamánként a nagyvezérkar kebelében az evangélikus vallású egyének kezében van a döntés joga. Amint a háború vége felé hatalmas ívben görbül lefelé az állam és társadalom morális ereje, vele egyetemben az evangélikus felekezet is veszít jelentőségében.¹ A forradalomban úgy látszott, hogy az összeomló nagy birodalom romjai maguk alá temetik a

¹ *Ratzenhofer* észleli a két vallás közti különbséget. „Weil der römisch-katholische Glaube der reinen Transzendentalinteresse aus den angeführten Grundén in mancher Hinsicht eher entspricht, weil die römische Kirche von Staate unabhängig ist, und weil sie über eine überlegene Hierarchie verfügt, entfaltet sie gegenüber dem Protestantismus neues Lében und kann auf manche Bekehrungen aus echt religiösen Grundén hinweisen. Nem veszi észre azonban a szerző, hogy a protestantizmus államvallássá alakult, vallási expanzivitását elvesztette. L. *Ratzenhofer* (id. m. 173. 1. 2. bek.).

vele szervesen kiépült felekezetet. Az állami débacle-lel bekövetkezett a vallásé, mely a teljes chaosba torkollott. Amint megszűnt hatni a nemzet lelkiereje, az egész állami szervezet a társadalmi és gazdasági renddel egyetemben a felbomlás processusába jutott. Hiányzott az a tényező, mely a súlyos csapásban a nemzet lelkierejét regenerálni képes lett volna. Ebből a szemszögből vizsgálva érthető csupán meg az a tény, hogy a hatalmas német nemzetet, mely néhány szövetséges társával a föld többi hatalmával küzdve négy és fél esztendőn keresztül győzelmet győzelemre arat, rövid egy-két hónap leforgása után úrrá lesz az addig oly sok csatában megvert ellenség.

Franciaország oldaláról a köztársaság ideje alatt kiépült évtizedes szabadkőműves és szociáldemokrata uralom vallási tekintetben kifejezetten egyházellenes volt. Ennek hatása-ként úgy a polgári mint katonai magasabb hivatalokban csakis kipróbált és megbízható szabadkőművesek vagy demokraták lehettek szolgálatban. A Dreyfus-ügy „megtisztítja“ a nagyvezérkart is a klerikálisoktól. Hithű és vallását gyakorló katonatiszt ez okból a régime alatt sem a vezérkarnál sem pedig magasabb katonai parancsnoki állásban nem volt található, — ide be sem juthatott még az esetben sem, ha zsenialitásának és nemzethűségének tanújelét adta. Ez a szellem magas parancsnoki méltóságban csupán a gyarmati csapatoknál túrt meg vallásos meggyőződésű és hithű katonát. A világháború kitörése után egészen a verduni nagy csaták idejéig változatlan e tekintetben a helyzet. Amidőn azonban a politikai szempontból megbízható tábornokok egymásután mondtak a harctéren csődöt és amikor a katonai forradalom tüzei tőzegtűzként majdnem az egész harcvonalon kiütököztek, — tehát a legnagyobb szükség idején merészkedett a kormány, szorongva, fontosabb pozíciókba hithű és vallásos meggyőződésű tábornokokat kinevezni, jöllehet hadvezéri zsenijüknek már több ízben tanújelét adták. Nem állítjuk, hogy a fordulatot a háború eseményeire épen ezek a személyes cserék idézték elő egyedül, de mindenesetre arra nagy hatással voltak.

A hivatalos Franciaország magatartása az egyházzal

szemben a Központi Hatalmak összeomlása következtében befejezett világháború után eddigi merevségéből lényegesen engedett. Erre nem csupán az előbb kifejtettek szolgáltatott okot, hanem még inkább a klérus tagjainak úgy a harctéren, mint a front mögötti részekben tanúsított magatartása, mely nemzeti szempontból a legsovénabb kritikát is elbírt. A viszony enyhülése a pápai kúriával való diplomáciai viszony felvételében, valamint a szekularizáció idején kitiltott hét szerzetesrendnek visszatelepedési engedélyében nyert kifejezést. A szerzetesrendek visszatelepedésének engedélyezésére az a tény is kényszerítette a francia kormányt, hogy a francia gyarmatokon oly nagy eredménnyel működő szerzetesek az utánpótlás hiányában kihalóban voltak s az a veszély fenyegetett, hogy helyettük idegen, többnyire amerikai vagy angol protestáns misszionáriusok foglalják el.

A világháború az állam és az egyház viszonyában a legnagyobb változást Olaszországban idézte elő. A világháború előtt jóval, az 1871-ben beállott politikai események, — az „Unita Itália“ megteremtése a különben vallásilag teljesen egységes Olaszországban a pápai államnak — Róma és környékének — elfoglalása, valamint a pápai vagyon lefoglalása — miatt a legferdebb helyzet alakult ki a katolikus egyház és az új olasz állam között. A kérdésnek az állam részéről a garancia törvényben történt egyoldalú szabályozása, másrészt az egyház látható fejének, a pápának magatartása és a Vatikán városba történt elzárkózása végett az egyház és állam viszonyának a rendezését szinte megoldhatatlan problémává tette. Annál is inkább, mert az uralmon lévő politikai irányzat prononszírozottan szabadkőműves, vagyis egyházellenes jellegű volt. Súlyosbította a helyzetet az a ténykörülmeny, hogy ezen rendezetlen állapotban az egyház látható fejének a székhelye az új egységes állam székhelyével esett egybe.

Az új egységes állam megalkotása és a garancia törvény becikkelyezésétől kezdődően több mint ötven éven keresztül uralmon lévő vallásellenes kormánya újabb rendeleteivel és intézkedéseivel nemhogy javított volna az eddigi helyzeten, hanem azt még feszültebbé tette. Hozzájárult

mindezekhez az olasz földön a szakszervezeti szocializmusnak fokozatos térhódítása, majd pedig később parlamenti és a községi szervezetben keletkezett szocialista párt uralom.

Ez okból az egyesített új olasz államban az olasz állampolgár, az egész társadalom, tehát az egész nemzet a legnehezebb és legkínosabb helyzetbe került. Fajisága, politikai érzelmei a nehezen megalkotott nemzeti egység felé vonzzák úgy az egyént, mint a nemzeti társadalmat, — ezzel szemben az állam és egyház között fennálló tényleges viszony vallásos meggyőződésével ellenkezik s attól elidegenedik. Ez a lelki kettéhasadottság az új állam életében lépten-nyomon kiütközött. Fokozatosan vallástalanodik el az említett okok miatt és amilyen mértékben csökken annak vallásossága, ugyanolyan mértékben csökken nemzeti érzése is és válik mindjobban kozmopolitává. A társadalom gazdasági viszonyain kívül nagyrészt erre vezethető vissza a szakszervezeti szocializmus rohamos térhódítása. Fokozta ezenfelül az ellentéteket a népesség igen nagy arányú természetes szaporodása. A belső bajok a világháború súlyos megpróbáltatásai között évek során fokozódtak s úgy az államot mint a nemzeti társadalmat a pusztulás fenyegette. A háború utolsó évében a teljesen enervált olasz nemzeti társadalom feltartóztathatatlanul haladt a belső összeomlás és forradalom felé. Mikor már a krízis is bekövetkezni látszott, egy csoda menthette meg. És a csoda a központi hatalmak forradalmában be is következett és így Olaszország a kataklizmát elkerülte. De, hogy a veszély teljesen elmúljon, meg kellett a nemzet és az egész társadalomnak újhodnia.

A győzelmi mámor lecsillapodása után a gyógyulás, illetve regenerálódás először a nemzeti irányban hat. Annál is inkább, mert a mentésre ezen a vonalon volt nagyobb szükség, ha a kommunizmus kitörését az olaszság meg akarta akadályozni. A nemzeti újjászületés a fascizmus neve alatt indul meg. A fascizmus mint forradalmi alakulat erőszakos úton magához ragadja a tényleges hatalmat és a diktatúra segítségével vet végett a munkaképtelen parlament, valamint a nemzetietlen, felelőtlen szabadkőműves és szocialista uralomnak. Az előbbieket helyébe erős faji és nemzeti érzések-

tői fűtött kormánya nemcsak új alkotmányt teremt, de egyúttal új nemzeti társadalmat is alkot magának.

A győzedelmes fascizmus abból a célból, hogy nagy nemzetmentő munkáját betetőzhesse és biztosíthassa, szinte törvényszerű következetességgel kényszerítették arra, hogy az egyénben, valamint a közületben feltétlenül megkívánt harmónia létesítése végett az egyházzal való kibékülést keresse és hogy annak útját meg is találja. Azt, amit két generáció politikusai a politikai művészet és az államhatalom brutalitása által elérni képes nem volt és úgy látszott, hogy belátható időn belül csak pusztá vágy marad, mert megoldani képtelenségnek látszott, — azt a tiszta nemzeti érzés megteremtette magának, az állam és az egyház kibékülését.

Általános tünetként állapítható meg úgy a hadviselő, mint a semleges államoknál a nemzeti gondolat és érzés újjászületése mellett az államnak a vallásfelekezetekhez való közeledését.

Ebben a tekintetben kivételt a forradalmi átalakuláson keresztülment török köztársaság képez, melyben a legújabb idők az előbbieken vázolt folyamatnak fordítottját kell megállapítani.

A török birodalomban a háború befejezése utáni alkotmányváltozások részben politikai, tendencia, valamint az állam és egyházviszony kérdésében hasonlítanak az orosz forradalom eseményeihez.

Oroszországban még a háború befejezése előtt robban ki a forradalom és elsöpri az állam alkotmányát, nemzeti egyházával egyetemben.

Törökországban az állam és vallás kapcsolata még szorosabb volt, mint Oroszországban, — a monarchikus iheokratia típusát mutatja keletkezésének első pillanatától kezdve. A sévresi békeszerződés területi csonkításai és igazságtalanságai sem képesek a szultánt és kormányát az elernyedtség lethargiájából felrázni, és készek a megszegyenítő békét aláírni. A teljes elpusztulás képét látva maga előtt a török nemzet, forradalmi lépésre szánja el magát. Megdönti a szultán trónját és kikiáltja a köztársaságot. A forradalom vezetői, mint általában a török intelligencia, a szabadkőműves kul-

túra hatása alatt művelődik ki. A forradalom éle emiatt nemcsak az árnyékhatalomra süllyedt szultáni hatalom, hanem a mohamedán egyház ellen is irányul.

Az új köztársasági forradalom nem fogadja el a megszegő és a török államot a souverénitás minden kritériumától megfosztó békeparancsot. A győztes szövetséges és társult hatalmak, de különösképen Görögország, mely a világháború véres áldozataiból úgyszólván semmi részt nem vett ki, mohóságukban teljes elnyeléssel fenyegetik a régi török birodalmat. Minél nagyobb eredmények elérése végett fait-accomplí-t akarnak teremteni, hogy végleg erejét vegyék a török fajnak. A fegyverszüneti szerződés megszegésével megindulnak a kisázsiai félszigeten a katonai műveletek. A modern fegyverekkel tökéletesen felszerelt seregek látszólag ellenállhatatlan erővel hatolnak előre a török földön, mert a majdnem fegyvertelen török csapatok nem képesek a hadi technika vívmányainak ellentállni.

Kemál azonban felrázza a török nemzeti öntudatot és teljes katonai győzelmet arat. Reformjai keresztülvitele, még inkább a forradalom legalizálása és biztosítása végett a régi államvallás ellen fordul és ez új török köztársaság tendenciája vallásellenes.

TARTALOMJEGYZÉK.

I. RÉSZ.

	Lap
I. FEJEZET. Az egyén és egyéni jogok	1—26
Az ember keletkezésének és a földön való elterjedésének problémája. Monofiletikus és polyfiletikus származás. Az egyén, mint az emberinek letéteményese. Az egyén szerepe a közben.	
II. FEJEZET. Az elsődleges emberi társadalmak	26—40
A társadalmak keletkezési formái: család és horda. A családi és hordaelmélet kritikája.	
III. FEJEZET. Az egyén jogai a társadalomban és államban.	41—52
A család alkalmatlansága az emberi célok megvalósítására. Az egyéni és közérdek, mint az emberi kultúra alap-törvényei. Az egyéni és közérdek szerepe a társadalomban.	
IV. FEJEZET. Az egyén joga anyanyelvéhez.	53—57
Az egyén és a nyelv viszonya. A társadalom és köz közreműködése az egyén anyanyelvénél.	
V. FEJEZET. Az egyén joga a valláshoz	58—64
Az egyén és hite. A hit hatása az egyénre. Az állam és egyén hitének viszonya.	
VI. FEJEZET. Az egyéni jog érvényesülése a politikai hatalomban.	65—77
Az egyén és a szuverén állami hatalom körei. Az egyén szerepe a szuverén hatalomban.	
VII. FEJEZET. A faj jelentősége és szerepe a közben	78—145
Az emberfajok keletkezése és módosulása; tiszta és keverék fajok. A fajok egymás fölé és egymás mellé történt rétegződése a nemzeti társadalmakban. A kevert, keresztezett faj keletkezése és szerepe. A többségi és kisebbségi fajok szerepe és jelentősége a közben. A kisebbség harca a létért és ennek eshetőségei: területleszakadás; beolvasás; autonómia; a többség faji átalakulása; szövetségi rendszer kialakulása.	
VIII. FEJEZET. Az európai népfajok nemzetté alakulása.	145—162
A fejlődés rövid vázlatja. A német faj ellen theoria kifejlesztése. A francia nemzet-theoria. A két elmélet bírálata.	

- IX. FEJEZET. A nemzet és nemzetiség** 163—189
 A faj szerepe a nemzetnél. Család és faj. Az állam törekvése az egységes faj kitermelésére. A többfajú nemzet.
- X. FEJEZET. A nemzetiség nyelvhasználati joga** 190—207
 A nyelv, mint faji bélyeg. A faj védekezése az anyanyelvétől való megfosztási kísérletek ellen. Faj és nyelv különbözősége. Felekezet vagy faj-e a zsidó. A különböző faji nyelvek kölcsönhatásai.
- XI. FEJEZET. A nemzetiség vallási és felekezeti jogai** 208—275
 A hit hatása az egyén társulási ösztönére. A vallás, mint államalkotó tényező a primitív társadalomban. A fajvallás és ennek jelentősége. Az egységes fajú nemzeti társadalom megszűnésének kihatása a társadalomra és alkotmányra. A vallás és felekezet jelentősége és szerepe a nemzetiségnél. A többségi és kisebbségi egyházak harca. A nemzetiségi faji egyház, mint a kisebbség védelmi eszköze. A vallásfelekezetek történelmi fejlődése a különböző korszakokban és ezeknek hatásai a nemzetre és kisebbségekre. A vallás, mint társadalmi tényező.